

Ayuntamiento de Madrid

~~Pl. 6~~
R
629

+

Plenipotenciario en la causa
ordenaria contra la villa de
Vbi, a instancia de m^r
D. Diego Leñero, y represent.
Matthias Pico - año 1719. y
los, o 3. de Set. de este Pto. de
Los títulos del Curso =

Pedro

el gran
Duque de

Excmo. Sr. D. Juan de Dios
Alcalde de la Real Audiencia de Madrid
Yo, D. Juan de Dios, Alcalde de la Real Audiencia de Madrid,
por el Sr. D. Juan de Dios, Alcalde de la Real Audiencia de Madrid,
certifico que el Sr. D. Juan de Dios, Alcalde de la Real Audiencia de Madrid,
ha sido nombrado para el cargo de
Alcalde de la Real Audiencia de Madrid.

6

C. IVLII CAE- SARIS RERVVM AB SE GESTARVM COMMEN- TARII. *

Quibus ad ea omnia quæ hactenus erant excusa, adie-
ctus est variarum lectionum ex vetustissimo codice
manuscripto libellus ad Andream Marinum adole-
scentem clarissimum.

Reliqua sequens pagella indicabit.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

LVGD. APVD ANTONIVM

LIBROS GRYPHIVM.

DEL DR.

L. MARCO

1565.

De bello Gallico libri	VIII.
De bello ciuili Pompeiano libri	III.
De bello Alexandrino liber	I.
De bello Africo liber	I.
De bello Hispaniensi liber	I.

Pictura totius Gallie, pontis in Rheno, Auarici, Alexie,
Vxelloduni, Massilie, per Io. Iucundum Veronensem, ex
descriptione Cæsaris.

Locorum insuper, urbium, populorum, montium, ac flu-
uiorum nomina tum uetera, tum recentiora, copiosissimis
indicibus explanata.

*Ex libris Josephi Franci Perez.
I. C. D. et aduocati Valentini*

IOAN. IVCVN-

DVS VERONEN. IV-

LIANO MEDICI

S. P. D.

I diligentius quis consideret, Iuliane illustris-
me, quot is, qui corrupta antiquorum scripta, ut
emendata in manus hominum exeant, curas, la-
bores exhauriat: quàm uerò nullius, uel perexi-
guæ admodum apud plurimos laudis particeps
fiat: admireretur profectò, cur sibi quisquam id oneris assumat,
quo in perferendo, cùm maximè enitendum sit, minimā tamen
mercedē consequatur. Quod enim in alieno elaboret, neque
suū aliquid ipse edat, id apud multos eiusmodi est, ut omnem,
quem pro laboribus mereretur laudis fructū, intercipiat. Qui
mihi quidem, si qui sunt, iniqui esse uidentur rerū estimatores:
nihilò enim magis æquum eos sentire existimo, quàm si quis
ei, qui derelictum cuiuspiam, ac sentibus occupatū agrum suo
labore expurgarit, colueritq; nullam tamen inde enatarū fru-
gum partem deberi arbitretur. Elaborat certè is in alieno so-
lo: laborum tamen est quoddam iure præmium constitutū. Ac
mihi quidē lōgè uidetur secus: atq; eum, qui munus hoc rectè
exequatur, seu rei ipsius difficultatē spectes, seu quā inde litera-
rū studiosi utilitatē cōsequantur, cōsideres, in primis laudādum
censeo. Atq; (ut verè dicā quod sentio) non multò fortasse mi-
nus opus hoc existimo, quàm si ex te aliquid cōponas. Ac rio-
ris illud ingenij, exactioris hoc iudicij: latiore ibi cāpō euagari
licet, angustissimis hīc finibus coërcemur: ibi, cùm ingenij ha-
benas effuderis, ferri quocūq; uolueris, potes: hīc ingenio ita
moderandū est, ut cùm maximè eo opus sit, circumscriptis ta-
men quibusdā terminis continēdum sit. Non unum quodlibet
solum perlegendū, sed plurima conferenda exēplaria: ex uaria
lectione, nō quæ tibi maximè placeat eligenda: sed quæ cate-
ris autoris ipsius scriptis magis accōmodata esse uideatur: ita
ut illius tibi propè animus induendus sit. At uerò ita parçè, ubi
quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendū, ut nisi certissi-
mis iudicijs ducaris, quæ quandoq; tamen occurrunt, corrupta
potius lectio relinquenda sit. Quæ omnia quanti laboris,
quaræ industriæ sint, quilibet, qui id experiatur, facillimè iudi-
cabit.

LIBROS

DEL DR.

L. MARCO

Ayuntamiento de Madrid

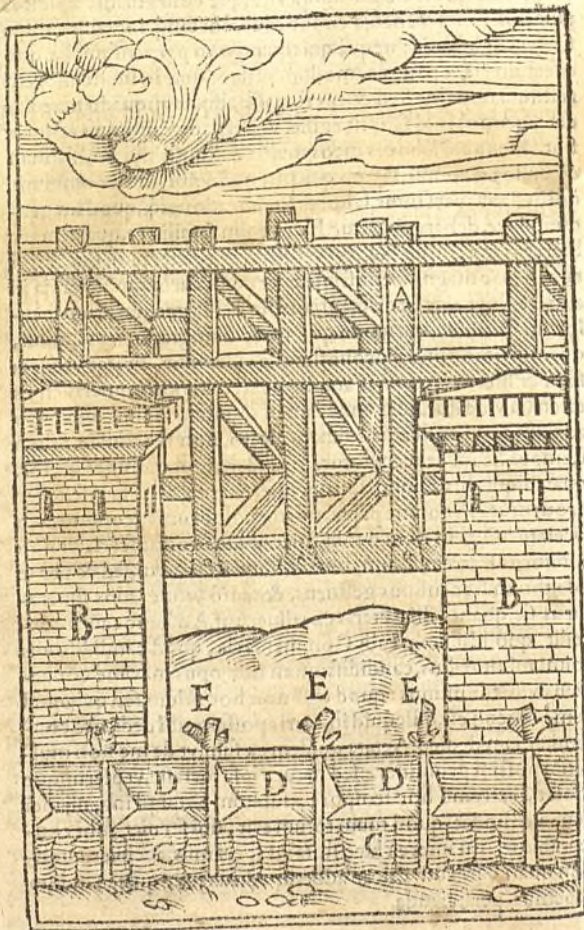
cabj. Vtilitatē uerò si consideres, multò hinc profectò maior
reperietur. Atq; hoc tamen ita velim accipi, vt à me dicitur:
neq; enim tam ignarus rerum sum, vt quēlibet librū emēdare
(cū multi praeferim sint, quos corruptos esse expediat) vt-
lius putem, quā si possis tuum aliquid scribere. Neq; si talia
quēdā, qualia ea sunt, quae emendes, componere possis, hoc
potius agēdū. Sed hoc dico, cū permulta antiquorū sint scri-
pta, quibus ne sperandū quidē nobis sit, vt e quales esse possi-
mus: cumq; omnis nostra Latine locutionis peritia inde ema-
net, eaq; corruptissima circūferantur: qui in eo vires intendit
suas, vt emēdatoria legantur, non solū id agit, vt ipsa & intelli-
gi melius, & libētius legi: sed id etiā non minus, vt rectius quoq;
si quis quid scribere voluerit, id agi possit. Ac tanquā qui tur-
bidū aliquem ceno fontem, vnde multi in omnes partes riui
deducantur, perpurgat, non id solū facit, vt fons ipse nitidior
sit, sed & vt riui quoque ipsi, qui lutulenti prius ac sordidi
fluebant, puriore vnda accepta, & aspectu gratiores, & potu
suauiores fiant: sic is, qui corrupta antiquorum scripta corri-
git, quasi fontem ipsum perpurgat: nec id facit modò, sed vt ea
etiam, quae à nobis edita, ab fonte illo, quasi quidā riui deri-
uātur, elegātiora esse possint. Non iniuria igitur, cū id omne
hinc sit, hoc illi à nobis anteferri munus videtur. Sed, ne ego,
dum id laudo, in quo etatis plurimū consumpsi, me ipsum lau-
dare videar, de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam vt lau-
dem nullam mereatur, eò fortasse magnificētius cuiquā videri
possit: cū enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis
praemia, maximam tantū vtilitatem studiosi hinc omnes adi-
piscantur: magni cuiusdā animi censendum est, tot, nullo pro-
posito praemio, labores subire: ac propriam laudem communi
vtilitati condonare. Sed vt ad te me tandē conuertam, Iuliane
illustrissime, C. Iulij Caesaris commentaria, cura nostra emen-
data, in manus eruditorū sub tuo nomine exeunt: quae quantò
reliquis, quae hactenus impressa circumferuntur, castigatiora
sint, cuiusq; ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego
quidem in eo multum elaborauī: conquisiui multa tota Gallia
exemplaria, qua in prouincia (quòd multa eò semper ex Italia
translata sunt, atque ea minus praedae exposita, ac bellis fuerūt)
multò incorruptiora volumina cuiusq; generis reperiuntur:
montuli omnia, diligenter excusī: neq; meo tantum iudicio

conten

contentus fui, sed cum multa vndique collegissem, erudito-
plures demum Venetijs conuocaui, eorumq; ingenijs omnia
subieci iudicanda: neque quicquam non perpensum. Ex quo
effectum est, vt pauca admodum restent, quæ in suum nitorem
restituta non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas
deterget: nobis id satis sit egisse, vt perpaucae omnino reliquæ
sint. Hos autem labores meos multis de causis tibi potissimum
dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium,
qui in literis versantur, labores, lucubrationesq; quodam gen-
tilitio iure, debere videntur. Ex ea enim familia es, quæ semper
literatos mirè fouit. Nam, vt vetustiores præteream, qui & ipsi
tamen hoc magnificentissimè egerunt, Laurentius pater ita id
enixe egit, vt eius beneficentia ex fœda illa proximorum secu-
lorum barbarie, in eum, in quo nunc sunt, gradû, tam Latinæ,
quàm Græcæ literæ prouectæ esse videantur. Frater verò ita
semper literatos omnes amplexus est, vt non immeritò spes
ea enata videatur, quæ nunc iam in omnium animis infedit: eo
ad summû pontificatus culmen euecto, non Christianâ solum
Rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas,
quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter
prouenturas, vt omne præteritorum annorum incommodum
sarciatur. Qua in re, tu quoq; ita animatus cognosceris: vt non
adiuturus fratrem solum, non imitaturus patrem, sed & per te
ipse, totum hoc munus gesturus, & tantò omnes tuos supera-
turus sis, quantò illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam ac-
cedit, quod Iuliano Iulij Commentaria, quod candidissimis
animi tui moribus, candidissimum hoc opus maximè conue-
niens videtur munus: quod ego non hoc solum, sed quicquid
in me ingenij est, quicquid in literis possum, tibi dedicare con-
stitui, ac iam dedico. Aetate quidem ea sum, vt de me non mul-
ta tibi possim promittere: sed natura ipsa fortasse, vt plerunque
assolet, extremo hoc tempore, subitum aliquod ingenij mei
lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi con-
secrabitur. Tu interea hæc si, ita vti speramus, accipies, quod-
dam quasi currenti calcar addetur ad cætera, quæ in animo
habemus, perficienda.

Pontem eadem forma & ratione bis fecit Caesar supra Rhe-
num flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum:
Primum in Menapijs contra Sicambros. Deinde paulu-
lum supra eum locum in finibus Treuironum, ex quo
transitus erat ad Vbios, Caesaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta, di-
mensa ad altitudinem fluminis, &c.

b Trabes bipedales immisse super utraque tigna, quæ bi-
nis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.

c Fibulae quæ disclusæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulae disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.

e Materia directæ, quæ iniecta supra bipedales trabes to-
tum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ,
quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniun-
ctæ, vim fluminis exciperent.

g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immistæ.
Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc utraque insuper,
bipedales trabes immissæ: hac ratione, ut insuper sit
prepositio, & hæc utraque, sit accusandi casus. Quod
si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Casarem
ipsum simili usum constructione in secundo de bello Ci-
uili, in expugnatione Massiliæ, his uerbis: Hanc insu-
per contignationem, quantum tectum plutei ac uincarum
passum est, laterculo astruxerunt. Sciat & Vitruuium
in quin

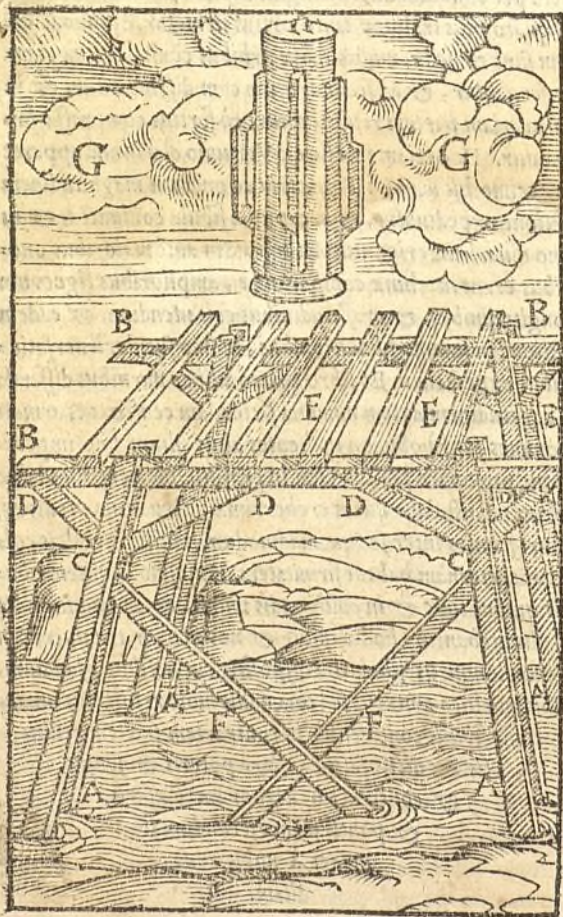
in quinto, ubi agit de portubus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem. Tunc proclinatione impleatur arena, & exæquetur cum margine & planitia puluini, deinde insuper eam exæquationem, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseverat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraque consent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assequuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quæ transversam totius pontis latitudinem perficiebāt, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet: dicens, quod super hæc utraque, id est, super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissee, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio, & literis clarus in suo de Architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens, non aliter ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis: Huiusmodi autem immissee trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur: quibus disclusis, & cætera. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus usus. Viuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant uestes, tra-

iecto

Fibula quid.

iccto per annulum altero cinguli capite, fibulaq; reuincto.
 ut quāto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiusmodi au-
 tem sunt & selle, multis Italiae urbibus cōmunes, quæ clau-
 se seruantur, & ad sedendi usum cūm discluduntur, & in
 contrariam partem reuinciuntur, eò fortius compressæ fir-
 mantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarissimè apparet
 in decimo, his uerbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem
 ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in
 imo diuaticata eriguntur. Et infra: Sin autē maioribus oneribus
 erant machinæ comparandæ, amplioribus tignorū
 longitudinibus, & crassitudinibus erit utendum, & eadem
 ratione in summo fibulationibus, in imo fucularū uersatio-
 nibus expediendū. Et libro primo, ubi de mœnibus differit:
 Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, uti armati
 homines suprà obuiam uenientes alius alium sine impedi-
 tione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ
 oleaginæ, ustulatæ quā creberrimè instruuntur, uti utraq;
 muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis col-
 ligatæ, eternam habeāt firmitatem. Huiusmodi autem fibu-
 lis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum
 uallis utebantur, hodie quoq; & nos utimur, transuersis in-
 latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandium,
 non uno loco tantum, sed tota uallis mole resistamus iuuan-
 tibus fibulis continenter in contrariam partem reuin-
 ctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus,
 & constructio uerborum Cæsaris,
 & pontis forma secundum fi-
 guram à nobis tra-
 ditam.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

libro septimo.

Auaricum urbs Biturigum munitissima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum tantum & perangustum habebat aditum. Quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obfessum est, ut ipso potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cæsare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi possit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, facturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

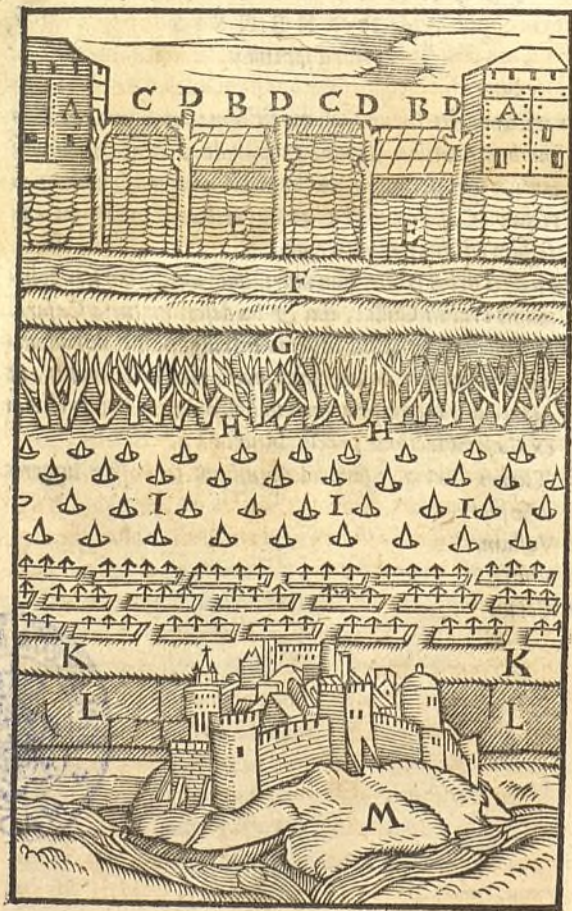
b Turres due, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris uisere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

IO. IVCVNDVS VERONENSIS

libro septimo.

Alexia oppidum Mandubiorū in summo colle positū edito loco, q̄ nisi obsidione expugnari nō posse uidebatur. Huius collis radices subleuebatur duobus flum. duabus ex partibus. cetera ex descriptione Cas. & ex opposita figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri, & uallo, quæ inter se distabant pedes L x x x. b Plutei qui tegebant interuallū, quod erat inter pinnas. c Pinne quæ interstructæ erāt inter pluteos. d Cerui grādes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspēsi plutei, sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatū omnē repellebāt. e Vallū cum lorica. Lorica enim ex cratibus uel storijs apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedum quindecim lata & profunda, in qua per cāpestria loca & demissa, aqua ex flumine derinabatur. g Fossa alia item pedū quindecim lata, & profunda, sicca & sine aquis. h Stipites ex truncis arborū, non admodū firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuā fossā demissi, & ab infimo reuincti ne reuelli posset, ab ramis eminebāt, quō qui intrauerāt, se ipsi acutissimis uallis inducebant: hos cippos appellabant.

i Stipites teretes feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demissi q̄ in scrobibus oblique in quincuncē dispositis: hoc ex similitudine floris lilium appellabant. k Tale pedē longæ ferreis hamis infixæ in terram q̄, infosse meridioribus spatijs intermissis, omnibus locis differebatur: hos hamos stimulos appellabant. l Fossa pedum uiginti, lata & profunda, directis ad perpendicularum lateribus, à qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentos. m Alexia oppidum, superius descriptum.

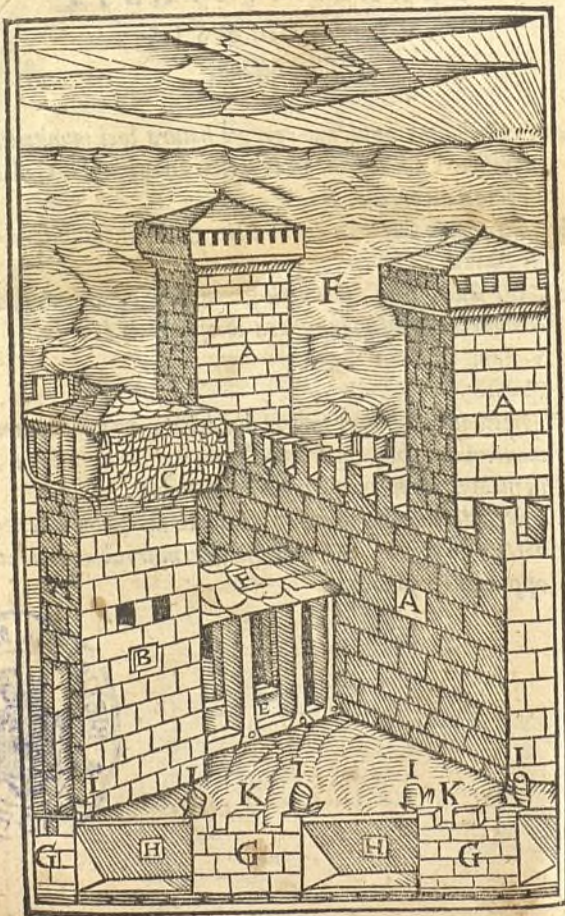
Ayuntamiento de Madrid

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS
libro octauo.

- a Vxellodunum oppidum egregiè natura loci munitum,
in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à Gallia
Prouincia Romanorum.
- b Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius interci-
sis auertit.
- c Cupæ seuo, pice, scandulisq; complete & ardentes ad
comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.
- d Vallum.
- e Plutei.
- f Flumen quod infimam uallem diuidebat, & penè totum
montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur,
ut nullam in partem depresso fossis deriuari posset.
- g Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium supera-
bat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione
oppidanis prohibebat.

Ayuntamiento de Madrid

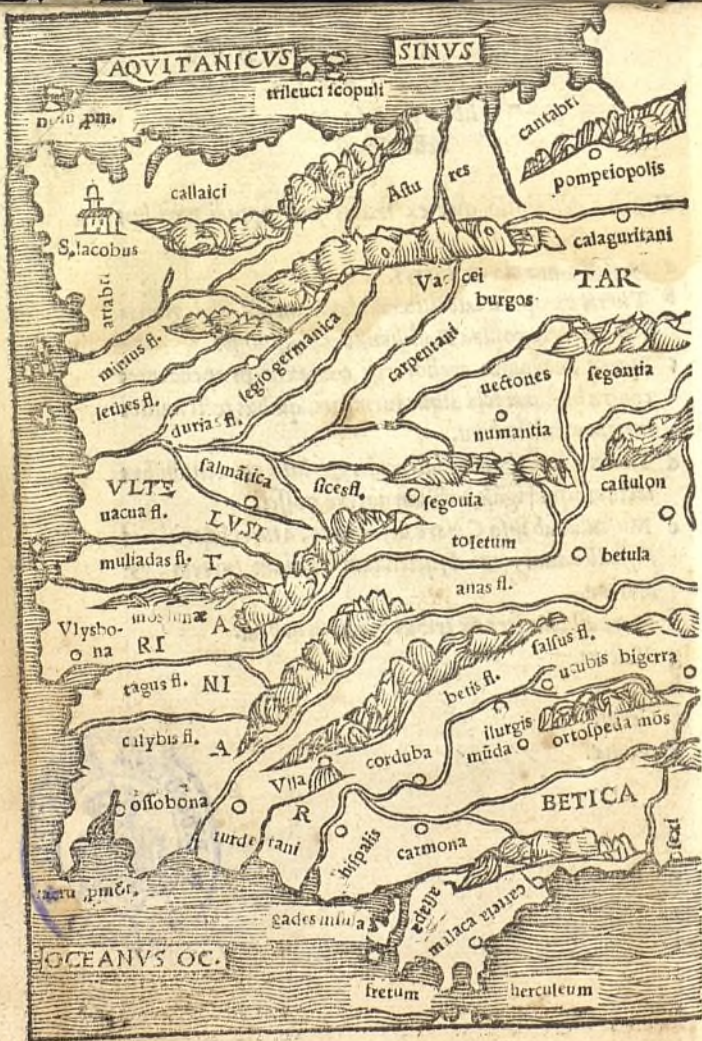

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS
libro secundo de
bello Ciuili.

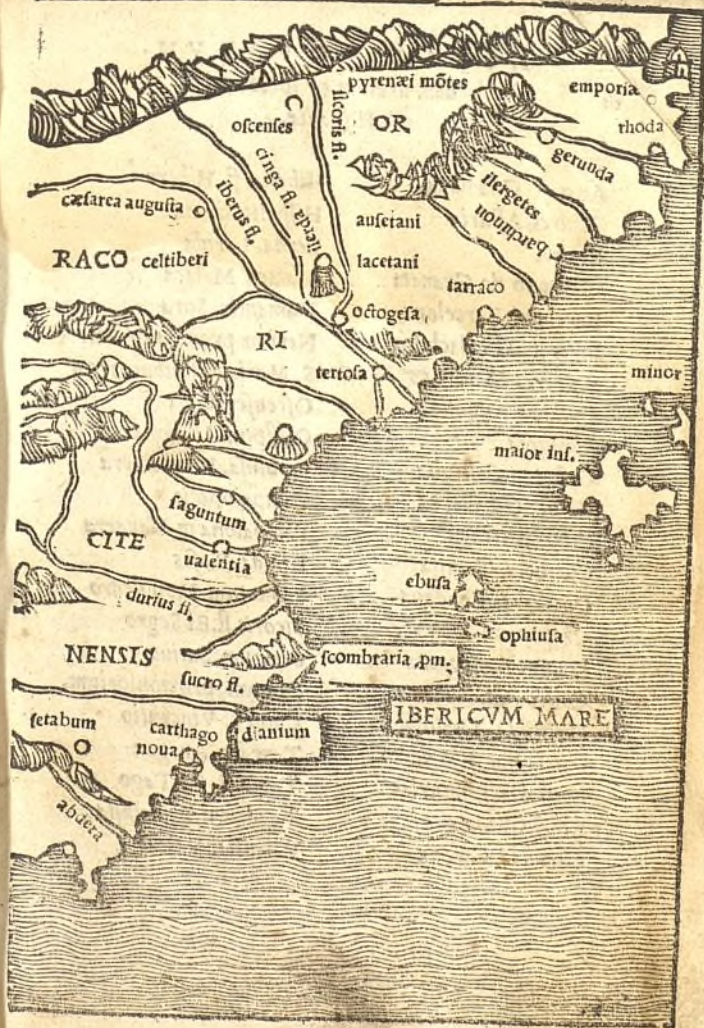
Masilie descriptio que ex tribus ferè oppidi partibus
mari alluitur.

- a Masilie mœnia & turres.
- b Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra Masiliensium eruptiones.
- c Storie ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hostium tela atque tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.
- d Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.
- e Musculus ab ipso Cesare descriptus, à turri lateritia ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem, & murum.
- f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.
- g Vallum.
- h Plutei.
- i Cerui.
- k Pinne.

NOMINA QVARYN-
dam urbium & locorum
Hispaniæ.

Anas fl. Guadiana
Astures, Asturia
Betica,
El regno de Granata
Barcinon. Barcelona
Betis fl. Guadachibir
Baleares. Maior, & Minor
Cæsarea Augusta,
Saragosa
Castulon, Castiglia
Catpe, Gibalterra
Cinga fl. Ringa
Cartheia, Tariffa
Corduba, Cordoua
Carpentani montes,
Imoni de Segouia
Calleci, Galicia
Derthosa, Toriosa
Durias flu. El Duoro
Emporia, Empurias
Ebusus, Euiza
Girunda, Girona

Hiberus fl. Hiberno
Hispalis, Sibilis
Ilerda, Lerida
Malaca, Malaca
Numantia, Sora
Nerium promontorium,
S. Maria de finibus terræ
Oscenses, Osca
Olisippo, Lisbona
Ophiusa, Frumentera
Pompeiopolis,
Pampalona in Nauarra
Rhoda, Roses
Saguntum, Mon uedro
Sicoris fl. El Segro
Setabum, Satiua
Sacrum promontorium,
Capo S. Vincentio
Tarraco, Aragon
Tagus fl. El Tago
Turdetani, Andalusia
Valentia, Valenza.

NOMINA LOCORVM, VER-
bium, populorum Gallie, quæ his in commentarijs
habentur, quo nomine & olim Latine,
& nunc dicuntur Gallicè.

A

Aduatici, Bosleduc.
Agendicum, Prouins.
Alexia, Laussoys en Bour-
gogne.
Alduadubis, le Doux.
Allobroges, Daulphinois,
& Sauoye.
Ambarri, Semar, & Mon-
thar.
Ambuariti, pars Brabantie.
Andes, Angiers.
Aquitania, Guienne.
Arar, Sone.
Arduenna sylua, la forest
d'Ardaine.
Armorica ciuitates, Bre-
tagne toute.
Ambiani, Amiens.
Artomici, Armignac.
Atrebatæ, Arras.
Auaricū, Viaron en Berry.
Aruerni, Auvergne.
Aulerci, Roan.
Axona, la Disne.

B

Bacenis sylua, la forest noi-
re.
Bataui, Holande.
Bellocassij, Bayeux,
Bellouaci, Beauuols.
Beteræ, Bessiers en Guien-
ne.
Bibracte, Beaulne.
Bibrax, Bray en la comté de
Rhetul.
Bituriges, Bourges.
Boij Bourbonnoys, & Bas-
uiere en Alemagne.
Brannouices, la ual de Mo-
riane.

C

Cauillunum, Chailon sus la
Sone.
Cadurci, Caors.
Cadetes, Chasteaubryant
en Bretagne.
Calete, Cales.
Carnutes, Chartres.

Cenomani, Le Mans.	Heluij, Albit.
Centrones, Saitron, au païs de Liege.	Hifara. Lifera.
	I
Centrones, Tarentaife en Sauoye.	Icius portus, Calais.
Curiosolites, Cornouaille.	Iura mons, S. Claude.
	L
D	Lacus Lemanus, Le lac de Geneue, ou Lofanne.
Diablintres, Leödoul en Bre tagne.	Lemouices, Limosins.
	E
Ebrodunum, Ambrun.	Lexobij, Lifieux.
Eburones, Liege.	Ligeris, Loire.
Eburonices, Ebreux.	Lingones, Langres,
Elauer, Alier.	Lutetia, Paris.
Essui, Retelots ou tre Tournay.	M
	Matrona, Marne.
G	Matifcon, Mascon.
Gaballi, Lodeue nauert.	Mediomatrices, Metz.
Garumna, Garonne.	Melodunum, Melun.
Genabum, Orleans.	Menapij, Geldre &
Geneua, Geneue.	Cleues.
Gergobia, Clarmont en Auuergne.	Morini, Terouanne.
	Mofa, Meuze.
Gorduni, Gantoys.	N
Grudij, Louain.	Narbona, Narbone.
	Nannetes, Nantes.
H	Neruij, Tournay.
Harudes, Constance.	Nitiobriges, Vzes, Montpes lier.
Hedui, Autun.	Noniodunum, Noion.
Heluetij, Suiffes.	Ossini

Riffini, Landiger en
Breilaigne.

P

Petragorij, Pirigor.
Pleumofij, Flandrois.
Pictones, Poitiers.

R

Rauraci, Basle.
Rhemii, Rheims.
Rhedones, Renes.
Rhenus, Rhin.
Rhodanus, Rofne.
Rheteni, Rodez.

S

Sabis, Sambre.
Santones, Saintonge.
Seduni, Seon.
Segufiani, Brefse.
Senones, Sens.
Sequana, Seine.
Sequani, Bourgognös
Sicambri, Naufö de
heffem.
Sueffiones, Soiffons.

T

Tarbelli, Tarbe.
Tarufatij, Turfe.
Tigurinus pagus, Zurich de
Suiffes.
Treuirii, Treues.
Tribotes, Straßbourg.
Turones, Tours.

V

Vellaunodunū, Villenoue en
Lorraine.
Vellaunij, Saint Flor.
Veneti, Vannes.
Veragri, Saint Maurice.
Vertodunum, Verdö en Lor
raine.
Veromandui, Vermandois.
Vesontio, Brifanfon.
Viroadunum, Verdon fur la
Sone.
Vnelli, Percherons.
Volci, Aignon.
Vfipetes, Francfort.

B 4

INDEX RERVM

MEMORABILIVM QVÆ

IN COMMENTARIIS

CAESARIS HAV

BENTVR.

A

A Bies in Britannia cre-	prognati 50. à Cesare op
scit nulla 94	pugnati 50
Acarmania à Cesare recepta	Adota 353
324	Aegus Gallus apud Cæsa-
Achillas ad Pompeiū inter-	rem perfidie accusatus
ficiendum mittitur 353	326. transfugit ad Poma-
Exercitui Ptolemæi præ-	peium 327
ficitur 354. interficitur	Aereus numus 94
360	Aetolia à Cæsarianis ducibus
Achillæ copia 356. Alexan-	recepta 324.
driam occupat ibidē. cum	Afranius 241. contra Cæsa-
Cesare cōfligunt 356. 357	rem 243. Cæsari se dedit
Accius Pelignus 230. captus	264. interficitur 456
dimittitur ibidem	Africa uastatur 417
Accius Varus 228. 238.	Afrorum incolarum habitan
occisus 476	di mos 439
Achilla ciuitas legatos ad Cæ	Agar oppid. à Cesare obse-
sarem mittit 421	sum 445
Acco dux 120. 142	Agendicum 142. 173
Adbuillus Gallus 326	Agranius eques interfectus
Adcantuannus 64	333
Adrumetum opp. 281. 404	Agri priuati olim Sueuis
à Cesare captum 453	nulli 69
Aduatici pop. 43. à quibus	Alba opp. 229
	Albici

I N D E X

Al <i>i</i> pop.	240. 252. 268	dia. ibidem. fugatus	134.
Al <i>e</i> bestia	132	et	141
Alexia oppidum	179. oppu=	Ambiuariti	72
gnatur	eodem	Ambracia ciuit.	314
Alexandria ciuit.	352. à Cæ=	Ambruareti pop.	183
fare capta	377. eiusdem	Amicum uocari à populo	
edificia	359. 360. copia o=	Romano quanti sit	29
mnium rerū, incolarum		Amphilochi à Cæsare rece=	
ingenia	360	pti	324
Alexandrini belli initium		Ana flumen	241
358		Anartij pop.	132
Alexandrini fallaces	371. bel	Ancalites pop.	98
lum de nouo parant	372.	Ancona opp.	227
Mithridati occurrū	374	Andes pop.	52. 56. et 141
uincuntur, eod.	376. oppu	Androsthenes Thessaliae præ	
gnantur, eod. fugatur	377.	tor 338. uincitur à Cæs=	
in Cæsaris potestatem ue		re	339
niunt	eodem	Annius Scapula interfectus	
Alexandrinorū classis	364.	390	
365. uincitur	367	Antistius Turpio singulari	
Alexandrini exercitus ui=		certamine cum Qu. Pom=	
uendi consuetudo	356	peio Nigro decernit	472
Alduabis flumen Seq.	23	Anulus ferreus pro numis=	
Allienus Siciliae prætor		mate	94
404		Anserem Britannii non gu=	
Allobroges pop.	4	stant	94
Ambarri opp.	7	Antonius Brundisio præst	
Ambiani opp.	37. Cæsari se	308. Pōpeianos fugat	321
dedunt	43	Antuates pop.	53. et 56
Ambiliates	58	Apollo	128
Ambiorix	101. eius persi=	Apolloniates Cæsarem op=	
		pido	

I N D E X

ido recipiunt	301	Ascurum opp.	415
Apomana insula	404	Aspauia castellum	471
Apsum flumen	301	Asparagum opp.	311
Aqua quo pacto Alexan-		Asprenas proconsul	448
dria corrupta	361	Ategua opp. 461. praelia cir	
Aquilaria locus	281	cà facta, eodem. captum	
Aquilifer Caesaris interfici-		508	
tur	329	Atrebates pop. 37. 43. 183. d	
Aquitania 1. 19. 63. & 67		Cesare, uicti	46
Arar fluuius	7	Auaricum oppid. 49. op=	
Arduenna sylua	89. 1. 4	pugnatur 150. captum	
Arguetius	463	157	
Ariarates Ariobarzanis fra		Aulerci	52. 144. 183
ter	397	A. Bebius	473
Ariminum	225	A. Claudius	344
Armatū cōcilium quid	117	A. Fōteius ab exercitu igno	
Armorica ciuitates	116.	miniose dimissus	431
183. 209		A. Gabinius	296
Ariobarzanes Pompeio cō=		A. Trebellius	473
tra Cesar. auxilia mittit		A. Valgius	464
296. & 379		A. Varro	305
Ariouistus Germanorū rex		Ausetani pop.	252
19. cū Cesare contumaci=		Ausci pop.	67
ter agit 21. 22. 27. bellum		Auximum opp.	228
gerū 32. uictus fugit	34	Axona flumen	37
Arfinoē regnum Alex. oc=		B	
cupat	360. 378	Abilius	463
Artomici pop.	145	Bacensis sylua	125
Aruerni pop.	146	Beths fluuius	460. 479
Ascaldes flumen	130	Bagrada flumen	281
Asculum opp.	229	Bardani pop.	296

Basilica

I N D E X

	Basilica	389	contra Marcellum copias	
415	Bataurorum insula	72	ducit 395. Iubæ regnum	
471	Belgarum aduersus Cæsare		inuadit	416
311	coniuratio 35. prælium		Boij fines suos exeunt	4.
448	39. corundem fuga	41	cum Cæsare præliantur	
lia cir	Belgas à Germanis ortos		15. in finibus Hedduorum	
ptum	36		confederunt 17. numerus	
	Belidenfes pop.	301	eorum	eadem
183. d	Bellica porta	282	Bos Hercyniæ syluæ	132
46	Bellocassi pop.	183	Brannonij pop.	183
o. ops	Bellone Deæ sacerdotis di-		Brannonices pop.	eadem
apium	gnitas	397	Bratustantium opp.	42
	Bellouaci 36. contra Cæsa-		Britanniæ situs 80. 94. inco-	
4. 183	rem 174. 195. fuga 200.		le. numisma, eiusdem gene-	
473	201. 204		ralis descriptio	ibidem
344	Berones	389	Britanni sub Belgarum im-	
u igno	Bessi pop.	296	perio	37
431	Bethuria	470	Britannorum ritus	95
296	Biblis	317	Britanici belli causa 78. ap-	
473	Bibracte Hedduorum opp.		paratus 79. 80. profectio	
464	14. 172.		81. prælium 82. fuga	82
305	Bibrax Rhemorum opp. 38		Britannicum bellum secun-	
252	Bibroci pop.	98	dum	93
67	Bibulus Cæsaris naues incen-		Britannorum pugnandi mos	
228	dit. 298. eiusdæ crudelitas,		96. ijdem à Cæsare uicti	
37	eadem. ex morbo interiit		82. rebellionem faciunt	
	394. filij eius occisi	356	84. 96. Romanorum ues-	
461	Bigerrones pop.	67	tigales facti	99
151	Biuius Curius	234	Brundisium 234. circæque	
o. 479	Boduognatus dux	47	res gestæ, eodem et se-	
281	Bogud rex Mauritanie	394	quentibus. à Cæsare oca-	
296			cupatur	
Basilica				

cupatur	235	C. Felginates interfectus	333
Brutus adolescens	146	C. Fundanius ad Caesarem	
Bursaulenses pop.	469	transfugit	463
Butrotum	303	C. Fusius Cotta occis.	143
C		C. Callenus	302
Abilinum locus	191	C. Marcellus Cos.	217
Cadetes pop.	183	C. Marcellus Liburnicae clas-	
Cadurci pop.	144, 177	sis praefectus	297
C. Auienus ab exercitu Cae-		C. Marius 25. 422. erga eu-	
saris remotus	433	Africanorum amicitia eod.	
C. Antistius Reginus	119.	C. Messius Aciliam mitti-	
189		tur	421
C. Biotius Reginus captus		C. Praetorius quaest.	379
441		C. Sallustius Crispus	407
C. Caluissus Sabinus	313	in Cercinnam insulam ue-	
C. Caninius Rebilus	235	nit 421. Zamae proconsul	
C. Caninius Regulus	188	relictus	457
C. Carpineius	102	C. Saferna	408
C. Cassius nauibus Rhodiorum praeficitur	297. in Si-	C. Trebonius 97. 100. 136	
ciliam fugit	350	oppugnationi Massiliensi	
C. Clusianus ab exercitu i-		praeficitur 241. praetor	
gnominia reiectus	433	urbanus 305. de tribunali	
C. Cossidius	404. 405. 421	deturbatur	306
C. Considius Longus	281	C. Triarius nauibus Asiaticis praefectus.	297
C. Curio in Africa praefectus		C. Triarius	345
281. eius ad exercitum or-		C. Valer. Donotaurus	177
ratio	285	C. Valerius Flaccus	31
C. Decius ex Cercinna insula aufugit	422	C. Valer. Troacillus	12
C. Fabius	164. 206. 241	C. Vergilius Petronius naues Caesaris oppug-	418.
		cium	

333	eius deditio	496	cendit 350. fugatur	351
carem	C. Volcatius	134	Cassius Longinus Hispaniæ	
463	C. Volusenus Quadratus	55	prætor 387. Hispanorū in	
143	79. 205		illū odia 387. eius largitio	
302	Calaguritani pop.	252	nes, eod. auaritia, eo. gra-	
217	Caleti populi	37	uiter à coniuratis uulnera	
e clas	Calidon ciuit.	313	tus 389. ab omnibus odio	
297	Calphurnius Saluianus	389	prosequutus 390. à Mar-	
ga eū	Caninius Rabilius Orici præ-		cello bello prosequutus	
eod.	fectus	316	392. Vlla obsidetur	394
mitti-	Camulogenus	173. 175	perijt	396
421	Canopum promont.	372	Casticus Catamantedis fi-	
379	Cantabri pop.	242	lius	2
407	Cantium angulus Britan-		Castulonensis saltus	241
um ue	niæ	99	Castra Cornelianæ	281
ocōsul	Canusium opp.	234	Castra Posthumiana locus	
457	Capua	228. 306	462	
408	Caralea	457	Catafropus in Siciliam mis-	
o. 136	Caralitani pop.	237	sus	417
iliensi	Carbona opp.	391	Catiuulgus 101. taxo uene-	
prætor	Carsulenus	376	no uitam finit	135
bunali	Carmonensis Ciuitas	278	Caturiges	6
306	Carnutes 194. Gallorum		Cato Cæsari inimicus	223
Astati-	medij 127. defectionis		Siciliam relinquit	238
297	principes	101	seipsum interficit	453
345	Carrus	15	Catonis in dicendo mos	239
177	Caruilus rex	99	Catonis ad filium Pompeij	
31	Cassilianus ager	306	oratio	414
12	Cassiuellanus dux	94	Cato Lustanus	467
ss na	eius deditio	99	Catuaci pop.	37
. 418,	Cassius Pomponij naues in-		Canarinus rex Senonum	
eius			116.	

116. 121		Cæsar portubus exclusus
Cecinna	453	302. Larissam uenit 348
Celte	1	Pompeium fugientem se-
Celtiberia regio	253	quitur 351. Alexandriam
Celtiberi pop.	242	uenit 354. cum Achilla
Celtillus Vercingetorigis pa-		confugit 355. uincit Cæ-
ter	144	sar 357. Pharum insu-
Centrones	6	lam occupat, eodem. cum
Centurionis capti mira con-		Mithridate coniungitur
stantia	427	375. enatare coactus
Cercinna insula	407	370. Alexandrina classe
Cerui	181	potitus 364. superato
Ceteius	453	Ptolemæo Alexandriam
Cenimagni pop.	98	capit 377. reges Alexan-
Cenomagni pop.	183	dria Aegyptoque consti-
Cælius Vintianus	402	tuit 377. in Syriam pro-
Cælius ab Repub. remotus		fisciscitur 378. per pro-
306. interfectus eodem		uincias de cōtrouersijs co-
Cæresi pop.	37	gnoscit 397. 404
Cæsar contra Heluetios	7	in Pontum contra Phar-
8. 15. 16. Sicambros	78	nacen profisciscitur 298
Britannos	80. 88. 92	uincit, Pontumq; recipit
Arionistum	21. Belgas	402. in Africam nauigat
35. Sueſtiones	41. Bel-	404. Labieni equitas
louacos	42. Ambianos	tum interficit 425. in His-
43. Venetos	56. Adua-	spaniam contra Cn. Poms-
ticos	43. Sontiates	peium filiū profisciscitur
Germanos	72. Heduos	458. Græcæ scribit 113
163. Vercingetorigem		Quandiu bellū gesserit 428.
146 Maſſilienses	240	aduersam fortunam passus
Scipionem	338	46. 106. 333. 370. 371
		Cæsar

clusus	Cesaris & Pompeij dissidio	manis	25	
348	rum cause	225	Cinga fluvius	247
m se	Cesaris in conservandis mi-		Cingetorix 89. rex 99. ho-	
driam	litibus diligentia 258. in		stis à soc. iudicatur	117
chilla	re militari scientia 258.		Cingulum opp. à quo condi-	
it Ce	in pontibus struendis in-		tum	229
insu	dustria 8. 76. eiusdē man-		Cippi	182
1. cum	data de facienda pace cum		Cirta oppidum à Bogud ex-	
ngitur	Pompeio 299. 300 oratio		pugnatum	416
coactus	eiusdem ad milites	334	Classis instruitur	88
a classe	Cesarianorum militum pa-		Classis Pompeiana	297
perato	tientia 321. 415. radice		Cleopatra à fratre Ptolemæo	
ndriam	ijdem uescebatur 321. 322		regno expulsa cum eo bel-	
alexan	eorundem alacritas	371	lum gerit 352. ei regnum à	
consti	fugiant	73. 332	Cesare restituitur	378
m pro	Cesa. contra Alexandrinos		Clodius à Cesare ad Scipio-	
er pro	exercitus conscriptus	358	nem cum mandatis missus	
ersijs co	acies & summa exercitus		325	
7. 404	contra Pomp. 344. in ui-		Clupea insula	281. 404
a Phara	ctos clementia 49. 258. in		Cn. Domitius 293. contra	
ur 298	periculis solertia	45	Pharnacē proficiscitur	378
recipit	Ces. sacerdotium, & de eo		Cn. Domit. Calvinus	313.
naugat	inter Pomp. cōtentio. 340		occisus	349
equitas	Cesa. supplicatio decreta	87	Cn. Magius præfectus fa-	
5. in His	honores exhibiti	28	brum Pompeij	234
Cn. Poma	Chara radix, qua uesceban-		Cn. Piso Mauris præfectus	
ficiscitur	tur milites Ces.	322	404. 411	
it 113	Cherrhonesus locus	363	Cocosates pop.	67
erit 428.	Cherusci pop.	125	Colloquium Cesaris & A-	
um passus	Cimberius	23	riouisti	29
o. 371	Cimbri 21. 36. uicti à Rō-		Colloquium Cesarianorum	
Cesaris			2	& Pom

ex Pompeianorum	304	tur	305
Colonica cohortes	278	Corus uentus	91
Comana opp.	397	Cosa opp.	307
Comana Bellonæ templum		Cotho locus	438
397		Cottus rex 314. auxilia Pō-	
Commentariorum Caesaris		peio contra Caesarem mit	
commendatio	192	tit	295
Comminius captus	427	Craſſinus miles egregius	
Comius Atrebas 79. 195. ui-		344. interfectus	349
ctus à Caf.	217	Cremona opp.	234
Condrusij pop.	71. 135	Crines mulieribus abscissi,	
Condrusones Treuirorum		ex illis tormenta facta	
clientes	71	298	
Coniuratio contra Caesarem		Critognatus	184
84. contra Cassium Lon-		Cuniculi	213
ginum	389	Curio cum Iubæ exercitu	
Conetodunus	143	confligit 292. interficitur	
Confidij crudelitas	405	293. eius exercitus fuga-	
Adrumeti praefectus	421	tur eodem	
Acillitanos obsedit, eodē.		Curiosolitæ po.	52. 56. 183
deferit 427 fuga eius à		D	
Tisdra	455	D Amasippus 454. pe-	
Contus 159 captus	178	riſt	457
Conuictolitaneſ Hedui	159	Decius Brutus	58. 241
captus	179	Decius Lelius nauibus Asſa	
Cotuatus	143	tis praeficitur	297
Corduba Hispaniæ caput		Orici praest 317. Brundu	
460. à Cassio deficit 392		sum fugit	349
in Caesaris potestate 278		Defectio	101
Corneliana castra	281	Deiotarus rex Pompeio au-	
Cornelius Balbus uulnera		xiliatur 296. ad Domi-	
		tium	

I N D E X

308.	tium uenit 378. Gallo-	211, perit inedia	214
91	gracie tetrarcha 397.	Druides Galli eorumq; offi-	
107	Rex à senatu appellatus,	cia	126
438.	298. excusat se Cafari. eo	Ducum diffenfio	103
Pō=	dem	Dumnacus dux	206
mit	Delphi à Caf. recepti 325	Dumnorix Diuitiaci Hedui	
295	Delta locus, ibiq; prælium fa-	frater 3.6. 11. contra Cæ-	
gius	ctum 374	farem Heluctijs fauet 12.	
349	Deuotorum mutua amicitia	à Cafare deficit, & bel-	
234	ac fides 64. 65	lum mouet contra eundem	
iffi,	Diablintres 58	90. interficitur	92
facta	Didus 479. interficitur	Duratius	206
	481	Dynastæ	295
184	Dij Gallorum 129. Germa-	E	
213	norum 130	EBurones pop. 71. 141	
rcitu	Dioscorides legatus 355	ETreuirorum cliçtes 71	
citur	Dite prægnatos Gallos	Eginurum opp.	427
uga=	129	Eginium opp.	338
odem	Diuico legationis Heluctio-	Elauer fluuius	169
6. 183	rum princeps 8	Elephanti condocfacti 435.	
	Diuitiacus 3. 10. 11. 13. 125.	contra eos remediũ 443.	
pe=	Belgarum rex 37	fuga eorum	449
457	Domitius Aenobarbus 229.	Elephantis cum milite pu-	
. 241	232. 240.	gna 449. 450	
Affa	Domitius Caluinus 313. ad	Epafnactus Aruernus 214	
297	Pharnacem literas mittit	Epidaurus opp.	385
rundu	378. Maſſilienſibus præſe-	Ephippijs Germanos non	
349	citur 241	uti 69	
101	Domilaus contra Caf. 296	Epirus in Cafaris poteſta-	
io aua	Doiti ratio apud Gal. 129	tem uenit 301	
Dom=	Drapes Senon. 208. captus	Eporedorix captus 163. 179	
tium		γ 2 Equi	

I N D E X

Equi Germanorum	69	Fortuna uis	134.337.
Equitum Gallorum uiuens	373		
di ratio	128	Fuluius Posthumius	328
Eritius	331	Fusius Calenus legatus oc-	
Essedarij 8. ex essedie pugna		ciscus	298
di ratio	85	Fusius Cotta occiditur	143
Euphranor Rhodiorū clas-		Funera Gallorum	129
sis praefectus 366. gesta			
huius, eod. perijt	373	G	
Excommunicatio apud Gal-		Gabali pop.	145.177
los	126.127	Gabiniani milit.	357
Exercitus contra Caesarem		Gabinus in Illyrios	383.
ad Alexiam	183	ad Solonam feliciter pu-	
F		gnauit 384. ibiq; morbo	
Fabius Maximus	481	perijt	384
Fabius Pelignus in te-		Gaburus	177
merario facinore occidi-		Gaditani in Caesaris potesta-	
tur	288	tem ueniunt	278
Facinus horrendum	466	Galba Belgarum rex	37
Factiones in Gallia	18.125	Gallie situs 1. Gallie po-	
Fagus in Britannia non cre-		puli	183
scit	94	Galli scorpione icti	156.
Fanum opp.	227	religionibus dediti	128.
Faustus Sylla 224. interfe-		sacrificandi ritus, eodem,	
tus	456	quos deos maximè colat,	
Felginates Tuticanus eques		eodem. tempus quo pacto	
interfectus	333	seruent 129. equites in As-	
Ferentini pop.	234	frica interfecti 406. 425	
Flumen quomodo exercitus		Gallorum leuitas in consil-	
sit traiciendus	234	ijs capiendis 7. ingenia	
Flustates pop.	67	444. magnitudo 50. res	
		pentina consilia 57. anti-	
		mus	

337.	mus in bellis suscipiendis	pes apud Cæs. captiui res
328	et calamitatibus perferē	tenti 74. ex Gallia pulsi
106	dis 63. in uxores potestas	34. Rhenum transgressi
298	129. funera 129. magistra	68. à Cæsare uicti 13. 34.
143	tus eorundem 130. eorum	75. in armis quàm exerci-
129	qui in aliquo numero	tati 22. 31. 33. equites in
	sunt. genera duo 126. mo-	Africa interfecti 425
5. 177	res 125. Gallis in expedi-	Germanorum forma atq; sta-
357	tione carros secum duce-	tura 23. 34. antiquorum
383.	re moris est 200	uita 69. equitum bellandi
er pus	Gallos olim Græci literis	mos 31. 69. 73. cum Cæsa-
morbo	usos 127. iumentis dele-	re bellum 31. 73. in Cæ-
384	ctari 69. à Dite prognas-	sarem perfidia 73. ado-
177	tos 129	lescentium studia 133.
potesta	Gallinis non uescuntur Bri-	morcs 130. Dij 130. ui-
278	tanni 94	ta. eodem. peregrinatio-
37	Ganymedes interfecto A-	nes 130. opes. magistra-
ie pos	chilla exercitui Alexan-	tus. agri. belli inferendi
183	drino præst 361	et propellendi ratio 130.
156.	Garites pop. 67	131
i 128.	Garocelli pop. 6	Germanos Gallis uirtute su-
eodem.	Garumna fluuius 1	periores esse 131. à matris
et colat.	Garumni pop. 67	bus familiâs præliandi tē-
o pacto	Gebenna mons 146	pus discere 32. importatis
s in A	Gemella legio 296	non uti 69
6. 425	Genabum opp. 148	Getuli ad Cæsarem persua-
consta	Geneua oppidum 4	giunt 421. 433. eorum e-
ingenia	Genusum fluuius 335	quites sine fræno 437
50. res	Gergobia opp. 161. 164. op-	Glasto inficiuntur Britanni
7. anis	pugnatur. 167	95
mus	Germani 37. eorum princi-	Gobanitis Vercingetorigis
		2 3 patr

I N D E X

patruus	144	perati 7. 15. uincunt Cæsa-	
Gomphos opp. 338. expu-		rianos	9
gnatum à Cæsare	339	Heluetios olim Græca cala-	
Gorduni pop.	108	luisse	17
Græcis literis olim Gallos		Heluetiorum qui domo exie-	
usos	127	rant numerus 17. eorum	
Grudij pop.	107	dem magnanimitas	7. 8
Guturnatus ad supplicium		Heluetios totius Gallie plu-	
deposcitur	211	rimū posse 2. ciuitates ui-	
H		cosq; ipsi suos incendūt	
Hadiartini pop.	433	Heluij populi 146. 177. 181	
Haliacmon flu.	314	Heraclea Sentica	338
Hasta opp.	479	Hercynia sylua	131
Harudes po. Germ. 19. 23. 33		Herminius mons	187
Hedui pop. 18. deficiūt à Cæ-		Hispalis opp. 373. à Lusitanis	
sare 163. 165. 171. 176		oppugnata	475
Hedunorum potestas 125. eo-		Hispania	461
rum fines ab Heluetijs po-		Hispanorum præliandi	
pulati	7	tio	241
Heluetia in quatuor pagos		Hissa opp.	291
diuisa	7	Homines duros quæ faciunt	
Heluetij 1. 72. eorum fines		69. quæ delicatos	1. 69
2. patria excedunt 3. re-		Homines immolandi consue-	
deunt	17	tudo	121
Heluetici agri latitudo 2. bo-		Hospites apud Germanos	
nitās	17	pro sanctis haberi	131
Heluetij Germ. uincunt 25		Hostium contēptus 114. 118	
pop. Rom. exercitum sub		Hyempsal	434
iugum mittunt 5. Rhoda-		I	
num transire à Cæsare		Iberus fluuius	211
prohibiti 7. à Cæsare su-		Iccius Rhemus	35

I N D E X

Caſa	icius portus	88	Iunius	102
9	Merda opp.	242	Iura mons	2
cala	Illurgauonenſes pop.	252	Ithyrei pop.	413
17	Imanuentius	98	L	
no exie	Imperatoris in conſeruandis		Acetani pop.	252
eorum	militibus ſtudium 258. in		Laritanes pop.	234
7.8	prælio incipiendo offi-		Lariſſa opp. 339. à Scipione	
llie plu	cium	345	occupata	339
ates ui-	Indo rex	463	Latobrigi fines ſuos exce-	
endūt	Induciomarus 89. defectio-		dunt. redeunt 17. nume-	
177. 183	nis autor 101. fuga 115. oc-		rus eorum	17
318	ciditur	119	Latrocinia apud Germanos	
231	Inimicorum mutua deſenſio	131		
187	iucundiſſima	110	Laterenſis 389. interfectus	
uſtanti	Inſule circa Britanniam	95	390	
479	Iſſa inſula in eaq; oppidum		Labienuſ Cingulum opp.	
461	eodem nomine 386. Vati-		exædificat	229
ndi r+	nio ſubiicitur eodem.		Labienuſ niſi uictor in ca-	
245	Iſthmus	325	ſtra reuerſurum iuramen-	
291	Iuba rex contra Curionem		to negat	343
e faciati	282. Hoſpes Pōpeij, eod.		Labienuſ contra Cæſarem	
1.69	uicit curionē 293 eius cru-		410 fugatur Labienus,	
li conſue	delitas 294. 440. 444.		411. Leptim oppugnat	
113	à Zameniſibus excluditur		419. occiſus 476. eiufdē	
ermanos	455. eiufdē exercitus cō-		crudelitas	
i 135	tra Cæſarem 406. 416.		Labiēni & tyronis cōgreſ-	
II 4. 113	429. ſuperbia 434. ſe in-		ſus 410. 411. eius equita-	
474	terſci iubet	456	tus interficitur 425. 442	
211	Iulius Cæſar Conſul creatus		Legatorū nomen apud pri-	
35	294. cætera quære in Cæ-		ſcos ſanctum	57
Iciat	ſar.		Lemanus lacus	5
			7 4	Lemo

I N D E X

Lemouices pop.	183	Liscus	10
Lemouicum opp.	206	Lituici perfidia	162. 165
Lentulus Spinter	229	Litora omnia aquæ dulcis	
340. in custodia Ptolemæi		uenas habere	362
interficitur	353	Longinus	390
Lentulus Marcellinus lega-		Lorica	181
tus Cæs.	328	Luceria opp.	234
Lepidus cum Marcello co-		L. Aemilius	14
pias coniungit	395	L. Afranius	241. 340
Lepontij pop.	72	L. Aurūculeius Cotta	41. 80.
Leporem Britanni non gu-		100. interficitur	107
stant	94	L. Cæsar legatus	177. 225
Leptis opp.	391. 406	L. Cæsar Vtica proqueſtor	
Leptis opp. in Cæſaris pote-		453. Cæſari ciuitatem tra-	
ſtatē uenit 406. oppugna		dit	454
tur à Labieno	419	L. Canuleius legatus	318
Leptitani pop.	290	L. Caſſius Longinus	313
Leuaci pop.	108	L. Caſſius Cos. ab Heluetijs	
Leuci pop.	26	occuſus	5. 7. 8
Lenium opp.	478	L. Cella	454
Lex creandorum magiſtra-		L. Ciſſius	438
tuum	160	L. Cotta interficitur	107
Lexobij pop.	58	L. Decidius Saxo	255
Libertas	58	L. Domit. & Appius Clau-	
Libo 235. 236. 308. ab Anto-		dus Coſules	87
nio ſuperatus à Brunduſſio		L. Domitius 224. cum ſuis	
diſcedit	307. 308.	militibus ad Cæſarē pro-	
Liger fluuius	57. 145	fugit 231. 232. 233. 281.	
Lilium munitio	182	286 interficitur	349
Lilybæum	403	L. Hirtius	340
Lingones	16. 25. 72	L. Iunius Paticus	459
		L. Lell	

I N D E X

10	L. Lentulus	221. 351	L. Torquatus in Cæsaris po-	
2. 165	L. Licinius Squillus	389	testatem uenit	300
dulcis	L. Luceius	304	L. Valerius interfectus	63
362	L. Manlius	64. 234	L. Varenii egregium pro ini-	
390	L. Mergilio	389. interfectus	mico facinus	110. 111
181		390	L. Vibullius Rufus. 229. 240	
234	L. Metellus trib. ple.	239	ad Pompeium à Cæs. mis-	
14	L. Minutius	468	sus	299
340	L. Minutius Basilus	134	L. Tiburtius uulneratur in	
1. 80.		191	colloquio	305
107	L. Munatius Plancus	100	L. Ticius ad Scipionem per-	
7. 225	L. Nasidius	268	ductus	427
æstor	L. Paulus Cos.	217	L. Titius	391
m tra	L. Petrosidius occiditur	107	Lucretius Hissilo Orici præ-	
454	L. Piso à Tigurinis interfe-		fectus	297
318	ctus	8	Lucterius Cadurcus	144.
313	L. Piso, & Aulus Gabinius	208. 210. 214		
luctijs	Coss.	4	Luna nisi noua Germanos	
5. 7. 8	L. Plancus	405	non contendere	32
454	L. Puppius à Cæs. captus di-		Lunam plenam æstus mari-	
438	mittitur	229	timos efficere	83
107	L. Racilius 389. interfectus		Lusitania	241
255		390	Lusitani contra Didium	479
Clau-	L. Roscius	100. 212		480
87	L. Rubrius	333	Lutetia Parisiorum	120.
m suls	L. Septimius ad interficiend-	173		
è pros	dum Pompeium mittitur		Lyssum opp.	310. 317
1. 281.		353		
349	L. Sertorius	253	M	
340	L. Straberius	301	Machinationes variæ	
459	L. Sylla	13	Alexandriæ	359
L. Len			Magistratus Germanorum	
			γ 5	131

INDEX.

131. Gallorum	131	452. largitio eius in ciuibus, eodem. mortem sibi consciscit	453
Malaca opp.	395	M. Crassus 13. 100 à Parathis interfectus	322
Malcus Nabatheorum rex		M. Crispus	446
358		M. Epius Cato filius	454
Mandubij	186	M. Fauonius	314
Mandubratius	98	M. Lepidus	280
Manilius Tuscus	389	M. Messala ex L. Piso consules	22
Mantineæ	317	M. Messala 418. Vtica missus	452
Marcellus Cordubæ præfectus 392. contra Casium dux electus 392. belum 393. eius contra Casium 394. Vllam obsidet 394		M. Octavius officio maritimo præfectus	297
M. Acilius	302	M. Opimius	306
M. Antonius legatus Brundisio præest inde nauigat	187 307 308	M. Petreius 313. contra Cæsarem arma fert 413. uulneratur 413. fugatur 455. occubuit	457
M. Aquinius	434	M. Plotius uulneratur in colloquio	305
M. Aquinius Catonis filius	454	M. Pomponius ad Messaniam superatus	350
M. Aristius	166	M. Rufus Quaestor	222
M. Bibulus	297. 312.	M. Syllanus	119
M. Cælius Rufus	305	M. Titius	31
M. Calidius	221	M. Trebius	56
M. Cato Pompeij filium obiurgat 414. Vtica præfectus 423. 452. Scipioni milites submittit 423. ciuibus ut oppidum deserant persuadere conatur		M. Tyro ab exercitu electus	433
		M. Val. Proculus	31. 34
		M. Var	

I N D E X

cia	M. Varro	276	Militis ueterani uirtus & cū	
sibi	Marcomanni populi	33	elephante pugna	450
453	Marrucini pop. 234. eorum		Militem quæ habere deceat	
Para	cohortes	288		170
322	Mars	128	Milo Clodio occiso damna-	
446	Marsi pop.	229. 232	tus 306. à Pedio lapide oc-	
454	Marsi Centuriones perfu-		cisus	codem
314	ge	283	Minerua 128. eius templum	
280	Massiliæ situs 267. ad bellum		in Elide	353
con-	apparatus	268	Minutius Rufus	297
22	Massiliense bellum	241	Minutius Silo 388. lapidibus	
missa	250. 267		oppressus	codem
452	Massiliæ oppugnatio	267	Miracula post Cæsaris uia-	
riti-	Massiliensium perfidia	274	toriam	353
297	Massilienses se dedunt Cæ-		Mithridates Pergamenus	
306	sari	280		373
Cæ-	Matiscona locus	191	Mithridates contra Triariū	
uulu-	Mauri equites	449	400. Cæs. auxilium fert	
455.	Mazæce opp.	397	375. Pelusium expugnat,	
457	Mediomatrices	72. 183	codem. Alexandrinos su-	
a col	Medobrega opp.	387	perat 376. Rex Bospori	
305	Meldæ locus	90	constitutus	403
Janā	Melodunum opp.	173	Mona insula	95
390	Memoriæ studendum	127	Morini populi 37. 58. se Cæ-	
222	Menapij pop.	37. 58. 121	sari dedunt 79. deficiunt	
119	à Germanis oppressi	70		86
31	à Cæsare superati	87	Moritasgus	116
56	Mercurius apud Gallos quæ-		Mosa	72
ctus	tus	128	Munatius Flaccus	389
	Metropolis ciuit. in Cæsar.		Munda opp.	477
34	potestatem redacta	339	Mundensis campus	474
Var			Muni	

I N D E X

Munitiones ad Alexiam	181	Numidæ contra Curium	282. in somno opprimū-
Muri oppidorum in Gallia		tur 290. ad Cæsare perſu-	
quales	154	giunt 423. eorum ueloci-	
Musculi descriptio	272	tas mira 441. equites sine	
N		fræno	413. 437
Nabatheorum rex	358	Numenius	4
Nantuates pop.	72	Nymphæus portus	309
Nannetes pop.	58	O	
Narbo	145. 280	Bucula ciuitas	391
Nasua	23	Ocellum	6
Naues Venetorum 60. Bri-		Ostacilij Craſſi erga deda-	
tanorum	250	tos perſidia 310. Pompeio	
Naualis pugna 60. 61. 251.		se coniungit	311
270		Ostauij in Illyricos fuga	
Naupaſtum opp.	313	386. occupat oppida mul-	
Neapolis	404	ta 385. cum Vatinio naua-	
Nemetes pop.	33	li bello decernit 386. uin-	
Nemetocerna	216	citur. eodem. fugit in Si-	
Neruij pop. 37. eorum mœ-		ciliam 387. inde in Afri-	
res 43. munitiones 44. ſu-		cam	eodem
perati à Cæsare 49. Cice-		Oſtodurus pagus	53
ronem oppugnant	108	Oſtogeſa opp.	253. 256
Nicomedes Bithynius	397	Ollouicon	159
Nicopolis	380	Oppidum quid Britanni ap-	
Nili aqua	361	pellent	98
Nitiobriges pop.	145. 1	Oppugnatione uehementiſſi-	
Noviodunum	41. 171	ma	108
Noreia ciuitas	4	Orgetorix coniurationem	
Noricus rex	231	facit 2. capitur 3. moritur	
Nox triginta dierum	95	eodem	

Oricum

INDEX

Oricum opp. 292. à Cæsare	258. 259. in Cæsaris pote=
receptum 300	statem uenit 265. uulne=
Orchomenum à Cæsare re=	ratur 413. interficitur
ceptum 325	456
Orcynia sylua 132	Petrocorij pop. 183
Oscenses pop. 252	Pharnaces rex 378. eius per=
Ossisini pop. 52. 58. 183	fidia 380. pralio Domi=
P	tium uincit 382. Pontum
P Acatorum insigne 169	occupat, eodem. crudeli=
Pacidij acies contra Cæ=	tas eius 382. 399. nuntios
sarem 409	ad Cæsarem mittit 399. do
Pacidius 446. uulneratur	na mittit 399. cum Cæsare
447	confligit 401. fugatur
Pagi Heluetiorum quatuor	402. castra eius diripiun=
7	tur, eodem.
Pagi Sueuorum centum 23.	Pharsalia 297
68. 69	Pharsalicum prælium 345
Parada opp. 451. eius ciues	Pharus insula, in eaq; turris
combusti 452	mirabilis 357
Paretonius locus 362	Philo 478
Parisij pop. 120	Photinus Ptolemæi procu=
Parthinorum opp. à Cæsare	rator 354. interfectus
expugnatum 318	358
Paucitas hominum quo pa=	Pictones 58. 144
cto sit contra multiudi=	Pirustæ pop. Cæsari se de=
nem munienda 317	dunt 88
Pamani pop. 37	Pisaurum opp. 227
Peligni pop. 229	Piso Aquitanus interf. 74
Petra locus 318	Plebis Gallicæ conditio
Petrecius 242. contra Cæsa=	126
rem 244. eius scuiia	Pletorius perijt 456
	Pleum

Pleumosij pop.	108	naues Cæs. incendit	317.
Plumbum album	94	Oricum oppugnat	316
Plutei	181	Pompeius filius regnum Bo	
Pompeia Fausti uxor	456	gudis ingressus	415. in
Pompeius magnus impera-		de fugatus ad insulas Ba	
tor appellatus	333. con-	leares conuertit classem,	
tra Domitium	338. à Dyr	eodem	
rhachio exclusus	318.	Pompeius filius ulteriore Hi	
Obsidetur à Cæsare, eo-		spania occupata cōtra Cæ	
dem. obsidione liberatur		sarem bellum parat	458.
321. nisi uictor iurat se		Vllam ciuitatē oppugnat	
in castra non rediturum		459. qualis eius exercitus	
344. eiusdem fuga	347.	fuerit	462. crudelitas eius
Pelusium ad Ptolemæum		469. in Carteiensium est	
fugit	352. interficitur	poteſtate	479. saucius
353		profugit	480. interficitur
Pompeij duces	297. eiusdem	481	
exercitus ex quibus lo-		Pons Rhenanus factus	76.
cks conſcriptus	295. eius-	reſciſſus	73. alius pons fa-
dem exercitus penuria		ctus	124
326. fiducia	333. luxus	Pons in Arare factus	8
347. uestitus	347. sum-	Ptolemæus cum ſorore Cleo	
ma, & acies inſtructa		patra bellum gerit	352
343. fuga	346	Mihridati Cæsari auxilium	
Pompeij geſta	414	ferenti occurrit, ac ſupe-	
Pompeij omnis belli appa-		ratur	373. 374. perijt
ratus Dyrrhachij	317	Ptolemæi animus fraudulen-	
Pompeianorum coniuratio		tus	372. contra Cæsarem
301		bellum parat,	eodem
Pompeius filius Aegyptiacks		P. Atrius legatus	441
nauibz præfectus	297	P. Calpurnius	477
		P. Con	

I N D E X

17.	P. Confidius	13	Q. Aquila	438
316	P. Cornelius Scipio interfe-		Q. Atrius	93
Bo	ctus	445	Q. Cassius	222, 280
in=	P. Crassus	58	Q. Cassius Longinus Hi-	
Bas	P. Domitius 379. eius probi-		spank odiosus 387. uul-	
cm,	tas, eodem. eiusdem cōtra		neratur 389. naufragio	
eHi	Pharnacē instructa acies		præst	396
Cæ	381. superatur à Pharna-		Q. Coponius	309
458.	ce	382	Q. Cornificius Illyrico præ	
gnat	P. Lentulus Spinther	233	est	383
cilius	fugit ad Casarem	351	Q. Cicero 100 oppugna-	
eius	P. Ligarius captus	439	tur 108. quantus dux 108	
n est	P. Siferia	408	Q. Comminius ad Scipio-	
cius	P. Seruilius consul	306	nem perductus	427
citur	P. Sextius	379	Q. Fabius Maximus	30
	P. Sextius Baculus 48. 49.		Q. Fulginius interemptus	
	55. 139			
76.	P. Silius copias cum rege Bo	246	Q. Fusus	267
is fa	gud coniungit 416. Nu-		Q. Iunius	101, 102
124	midiam ingreditur	423	Q. Laberius Durus	96
8	P. Sulpitius Rufus	80	Q. Ligurius Confidij filius	
Cleo	P. Sulpitius prætor Vibone			
352	350	453	Q. Lucanius	106
ilium	P. Sylla Pompeianos in fugā		Q. Lucretius	239
uipes	conuertit	323	Q. Martius ad Casarem	
t. 77	P. Vestrius captus	439	transfugit	463
lulen	Pugna navalis	60. 61	Q. Paciscus	379
arem	Pugna ex essedis	85	Q. Pedius	35. 307. 459
odem	Putei sodiuntur à Cesaria-		Q. Pompeius Niger cū An	
441	nīs	362	tistio Turpione singula-	
477	Pyrenei saltus	241	ri ccr	
Con				

I N D E X

vi certamine decernit	Rhenum pop. Rom. imperiū	
422	finire	76
Q. Sabinus	324 Rhodanus	1.4
Q. Sertorius	65 Rhodie naues naufragium	
Q. Sextius	390 passe	309
Q. Titatius Varus	207 Roscillus Gallus apud Cæ-	
Q. Titurius Sabinus	58.80. sare accusatus	326. ad
87.100. eius cōtra Vnel-	Pomp. profugit	327
los gesta 61. occiditur a-	Ruspina opp.	407
pud Eburones	107 Rutilius Lupus 234. Achaie	
Q. Velanius	55 præest	325

R

R Abirius Posthumius	
407	
Rasipolis contra Cæsarem	
296	
Rauraci populi 183. fines	
suos excedunt	4
Rebellio Britannorum	84
Rebillus Cæs. legatus	288
Regem appellari à pop. Ro.	
quantum sit	27
Rhedones populi	52
Rhenones uestes	130
Rhemi Cæsari se dedunt	36
eorum potestas	126
Rhenus Heluctios à Germa-	
nis diuidit	2.72
Rheni origo & exitus	72
Rhenum quare Cæsar trans-	
ierit	75. 124

S

S Abis fluius	43
Sabura exerc. Iuba præ-	
fectus 290. eius res gesta	
291. contra Sitium cum	
exercitu à Iuba relictus	
429. à seruo interfectus	
456	
Sacerdotes Gallorum	126
Sacrificandi ritus	128
Salinarum stagnum	447
Salona ciui. grauissima opa	
pugnatione liber.	298.
384	
Salsum flu.	461
Samarobrina ciuit.	115
Santones	6.65.
Saserna Lepti à Cæsare res-	
lictus	408
Sarsura ciuit.	444. ea Cæs-
	sur

I N D E X

far potitur	445	Segontiaci pop.	98
Sasales Cotti filius	296	Segovia oppidum	392
Scapula se iugulare iubet		Segusiani pop.	177.183
478		Senones pop.	35
Scæuæ cæurionis scutū	324	Senonum motus	116. eorum
Scipio 221. eius res gestæ		deditio	121
311. tyrannis eius	312	Senticæ	338
auaritia 313. ad Pom-		Sequani pop.	5. 125
peium proficitur, cod.		Sequanorum ager	19
fugatur à Domitio	315. 02	Serapion legatus	355
mnēs suos milites interfe-		Sergius Galba	33
cit.	451	Seruilius	306
Scipionis acies contra Cæ-		Seruus dominū occidit	468.
sarem 415. apparatus bel-		comprehensus, & uiuus	
licus 413. cum Petreij &		combustus est	469
Labieni suas copias con-		Sesuij pop.	52
iungit 415. crudelitas e-		Sex. Caesar Syria præfectus	
ius 418. equitatus eiusdem		397	
ferē occisus 425. in ciues		Sextus Pompeius	459
Romanos captus crudeli-		Sextus Quintilius Varus	
tas 427. 428. turpis ser-		233	
uitus	434	Sibuzates pop.	67
Scipio perijt	457	Sicambrorū fuga	77. eorum
Scribonius Libo 235. offe-		uici combusti, ibid. contra	
cio maritimo præpositus		Cæsarem eunt	138
297		Sicoris flu.	242. 247
Sebustiani pop.	6	Silicenses fl.	392.
Sedulius dux	190	Silius	56
Seduni populi	53. 54	Simulacra Gallorum	128
Signi pop.	135	Soldurij deuoti	64
Segonax rex	99	Sontiates à Cæsare uicti	64
		d ^o Spiniber	

I N D E X

Spinther	341	Tarbelli pop.	67
Statius Marcus	302	Tarusates pop.	65
Stimuli	182	Tarsum opp. Cilicia	398
Suessiones pop. 37. à Cesare		Tasgetius occisus	100
uicti	41. 42	Taurenta castellum	269
Sueui Germanorum bellico		Taxi copia in Gallia Ger-	
fissimi 23. 68. urbibus reli		maniaq;	135
ctis, contra Cesare[m] se pa		Taximagulus rex	99
rant 78. 124. 135. ab Vbijs		Tectosages pop.	132
fugati	34	Tegea opp.	446
Sueuorum antiquorum de-		Tempestas	83. 85
scriptio 68. 78. 124. 125.		Teutomatus Nitiobrigum	
eorundem pagi centum		rex	159
23. 68. 69		Teutones	36
Sulcitani pop.	457	Teutoni 21. uicti à Ro.	25
Sulmonenses pop. & opp.		Thapsum opp. 428. 448. op	
230		pugnatur à Cesare	447
Supplicia apud Gallos	129	Thabena opp.	446
Surus Hedui	215	Thabenenses pop. 445. ad	
Sylla Faustus 452. Vticam		Cesarem desciscunt, eod.	
deserit	eadem	Theba à Ces. recept.	325
T		Theneththeri Rhenum transf	
Tabelle ternæ	341	gressi 68. à Sueuis uicti	
Talea	182	70	
Tamensis flu.	94	Theophanes	304
Taracina opp.	234	Thermus prætor	227
Tarcundarius Castor cõtra		Tiberius Nero clãssis Caf.	
Cesarem	296	præfectus	373
Taraco ciuitas, in Cesaris po		Tiberius Tullius	467
testatem redacta	380	Ticida captus	428
Taraconenses	252	Tignium opp.	227

Tigur

Tiguri
Tijdra
Cæsa
455
Titus
plum
ris
353
T. Allie
mini
T. Balu
T. Cæ
T. Lab
409
T. Lab
135
T. Pulfi
T. Pulfi
inim
T. Rebi
T. Salio
T. Sext
T. Silli
T. Tern
T. Tor
sum
T. Vasti
Titi Hi
pione
Tyroni
gress

I N D E X

Tigurinus pagus	7	Tolosa	64
Tifdra opp. 423. 445. in		Tolosates	6. 145
Cæsaris potestatem uenit		Torquatus 300. perijt	456
455		Traiectum	391
Titus Appius Dianæ tem-		Trebonius 136. 140. 187.	
plum spoliaturus, Cæsa-		305	
ris interuentu fugatur		Trebonius Masiliam oppu-	
353		gnat	241
T. Alienus ab exercitu igno-		Treuiri 72. contra Labie-	
miniose dimissus	433	num	122
T. Baluentius	106	Treuirorum ciuitas 89. con-	
T. Cæcilius occisus	246	tra Cæsarem	89. 101
T. Labienus Pompeianus		Triarius 400. cum Mithria-	
409		date confligit	eadem
T. Labienus 3. 58. 87. 92.		Tribotes	33
135		Trinobantes ciuitas	98
T. Pulio	331	Tubero	238
T. Pulfionis egregium pro		Tulingi fines suos excedunt	
inimico facinus	119.	4. numerus eorum 15. 17	
T. Rebillus proconsul	451	Tullius ad Cæsarem uerba	
T. Salienus	418	facit	467
T. Sextius	119. 169. 191	Tullius Rufus interfectus	
T. Silius	56	451	
T. Terrasidius	56	Turinum opp.	306
T. Torius 391. contra Cæ-		Turinus ager	307
sum proficiscitur	392	Turoni	52. 144
T. Vassus	389		
Titii Hispani capti & d Sci			
pione necati	418		
Tyronis & Labieni con-			
gressus	410. 411		

V

V Acca opp. 444
 Valerius Flaccus, L.
 d 2 filius

filius interfectus	324	cti	61
Valerius adolescens	477	Venetorum senatus à Casar=	
Vangiones pop.	33	re necatus	61
Vari exercitus à Curione		Ventisfonte opp. incensum	
superatus	288	474	
Varro se Casari committit		Veragri pop.	53
299		Verbigenus pagus	16
Varronis leuitas	276	Vercingetorix defectionis	
Varus nauē Cas. capit	427.	princeps 144. uincitur	
fugit	438	149. Casari deditur	191
Varus flumen	266	Verodocius	5
Vatinij in re militari prudē=		Vergasilaunus Aruernus	
tia 305. 384. Octauij per=		188. captus	190
sequitur 385. ciuitates mul		Vergilius Petronius	418.
tas ab Octauio occupa=		dat se Caninio	456
tas recipit 386. cum Octa		Vergobretus magistratus	
uio nauali bello decernit,		10	
eod. uincit, eodem. redit		Verocassēs pop.	37
Brundisium	487	Veromandui pop. 37. 43. à	
Vatuca locus	138	Casare uicti	46
Vbij 70. auxilium à Casare		Versaon locus	474
petunt	76	Vertico Nernius profugus	
Vbiorum ciuitas Sueuis ue=		111	
atigalis	70	Vertiscus princeps	199
Vcubis opp. 461. incensum		Vesonio Sequanorum oppi	
473		dum	23
Vectones pop.	242	Veteranorum militum iur=	
Vedeliacus	159	tus	310
Vellauj	183	Vexillum	45
Vellaunodunum opp.	147	Vibullius Rufus	233
Veneti 56. 58. à Casare ni=		Vienna ciuitas	146
		Vinum	

I N D E X

Vinum Germani importari non ferunt	69	greſſi 68. à Sueuis ſupe- rantur 70. proſligantur à	
Viridontix contra Caſarem exercitum parat.	61.62	Caſare	75
Vlla opp.	394.459	Vſus rerum omnium. magi- ſter	271
Vlcilles Hirus	229	Vualis locus	72
Vnelli pop. 52. 56. à Caſa- rianiſ ſuperati	61. 62	Vxellodunū obſeſſum	209.
Vocates pop.	67		212. 214
Voccio rex	34	Vxores Britannie dentis aut duodentis communes	95
Vocontij	6.65	Vzita opp.	426
Volgi pop.	145.177		X
Volcatius Tullius	323	X Antones populi	
Vogefus mons	72		183
Vrbes Gallie immunitate in- cenduntur	149		Z
Vri boues	133	Z Ama ciuitas in eaq; Iuba & Caſaris res	
Vſceta opp. à Caſare ca- ptum	453	geſtae	454
Vſipetes pop. Rhenū tranſa		Zela ciuit.	400
		Zelta ciuit.	440

ui, si
Cesa
fuit o
uum
tu, ut
Pomp
rum s
prabi
tio, q
rios u
Et au
ait, C
non c
script
Alexa
dissen
ris. E
cit H
go ro
saris,
omnia
psisse
non m

ET S I putes studiosè lector per te ipse
 legendo cognoscere, cur nam C. Caesar
 rerum ab se gestarum confecerit com-
 mentarios, tum & quos & quot confece-
 rit: tamen non inutile futurum existima-
 ui, si hic id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C.
 Casare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio
 fuit octo libris scriptæ sunt. Primo, & reliquis usq; ad octa-
 uum ab ipso Casare tanta elegantia, tantq; dicendi orna-
 tu, ut, licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduersus
 Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gesta-
 rum scriptoribus deesset, tamen præcepta potius, quam
 præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hir-
 tio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commenta-
 rios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in oc-
 tauum librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic
 ait, Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ
 non comparandos superioribus, atque insequentibus eius
 scriptis contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis
 Alexandria confeci usque ad exitum, non quidem ciuilibus
 dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uite Cæsa-
 ris. Hec ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si conse-
 cit Hirtius gesta Caesaris usque ad illius uite exitum, er-
 go reliqui commentarij præter decem supradictos Cæ-
 saris, esse illius uidentur, nec extare quidem, quæ scripsit,
 omnia: quandoquidem usque ad exitum uite Caesaris scri-
 psisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensis,
 non modò non esse Hirtij dixerim, sed ne eruditi quidem

cuiusquam. Sunt enim admodum quàm inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de Claris Oratoribus, opera pretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba: Commentarios scripsit ualde quidem probandos: nudi sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dū uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolūt calamistris inurere: sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cic. Illud insuper addiderim, bonam partē eorū, quæ his cōmentarijs scripta sunt, haberi etiā in epistolis

M. Tullij ad Atticum: in quibus, cum quid noui gestum erat à Cæsare, statim Atticum, Quintum uē Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiores faciebat. Id quod maximo testimo-

nio est, uerissima esse, quæcum-

que his commentarijs
scripta habentur.

Vale.

Venetijs, Mense

Novemb. M. D. XIII.

C. I V L. C A E.

S A R I S D E B E L L O

G A L L I C O C O M M E N -

T A R I V S I.

*

ALLIA est omnis diuisa in par-
 teis treis, quarū unam incolunt Bel-
 ge, aliam Aquitani, terriam qui ipso
 rum lingua Celtæ, nostra Galli ap-
 pellantur. Hi omnes * lingua, institū * linguis,
 tis, legibus inter se differunt. Gallos
 ab Aquitanis Garumna flumen, à
 Belgis Matrona, & Sequana diuidit. Horum omnium for-
 tissimi sunt Belgæ, propterea quòd à cultu, atq; humani-
 tate prouinciæ lōgissimè absunt, minimeq; ad eos mercato-
 res sepe commeant, atque ea, quæ ad effeminādos animos
 pertinent, important: proximiq; sunt Germanis, qui trans
 Rhenum incolunt, quibus cum continenter bellum gerūt.
 Qua de causa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præ-
 cedunt, quòd serè quotidianis * prælijs cum Germanis cō- * bellis, præ-
 tendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eo-
 rum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos
 obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, cō-
 tineturq; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarū. at-
 tingit etiam ab Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenū: uer-
 git ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus Belgæ.
 oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rhe-
 ni, spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquita-
 nia à Garūna flumine ad Pyrenæos montes, & eam par-

a

tem

tem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet. spectat inter oceanum solis, & septentriones. Apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala, & P. Pisone consulibus, regni cupiditate inuictus coniuratione nobilitatis fecit: & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: per facile esse, cum uirtute omnibus præstarent, totius Gallie imperio potiri. Ad hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura tati Heluetijs continerentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atq; altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios: tertià lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. Quæ de causa homines belandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabatur, qui in longitudinem millia passuum CCXI, in latitudinem CLXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertineret, ^{modis} ^{etiam} ^{parare}. * comparare. lumentorum, & carrorum quàm maximum numerum cõemere, fementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumẽti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare: ad eas res consiciendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmat. Ad eas res consiciendas Orgetorix deligitur. Is sibi legatione ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamãtaledis filio Sequano (cuius pater regnũ in Sequanis multos annos obtinuerat, & à Senatu, populoq; Romano amicus appellatus erat)

ut

ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: item que Dumorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in sua ciuitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: ei que filiam suam in matrimonium dat: persfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse sue ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Gallie plurimum Heluctij possent, seq: suis copijs, suo que exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, et iusiurandum dant: & regno occupato per tres potentissimos ac *firmissimos populos totius Gallie sese potiri posse spe- *fortissimos rant. Ea res, ut est Heluctijs per iudicium enuntiata, moribus suis Orgetorixem ex uinculis causam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta cause actionis Orgetorix ad iudicium omnem suā familiam ad hominum uillia decem undique coegit: & omneis clienteis, oblatosq: suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. Cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur, multitudinem que hominum ex agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Heluctij arbitrantur, quin ipse sibi mortem conscuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluctij id quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duosdecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt: frumentum omne, præterquam quod secum portaturi erant, comburunt: ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium

*unumquen
que

*Latouicis

*ducerent:

*Genua

*Genuam

mensium molita, cibaria * sibi queng; domo efferre iubet.
Persuadent Rauracis, & Tulingis, & * Latobrigis fini-
timis, uti eodē consilio usi, oppidis suis, uicisq; exustis una
cum his profisciscantur. Botosq; qui trans Rhenum inco-
luerant, & in agrum Noricum transferant, Noriamq;
oppugnant, receptos ad se socios sibi asciscunt. Erant
omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire pos-
sent. Vnum per Sequanos, angustū, & difficile inter mon-
tem Iuram, & flumen Rhodanum, uix quā singuli car-
* ducerentur: mons autem altissimus impendebat, ut fa-
cile per pauci prohibere possent. Alterum per provinciam
nostram multo facilius, atque expeditius, propterea quod
inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper popu-
lo Rom. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis
uado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, pro-
ximūq; Heluetiorum finibus * Geneua, ex eo oppido
pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persua-
suros, quod nondum bono animo in populum Rom. uide-
rentur, existimabant: uel ui coacturos, ut per suos fines
eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectiōem com-
paratis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes
conueniant. Is dies erat ad v. Calendarum Aprilis, L.
Pisone, Aulo Gabinio consulibus. Cesari cū id nuntia-
tum esset, eos per provinciam nostram iter facere cona-
ri, maturat ab urbe proficisci, & quā maximis potest
itineribus in Galliam ulteriorem contendit, & ad * Gene-
uam peruenit. provinciae toti quā maximū potest, milia-
tū numerū imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore le-
gio una: pontē, qui erat ad Geneuā, iubet rescindi. Vbi de
eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum
mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numenius,

& Ve

Et Veredoctius principem locum obtinebant, qui dice-
 rent sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provin-
 ciam facere, propterea quod iter haberent nullum aliud:
 rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod
 memoria tenebat Lucium Cassium consulem occisum,
 exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum, et sub iugum mis-
 sum, concedendum non putabat: neque homines inimi-
 co animo dati facultate per provinciam itineris faciendi
 temperaturos ab iniuria, et maleficio exstimabat: ta-
 men, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos im-
 peraerat, conuenirent, legatis respondit: diem se ad de-
 liberandum sumpturum: si quid uellent, ad Idus Aprilis
 reuenterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, *legio est militum
 gmen constans. Sex
 millib;: Sex centeni
 militum: Sexaginta
 et sex quog; milia
 bus, ex quibus Seruili
 la centum et quing
 erant pediter: Sex
 centi, et triginta
 equita locati. Con-
 stabat legio decem co-
 hortibus: ex quibus
 mille, centum, et quing
 milites pediter obtine-
 bat: et duo etiam et
 quadraginta equites
 compluebantur. Et he
 miliaria legio diceba-
 tur.* militibusq; qui ex provincia conuenerant, a lacu Le-
 mano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem
 Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia
 passuum decemnouem, murum in altitudinem pedum
 sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, presidia
 disponit, castella communit, quod facilius, si se inuito trans-
 ire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam con-
 stituerat cum legatis, uenit: et legati ad eum reuerte-
 runt: negat se more, et exemplo populi Rom. posse iter
 ulli per provinciam dare: et, si uim facere conentur, pro-
 hibiturum ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iun-
 ctis, ratibusq; compluribus factis, alij uadis Rhodani quod
 minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum
 sepius noctu, si perrumpere possent conati, operis mu-
 nitione, et militum concursu, et telis repulsi, hoc cona-
 tu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia,
 qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant.
 His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad

*ciudadano
de autun.*

penhoras.

*tenes determi-
nado.
delos de bor
deus.*

*Algar pue
blo.*

Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Se-
quanis hoc impetrarent. Dumnorig ^{fauor} gratia, & largitio-
ne apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat
amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matri-
monium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis
rebus studebat: & quàm plurimas ciuitates suo sibi be-
neficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit, &
à Sequanis impetrat, ut per fines suos, Heluetios ire pa-
tiantur: obsidesq; uti inter sese dent perficit: Sequani, ne
itinere Heluetios prohibeant: Heluetij, ut sine maleficio,
& iniuria transcant. Cæsari renuntiatur Heluetijs esse in
animo per agrum Sequanorum, & Heduy iter in San-
tonum fines facere, qui non longè à Tolosatum finibus
absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligen-
bat magno cum prouincie periculo futurum, ut homines
bellicosos populi Ro. inimicos locis patetibus, maximeq;
frumentarijs finitimos haberet. Ob eas causas ei munitio-
ni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit: ipse in
Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones
conscript: & tres, quæ circum Aquileiam hyemabant,
ex hybernis educit, & quæ proximum iter in ulteriorem
Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus
ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturis
ges locis superioribus occupatis, itinere exercitum pro-
hibere conantur: compluribus his prælijs pulsus, ab Oce-
lo, quod est citerioris prouincie extremum, in finis
Vocontiorum ulterioris prouincie, die septimo perue-
nit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebu-
sianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans
Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines
Sequanorum suas copias traduxerant, & in Heduyorum
fines

fines perueniant, eorumq; agros populabantur. Hedui
 cum se, suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Cae-
 sarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de
 populo Romano^{*meritis esse, ut penè in conspectu exer-}^{*bene meri-}
 citus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abdu-^{tos}
 ti, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo
 Hedui, Ambarri quoque necessarii, & consanguinei He-
 duorum Caesarem certiores faciunt, sese depopulatis agris
 non facile ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allo-
 broges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq; habe-
 bant, fuga se ad Caesarem recipiunt, & demonstrant sibi
 praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus addu-
 ctus Caesar non expectandū sibi statuit, dum omnibus for-
 tibus sociorum cōsumptis, in Santones Heluetij perueni-
 rent. Flumen est Arar, quod per finis Heduorum, &
 Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita
 ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id
 Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. Vbi per
 exploratores Caesar certior factus est, treis iam copiarum
 partis Heluetios id flumen transduxisse, quartam^{* uero}^{* fere}
 partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia ui-
 gilia cum legionibus tribus ē castris profectus, ad eam
 partem peruenit, quae nondum flumen transierat. Eos im-
 peditos, & inopinantis aggressus, magnam partem eo-
 rum concidit: reliqui sese fugae mandarunt, atque in pro-
 ximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tiguri-
 nus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor^{* pagos di-}^{* partes}
 uisa est. Hic pagus unus cum domo exisset, patrum no-
 strorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, &
 eius exercitum sub iugum miserat. Ita siue casu, siue cons-
 filio decorum immortalium, quae pars ciuitatis Helue-
 tia

in no d e r

a +

tia

tie insignem calamitatē populo Romano intulerat, ea pri-
 ceptis poenas persoluit. Qua in re Caesar non solum publi-
 cas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri
 L. Pisonis auum L. Pisonem legatum Tigurini eodem præ-
 lio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto reliquas
 copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare
 faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij
 repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus
 xx. ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, Casarem
 uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius
 legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux
 Heluetiorum fuerat. Is ita cum Casare egit: Si pacem po-
 pulus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem itu-
 ros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Caesar constituisset,
 atq; esse uoluisset. Sin bello persequi perseveraret, remū
 misceretur & ueteris incōmodi populi Romani, & pristi-
 ne uirtutis Heluetiorum. Quod improuiso unum pagum
 adortus esset, cum ij, qui flumen transissent, suis auxilium
 ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere uir-
 tuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus, ma-
 ioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo con-
 tenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne committeret,
 ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani,
 & interneccione exercitus nomen caperet, aut memoriam
 proderet. Iis Caesar ita respondit, Eò sibi minus dubitatio-
 nis dari, quod eas res, quas legati Heluetij commemoras-
 sent, memoria teneret, atque eò grauius ferre, quò minus
 merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniurie
 sibi cōscius fuisset, non fuisset difficile cauere: sed eò dece-
 ptū, quod neq; cōmissum à se intelligeret, quare timeret,
 neq; sine causā timedū putaret. Quod si ueteris cōtumeliæ
 obliui

obliuisci uellet: num etiam recentium iniuriarum (quod eo inuito iter per prouinciā per uim tētaſſent: quod Heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexaſſent) memoriam deponere poſſet? Quod ſua uictoria tam inſolēter gloria-
rentur, quodq; ſe tandiu impune tuliffe iniurias * admira- * miraretur,
rentur, eodē pertinere. Conſueſſe enim Deos immortales, quō grauius homines ex cōmutatione rerum doleāt, quos pro ſcelere eorum ulciſci uelint, his ſecundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cū ea ita ſint: tamen, ſi obſides ab his ſibi dentur, uti ea, que polliceantur, facturos intelligat, & ſi Heduis de iniurijs, quas ipſis, ſocijsq; eorum intulerint: item ſi Allobrogibus ſatiſfaciant, ſeſe cum his pacem eſſe facturum. Diuico reſpondit, ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare cōſueuerint, eius rei populum Romanum eſſe teſtē. Hoc reſponſo dato, diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouent. Idem Cæſar facit, equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atq; eorum ſocijs coactū habebat, præmittit: qui uideant, quas in parteis hoſtes iter faciant. Qui elapidiuſ nouiſſimū agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium cōmittunt, & pauci de noſtris cadunt. Quo prælio ſublato Heluetij, quod quingētis equitibus tantam multitudinem equitum propulerāt, audacius ſubſiſtere, nonnunquam ex nouiſſimo agmine, prælio noſtros laceſſere cōperūt. Cæſar ſuprà prælio cōtinebat, ac ſatis habebat in præſetia, hoſtē rapinis, populationibusq; prohibere: ita dies circiter * x v. iter fecerūt, uti inter nouiſſimum hoſtium agmē, & noſtrum primum nō amplius quinīs, aut ſenis millibus paſſuū intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentū, quod eſſent publicē polliciti,

WroBwz

flagit

flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub Se-
 ptentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modò
 frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli qui-
 dem satis magna copia ^{ad id} suppetebat. ^{ad id} Eo autem frumento,
 quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea mi-
 nus uiri poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerte-
 rant, à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere He-
 dui, conferri, comportari, adesse dicere. Vbi se diutius
 duci intellexit Caesar, et diem instare, quo die frumen-
 tum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum prin-
 cipibus, quorum magnam copiam in castris habebat,
 in his Diuitiaco, et Lisco, qui summo * magistratu
 præcrant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui
 creatur annuus, et uita, necis que in suos habet po-
 testatem, grauius eos accusat, quod cum nequò emi-
 neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore,
 tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, præ-
 fertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus
 bellum susceperit, multò etiam grauius, quod sit de-
 stitutus, queritur. Tum demum Lisco oratione Cæsa-
 ris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse non-
 nullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ua-
 leat, qui priuatim plus possint, quam ipsi magistra-
 tus: hos seditiosa, atque improba oratione multitudi-
 nem deterrere, ne frumentum conferant, quod præsta-
 re debuerant. Si iam principatum Gallie obtinere non
 possent, Gallorum, quam Romanorum Imperia * præ-
 ferre, neque dubitare debeant, quin si Heluetios supera-
 uerint Romani, una cum reliqua Gallia Heduis liberta-
 * noua tem sint erepturi: ab iisdem nostra consilia, quæq; in ca-
 stris gerantur, hostibus enuntiari. Hos à se coerceri non
 posse.

posse: quinetiam quòd necessario rem coactus Cæsari
ad irascendum emittarit, intelligere sese quanto id cum periculo fece-
 rit, & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar
 hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem desi-
 gnari sentiebat, sed quòd pluribus ^{aduent} presentibus eas res
 iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum re-
 tinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit
 liberius, atque audacius. Eadem secretò ab alijs querit:
 reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa auda-
 cia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia,
 cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria,
 reliquaq; omnia Heduorum uestigia paruo pretio re-
 dempta habere, propterea quòd illo licente contrà liceri
 audeat nemo: ijs rebus & suam rem familiarem auxisse,
 & facultates ad largiendum magnas comparasse, ma-
 gnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, &
 circum se habere: neq; solum domi, sed etiam apud fini-
 timas ciuitates largiter posse, atque huius potentie causa
 matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac poten-
 tissimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere, so-
 rorem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ci-
 uitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs propter eã
 affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Roma-
 nos: quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, &
 Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; hono-
 ris sit restitutus. Si quid accadat Romanis, summam in-
 spem regni obtinēdi per Heluetios uenire, Imperio pop.
 Ro. nō modò de regno, sed etiã de ea, quam habeat, gratia
 desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, quòd præ-
 lium equestre aduersum, paucis antè diebus esset factum,
 initium eius fugæ factum à Dumnorige, atque eius equi-
 tibus

tibus (nam equitatui, quem auxilio Casari Hedui miserant, Dumnorix praeerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traxisset, quod obsides inter eos dando curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Hedunorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerneret, aut ciuitatem animaduerrere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque priusquam quicquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliae prouinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, & ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione animi uel ipse de eo causa cognita statuatur, uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum lacrymis Caesarem complexus, obsecrare coepit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se illa esse uera, nec quenquam ex eo plus, quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimū propter adulescentiam posset, per se creuisset, quibus opibus, ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed penē ad perniciem suam uteretur, sese tamen & amore fraterno, & existit

exstimatione uulgi commoueri. Quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitie apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Gallie animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, consolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati, ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omneis suspiciones uitet, præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus cum loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est, facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum properè cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet, quid sui consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sylle, & postea in M. Crassio fuerat, cū exploratoribus præmittitur. Prima luce cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset, neque (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset: Confidius equo admissus ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupa-

ri 40

ri uoluerit, ab hostibus teneri, id se Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Caesar suas copias in proximū collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptū à Cesare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra uise essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Caesar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse: eo die quo cōsuerat interuallo, hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie eius diei, quod omnino biduū supererat, cū exercitui frumētum metiri oporteret, & quod à Bibracte, oppido Heduarum longē maximo, ac copiosissimo, non amplius millibus passuum xviii. aberat, rei frumentariae prospiciendum existi-
mauit: iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitios L. Aemilij decurionis equitū Gallorū hostibus nuntiatur. Heluetij seu quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quod pridie superioribus locis occupatis prælium nō comississent, siue eò quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atq; itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac laceffere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit, equitatumq; qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorū, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citiore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit: interea sarcinas in unum locum

cum

diei.

conuerat
proconsue
ueratdesereba
guarda

superaddit

cum conferri, & eum ab his, qui* in superiore acie consti- * aliâs, in su-
 terant, muniri iussit. Heluctij cum omnibus suis carris se- periori con-
 cuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipsi con- sit.
 fertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub
 primam nostram aciem successerunt. Caesar primum suo,
 deinde omnium è conspectu remotis equis, ut equato o-
 mnium periculo spem fuge tolleret, cohortatus suos, præ-
 lium commisit. Milites è loco superiore pilis missis, facile
 hostium phalangem persregerunt: ea disiecta, gladijs di-
 strictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam
 erat impedimēto, quòd pluribus eorum scutis uno ictu pi-
 lorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset,
 neque euellere, neque sinistra impedita, satis commodè
 pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio, præopta-
 rent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare:
 tandem uulneribus defessi, & pedem referre, & quòd
 mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœ-
 perunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boij, &
 Tulingi, qui hominum millibus circiter x v. agmen ho-
 stium claudabant, & nouissimis præsidio erant, ex itine-
 re nostros * latere aperto aggressi circumuenere: id* aliâs, latere
 conspicati Heluctij, qui in montem sese receperant, rur- aperto cir-
 sus instare, & prælium redintegrare cœperunt. * Ro- cumuenire:
 mani conuersa signa bipartitò intulerunt, prima, ac se- * aliâs, Ro-
 cunda acies ut uictis, ac summois resisteret, tertia ut ue- mani signa
 nientes* sustineret: ita ancipiti prælio diu, atque acriter tul.
 pugnatum est: diutius cum nostrorum impetum sustinere * exciperet:
 non possent, alteri se (ut cœperant) in montem recepe-
 runt, alteri ad impedimenta, & carros suos se contule-
 runt. Nam hoc toto prælio cum ab hora septima ad ue-
 sperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo po-
 tuit:

7111

desquella
6 batalla

* Vrbigenus

* prima no-
ctis uigilia.

supu

tuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum
est, propterea quod pro uallo carros obiecerant, & e lo-
co superiore in nostros uenientes tela coniciebant, &
nonnulli inter carros, rotasq; mazaras, ac tragulas subija-
ciebant, nostrosq; uulnerabant. Diu cum esset pugnatum,
impedimentis, castrisque nostri potiti sunt: ibi Orgetoria-
gis filia, atque unus ejus filius captus est. Ex eo prelio circi-
ter millia hominum cxxx. superfuerunt, eaq; tota no-
cte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere inter-
misso, in fines Lingonum die quarto peruenierunt: cum
& propter uulnera militum, & propter sepulturam occi-
sorum, nostri triduum morati eos sequi non potuissent.
Caesar ad Lingones literas, nuntiosq; misit, ne eos fru-
mento, ne ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem
loco illos, quo Heluetios habiturum. Ipse triduo inter-
misso, cum omnibus copiis eos sequi cepit. Heluetij o-
mnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum
miserunt. Qui cum eum in itinere conuenissent, seq; ad-
pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flentes pacem pe-
tissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduen-
tum expectare iussisset, paruenerunt. Eo postquam Caesar
peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos profugissent,
poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte
intermissa circiter hominum millia sex eius pagi, qui* Vir-
bigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis tra-
ditis supplicio afficerentur: siue spe salutis inducti, quod
in tanta multitudine dedititiorum suam fugam aut occultari,
aut omnino ignorari posse existimarēt, * prima nocte
ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesq; Ger-
manorum contenderunt. Quod ubi Caesar rescituit: quorum
per fines ierant, ijs uti conquirerent, & reducerent, si
sibi

sibi p
nume
tradit
brigo
quod
tolera
facere
re ius
cum u
tatem
suis fin
lia pr
duis, q
colloc
ea* in
recep
teris
tabula
exisse
pucri
erat,
gorum
corum
re pos
ad mil
censu
rus m
ferē G
latum
Helue
petisse

sibi purgati esse uellent, imperauit: reductos in hostium numero habuit. Reliquos omnes obsidibus, armis, per fugis traditis, in deditiōem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit: & quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famē tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut ijs frumentī copiam facerent: ipsos, oppida, uicosq; quos incenderant, restituerē iussit. Id ea maximē ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare: ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, eius finibus in Heluetiorū fines transirēt, & finitimi Gallie provincia, Allobrogibusq; essent: Boios petētib; Heludis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent cōcessit: quibus illi agros dederūt, eosq; postea in parem iuris, libertatisq; cōditionem atq; ipsi erant, receperūt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ: quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresq; quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorū XIII. Rauracorum XXII. Boiorū XXXII. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia nonaginta duo. Summa omnium fuerūt ad millia CCCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt cēsu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium C. & X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferē Gallie legati, principes ciuitatum ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs* populus Ro. ab his pēnas bello receptisset, tamē eam re non minus ex usu terræ Gallie, quā

ex p. h. r. g.

reliquis

fudescos

debauffa
possumus
resuero* in parē iuris
libertatis
conditione

Deligia

reuelanda
summa
* imperauit,* pop. Rom.
pēnas bel.

b

populi

* indiceret:
se hab.

* secretò de
sua,

for honer

xxi.

* eorumq; di
tionis homi
nes semel,

populi Romani accidisse: propterea quòd eo còsilio florè-
tissimis rebus domos suas Helvetij reliquisset, uti toti Gal-
liæ bellum inferrèt, imperioq; potirètur, locumq; domici-
lio ex magna copia deligerèt, què ex omni Gallia oppor-
tunissimum, ac fructuosissimū indicassent, reliquasq; ci-
uitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concia-
liū totius Galliæ in diem certam * indicere, idq; Cæsaris
uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas
communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa,
diem concilio constituerunt, & iureiurando ne quis enun-
tiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter
se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuita-
tum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt, petie-
runtq; uti sibi * secretò, & occultò de sua, omniumq; salu-
te cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flectes
Cæsaris ad pedes proiecerunt: Non minus se id contèdere,
& laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiantur, quàm uti
ea, quæ uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntia-
tum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent.
Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius fa-
ctiones esse duas. Harum alterius principatum tenere
Heduos, alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potèstatu
inter se multos annos contèderent, factum esse, uti ab Ara-
uernis, Sequanisq; Germani mercede accerserentur.
Horum primo circiter millia * x. v. Rhenum trāsisse, postea
equàm agros, & cultum, & copias Gallorū homines fe-
ri, ac barbari adamassèt, traductos plures, nūc esse in Gal-
lia ad c. & xx. millium numerum. Cum his Heduos * co-
rumq; clientes semel, atque iterum armis contèdisse, ma-
gnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, om-
nē senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus præliis,
calam

calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute: & populi
 Rom. hospitio, atque amicitia plurimū ante in Gallia po-
 tuissent, coactos esse Sequans obsides dare nobilissimos ci-
 uitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; ob-
 fides repetituros, neque auxiliū à populo Rom. implora-
 tuos, neque recusatuos, quò minus perpetuò sub illorū
 ditione, atque imperio essent. Vnū se esse ex omni ciuitate
 Hednorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, * aut suos
 liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profu-
 gisse, et Romam ad Senatum uenisse auxilium postulātū,
 quòd solus neque iureiurādo, neque obsidibus tneretur.
 Sed peius uictoribus Sequans, quā Hedulis uictis acci-
 disse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorum in
 eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequa-
 ni, qui esset optimus totius Gallie, occupasset, & nunc de
 altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea
 quòd paucis mensibus antē, Harudum millia hominum ui-
 gintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus, ac sedes pa-
 rarentur: futurum esse paucis annis, uti omnes ē Gallie fi-
 nibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenū transirēt.
 Neque enim cōferendū esse Gallicum cum Germanorum
 agro, neque hanc consuetudinē uictus cum illa comparan-
 dam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias præ-
 lio uicerit, quod prælium factum * sit Amagetobrie, su-
 perbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; obria,
 liberos poscere, & in eos omnia exempla, cruciatuq; eade
 re, si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta
 sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium, non
 posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare,
 populoq; Rom. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse facien-
 dum, quod Heluctij fecerunt, ut domo emigrent, aliud do-

* aut ex libe-
ris suis obli.

* sit ad Magri
obria,

micilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortu-
 namq; quaecunque accadat, experiantur. Hæc si enuntiata
 Ariouisto sint, nō dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui
 apud eum sint, grauiſſimum supplicium ſumat. Cæſarem
 uel autoritate ſua, atque exercitus, uel recēti uictoria, uel
 nomine populi Rom. deterrere poſſe, ne maior multitudo
 Germanorum Rhenam traducatur, Galliamq; omnem ab
 Ariouiſti iniuria poſſe defendere. Hæc oratione à Diuitia
 co habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæ
 ſare petere cœperunt. Animaduertit Cæſar unos ex omni
 bus Sequanos, nihil earum rerum facere, quas cæteri face
 rent, ſed triſtes capite demiſſo terrā intueri: eius rei quæ
 cauſa eſſet, miratus ex ipsis queſiuit. Nihil Sequani reſpō
 dere, ſed in eadē triſtitia taciti permanere. Cū ab his ſæ
 pius quæreret, neque ullam omnino uocē exprimere poſ
 ſent: idem Diuitiacus Heduus reſpondit, hoc eſſe miſerios
 rem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quā reliquo
 rum, quod ſoli ne in occulto quidem queri, nec auxiliū im
 plorare auderent, abſentisq; Ariouiſti crudelitātē, uelut ſi
 coram adeſſet, horrerent, propterea quod reliquis tantū
 fugæ facultas daretur: Sequanis uerō, qui intra fines ſuos
 Ariouiſtū recepiſſent, quorumq; oppida omnia in poteſta
 te eius eſſent, omnes cruciatus eſſent perſerēdi. His rebus
 cognitīs Cæſar Gallorum animos uerbis cōfirmauit, polli
 citusq; eſt ſibi eam rem curæ futuram, magnam ſe habere
 ſpem, & beneficio ſuo, & autoritate adductū Ariouiſtū,
 finem iniurijs facturum. Hæc oratione habita cōcilium di
 miſit: & ſecundum ea multe res eum hortabantur, quare
 ſibi eam rem cogitandam, & ſuſcipiendam putaret: in pri
 mis quod Heduos fratres, conſanguineosq; ſepenumero
 ab Senatu appellatos, in ſeruitute, atque ditione uidebat
 Germa

*tamen

sequere

modestiam

deinde

Germ
 ſtum
 puli E
 Paula
 & in
 pulo
 ac bar
 Gallia
 in pro
 rent, p
 danus
 dum p
 tam ar
 Quan
 teret,
 utrius
 ſummi
 uiſtus
 eum u
 nire op
 teis G
 exerci
 unum l
 quid in
 mino
 rem * r
 gatis m
 affectus
 appella
 ret, ut i
 commu

Germanorum teneri, eorumq; obsides esse apud Ariou-
 stum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto Imperio po-
 puli Ro. turpissimū sibi, ac Reipublice esse arbitrabatur.
 Paulatim autē Germanos consuescere Rhenum transire,
 & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, po-
 pulo Rom. periculosum uidebat: neq; sibi homines feros,
 ac barbaros obtēperaturos existimabat, quin, cum omne
 Galliam occupassent, ut antē Cimbri, Teutoniq; fecissent,
 in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contende-
 rent, praesertim cum Sequanos à prouincia nostra Rho-
 danus diuideret. Quibus rebus quā maturrimē occurrē-
 dum putabat. Ipse autē Ariouistus tantos sibi spiritus, tan-
 tam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur.
 Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mit-
 teret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium
 utriusque colloquio deligeret, uelle sese de Republica,
 summis utriusq; rebus cum eo agere. Ei legationi Ario-
 uistus respondit, siquid ipsi à Cesare opus esset, sese ad
 eum uenturum fuisse, siquid ille à se uelit, illum ad se ue-
 nire oportere. Præterea se neq; sine exercitu in eas par-
 tes Gallie uenire audere, quas Caesar possideret, neque
 exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in
 unum locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri,
 quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Caesari, aut o-
 mnino populo Rom. negotij esset. His responsis ad Cesa-
 rem *relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his man-
 datis mittit: quoniam tanto suo, populiq; Rom. beneficio
 affectus, cum in consulatu suo rex, atque amicus à Senatu
 appellatus esset, hanc sibi populoq; Rom. gratiam refer-
 ret, ut in colloquium uenire inuitatus grauarietur, neq; de
 communi re dicendum sibi, & cognoscendū putaret, hæc
 esse,

esse, quæ ab eo postularet. Primū, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet ab Heduis, redderet, Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberet, uoluntate eius reddere illis liceret, ne uel Heduos iniuria lacefferet, ne uel his, socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populoq; Romano perpetuam gratiā, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæteros que amicos populi Romani defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli ut qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent imperarēt: item populum Rom. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Rom. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis cōgressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem iniuriā facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurū non esse: neque ijs, neq; eorum socijs iniuria bellum illaturū, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi Romani absuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturū, neminem secum sine sua pernicie contendisse: eam uellet, congregaretur. Intellecturū quid inuicti Germani, exercitatisimi in armis, qui intra annos XII lectum non subissent, uirtute possent. Hæc autē eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et legati

ueri dicitur
non redit
quid dicitur

& legati ab Heduis, & Treuiris ueniebant: Hedui que-
 stum, quod* Harudes, qui nuper in Galliam transportati
 essent, fines eorum popularētur, sese ne obsidibus quidem
 datis pacem Ariouisti redimere potuissent: Treuiri autem,
 pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedis-
 se: Rhenum transire conarentur, his praeesse Nasuam, &
 Cimeriū fratres. Quibus rebus Caesar uehementer com-
 motus, maturandum sibi existimauit: ne si noua manus
 Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxis-
 set, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria quam
 celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Arioui-
 stum contēdit. Cum tridui uiam processisset, nūtiatum est
 ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandū Ve-
 fontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum)
 contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id
 ne accideret, magnopere precauendum sibi Caesar existi-
 mabat. Nanque omnium rerum, quae ad bellum usui erāt,
 summa erat in eo oppido facultas: id quae natura loci sic
 muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum* daret sa-
 cultatem, propterea quod flumen* Alduafsalis, ut circi-
 no circumductum pene totum oppidum cingit: reliquum
 spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, quā
 flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita
 ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis cō-
 tingant.* Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum
 oppido coniungit. Huc Caesar magnis diurnis, noctur-
 nis quae itineribus contendit, occupato quae oppido, ibi
 praesidium collocat. Dum paucos dies ad Vefontionem rei
 frumentariae, comēatus quae causa moratur, ex percun-
 ctatione nostrorum, uocibusq; Gallorum, ac mercatorū
 qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredi-

confere
 *Harudes,
 Targali, qui

arx

Dargion

huc

*faceret fac.
 *aliās, Aldua
 bis: vel, Al-
 duaſdubis.
 vel, Aduaſdu
 sius

*Hanc

huc

pelea
repla
leap
ca
ortus est ti
mor a

exlosob

exaradoj

exsechano

exadry

* angustias
locorum, &
magn.

caren

queneleo
60 Defais

ilem

bili uirtute, atque exercitatione in armis esse predicabāt,
 & se penumero sese cum his congressos, ne uultū quidem,
 atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus sub
 ito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocri
 ter omnium mentes, animosq; perturbaret. Hic primum
 * ortus est à tribunis militum, ac praefectis, reliquisq; qui
 ex urbe amicitiae causae Caesarem secuti nō magnum peri
 culum miserabantur, quod non magnū in re militari usum
 habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad pro
 ficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius uo
 luntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut ti
 moris suspicionem uitarent, remanebant. Hi neque uul
 tum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant:
 abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut
 cum familiaribus suis commune periculum miserabantur:
 uulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum uo
 cibus, ac timore paulatim etiam hi, qui magnum in ca
 stris usum habebant, milites, centurionesq; , quiq; equita
 tui praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timi
 dos existimari uolebāt, non se hostem uereri, sed * angu
 stias itineris, & magnitudinem sylvarum, quae inter eos
 atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam,
 ut satis commodè supportari posset, timere dicebant.
 Nonnulli etiam Caesari renuntiabant, cū castra moue
 ri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes mi
 lites, neque propter timorem signa laturos. Haec cū ani
 maduertisset Caesar, conuocato cōcilio, omniumque ordi
 nū ad id concilium adhibitis centurionibus, uehemen
 ter eos incusauit. Primum, quod aut quam in partem, aut
 quo consilio ducerentur, sibi querendum, aut cogitandum
 putarent. Ariouistum se Consule cupidissime populi Rom.
 amicit

amicitiā appetiſſe: cur igitur hunc tam temerē quiſquam
ab officio diſceſſurum iudicaret: ſibi quidē perſuaderi, co-
gnitis ſuis poſtulatīs, atq; æquitate conditionum perſpe-
cta, cum neq; ſuam, neq; populi Rom. gratiam repudiaturum.
Quod ſi furore, atq; amētia impulſus, bellū intuliſſet,
quid tandē uererentur: aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius
diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum pa-
trum noſtrorum memoria, cū Cimbris, & Teutoniſ a
C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quā
iſe Imperator meritis eſſe uidebatur. Factum etiam nū-
per in Italia ſeruili tumultu, quos tamē aliquis uſus, ac di-
ſciplina, quā a nobis accepiſſent, ſubleuaret. Ex quo iu-
dicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia, pro-
pterea quod quos aliquādiu inermes ſine cauſa timuiſſent,
hoſ poſtea armatos, ac uictores ſuperaſſent. Denique hoſ
eſſe eoſdem Germanos, quibuſcum ſepenumero Heluetij
congreſſi, non ſolum in ſuis, ſed etiam in illorum finibus,
plerunq; ſuperaſſent, qui tamē pares eſſe noſtro exerci-
tui non potuerint. Si quos aduerſum præliū, & fuga Gal-
lorum commoueret, hoſ ſi quærerent, reperiri poſſe diu-
turnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum cū multos
meſes caſtris, ac paludibus ſe cōtinuiſſet, neque ſui pote-
ſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna, & diſperſos ſu-
bito adortum magis ratione, ac conſilio, quā uirtute ui-
ciſſe: cui rationi contra homines barbaros, atque imperi-
toſ locus fuiſſet. Hac ne ipſum quidem ſperare noſtros ex-
ercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentarie
ſimulationē, anguſtias quæ itineris conſerrēt, facere arro-
ganter, cū aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei
præſcribere auderēt. Hæc ſibi eſſe curæ frumētum Sequa-
nos, Leucos, Lingonas ſubminiſtrare, iam quæ eſſe in agris
frumenta

*perpetua vi
ra: felicitate,
Helu.

frumenta matura. De itinere ipsos breui tēpore iudicatu-
ros. Quod non fore dicto audiētes milites, neq; signa latu-
ri dicātur, nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscūq;
exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortu-
nam defuisse, aut aliquo facinore comperto, auaritiam esse
coniunctam. Suam innocentiam * perpetua uite felicitate
Heluetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in lon-
giorem diem collaturus fuisset, representaturū, & proxia
ma nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quā pri-
mum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque offi-
ciū, an timor plus ualeret. Quod si præterea nemo sequa-
tur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non
dubitaret, sibiq; eam prætoriam cohortē futurā. Hinc le-
gioni Caesar & indulserat, præcipue, & propter uirtutē
cōfidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum
conuerse sunt omnium mentes, summaq; alacritas, & cu-
piditas belli gerundi innata est. Princeps que decima legio
per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum
iudicium fecisset, se que esse ad bellum gerendum paratissi-
mam confirmauit. Deinde reliquæ legiones cum tribu-
nis militum, & primorum ordinum centurionibus ege-
runt, uti Caesari satisfacerent, se neque unquam dubitasse,
neque timuisse, neq; de summa belli suum iudicium, sed im-
peratoris esse existimauisse. Eorum satisfactione acceptis
& itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis
ei maximam fidem habebat, ut nullum amplius quinquaginta
circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta
uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non
intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti
copias à nostris millibus passuum quatuor & uiginti
abesse. Cognito Caesaris aduentu, Ariouistus legatos ad

*ex alijs ei
max.

cum

eum mittit, quòd antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniã propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar, iamq; eum ad sanitatem reueri arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq; in spem ueniebat, pro suis tantis, populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cum sepe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditũ ad colloquium adduceret, ceteri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret, alia ratione se non esse uenturum. Cæsar quòd nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat: commodissimum esse statuit omnibus equis, Gallis equitibus detractis, legionarios cõ milites legionis decimæ (cui quidẽ maximẽ confidebat) imponere, ut præsidium quàm utilissimum, si quid opus factu esset, haberet. Quod cum fieret, non irridiculẽ quidam ex militibus decimæ legionis dixit: plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem ei facere: pollicitum esse in cohortis se prætorie loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere. Planities erat magna, et in ea tumultus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferẽ spatio ab castris utriusque aberat: eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt: legionem Cæsar, quàm equis deuexerat, passibus ducẽtis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari intervallo constiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uetum est, Cæsar initio orationis, sua, Senatusq; in eũ beneficia cõmemorauit, quòd rex appellatus esset à Senatu.

Describendo

Deo
in si si oratio

natu, quòd amicus, quòd munera amplissimè missa. Quam
 rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis ho-
 minum officijs consueuisse tribui docebat. Illum, cùm neq;
 aditum, neque causam postuladi iustâ haberet, beneficio,
 Referebat ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. * Do-
 cebat etiam quàm ueteres, quàmq; iustâ causæ necessitu-
 dinis ipsis cum Heduis intercederent: quæ Senatusconsul-
 ta, quoties, quàmq; honorifica in eos facta essent, ut omni
 tempore totius Gallie principatû Hedui tenuissent,
 prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Popu-
 li Rom. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos
 non modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, hono-
 re * auctiores uelit esse. Quod uerò ad amicitiam populi
 Romani attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postula-
 uit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut
 Heduis, aut eorum socijs bellum inferret, obsides redde-
 ret, si nullam partem Germanorum domû remittere pos-
 set, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ario-
 uistus ad postulata Cesaris pauca respondit: de suis uirtu-
 tibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese non sua spon-
 te, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna
 spe, magnisq; præmijs domum, propinquosq; reliquisse:
 sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum
 uoluntate datos, stipendium capere iure belli, quod ui-
 ctiores uictis imponere consueuerint: non sese Gallis, sed
 Gallos sibi bellum intulisse, omneis Gallie ciuitates ad se
 oppugnandum uenisse, ac contra se castra habuisse, eas
 omneis copias uno ab se prælio * fusas, ac superatas esse,
 si iterum experiri uelint, paratum se decertare: sin pacem
 malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uo-
 luntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Ro-
 mani

pro uaua

enbada

interferebat

de amicitia

la mona

odisio

metu auctos*

enmagno

alos merta

xeros

consentisse

blasone

flamado

de baga

*pulas,

mani sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse. Si per populum Ro. stipendium remittatur, & dedititij subtrahantur, non minus libèter sese recusaturum populi Rom. amicitia, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorū in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Gallie oppugnandæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quàm populum Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Rom. Gallie provinciæ finibus egressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret, Prouinciæ suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, * quòd in suo iure se interpellaremus. Quòd ex s. c. Heduos appellatos * amicos diceret: non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Hædi secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usus esse, debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibus que populi Rom. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuntios compertū habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Gallie tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum: & quæcunque bella geri uellet, sine ullo eius labore,

*quis corat
*fratres amicos
ignote se
cosos

fing.

gustar

remata

labore, & periculo confecturum. Multa à Cesare in eam
sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset,
& neque suam, neque populi Rom. consuetudinē pati, uti
optime meritos socios defereret: neq; se iudicare Galliā
potius esse Ariouisti, quam populi Rom. bello superatos
esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo: quibus
populus Romanus ignouisset, neque in prouinciam rede-
gisset, neq; stipendium imposuisset. Quod si antiquissimū
quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustis-
simum esse in Gallia imperiū. Si iudiciū Senatus seruari
oporteret, liberā debere esse Galliam, quam bello uictam
suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio gerun-
tur, Cesari nuntiatum est, equites Ariouisti propius tua-
mulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, tes-
laq; in nostros conijcere. Caesar loquendi finem fecit, seq;
ad suos recepit, suisq; imperauit, ne quod omnino telum
in hostes reijcerent. Nam & si sine ullo periculo legio-
nis* delectæ, commissum cum equitibus prælium fore uide-
bat: tamen committendum non præbat, ut pulsus hostibus
dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos.
Posteaquā in uulgus militum relatum est, qua arrogan-
tia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis
interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent,
eaq; res colloquium ut diremisset: multo maior alacritas
studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo
post Ariouistus legatos ad Cesarem mittit, uelle se de his
rebus, quæ* inter eos agi cæptæ, neque perfectæ essent,
agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut
si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.
Colloquendi Cesari causa uisa non est, & eo magis quod
pridie eius dici Germani retineri non poterant, quin in
nostros

* delectæ
cum eq.

*inter eos
cæptæ,

nostro
pericu-
rum ex-
rium P-
& huius
Flacco
pter li-
longin-
di Ger-
cum T-
uit, ut q-
ferrent
xisset,
nirent,
& in c-
milibu
Postrid-
duxit, e-
eo cōsil-
Heduis
dies con-
duxit, &
prælio
omnibu
lio quor-
Germani
numero
copia si-
his in p-
His q-
nere ac-

nostros tela conijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum usum est, M. Valerium Procellum C. Valerij Caburij filium, summa uirtute, et humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, et propter fidem, et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere: et unum * Marium Metium * utebatur. qui hospitio Ariouisti * usus erat. His maddauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo presente, conclamauit, quid ad se uenirent, an speculandi * causa. Conantes dicere prohibuit, * gratia et in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, et milibus passuum sex à Caesaris castris sub nocte confedit. Postridie eius diei præter castra Caesaris suas copias traiecit, et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis, et Heduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque; * Caesar pro castris suis copias pro * Caesar suas duxit, et aciem instructam habuit, ut, si uellet Ariouistus cop. prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugne, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa delegerunt. Cum his in præliis uersabantur, ad eos se equites recipiebant. Hi, si quid erat durius, concurrebant. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant. Si quod erat

nullus uoluit contra capere

erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adequarent. Vbi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederat, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit, acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (uti dictum est) aberat: eo circiter hominum numero xvi. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiae nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihil fecit Caesar, ut antea constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisq; copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usque ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Caesar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiâs eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissent. Postridie eius dicitur

Caesar

Caesar
est, rel
stris m
tum leg
specien
ad cast
German
stiterun
Tribot
aciem s
in fuga
præliu
plorab
sar sing
præfeci
à dextr
esse an
in host
tè, celer
ciendi
gnatum
phalan
sunt co
& scur
hostium
uersa e
rum, i
P. Crass
ditor e
aciem l
tutum e

Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse visum
 est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro ca-
 stris minoribus constituit, quod minus multitudine mili-
 tum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad
 speciem alarij ueretur. Ipse triplici instructa acie usque
 ad castra hostium accessit. Tum uero denum necessario
 Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimq; con-
 stiterunt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos,
 Tribotes, Vangiones, Nemetes, Sedusos, Sueuos, omnemq;
 aciem suam rhedis, & carris circumdederunt, ne qua spes
 in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt: quae in
 praelium proficiscentes milites passis * manibus, flentes im-
 plorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cae-
 sar singulis legionibus, singulos legatos, & questorem
 praefecit, uti eos testes suae quisque uirtutis haberet. Ipse
 a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium
 esse animaduenerat, praelium commisit. Ita nostri acriter
 in hostes signo dato, impetum fecerunt. Itaq; hostes repen-
 te, celeriterq; procurrerunt, ut spatium pila in hostes conij-
 ciendi non daretur. * Reiectis pilis, cominus gladijs pu-
 gnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua
 phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti
 sunt complures nostri milites qui in phalangas insilirent,
 & scuta manibus reuellerent, & de super uulneraret. Cum
 hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam con-
 uersa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suo-
 rum, nostram aciem premebant. Id cum animaduertisset
 P. Crassus adolescens, qui equitatus praerat, quod expe-
 ditior erat, quam hi, qui inter aciem uersabantur, tertiam
 aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita praelium resti-
 tutum est, atque omnes hostes terga uerterunt: neque prius
 fugere

*crinibus,

Praelium.

*alias, relictis

fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. Ibi perpau-
ci, aut uiribus confisi, tranare contenderunt, aut lintribus
reppererunt. inuentis salutem sibi * petierunt. In his fuit Ariouistus, qui
nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reli-
quos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Dux
fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo
secum adduxerat: altera Norica, regis Vocconis soror,
quam in Gallia duxerat è fratre missam. Vtræque in ea
fuga perierunt. Dux filia harum, altera occisa, altera
capta est. M. Valerius Proculus cum à custodibus in fuga
trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem * ho-
stium equitatum persequentem, incidit. Quæ quidem res
Cæsari non minorem quàm ipsa uictoria uoluptatem attu-
lit, quòd hominem honestissimum prouinciæ Gallie, suum
familiarum, & hospitum, ereptum è manibus hostium,
sibi restitutum uidebat: neque eius calamitate de tanta uo-
luptate & gratulatione quicquam Fortuna diminuerat.

+ Is se presente de se ter sortibus consulium dicebat, utrum
igni statim negaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sor-
tium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Titius reper-
tus, & ad eum * reductus est. Hoc prælio trans Rhenum
nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerat, domum reuera-
ti coeperunt: quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, pera-
territos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occi-
derunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confes-
tis, maturius paulò quàm tempus anni postulabat, in hy-
berna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernæ Labica-
num præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus
agendos profectus est.

C. IXL

35

C. IVLII CAESA-

RIS DE BELLO GAL-

LICO COMMEN-

TARIVS II.

VM ESSET Caesar in citeriore
 Gallia in hybernis (ita ut ^{enclalini} supra demon- ^{enclalini} ^{enclalini}
 strauimus) crebri ad eum rumores esse- ^{enclalini}
 rebantur: literisq; item Labieni certior ^{enclalini}
 fiebat, omneis Belgas, quam tertiam esse ^{enclalini}
 Galliae partem dixeramus, contra populum Rom. coniuras ^{enclalini}
 re, obsidesq; inter se dare. Coniurandi has esse causas: pri- ^{enclalini}
 mum quod uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exer- ^{enclalini}
 citus noster adduceretur. Deinde quod ab nonnullis Gallis ^{enclalini}
 sollicitarentur. Partim, qui aut Germanos diutius in Gallia ^{enclalini}
 uersari noluerant, ita populi Rom. exercitum hyemare, at- ^{enclalini}
 que inueterascere in Gallia molestè ferebant. Partim, qui ^{enclalini}
 mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs studebant. Ab ^{enclalini}
 nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ^{enclalini}
 ad conducendos, homines facultates habebant, uulgò regna ^{enclalini}
 occupabantur: qui minus facile eam rem in imperio nostro ^{enclalini}
 consequi poterant. Is nuntijs, literisq; cōmotus Caesar, duas ^{enclalini}
 legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit: & ineunte ^{enclalini}
 estate in ulteriorem Galliam, qui deduceret, Qu. Pedium le- ^{enclalini}
 gatu misit. Ipse cum primum pabuli copia esse inciperet, ^{enclalini}
 ad exercitum uenit. Dat negotium Senonibus, reliquisq; ^{enclalini}
 Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, que apud eos geran- ^{enclalini}
 tur, cognoscant: seq; de his rebus certior em faciant. Hi con- ^{enclalini}
 stanter omnes nuntiauerūt manus cogi: exercitus in unum ^{enclalini}
 locum

locum conduci. Tum uerò dubitandum non existimaui,
 quin ad eos proficisceretur: Re frumentaria comparata,
 castra mouet, diebusq; circiter x v. ad fines Belgarum
 peruenit. Eo cum de improviso, celeriusq; omnium opi-
 nione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt,
 ad eum legatos * Iccium & Antebrogium primos ciuita-
 tis suae miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem
 atque potestatem populi Rom. permittere: neq; se cum re-
 liquis Belgis consensisse: neque contra populum Rom. os-
 mino coniurasse, paratosq; esse & obsequia dare, & im-
 perata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceterisq;
 rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse, Gera-
 manosq; qui Ripas * Rheni incolunt, sese cum his coniun-
 xisse, tantumq; esse eorum omnium furorem, ut ne Sue-
 siones quidem fratres, consanguineosq; suos, qui eodem iu-
 re, iisdem legibus utantur, unum Imperium, unumq; ma-
 gistratum cum illis habeant, deterrire potuerint, quin cum
 his consentirent. Cum ab his quaereret, quae ciuitates,
 quantaeq; in armis essent, & quid in bello possent, sic res
 periebat, plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhe-
 numq; antiquitus transductos, propter loci fertilitatem
 ibi consedisse, Gallosq; qui ea loca incolerent, expulsi-
 solosq; esse, qui patrum nostrorum memoria omni Galla-
 lia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines suos ingre-
 di prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memos-
 ria magnam sibi auctoritatem, magnosq; spiritus in re mi-
 litari sumerent. De numero eorum omnia se habere ex-
 plorata Rhemi dicebant: propterea quòd propinquitatis
 his, affinitatibusq; coniuncti, quantum quisque multitudo
 in communi Belgarum concilio ad id bellum pola-
 licitus esset, cognouerant. Plurimum inter eos Belloua-

* Iociu & A-
 ridocuburiu

Et in Cm

* cis Rhenū,

Co. de

Co. de

beau
 nes.

eos & uirtute, & auctoritate, & hominum numero ual-
 lere. Hos posse conficere armata millia centum, pollici-
 tos ex eo numero lecta millia L X. totiusq; belli imperium
 sibi postulare. Sueſiones suos esse finitimos, latissimos,
 feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regem no-
 stra etiam memoria Diuitiacum totius Gallie potentissi-
 mum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam
 Britannie Imperium obtinuerit: nunc esse Regem Gala-
 bam. Ad hunc propter iustitiam, prudentiamq; suam, to-
 tius belli summam omnium uoluntate deferri, oppida ha-
 bere numero XII. Polliceri millia armata quinquaginta.
 Totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos ha-
 beantur, longissimèq; absint. x v. millia Atrebates. Ama-
 bianos x. millia. Morinos x v. millia. Menapios v. mil-
 lia. Caletos x. millia. Verocasses, & Veromandos tota-
 dem. Catuſcos x x i x. millia. Conduſos, Eburones, Ceres-
 sos, Pemanos, qui uno nomine Germani appellantur, ar-
 bitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus,
 liberaliterq; oratione * persecutus, omnem Senatum ad se
 conuenire, principumq; liberos obſides ad se adduci iussit:
 que omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Dia-
 uitacum, Heduum magnopere cohortatus, docet quanto
 pere Reipublicæ, communisq; salutis interſit, manus ho-
 ſtium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore
 confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Hedui in ſi-
 nes Bellouacorum introduxerint, & eorum agros popu-
 lari ceperint. His mandatis cum ab ſe dimittit. Poſtquàm
 omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe ue-
 nire uidit, neq; iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, ex-
 ploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam,
 quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tra-
 ducere

* castrorum
muniebat,

ducere maturauit, atque ibi castra posuit. Quæ res & la-
tus unum * castrorum ripis fluminis muniebat, & post
eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus
ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum
portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præ-
sidium ponit, & in altera parte fluminis, Qu. Titus-
rium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit: ca-
stra in altitudinem pedum duodecim uallo, fossaq; duode-
uiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum
Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo.
Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt.
Aegrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atq; Bel-
garum oppugnatio est. Hi ubi circumiecta multitudine
hominum totis moenibus, undique in murum lapides iaci
cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est: testudine fa-
cta * portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum fa-
cile fiebat. Nam tanta multitudo lapides, ac tela conijcie-
bant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cùm fi-
nem oppugnandi nox fecisset, lecius Rhemus summa no-
bilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, ua-
nus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuna-
tios ad eum mittit: nisi subsidium sibi mittatur, sese diu-
tius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar iisdem
ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant: Numidas, &
Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppi-
danis mittit. Quorum aduentu, & Rhemis cum spe de-
fensionis studium propugnandi accessit, & hostibus ead-
dem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque pau-
lisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depou-
pulati, omnibus uicis, ædificijsq; quò adire poterant, in-
censis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contende-
runt

* portas suc-
cendunt,

runt:
runt:
ampli
Cæsar
pter e
tuit. C
tute po
nostro
aciem
is coll
tus, ta
acies in
lateris
latum a
transfu
rum, &
ta collo
multitu
uenire
me com
subsidio
acie eo
instrux
hostium
stabant
ut impe
prælio
transcu
* præli
eo loco
stra cas

runt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut sumo, atque ignibus significabatur, amplius nullibus passuum octo in latitudinem patebant. Cæsar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo (quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atque ex utraque parte lateris detectus habebat, & in fröte leuiter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat) ab utroque latere eius collis transversam fossam ducit circiter passuum quadringentorum, & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit: ne cum aciem intruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnares circumuenire possent. Hoc factò duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset subsidio, duci possent, reliquis sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant. Nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeatos aggederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam cõtenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis reperiis, partem suam

*aliās, coti-
meatūq; no-
stros prohi-
berent.

rum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si
possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, ex-
pugnarent, pontemq; interfeciderent: sin minus possent,
agros Rhemorum popularentur: qui magno nobis usui ad
bellum gerendum erant, * commeatusq; nostros sustine-
bant. Caesar certior factus à Titurio, omnem equitatum, et
levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; pontem
traducit: neque ad eos contendit. Acriter in eo loco pua-
gnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi,
magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora
reliquos, audacissimè transire conantes, multitudine tea-
lorum repulerunt, primosq; qui transierant, equitatu circa
cumuentos interfecerunt. Hostes, ubi de expugnando
oppido, et de flumine transeundo spem se fessellisse intelle-
xerunt: neque nostros in locum iniquiorem progredi pua-
gnandi causa uiderunt: atq; ipsos res frumentaria deficere
cepit: concilio conuocato, constituerunt optimum esse, do-
mum suā queng; reuerii: et quorum in fines primum Ro-
mani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undiq;
conuenirent: ut potius in suis, quam in alienis finibus de-
certarent: et domesticis copijs rei frumentariæ uterentur.
Ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoque ratio
eos deduxit, quod Diuitiacum quoque, atque Heduos
finibus Bellouacorum appropinquare cognouerāt: his per-
suaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium fere-
rent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno
cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine,
neque imperto, cum sibi quisque primum itineris locum
peteret, et domum peruenire properaret, fecerunt, ut con-
similis fugæ profectio uideretur. Hæc re statim Caesar per
speculatores cognita, insidias uertus, quod quæ de causa
disce

discederent, nondum perspexerat: exercitum, equita-
 tumque castris continuit. Prima luce, confirmata re
 ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum
 agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium, & L. Au-
 runculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum lega-
 tum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissi-
 mos adorti, & multa millia passuum profecuti, magnam
 multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab
 extremo * agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent, * ordine
 fortiterq; impetum nostrorum militum sustinerent: prio-
 res, quod abesse à periculo uiderentur, neque ulla nece-
 ssitate, neque imperio continerentur: exaudito clamore,
 perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium po-
 suerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem
 nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occa-
 sumq; Solis sequi destiterunt, seq; in castra, uti erat im-
 peratum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar priusquam
 se hostes ex pãdre, ac fuga reciperent, in fines Sueßio-
 num, qui proximi Rhemis erant, exercitũ duxit: & magno
 itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id
 ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensori-
 bus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitu-
 dinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris
 munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandum usui erant,
 comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueßionum mul-
 tudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter ui-
 neis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis
 magnitudine operum, quæ neq; uiderant antè Galli, neque
 audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad
 Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis,

ut conseruarentur, impetrant. Caesar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Gaibæ regis duobus filiis, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suesiones accepit, exercitumq; in Bellouacos ducit: qui cum se, suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes maiores nati ex oppido egressi, manus ad Casarem tendere, & uoce significare ceperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neque contra populum Romanum armis cõtendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Heduarum copiis ad eum reuerterai) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Heduae fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Casare in seruitutem redactos, omnes indignitates, contumeliasq; perferre, & ab Heduis desecisse, & populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilij princeps fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia, ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduarum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Caesar honoris Diuitiaci, atque Heduarum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppi

do

do collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui se, suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant, quorum de natura, moribusq; Cæsar cū quæreret, sic reperiebat, Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quòd his rebus elanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. Esse homines ferros, magnaq; uirtutis. Increpitare, atq; incusare reliquos Belgas, qui se populo Rom. deditissent, & patriam uirtutem proiecissent, confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cū per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabini flumen ab castris suis non amplius millia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, aduentumq; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; esse in itinere. Mulieres, quiq; per ætatem ad pugnam inuitiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus cognitis exploratores, centurionesq; præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cū ex dedititijs Belgis, reliquisq; Gallis complures Cæsar secuti unà iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios perueniunt: atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negotij, cū prima legio in castra uenisset, reliquaq; legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. Qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurum,

ut reliq

ut reliquæ contrà consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deserebant, quod Nerviū antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student: sed quicquid possunt, pedestribus ualent copijs) quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusq; interiectis effecerant, ut instar muri hæsepes munimenta præberent, quò non modò non intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur: non omittendum sibi consilium Nerviū existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo equaliter decliuus, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundū flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Caesar equitatu præmisso, subsequēbatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Caesar v. l. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen clauderant, præsidioq; impedimenti erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cum se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus in nostros impetum facerent,

neq;

neq; nos
aperta p
giones s
nire co
ab ijs, q
inter co
uas acie
mauerat
in nostr
tis, incre
no temp
stris ho
so colle
erant, c
genda: V
arma co
re reuoc
causa p
hortand
tem, ten
His diffi
usus mi
fieri op
quàm ab
lisq; leg
nitis cas
quitaten
bant: sea
cessarijs
partem
deuenit

casarion
delatum hæ
pendens
casar

flegent
claus

seq; nostri longius, quàm quem ad finem porrecta, ac loca
 aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim le-
 giones sex, quæ primæ uenerant, opere dimisso castra mu-
 nire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus
 ab ijs, qui in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tempus
 inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra syl-
 uas aciem, ordinesq; constituerant, atque ipsi sese confir-
 mauerant: subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq;
 in nostros equites fecerunt. His facile pulsus, ac perturba-
 tis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè u-
 no tempore & ad syluas, & in flumine, & in manibus no-
 stris hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso
 colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati
 erant, contenderunt. Cafari omnia uno tempore erant a-
 genda: Vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad
 arma concurrere oporteret: Signum tuba dandum: ab ope-
 re reuocandi milites, qui paulò longius aggeris petendi
 causa processerant, accersendi: Acies instruenda: Milites co-
 hortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam par-
 tem, temporis breuitas, & *incurfus hostium impendebat. *succellus, &
 His difficultatibus due res erant subsidio: scientia, atque incurfus
 usus milium, quod superioribus prælijs exercitati, quid
 fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi præscribere,
 quàm ab alijs doceri poterant: & quod ab opere, singu-
 lisq; legionibus singulos legatos Cafar discedere, nisi mu-
 nitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propin-
 quitatem hostium, nihil iam Cafaris imperium expecta-
 bant: sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cafar ne-
 cessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in
 partem fors obtulit, decucurrit, & ad legionem decimam
 deuenit. Milites non lōgiore oratione est cohortatus, quàm
 uti

uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq; impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adijci posset, prælii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum animus: ut non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casus deuenit, quæq; prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in querendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, delectusq; collis, et necessitas, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cum diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent: sepibusq; densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset, provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortune quodque euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, et decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt, et in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quibus cum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. Ac totis

ferè

ferè castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constiisset. omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summata imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circumuicere, pars summum locum castrorum petere coepit. Eodem tempore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent: aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cū respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent: præcipientes sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebāt, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Alij; aliam in partem perterriti ferebatur. Quibus omnibus, rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarem uenerant, cū multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dissipatosq; in omnes partes fugere uidissent: desperatis nostris rebus, domum cōtenderunt. Romanos pulsos, superatosq; castris, impedimentisq; eorum hostes positos, ciuitati renuntiauerūt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, singulisq; in unum locum collatis duodecimæ legionis milites cōferios, sibiipsis ad pugnam esse impedimento: quartæ cohortis omnibus cēturionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarū cohortium omnibus fere Centurionibus aut uulneratis, aut occisis, in his principilo P. Sextio

BACI

manus asserere patri - hater dano asserere

Baculo, fortissimo viro multis, grauibuſq; uulneribus confecto, ut iam se ſuſtinere nō poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nonnullos à nouiſſimis deſertos, prælio excedere, ac teſta uitare: hoſtibus neq; à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroq; latere inſtare, & rem eſſe in anguſto uidit, neq; ullum eſſe ſubſidiū, quod ſummitti poſſet: ſcuto ab nouiſſimis uni militū detracto, quod ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primā aciem proceſſit: cēturionibuſq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inſerre, & manipulos laxare iuſſit, quò facilius gladijs uti poſſent. * Huius aduētū ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe quiſq; in conſpectu imperatoris etiā extremis ſuis rebus operam nauare cuperet paulum hoſtium impetus retardatus eſt. Caſar cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet: tribunos militum monuit, ut paulatim ſeſe legiones cōiungerent, & conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, cum alijs alijs ſubſidium ferrent: nequē timerent, ne auerſi ab hoſte circumuenirentur: audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio numtatiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciantur. Et Titus Labienus caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, cōſpiciat, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui cum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res eſſet, quātoq; in periculo, & caſtra, & legiones, & imperator uerſaretur, cognouiſſent: nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri etiam, qui uulneribus conſecti procubiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hoſtes

*Cuius

ftes confpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equi-
 tes nero, ut turpitudinem fuge uirtute delecent, omnibus
 in locis pugnantibus, quod se legionarijs militibus praefer-
 rent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtu-
 tem praestiterunt, ut cum primi eorum cecidissent, proxi-
 mi iacentibus infisterent, atque ex eorum corporibus pu-
 gnarent. His deiectis, et conseruatis cadaueribus, qui su-
 peressent, ut ex tumulo telum in nostros conijcerent, pilasque
 intercepta remitterent, ut non nequicquam tanta uirtutis
 homines iudicari deberent: ausi quod essent transire latif-
 simum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimu
 locum, quae facilia ex difficillimis, animi magnitudo rede-
 gerat. Hoc praelio facto, et prope ad internecionem gente,
 ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos uni
 cum pueris, mulieribusque in aestuaria, ac paludes collectos
 dixeramus, ac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil im-
 peditum, uictis nihil tutum arbitrantur: omnium, qui su-
 pererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt, seq. ei
 dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex
 sexcentis, ad treis Senatores: ex hominum millibus sexa-
 ginta, ad quingentos, qui arma ferre possent, sese red-
 ctos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros, ac supplices,
 usus misericordia uideretur, diligentissime cōseruauit: suisque
 finibus, atque oppidis uti iussit, et finitimis imperauit,
 ut ab iniuria, et maleficio se, suosque prohiberent. Adua-
 tiō (de quibus supra scripsimus) cum omnibus copijs au-
 xilio Neruijs uenientes hac pugna nuntiata ex itinere do-
 mum reuenterunt: cunctisque oppidis, castellisque desertis,
 sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum
 contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus
 altissimas rupes, despectusque haberet: una ex parte leni-

d

ter

condo flado me
20

exand de feratone
* procreati

* custodiam
* praesidium

* pedum in
circ.

* instituere
sur

ter accliu's aditus, in latitudinem non amplius ducentorum
pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo mu-
ro munierant: tum magni ponderis saxa. et praecutae
trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Ten-
tonisq; * prognati, qui cum iter in prouinciam nostram,
atque Italiam facerent, his impedimentis, quae secum agere,
ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis,
* custodie ex suis, ac * praesidio sex millia hominum una re-
liquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finiti-
mis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatione
defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi
domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus
nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq;
prelijs cum nostris contendebant. Postea uallo * pedum
XIII in circuitu XV. millium, crebrisq; castellis circum-
muniti, oppido sese continerant. Vbi uinctis actis, aggere ex-
eructo, turrim constitui procul uiderunt, primum irridere
ex muro, atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio
ab tanto spatio * instrueretur. Quibus nam manibus, aut qui-
bus uiribus praesertim homines tantulae stature (nam ple-
runq; omnibus Gallis praemagnitudine corporum suorum
breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in mu-
ros sese collocare considerent. Vbi uero moueri, et appro-
pinguare moribus uiderunt: noua, atque inusitata specie
commoti, legatos ad Casarem de pace miserunt. Qui ad
hunc modum locuti: Non se existimare Romanos sine
ope Deorum bellum gerere, qui tanta altitudinis machi-
nationes tanta celeritate promouere, et ex propinquitate
te pugnare possent. Se, suaq; omnia eorum potestati per-
mittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari si forte pro
sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs au-
dissent

dissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos: ne se armis
 dispoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ
 uirtuti inuidere, à quibus se defendere traditis armis non
 possent. Sibi præstare, si in eum casum deduceretur, quam
 uis fortunam à populo Romano pati, quam ab his per cru-
 ciatum interfici, inter quos dominari consueissent. Ad hæc
 Caesar respondit, se magis consuetudine sua, quam merito
 eorum ciuitatem conseruaturum, si prius, quam artes mu-
 rum attigisset, se dedidissent: sed deditiois nullam esse con-
 ditionem, nisi armis traditis. Se id, quod in Neruios fe-
 cisset, facturum, finitimisq; imperaturum, ne quam dediti-
 tibus populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad
 suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. / Armo-
 rum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat an-
 te oppidum, iacta, sic ut propè summam muri, aggerisq; al-
 titudinem acerui armorum adequarent: et tamen circiter
 parte tertia (ut postea compertum est) celata, atque in op-
 pido reienta, portis patefactis, ea die pace sunt usi. Sub ue-
 sperum Caesar portas claudi, militesq; ex oppido exire ius-
 sit, ne quam noctu oppidani à militibus iniuriam accipe-
 rent. Illi ante initio (ut intellectum est) consilio, quod dedi-
 tione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indi-
 ligentius seruatuos crediderant: partim cum ijs, quæ reti-
 nuerant, et celauerant, armis, partim scutis ex cortice fa-
 ctis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exigui-
 tas postulabat) pellibus * induxerant, tertia uigilia, quam
 minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur,
 omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt.
 Celeriter (ut ante Caesar imperauerat) ignibus signifi-
 catione facta, ex proximis castellis eò concursus est: pugna-
 tumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extre-

per meior pace
 illor

el uaiuen

*incluserant.

ma spe salutis iniquo loco, contra eos, qui ex uallo turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cum in una uirtute omnis spes salutis confisteret. Occisis ad hominum * nullibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei restructis portis, cum iam defenderet nemo, atq; inromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Caesar uendidit. Ab his, qui emerant, capium numerus ad eum relictus est nullum quinquaginta trium. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Ossinos, Curiosolitas, Sesunios, Aulercos, Rhedones, quae sunt maritimae ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatemq; populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem: quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod in Italiam, Illyricumq; properabat, inita proxima estate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quae ciuitates propinque his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easq; res ex literis Caesaris dies x v. supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IV.

C. IULII CAESARIS DE BELLO GAL-
LICO COMMENT-
TARIUS III.

V M I N Italia proficisceretur Cae-
sar, Ser. Galbam cum legione duodeci-
ma, & parte equitatus in Antuates, Ve-
ragros, Sedunosq; misit: qui à finibus
Allobrogum, & lacu Lemano, & flu-
mine Rhodano ad summam Alpes pertinent. Causa mit-
tendi fuit, quod iter per Alpes, quò magno cum periculo,
magnisq; portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri
uolebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in
ijs legionem hyemandi causa collocaret. Galba, secundis
aliquot prelijs factis, castellisq; compluribus eorum expu-
gnatis, misit ad eum undiq; legatis, obsidibusq; datis, &
pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collo-
care, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in ui-
co Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare.
Qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planitie, al-
tissimis montibus undiq; continetur. Cum hic in duas para-
tes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis
ad hyemandum concessit, alteram uacuam ab his relictam
cohortibus attribuit. Eum locum, uallo, fossaq; munivit.
Cum dies hybernorum complures transissent, frumētumq;
eò comportari iussisset: subito per exploratores certior
factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes
noctu discesse, montesq;, qui impenderent, à maxima
multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. id ali-
d 3 quod

quot de causis acciderat: ut subito Galli belli renouandi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant. Tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent: ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cum neque opus hybernorum, munitionesq; plene essent perfectæ: neque de frumento, reliquoq; commeatu satis esset prouisum: quod deditione facta, obsidibusq; acceptis, nihil de bello timendum existimauerat: concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cepit. Quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio ueniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset: propè iam desperata salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruatò ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, colloquendis, atq; administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gestasq; in uallum conijcere. Nostri pri-

inter sed iendo
un certo spatio

are melet

decurrere, lapides, gestasq; in uallum conijcere. Nostri pri-

nō integris uiribus fortiter repugnare: neq; ullum frustra
 telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorū
 nudata defensoribus premi uidebatur, eō occurrere, & aux-
 xilium ferre. Sed hoc superari, quod diuturnitate pugna
 hostes defessi, cū praelio excedebant, alij integris uiribus
 succedebant. Quatum rerum à nostris propter paucitatem
 fieri nihil poterat: ac non modò defesso ex pugna excea-
 dendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relin-
 quendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cū iam am-
 plius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum ui-
 res, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius
 instarent, languidioribusq; nostris uallum scindere, & fos-
 sas complere cepissent, resq; esset iam ad extremum pera-
 ducta casum: P. Sextius Baculus primipili centurio (quem
 Neruico praelio compluribus confectum uulneribus dixi-
 mus) & item C. Volusenus tribunus militum, uir & cons-
 filij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atq; unā esse
 spem salutis docent, si eruptione facta, extremum auxilium
 experirentur. Itaq; conuocatis Centurionibus, celeriter mi-
 lites certiores facit: paulisper intermitterent praelium, ac
 tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore refice-
 rent. Post signo dato ē castris erumperent, atque omnem
 spem salutis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt:
 ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognosce-
 di, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem
 relinquunt. Itaque commutata fortuna, eos, qui in spem po-
 tiendorum castrorum uenerāt, undique circumuentos, in-
 terficiunt: & ex hominum millibus amplius triginta, quos
 numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus
 tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam
 coniiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere

d 4

patium

id est. repugna-
 bant

exanuen-
 supra bantur

de repugn

de repugnare

patiuntur. Sic omnibus hostium copijs fuis, armisq; exi-
tis, se in castra, munitionesq; suas recipiunt. Quo pralio
facto, quod sepius fortunam tentare Galba nolebat, atque
alio sese in hyberna consilio uenisse meminerat, alijs se
occurrisse rebus uiderat, maxime frumenti, commeatusq;
inopia permotus, postero die omnibus eius uici adificijs
incensis, in provinciam reuerti contendit: ac nullo hoste
prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in
Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq; hyemauit.

*in consilio Caesaris
de col
a los montes de
de visitar
se alfo*
His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam
Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germani-
nis, uictis in Alpibus Sedanis, atq; ita inita hyeme in Illy-
ricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et
regiones cognoscere uolebat: subitum bellum in Gallia
coortum est. Eius belli haec fuit causa: P. Crassus adolescens
cum legione septima proximis Oceano in Andibus hie-
mabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praese-
los, tribunosq; militum complures in finitimas ciuitates
frumenti commeatusq; petendi causa dimisit. Quo in nu-
mero erat T. Terrasidius missus in * Vnellos, M. Trebius

*Eusubios,

*de cor malle
de iannes*
Gallus in Curiosolitas, Q. Velanij cum T. Silio in Ve-
netos. Huius ciuitatis est longe amplissima autoritas omnis

*reliquos

orae maritimae regionum earum: quod & naues habent
Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consue-
uerunt, & scientia, atque usu nauticarum rerum *ceteros
antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, passi-
cis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui
eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. Ab ijs

*alias fit

*fuit initium retinendi Silij, atque Velanij: quod per eos
suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos exis-
timabant. Horum autoritate finitimi adducti sunt Gale-
lorum

lorum subita, & repentina consilia) eadem de causa Tre-
 bium, Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis,
 per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi
 consilio acturos, eundemq; omnis fortune exitum esse la-
 turos: reliquasq; ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam
 à maioribus acceperant, permahere, quam Romanorum
 seruitutem perferre, malint. Omni ora maritima celeri-
 ter ad suam sententiam perducta communem legationem
 ad P. Crassum mittunt: Si uelit suos *recipere, obsoles
 sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior fa-
 ctus, quod ille aberat longius, naues interim longas adifi-
 cari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges
 ex provincia institui, nautas, gubernatoresq; comparari
 iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum
 per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Vene-
 ti, reliquasq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul
 quod quantum in se facinus admisissent, intelligebant, le-
 gatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inuiolatumq;
 semper fuisset, retentos ab se, & in uincula con-
 iectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxi-
 me ea, que ad usum nauium pertinerent, providere insti-
 tuunt, hoc maiore spe, quod multum nature loci confide-
 bant: pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem
 impeditam, propter inscitiam locorum, paucitatemq; por-
 tuum sciebant. Neque nostros exercitus propter frumenti
 inopiam diutius apud se morari posse confidebant. Ac iam
 ut omnia cōtra opinionem acciderent, tamen se plurimum
 nauibus posse: Romanos neque ulla facultatem habere
 nauium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent,
 uada, portus, insulasq; nouisse: ac longe aliam esse nauig-
 ationem in *concluso mari, atq; in uastissimo, ac apertissi-
 mo

*aliis, inter-
 cluso

mo Oceano perspiciebant. His iniis consilijs , oppida mun-
 niunt, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in
 Venetiam, ubi Casarem primum bellum gesturum esse con-
 stabat, quàm plurimas possunt, cogūt. Socios sibi ad id bel-
 lum Osisinos, Lexobios, Nanetes, Ambiliates, Morinos,
 Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia,
 quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæc
 difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed muta-
 ta tamen Casarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retento-
 rum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem,
 defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in pri-
 mis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi lice-
 re arbitrarentur. Itaque cum intelligeret omnes ferè Gal-
 los nouis rebus studere, & ad bellum mobilitè, celeritèq;
 excitari, omneis autem homines natura libertati studere,
 & conditionem seruitutis odisse: prius, quàm plures ciui-
 tates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuenda
 dum exercitum putauit. Itaque T. Labienum legatum in
 Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu
 mittit. Huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat: at-
 que in officio contineat: Germanosq;, qui auxilio à Belgis
 accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire
 conentur prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs
 XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam profici-
 eisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittan-
 tur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabi-
 num legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curios
 solitas, Lexobiosq; mittit, qui eam manum distinendam
 curet: Decium Brutum adolescentem classi, Gallicisq; na-
 uibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq; pacæ-
 tis regionibus cōuenire iusserat, præficit, & cum primum
 posset,

posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi serè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis, promontorijsq; neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se æstus incitauisset, quòd his semper accidit horarum duodecim spatio, neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in uadis afflictae rentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur. Ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, * atq; his ferme moenibus adæquatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seq; in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hec eò facilius magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. Nanque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atq; item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq; accommodatæ. Nauesq; totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, et contumeliam perferendam. Transtra ex pedilibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis digiti pollicis crassitudine. Ancoræ pro funibus, ferreæ cætenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq; tenuiter confectæ siue propter lini inopiam, atque eius usus incitiam, siue, quod est magis uerisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus uentorum sustineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, ut

* atque his oppidi moenibus.

Gallorū naues.

una

una celeritate, & pulsu remorum prestaret: reliqua pro
 loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora, & ac-
 commodatiora. Neque enim his nostre rostro nocere po-
 terant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudi-
 nem facile telum adiciebatur, & eadem de causa minus cō-
 modē scopulis continebantur. Accedebat, ut cum seu-
 re uentus cōpisset, & se uento dedissent, & tempesta-
 tem ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius, &
 ab aestu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent. Qua-
 rum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimes-
 scendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi in-
 tellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium su-
 gam, captis oppidis reprimi, neque his noceri posse: statuit
 expectandam classē. Quæ ubi conuenit, ac primam ab ho-
 stibus uisa est, circiter c c x x. naues eorum paratissimæ,
 atque omni genere armorum ornatissimæ ē portu profe-
 ctæ, nostris aduersæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui
 classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq; qui-
 bus singule naues erant attributæ, constabat, quid age-
 rent, aut quam rationem pugne insisterent. Rostro enim
 noceri non posse cognouerant. Turribus autem excitatis,
 tamen hæc altitudo puppiū ex Barbaris nauibus supera-
 bat, ut neque ex inferiore loco satis commodē tela * adijci
 possent, & missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat
 magna usui res preparata à nostris, falces præacute infer-
 tæ, affixæq; longioris non absimili forma muralium fal-
 cium. His cum fines, qui antennis ad malos distinebant,
 comprehensi, adductiq; erant, nauigio remis incitato præ-
 rumpebantur. Quibus abscissis, antennæ necessariō concis-
 debant, ut cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, arma-
 mentisq; consisteret, his creptis omnis usus nauium uno
 tempore

tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in
 uirtute, qua nostri milites facile superabant: atque eò ma-
 gis, quòd in conspectu Caesaris, atque omnis exercitus res
 gerebatur, ut nullum paulò fortius factum latere posset.
 Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propin-
 quus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis
 (ut diximus) antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues
 circumfisterent, milites summa uì transcendere in hostium
 naues contendebat. Quod postquam Barbari fieri animad-
 uerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei
 nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere conten-
 debant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò uen-
 tus ferebat, tanta subito inacta, ac tranquillitas extitit, ut
 se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad nego-
 tium consiciendum maxime fuit opportuna. Nam singu-
 las nostri confectati ita expugnauerunt, ut perpauca ex
 omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint,
 cum ab hora fere quarta, usque ad Solis occasum pugna
 retur. Quo prelio bellum Venetorum, totiusq; ore ma-
 ritimæ confectum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes
 etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut digni-
 tatis fuit, eò conuenerant: tum nauium, quod ubique fue-
 rat, unum in locum coegerant, quibus amissis, reliqui ne-
 que quò se reciperent, neque quemadmodum oppida de-
 fenderent, habebant. Itaq; se, suaq; omnia Cesari dedide-
 runt. In quos eò grauius Caesar uindicandum statuit, quò
 diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum
 conseruaretur. Itaque omni Senatu necato, reliquos sub
 corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Ti-
 turius Sabinus cum his copijs, quas à Cesare acceperat,
 in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridoux, ac
 summam

seguare per se

calma i bono

summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitum, magnasq; copias cõge-
rat. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexom-
bijq; Senatu suo interfecto, quod autores belli esse noles-
bant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxe-
runt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia per-
ditorum hominum, latronumq; conuenerat, quos spes præ-
dandi, studiumq; bellandi ab agricultura, & quotidiano
labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco cas-
tris sese tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium
spatio confedisset, quotidieq; productis copijs pugnandi
potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contem-
ptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus
nonnihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris
præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere aus-
derent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine
hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij te-
neret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato
dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione ti-
moris, idoneum quendam hominem, & callidum delegit
Gallum ex ijs, quos auxilij causa secum habebat. Huic ma-
gnis præmijs, pollicitationibusq; persuadet, uti ad hostes
transseat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro persuga
ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus an-
gustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neq; longius
abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exerci-
tum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa profici-
scatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasione
negotij bene gerendi amittendā non esse, ad castra iri oport-
tere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: su-
periorum dierum Sabini cunctatio, persugæ confirmatio,
inopia

insopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat
 promissum, spes Venetici belli, & quod fere libèter homines
 id quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius Vi-
 ridouicem, reliquosq; duces ex concilio dimittunt, quàm
 ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra con-
 tendant. Quare concessa, leti uelut explorata uictoria,
 sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum
 compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum edi-
 tus, & paulatim ab imo accliuus circiter passus mille. Huc
 magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatij ad
 se colligendos, armandosque Romanis daretur: exani-
 mati; perueniunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus si-
 gnum dat: impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant
 onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum
 est opportunitate loci, hostium incititia, ac defatigatione,
 uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione,
 ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac sta-
 tim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus mi-
 lites nostri consecuti, magnum numerum eorum occide-
 runt, reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga eua-
 serant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna
 Sabinus, & de Sabini uictoria Cesar certior factus est.
 ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut
 ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est
 animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates per-
 ferendas mens eorum est. Eodem fere tempore P. Craf-
 sus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante
 dictum est) & regionum latitudine, & multitudine ho-
 minum ex tertia parte Gallie est existimanda: cum in-
 telligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis
 ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitum pulsa
 interf

interfectus esset, atque unde L. Manlius proconsul impedimenti amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque re frumentaria praeuisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis praeterea uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quae sunt ciuitates Galliae provinciae finitimae, ex his regionibus nominatim Sontiates, euocatis, in Sontiatum fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq; quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre praelium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, praelium renouarunt. Pugnatum est diu, atque acriter: cum Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniae salutem positam putarent: Nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus adolescens Sontiatu fuga

tulo duce efficere possent, perspicere cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga uertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus, uineas, iurresq; egit. Illi alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem, uineasq; actis (cuius rei sunt longe peritissimum Aquitani, propterea quod multis locis apud eos arduae secturae sunt) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, sique in deditiōem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alii ex parte oppidi * Adcan-

* Alias, Adiantonius: sic notus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis de uotis, quos illi soldarios appellant: quorum haec est conditio

ditio, ut omnibus in uita commodis unâ cum his fruantur, quorum se amicitie dediderint. Si quid per uim accidat, aut eundem casum unâ ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitie deuouisset, mori recusaret. Cum ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, uehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem ditionis conditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatum profectus est. Tum uerò Barbari commoti, quod oppidum, & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos * quoquò uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitima Aquitaniæ, inde auxilia, ducesque accersuntur. Quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uerò hi deliguntur, qui unâ cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabatur. Li consuetudine populi Rom. locacipere, castra munire, com meatibus nostros intercludere * insistent. Quod ubi *inquauerunt.

Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentum, com meatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit: posterum diem pugnae constituit.

c

Prima

Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in median aciem collocatis, quid hostes consilijs caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tuto dimicatuuros existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsecris uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione, atque opinione, timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset: atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi cum alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq; depellerent: auxiliariesq; quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; subministrandis, et ad aggerem caespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent: cum item ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur, telaq; ex loco suo priore missa non frustra acciderent: equites circuitu hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta, castra munita, facilemque aditum habere. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemijs, pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit illi (ut erat imperatum) eductis quaduor cohortibus, quae praesidio castris relictas, integre ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent: omnium oculis, mentibusq; ad pu-

ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenierunt. Atque his proruptis, prius in hostium castris constituerunt, quam planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uerò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerumq; in spe uictoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deicere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; conuenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesq; ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerrones, Preciæni, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocostatesq;. Pauca ultimæ nationes anni tempore confisse, quòd hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Caesar, etsi propè exacta iam ætas erat, tamen quòd omni Gallia pacata Morini, Menapij^{que}q; supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam * legatos de pace misissent: arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè a

tercunus
Lugobeldun,
Iulius
* legatos mi-
sissent.

lia ratione ac reliqui Galli bellum genere coeperunt. Nam quòd intelligebant maximas nationes, quæ prælio contenti dissensu pulsas superatasq; esse: continentesq; syluas, ac paludes habebant: eò se, suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum cum peruenisset Caesar, castraq; munire instituit, neque hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus sylvæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosq; in syluas repulerunt. & com-

* de suis per-
diderunt.

confer

offensa

romani in de
celas galeas

pluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, pau-
cos* ex suis desiderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cae-
sar sylvas cedere instituit: et ne quis inermibus impruden-
tibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnē eam
materiam, quae erat caesa, cōuersam ad hostem collocabat,
et pro uallo ad utrumq; latius extruebat. Incredibili cele-
ritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus,
atq; extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi den-
siores sylvas peterent: eiusmodi tempestates sunt consecu-
tae, uti opus necessariō intermitteretur, et continuatione
imbrium, diutius sub pellibus milites contineri nō possent.
Itaq; uassatis omnibus eorum agris, uicis, aedificijsq; incen-
sis, Caesar exercitum reduxit, et in Aulercis, Lexobijsq;
reliquis item ciuitatibus, quae* proximē bellum fecerant, in
hybernis collocauit.

* maxime

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GAL-

LICO COMMEN-

TARIUS IIII.

A, QVAE secuta est, hyeme, quā
fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso con-
sulibus, Vespēs, Germani, et item Ten-
chtheri magna cum multitudine homi-
num flumen Rhenum transierunt, non
longe à mari, quō Rhenus influit. Causa transeundi fuit,
quōd ab Sueuis complures annos exagitati, bello preme-
bantur: et agricultura prohibebantur. Suenorum gens est
longe maxima, et bellicosissima Germanorum omniumq;
centum

a Teas
cleus
Tudor

aestas

centum pagos habere dicuntur: Ex quibus quocumque singula millia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi remanserint, se, atque illos alunt. Hi rursus inuicem anno post in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, atque usus belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt, multumque sunt in uenationibus. Quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate uita, quod a pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, et uires alit, et intmani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque uestitus, praeter pelles habeant quicquam: quorum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta: et lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus uendant, habeant, quam quod ullam rem ad se importari desiderent. Quinetiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quae sunt apud eos nata ^{* praua}, atque deformia, haec ^{* praua} quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus praелиs saepe ex equis desiliunt, ac pedibus praeliantur, equosque eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, quam ephippijs uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publice

Ayuntamiento de Madrid
cum usu posuit, quando e manaster
quando se offere

maximam putant esse laudem, quam latissime à suis finibus uacare agros. Hac re significari magni numerum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. Itaque una ex parte à Sueuis circiter millia passuum * sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum: et paulo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humaniora

* multumq; res: propterea quod Rhenum attingunt, * multiq; ad eos mercatores uentitant, et ipsi propter propinquitatem, quod Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Sueui multis sepe bellis experti propter amplitudinem, grauitatemq; ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fuerunt Vsiptes, et Tenchiberi, quos supra diximus: qui cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt.

Quas regiones Menapij incolebant, et ad utranq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt, et cis Rhenum dispositis prædijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque ui contendere, propter inopiam nauium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes, regionesq; simulauerunt. Et iridui uiam progressi, rursus reuerterunt, atque omni hoc itinere * una nocte equitatu confecto, inscios, inopiantesq; Menapios oppresserunt. Qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum

* una nocte
cōfecto, equi
tatu infc.

rum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transe-
runt: atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquant
partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus
Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum uertus,
quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunq;
rebus student: nihil his committendum existimauit. Est au-
tem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam inui-
tos consistere cogant: & quod quisque eorum de quaq; re
audierit, aut cognouerit, querant: & mercatores in oppi-
dis uulgas circumsistat, quibus ex regionibus ueniant,
quaq; res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: & his ru-
moribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus
consilia ineunt: quorum eos è uestigio pœnitere necesse
est: cum incertis rumoribus seruiant, & plerique ad uolun-
tatem eorum facta respondeant. Quæ consuetudine cognita
Cæsar, ut grauiori bello occurreret, maturius, quàm con-
sueuerat, ad exercitû proficiscitur. Eo cum uenisset, ea, quæ
fore suspicatus erat, facta cognouit: Missas legationes à
nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq; eos, uti ab
Rheno discederent, omniaq; quæ postulassent ab se fore
parata. Quæ spe adducti Germani latius iam uagabantur,
& in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Treui-
rorum clientes, peruenerant. Principibus Gallie euocatis,
Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit,
eorumq; animis permulsis, & confirmatis, equitatuq; impe-
rato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumenta-
ria comparata, equitibusq; delectis iter in ea loca facere cœ-
pit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cum
paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt, quo-
rum hæc fuit oratio: Germanos neq; priores populo Ro. bel-
lum inferre, neq; tamē recusare, si laceſcātur, quin armis cō-

*legationes del
ubi pado de la
pennepes teja*

tendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maiori-
bus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque des-
precari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiektos domo. Si
suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos:
uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos
armis possederint. Sese unis Suculs concedere, quibus ne
Dij quidem immortales pares esse possint. Reliqui quidem
in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc
Casar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis,
sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia reman-
neret. Neq; uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint,
alienos occupare, neque ullos in Gallia uacare agros, qui
dari tante præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed
licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint
legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se
auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati
hæc se ad suos relatueros dixerunt, & re deliberata, post
diem tertium ad Casarem reuersuros. Interea ne propius
se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Casar ab se
impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem
equitatus ab his aliquot diebus antè, prædandi, frumentaria-
dique causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos ex-
pectari equites, atque eius rei causa moram interponi
arbitrabatur. Mosâ profluit ex monte Vogeso, qui est in
finibus Lingonum: & parte quadam Rheni recepta, quæ
appellatur Vuals, insulam efficit Batavorum: neque lon-
gius * ab eo millibus passuum LXXX. in Oceanum influit.
Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, &
longo spatio per fines Nantuatium, Helueticorum, Segua-
horum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuironum citatus
fertur: & ubi Oceano appropinquat, in plureis diffinit

* ab Oceano
mil. pass. LXXX
in Rhenum
infl.

meus
a de lo de
lo de na

partis, multis ingentibusq; insultu effectis: quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur: ex quibus sunt qui piscibus, atq; omnis animi uiuere existimantur: multiq; capitibus in Oceanum influit. Caesar cum ab hoste nō amplius passuum XII. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congressi, magnopere ne longius progrediretur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, prēmitteret, eosq; pugna prohiberet: sibi que uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi. Quorum si principes, ac Senatus sibi iurciurando fidem fecissent: ea conditione, quæ à Cesare ferretur se usuros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Caesar eodem illō pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit. Huc posterō die quā frequentissimī conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lacefferent: & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primum nostros equites conspexerūt, quorum erat quinq; millium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod hi, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nōdum redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorū paulō antè à Cesare discesserant, atq; is dies inducijs erat ab ijs petitus: impetu facto celeriter nostros perturbauerunt. Rursus his resistentibus nostris consuetudine sua ad pedes defluerunt, suffositi que equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita

perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam
 in conspectum agminis nostri uenissent. In eo praelio ex
 equitibus nostris interficiuntur quatuor ^{et} lxx. In his
 vir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus,
 cuius auus in ciuitate sua regnū obtinuerat, amicus ab Se-
 natu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab ho-
 stibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo
 uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum
 circumuētus multis uulneribus acceptis cecidisset, atque id
 frater, qui iam praelio excefferat, procul animaduertisset,
 incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; interfectus est, hoc
 facto praelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos, neq;
 conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per do-
 lum, atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent.
 Expectare uero dum hostium copiae auerentur, equita-
 tusq; reuerteretur, summe clementiae esse iudicabat: et co-
 gnita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes
 uno praelio autoritatis essent consecuti, sentiebat. Quibus
 ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. His
 constitutis rebus, et consilio cum legatis, et ^{legatis} ^{et} ^{questore} ^{et} ^{co-}
 municato, ne quem diem pugnae * praetermitteret, oppor-
 tunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem
 et perfidia, et simulatione, ^{engano} ^{et} ^{simulacione} ^{et} ^{usque} ^{Germani} ^{frequentes} ^{et} ^{om-}
 nibus principibus, maioribusque natu adhibitis, ad eum
 in castra uenerunt. Simul (ut dicebatur) sui purgandi
 causa, quod contra, atque esset dictum, et ipsi petissent,
 praelium pridie commississent. Simul, ut siquid possent, ^{de} ^{inducijs} ^{fallendo} ^{impeirarent}. Quos sibi Caesar oblatos ^{ga-} ^{uifus} ^{retineri} ^{iusit}. Ipse omnes copias castris eduxit, equita-
 tumq; quod recenti praelio, perterritum esse existima-
 bat, agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, et celeri
^{ter}

* intermitte-
 ret,

*aiuerso loquo
 se potius proba
 se bona et alia*

*abiret de
 ora maner
 de loquo se
 uia praelio
 loy par et o
 nebul*

ter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra
 peruenit, quam quid ageretur, Germani sentire possent.
 Qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduen-
 tus nostri, & discessu suorum, neq; consilij habendi neq; ar-
 ma capiendi spatium dato, perturbabantur, ut copias ne ad-
 uersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem
 petere nescirent quid praeferret. Quorum timor cum fremi-
 tu, & concursu significaretur: milites nostri pristini diei
 perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui ce-
 leriter arma capere potuerunt, paulisper nostris resiste-
 runt, atq; inter carros, impedimenta; praelium commise-
 runt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam
 cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transie-
 rant) passim fugere cepit. Ad quos confectandos Caesar co-
 quitatum misit. Germani post terga clamore audito, cum
 suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus
 relictis, se ex castris eiecerunt, & cum ad confluentem Mo-
 sa, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno
 numero interfecto, reliqui se in flumen precipitauerunt, at-
 que ibi timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi perie-
 runt. Nostri ad unum omnes incolumes, per paucis uulne-
 ratos, & tanti belli timore, cum hostium numerus capitum
 ccccxxx nullum fuisset, se in castra receperunt. Cae-
 sar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestate fecit.
 Illi supplicia, cruciatuq; Gallorum uerui, quorum agros
 uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Is Cae-
 sar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis
 de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transiendum, qua-
 rum illa fuit iustissima, quod cum uideret Germanos tam fa-
 cile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoq; rebus eos ti-
 mere noluit, cum intelligerent, & posse & audere populi
 Romani

Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsiptum, & Tenchtherorum, quam su præ commemoravi, prædandi, frumentandiq; causa Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugâ suorum se trans Rhenum in fines Sicabrorum receperat, seq; cum ijs coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularêt, eos, qui sibi, Galliëq; bellum intulissent, uti sibi dederêt, responderunt populi Rom. imperium Rhenum finire. Si se invito Germanos in Galliâ transire, non æquum existimaret, cur sui quicquâ esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularêt. Vbi autē, qui uni ex Transhenanis ad Caesarē legatos miserant, amicitiam fecerant, obfides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur: vel si id facere occupationibus populi Rom. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret. Id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen, atq; opinionem exercitus Romani Ariovisto pulso, & hoc novissimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorū nationes opinione, & amicitia populi Romani tuti esse possint. Nanquam magnam copiam ad transportandum exercitū pollicebantur. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreuerat. Sed navibus transire, neq; satis tutum esse arbitrabatur, neque sue, neq; populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaq; & si summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna binas sesquipedalia paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine defixe-

rat,

* opinionum
cius, exercitu
Ariovisti pul-
so

rat, fistuchq; adegerat, non sublice modo directa ad perpē- *onheptuon*
 diculum, sed ^{modo} *prona*, ac fastigiata, ut secundum naturam flu- **prone, ac sa*
 minis prouincerent. His item contraria duo ad eundem *rigiate,*
 modum iuncta, intervallo pedum quadragenam ab inferio-
 re parte, contra uim, atq; impetum fluminis conuersa sta-
 tuebatur. Hac utraq; insuper bipedalibus trabibus immixtis,
 quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinq;
 fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis,
 atq; in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis fir-
 mitudo, atq; ea rerum natura, ut quò maior uis aque se in-
 cicauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hec directa ma-
 teria iniecta contexebantur, ac longioris, cratibusq; con- *curus*
 sternebantur. Ac nihilo secius publica ad inferiorem par- *contobasso*
 tem fluminis oblique adigebatur, quæ pro ariete subiecta, *torudas*
 cum omni opere coniuncta, uim fluminis exciperet: *rauer*
 alie item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trun-
 ci, siue naues deiiciendi operis causa essent à barbaris mis-
 se, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu pon-
 ti nocerent. Diebus decem, quibus materia coepta erat com-
 portari, omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad *Carson*
 utraq; partem pontis firmo presidio relicto in fines Si-
 guntorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus *finney*
 ad eum legati ueniunt, quibus pacem, atq; amicitiam peten-
 tibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Si-
 gambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga
 comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchiberis, atq; Vsi-
 petibus apud se habebat, finibus suis excesserat, suaq; omnia
 exportauerant, seq; in solitudine, ac syluas abdiderant. Cæ-
 sar paucos dies in eorū finibus moratus, omnibus uictis, adi-
 ficijq; incēsis, frumētisq; succēsis, se in fines Vbiorū rece-
 pit: atq; his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerēs-
 tur,

tur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent: liberos, uxores, suaq; omnia in sylvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium, ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum expectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar cōspexit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum iniiceret, ut Sinambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino x v i i i. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem perfectum arbitratu, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, & si in his locis (quod omnis Gallia ad Septentrionem uergit) maturæ sunt hyemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus ferè Gallis bellis, hostibus nostris inde * subministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset, & genus hominum perspexisset: loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quicquam: neque ijs ipsis quicquam præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque conuocatis ad se undique mercatoribus, neque quantæ esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes, incolerent, neq; quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neq; qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda priusquàm periculum faceret, idoneum esse, arbitrabatur.

* summa ministrata.

C. Volu

C. Volusenum cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quàm primum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuissimus in Britannia traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insule ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq; ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit. Et cum his una Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutē, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates: horteturq; ut populi Rom. fidem sequantur, seq; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Casarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Caesar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt: qui se de superiori tempestatis consilio excusarent, quòd homines barbari, & nostre consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent, seq; ea, quæ imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportune Caesar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes Britannie anteponendas iudicabat, magnum his numerū obsidum imperat. Quibus addu-

Est,

*paratissimè
mandu*

etis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXX. onerarijs coactis, contractisque, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid præterea nauium longarum habebat, questori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariae naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, uento tenebatur, quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Alurunculeio Cotta legatis in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rusum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit: equitesque in ulteriorem portum congredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paulò tardius esset administratum, ipse hora circiter dici quarta, cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adijci posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisque militum conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maximèque, ut res maritima postulerent, ut quàm celerem, atque instabilem motum haberent, ad nuntum, & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & uentum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aper-

octodecim
oc fenta
ce romi lay

finente

Guentiemp

rejalof naue

se huius
autado
aporto

finerete et
fineratu

fini oluntat

to, ac plano litore naues constituit. At barbari consilio
 Romanorum cognito, præmisso equitatu, & effedarijs, quo
 plerunque genere in prælijs uti consueuerunt, reliquis co-
 pijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat
 ob has causas summa difficultas, quòd naues propter ma-
 gnitudinem, nisi in alto constitui non poterant. Militi-
 bus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno, & gra-
 ui onere armorum * pressis, simul & de nauibus desilien-
 dum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat
 pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam
 progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis au-
 dacter tela conijcerent, & equos insuefactos incitarent.
 Quibus rebus nostri perterriti, atq; huius omnino generis
 pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo
 in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod
 ubi Caesar animaduertit, naues longas, quarum & species
 erat barbaris inusitatio, & motus ad usum expeditior,
 paululū remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari,
 & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis,
 tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ
 res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, &
 remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti
 barbari constiterunt, ac paulum modò pedem retulerunt.
 At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitu-
 dinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contem-
 ptus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret. * Deserite,
 inquit, milites, si uultis, aquilam, atque hostibus prodite:
 ego certè meum Reip. atque imperatori officium præsti-
 tero. Hoc cum magna uoce dixisset, se ex nauī proiecit,
 atque in hosteis aquilam ferre cepit. Tum nostri cohortati
 inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex nauī
 f desil

Effedarij.

* oppressis.

* Desilite, in-
 quit, milites,
 nisi uultis A-
 quilam hosti-
 bus tradere:
 ego animam

af niaz
et pie
ad ianua
quoniam
cia
atque
 defilierunt. Hos item alij ex primis proximis nauibus, cum
 conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquanturunt. Pu-
 gnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque
 ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subse-
 qui poterant, atque alius alia ex naui quibuscunque signis
 occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hos-
 tes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos sin-
 gulares ex naui egredientes conspexerant: incitatis equis,
 impletos adoriebantur. Plures paucos circumsistebat. Alij
 ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. Quod cum
 animaduertisset, Caesar, scaphas longarum nauium, item
 speculatoria nauigia militibus compleri iussit: et quos la-
 borantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri
 simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hos-
 tes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque
 longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere,
 atque insulam capere non potuerunt. hoc unum ad priuata
 nam fortunam Casari defuit. Hostes praelio superati, simul
 atque se ex fuga receperunt, statim ad Casarem legatos
 de pace miserunt: obsides datuos, quæque imprasset, sese
 facturos polliciti sunt. Vna cum his legatis Comius Atrebas
 uenit, quem supra demonstraui, à Casare in Britanniam
 premissum. Hinc illi è naui egressum, cum ad eos imperato-
 ris mandata perferret, comprehenderant, atque in uincula
 coniecerant. Tum facto praelio reniserunt, et in petenda
 pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, et pro-
 pter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Caesar
 questus quod cum ultro in continentem legatis missis pacem
 à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere
 imprudentia dixit, obsidesque imperauit: quorum illi par-
 tem statim dederunt: partem ex longinquiore loca accerra-
 stam,

fram, paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesq; undique conuenere: & se ciuitatesq; suas Cesari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartam, quam est in Britanniam uentum, naues xviii. de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ cum appropinquarent Britannia, & ex castris uiderentur: tanta tempestas subito coorta est, ut nullæ earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partem insule, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus compleretur, necessariò aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit. Nostriq; id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues quibus Cesar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. Neq; ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliadi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neq; enim naues erant aliæ quibus reportari possent: & omnia deerant, quæ ad rescicendas eas usui sunt, & quòd omnibus cõstabat, hys mare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hys mem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britannia, qui post prælium factum ad ea, quæ iusserat, Cesar facienda conuenerant, inter se collocuti, cū & equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent,

Nauium Cesaris afflictio.

f

z

et pauc

Posterior
Rebellio Bri
tannorum,

liga pmo
negotio

laurozou

questo
expansion

comparatio

en continent

et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hæc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, et rem in hyemem producere: quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus conlauratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, et quæ grauissimè afflicta erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur, et quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaque cum id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amisit, reliquis ut nauigari commode posset, efficit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appellabatur septima, nequa ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ueniret, hi, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiarent, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset, Cæsar id quod erat suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi iussit. Cum paulò longius à castris processisset, et suos ab hostibus premni, atque agrè sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus

partibus, tela conijci animaduertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interceptis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atq; essedis circundederant. Genus hoc est ex essedis pugne: primò per omnes partes perequitant, & tela conijciunt: atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites praeliantur. Aurigae interim paulum è praelio excedunt, atq; * ita se collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatē pedatum in praelijs præstant, ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugne, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit. Namq; eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se receperunt. Quo facto ad laceffendum hostem, & committendum prælium, alieum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omnes partes dimiserunt, paucitatēq; nostrorum militum suis prædicauerunt. Et quanta præde facientes,

Pugnæ gen^{us}
ex essedis.

* ita currus
collocant.

f 3 atq;

atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudo peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes puls, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt, quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt: complures ex his occiderunt: deinde omnibus longè, lateq; edificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Caesarem de pace uenerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quod propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenierunt. Ex his onerariæ duæ eisdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulò infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter ccc. atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt: cum illi præbe factò sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius

*in sondeba
talla exigue
de polle
a formale
equation*

*liber
que
legion
et*

pl
mul
uer
ab
rus
cu
rin
sic
per
test
leg
bus
cen
ran
leg
Bri
bus
Sen

C

nau

plius * horis quatuor fortissimè pugnauerunt, & paucis * horas
 uulneribus acceptis, complures ex his * occiderunt. Postea * ceciderunt.
 uerò quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes
 abiectis armis, terga uerterunt, magnusq; eorum nume-
 rus est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum
 cum his legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Mo-
 rinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter
 siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo
 persugio superiore anno fuerant usi, omnes firè in po-
 testatem Labieni uenerunt. At Qu. Titurius, & L. Cotta
 legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omni-
 bus eorum agris uastatis, frumentis succissis, & edificijsq; in-
 censis, quòd Menapij omnes se in densissimas sylvas abdide-
 rant, ad Cesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium
 legionum hyberna constituit. Eò due omnino ciuitates ex
 Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rea-
 bus gestis, ex literis Caesaris dierum xx. supplicatio à
 Senatu decreta est.

*capitan de
 na uacaria*

imientel

*flanday
 tugar*

*sedey daron
 fester qz xoflio*

C. IVLII CAESA- RIS DE BELLO GAL- LICO COMMEN- TARIVS V.

V C I O, Domitio, Appio Claudio con-
 sulibus, discedens ab hybernis Caesar in
 Italiam, ut quotannis facere consueuerat,
 legatis imperat, quos legionibus prae-
 cerat, uti quàm plurimas possent hyeme
 nauis edificandas, ueteresq; reficiendas curarent. Earum
 f 4 modum,

*de luy a d
 Samianer*

para cetra
conheira
fimen
continua
2 ore *minus
 modum, formamq; demonstrat: ad celeritatem onerandi,
 subductionesq; paulò facit humiliores, quàm quibus in no-
 stro mari uti consueuimus. Atq; id eò magis, quòd propter
 crebras commutationes aestuum* magis magnos ibi fluctus
 fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentos-
 rum transportandam, paulò latiores, quàm quibus* in alio
 mari uti assueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri,
 quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ sunt usui
 ad armandas nauels, ex Hispania apportari iubet. Ipse con-
 uentibus Gallia^{daquit} ceterioris peractis, in Illyricum proficisci
 tur: quòd à Pirustis finitimam partē provincie incurfione-
 bus uastari audiebat. Eò cùm uenisset, ciuitatibus milites
 imperat, certumq; in locum conuenire iubet. Qua re nun-
 tiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil ead-
 rum rerū publico factū consilio, seseq; paratos esse demon-
 strant omnibus rationibus, de iniurijs satisfacere. Accepta
 oratione eorū, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certā diem
 adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecu-
 turum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperauerat,
 arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment, pœnamq; con-
 stituant. His confectis rebus, conuentibusque peractis,
 in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum
 proficiscitur. Eò cùm uenisset, circuitis omnibus hyber-
 nis, singulari militum studio, in summa rerū omnium ino-
 pia, circiter sexcentas eius generis, cuius suprà demonstra-
 uimus, nauels, & longas duodetriginta inuenit instructas:
 neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci pos-
 sent. Collaudatis militibus, atque ijs, * qui negotio præsece-
 rant, quid fieri uelis, ostendit: atq; omnes ad portum Icium
 conuenire iubet. Quo ex portu commodissimum in Britan-
 niam traiectum esse cognouerat circiter millium passuum

*in reliquis
 vitimur mari-
 bus.
labarpez adel
Goado
esclauonia
Penus
Baschar
auon de d'os
spare
determina
ion
Desargo
uice
abonbardia
 *quos nego-
 tio præsece-
 rat,

xxx. transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse
 uisum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis
 quatuor, & equitibus octingētis in fines Treuironum pro
 ficiscitur: quod hi neque ad concilia ueniebant, neq; impe-
 rio parebant, Germanosq; transrhenanos sollicitare dice-
 bantur. Hæc ciuitas longe plurimum totius Gallie equita-
 tu ualeat, magnaq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut sus-
 prædemonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de princi-
 patu inter se cōtendebant, Induciomarus, & Cingetorix:
 ex quibus alter simul atque de Cæsaris, legionumq; aduen-
 tu cognitum est, ad eum uenit: se, suosq; omnes in officio
 futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos con-
 firmavit, quæq; in Treuirs gererentur, ostendit. At Indu-
 ciomarus equitatum, peditatumq; cogere, ijsq; qui per ar-
 tem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam
 abditis (quæ ingenti magnitudine per medios fines Tre-
 uironum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum perti-
 net) bellum parare instituit. Sed posteaquàm nonnulli prin-
 cipes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti,
 & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem ue-
 nerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt,
 quoniam ciuitati cōsulere non possent: ueritus ne ab omni-
 bus defereretur Induciomarus, legatos ad Cæsarem mit-
 tit: se se idcirco à suis discedere, atq; ad eum uenire noluisse,
 quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobili-
 tatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq;
 ciuitatem in sua potestate esse, seq; si Cæsar permitteret, ad
 eū in castra uenturū, & suas, ciuitatisq; fortunas eius fidei
 permissurū. Cæsar etiam intelligebat, quæ de causa ea diceren-
 tur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret: tamen
 ne a statem in Treuirs cōsumere cogeretur, omnibus rebus
 f s ad

ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum c. obsidibus uenire iussit. His adductis, et in ijs silio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est, uti in officio permaneret. Nihil tamen secius principibus Treutorum ad se conuocatis, eos singillatim Cingetorigi conciliauit. Quod cum merito eius a se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quam plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. Id factum grauitur tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: et qui iam ante in iudicio in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Caesar ad portum Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, * x l. nauis, quae in * Meldis factae erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectae, * relatas: relictas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus: ex quibus per paucos (quorum in se fidem perspexerat) relinquare in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat, quod cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur. Erat una cum ceteris Dumnorix Hedui, de quo a nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Hedui Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauitur ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. Ille primo

scilicet

* L. x.

* Belgis

* reuertisse:

de meari
de stulun

primò omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia re-
 linqueretur, partim quòd insuetus nauigandi mare time-
 ret, partim quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari uidit: omni spe impetran-
 di adempta, principes Galliae singulos sollicitare ^{se singulos} prouoca-
 re, hortariq; coepit, ut in continenti remanerent, me-
 tu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilita-
 te spoliaretur. Id esse consilium Caesaris, ut quos in con-
 spectu Galliae interficere ueretur, hos omneis in Britan-
 niam traductos necaret. Eidem reliquis interponere, iusu-
 randum poscere, ut quod esse ex usu Galliae intellexis-
 sent, communi consilio administrarent. Hec à compluri-
 bus ad Caesarem deferrebantur. Qua re cognita, Caesar,
 quòd tantum ciuitati Heduae dignitatis tribuebat, coercen-
 dum, atque deterrendum quibuscūque rebus posset, Dum-
 norigem statuere: quòd longius eius amentiam progres-
 di uidebat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reipubl. noce-
 re posset. Itaque dies circiter xxv. in eo loco commora-
 tus, quòd Corus uentus nauigationem impediabat, qui ma-
 gnā partem omnis temporis in his locis flare consueuit:
 dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, ni-
 hilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tan-
 dem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesq;
 conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis,
 Dumnorix cum equitibus Heduarum à castris insciente
 Caesare, domum discedere coepit. Qua re nuntiata, Cae-
 sar intermissa profectione, atque omnibus rebus postposi-
 tis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mit-
 tit, retrahiq; imperat: si uim faciat, neque pareat, interfici
 iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitra-
 tus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille autem reuo-
 catus

Cæsar in Bri-
tanniam na-
uigar.

catus resistere, ac se manu defendere, suorumq; fidem im-
plorare cœpit, sæpe clamitans liberum se liberaq; ciuitatis
esse. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem, atq; in-
terficiunt. At Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertun-
tur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus le-
gionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus
tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia
gererentur, cognosceret, & consilium pro tēpore, & pro
re caperet: ipse cum legionibus quinque, & pari numero
equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum
naues soluit, & leni Africo prouectus media circiter no-
cte uento intermisso, cursum non tenuit: & longius delatus
æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit.
Tum rursus æstus commutationem secutus, remis conten-
dit, ut eam partem insule caperet, qua optimum esse egres-
sum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum
fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs, grauiusq; na-
uigijs non intermisso remigandi labore, longarum nauium
cursum adequauerunt. Accessum est ad Britanniam omni-
bus nauibus meridiano ferè tempore, neq; in eo loco hostis
est uisus. Sed, ut postea Cæsar ex captiuis cōperit, cum mas-
gnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perter-
ritæ (quæ cum annotinis, priuatisq; quas sui quisque com-
modi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uise
tempore) à litore discesserant, ac se in superiora loca ab-
diderant. Cæsar exposito exercitui, ac loco castris idoneo
capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium co-
piæ confedissent: cohortibus decem ad mare relictis, &
equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de ter-
tia uigilia ad hostes contendit, eò minus ueritus nauibus,
quod in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras
relinq

relinquebat. & præsidio nauibus Qu. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostiū copias conspicatus est. Illi equitatu, atque essedis, ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere coeperunt: repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt, locum nacti egregie & natura, & opere munitum, quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam antè preparauerant. Nam crebris arboribus succissis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum coeperunt, eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar persequi ueluit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd magna parte diei consumpta, munitioni castrorū tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei manē, tripartito milites, equitesq; in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Is aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in conspectu, equites à Qu. Atrio ad Casarem uenerunt: qui nuntiarunt superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omnes nauis afflictas, atque in litus eiectas esse, quòd neque anchoræ, fustesq; * subsisterent, neque nautæ, gubernatoresq; uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu nauium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Caesar legiones, equitatumq; reuocari, * atque itinere desistere iubet. Ipse ad nauis reuertitur. Eadem serè, quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labieno scribit

Præliū & fuga Britanno-
rum.

*substinerēt,

* atq; in itinere consistere iubet.

*multi ope-
ris,

scribit, ut quam plurimas posset, his legionibus, quæ sunt apud eum, nauis instituat. Ipse, etsi res erat* multa opera, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes nauis subduci, & cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies x. consumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis, subductis nauibus: castrisq; egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eodem unde redierat, proficiscitur. Eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiarum Britannorum conuenerant. Summa imperij, belliq; administrandi communi consilio permixta est Cassiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter milia passuum lxxx. Huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq; præsecerant. Britanniarum pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab ijs, qui præda, ac belli inferendi causa ex Belgio transierant: qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti eis ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur autem* numo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro numo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia est, præter fagum, atque abietem. Leporem & Gallinam, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi, uoluptatisq; causa. Loca sunt temperatiora,

*ære pro numo
aureo,
aut an.

tiora, quàm in Gallia remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam: huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad Meridicem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Ibernica dimidio minor (ut existimatur) quàm Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continente uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorū nullium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte, & carne uiuunt, pellibusq; sunt uestiti. Omnes uerò se Britanni glasto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu: capilloq; sunt pro-misso, atque omni parte corporis rasi, præter caput, & labrum superius. Vxores habent deni, duodeniq; inter se communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi,

Ibernica insula.

Mona insula

Britanorum mores.

Prælium

Q. Laberij
Duri mors.

liberi, à quibus primum uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, effedarij q; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas, collesq; compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex sylvis eiecerunt: impetuq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusq; missis subsidio cohortibus à Cesare, atque his primis legionum duarum, cum hæ intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent nouo genere pugne perterritis nostris per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus Tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc genere pugne cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerunque cederent, & cum paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque interuallis præliarentur, stationesq; dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integriq; & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constituerunt, variq; se ostendere, & *leuius quàm pridie nostros equites prælio lace-

sere

fere cœperunt. Sed meridie, cùm Caesar pabulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; non absterent: nostri acriter in eos impetu facto repulerunt: neq; finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cum post se legiones uiderent) præcipites hostes egerunt: magnosq; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undique conuenerant auxilia, discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Caesar cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Cassiuellani exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus atque hoc ægrè, transiri potest. Eò cùm uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis, perfugisq; Caesar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atq; eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarèt, ut hostes impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasq; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellanus (ut supra demonstrauimus) omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruauat, paululumq; ex uia excedebat, locisq; impeditis, atque syluestribus sese osculabat, atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in sylua compellebat. Et cùm equitatus noster liberius uastandi, prædandiq; causa se in agros effunderet,

omnibus uis, semitisq; effedarios ex syluis emittebat, & cum magno periculo nostrorum equitum cum his confli-
gebat, atque hoc metu latius uagari prohibebat. Relinque-
batur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæ-
sar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijsq; fa-
ciendis hostibus noceretur, quantum labore, atque itinere
legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes
propè firmissima earum regionum ciuitas (ex qua Mandu-
bratius adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum in contia-
nentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ci-
uitate regnum obtinuerat, interfectusq; erat à Cassiuellaui-
no: ipse fuga mortem uitauerat) legatos ad Cæsarem mit-
tunt, pollicenturq; sese ei dedituros, & imperata facturos:
petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellaui defen-
dat, atque in ciuitatem mittat, qui præsit, imperiumq; obti-
neat. His Cæsar imperat obsides quadraginta, frumen-
tumq; exercitui, Mandubratiumq; ad eos mittit. Illi impe-
rata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq;
miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum ini-
uria prohibitis, Cenimagi, Segontiaci, Ancalites, Bibroci,
Cassi legationibus missis sese Cæsari dediderunt. Ab his
cognoscit non longè ex eo loco oppidum Cassiuellaui
abesse, syluis, paludibusq; munitum: quò satis magnus ho-
minum, pecorisq; numerus conuenerit. Oppidum autem
Britanni uocant, cum syluas impeditas uallo, atque fossa
munierunt: quò incursionis hostium uitandæ causa con-
uenire consueuerunt: & proficiscitur cum legionibus: lo-
cum reperit egregiæ naturæ, atque opere munitum. Tamen
hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes
paullisper morati, militum nostrorum impetum non tu-
lerunt, seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi
nume

Oppidum.

numerus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstrauimus: quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilus, Taximagulus, Segonax: nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs castra naualia de improviso adorianur, atque oppugnent. Hic cum ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hyemem in continente propter repentinos Gallie motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret: obsides imperat, & quid in annos singulos uestigalis populo Roman. Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Cassiellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quod & captiuorum magnam numerum habebat, & *nonnullæ deperierant naues: duobus

Cantium:
Reges Britanni.

Cassiellauni deditio.

*nonnullæ tēpestare deperierant.

*summa tran-
quillitate co-
sequuta, secū-
da cū sol-
uit.

cluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angus-
tius milites collocauit. Ac *summam tranquillitatem con-
secutus, secunda inita cū soluisset uigilia, prima luce ter-
ram attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis
nauib; concilioq; Gallorum Samarobrinc peracto, quod
eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius
prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis exer-
citum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuita-
tes distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam
C. Fabio legato dedit: Alteram in Neruios, Qu. Cicero-
ni: Tertiā in Eburones, L. Roscio: Quartā in Rhemis cum
T. Labieno in confinio Treuironum hyemare iussit. Tres
in Belgio collocauit. His M. Crassum quæstorem, & L.
Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit:
unam legionem, quam proximè trans Padum conscripse-
rat, & cohortes v. in Eburones: quorum pars maxima est
inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis,
& Catuulci erant, misit. His militibus Qu. Titurium Sa-
binum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præesse iussit.
Ad hunc modū distributis legionibus, facillimè inopiæ fru-
mentariæ sese mederi posse existimauit. Atq; harum tamen
omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio
in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dede-
rat) millibus passuum centum continebantur. Ipse inter-
ea, quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna cognos-
cisset, * in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus
summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuita-
te regnum obtinuerant. Huic Cæsar pro eius uirtute, atq;
que in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singula-
ri eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Terti-
um iam hunc annum regnantem, inimici palam, mul-
tis

* in Galliam
morari

tis etiam ex ciuitate auloribus interfecerunt. Desertur ea
 res ad Cæsarem. Ille ueritus (quod ad plures res pertine-
 bat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum
 legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet,
 ibiq; hyemare: quorum opera cognouerat Tasgetium in-
 terfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab om-
 nibus legatis, quæstoribusq; , quibus legiones tradide-
 rat, certior factus est, in hyberna peruentum, locumq; hy-
 bernis esse munitum. Diebus circiter x v. quibus in hy-
 berna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectio-
 nis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cum ad fi-
 nes regni sui Sabino, Cottæq; præsto fuissent, frumētumq;
 in hyberna comportauissent: Induciomari Treuiri nuntijs
 impulsī, suos concitauerunt, subitoq; oppressis lignatori-
 bus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cum
 celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, at-
 que una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri præ-
 lio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppu-
 gnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, ut
 aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese,
 quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias
 minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa
 C. Carpineius eques Romanus familiaris Qu. Titurij, &
 Qu. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante *iussu Cæsaris *missus
 ris ad Ambiorigem uentitare consueuerat. Apud quos Am-
 biorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se
 beneficijs plurimum ei *confiteri debere, quod eius ope- *confidere
 ra stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis
 pendere consueisset: quodq; ei & filius, & fratris filius
 ab Cæsare remissi essent: quos Aduatici obsidum nume-
 ro missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque
 8 3 id, quod

id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaq; esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem: ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Roman. superari posse confidat: sed esse Gallie commune consilium omnibus hybernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallos negare potuisse, præsertim cum de recuperanda communis libertate consilium initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij pro beneficijs Caesaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint ne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere: quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab his abstet. Illud se polliceri, et iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat, et ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, et Casari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, et Iunius quæ audierant ad legatos deferunt: illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant. Maximeq; hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Roma. bellum facere ausam, uix erat credendum. Itaq; ad concilium rem
deferunt

deserunt, magnaq; inter eos ex his tot causis controuersia
 orta est. L. Aurunculeius, compluresq; tribuni militum, Consultatio
 et primorum ordinum centuriones nihil temere agen- Romanorum
 dum, neque ex hybernis iniussu Caesaris discedendum exi-
 stimabant: quantasuis magnas copias etiam Germanorum
 sustineri posse munitis hybernis docebant, rem esse testi-
 monio, quod primum hostium impetum multis ulro uul-
 neribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non
 premi. Interea et ex proximis hybernis, et à Cesare
 conuentura subsidia. Postremo quid esset lenius, aut tur-
 pius, quam autore hoste de summis rebus capere consti-
 lium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cùm
 maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent,
 aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset
 acceptum: breuem consulendi esse occasionem. Cesarem
 arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes inter-
 ficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos: neque Eburo-
 nes, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad ca-
 stra uenturos esse, non hostem autorem, sed rem specta-
 re: subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariou-
 sti mortem, et superiores nostras uictorias: ardere Galla-
 liam tot contumelijs acceptis, sub populi Rom. Imperium
 redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postre-
 mò quis hoc sibi persuaderet sine certa * re Ambiorigem *spe
 ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in
 utranque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum
 periculo ad proximam legionem peruenturos: Si Gallia
 omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate
 positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissenti-
 rent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præ-
 sens periculum, at certe longa obsidione fames esset per-
 tuncse

timeſcenda. Hac in utranque partem habita diſputatione, cum à Cotta, primisq; ordinibus acriter reſiſteretur. Vincite, inquit, ſi ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neque iſ ſum, inquit, qui grauiſſime ex uobis mortis periculo terrear. Hi ſapient, & ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcent: qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant, ne reieſti, & relegati longè ab ceteris aut ferro, aut fame intereant. Conſurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant, ne ſua diſſenſione, & pertinacia rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem ſeu maneat, ſeu proficiſcantur, ſi modo uno omnes ſentiant, ac probent: Contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus: ſuperat ſententia Sabini: pronuntiatur prima luce ituros: conſumitur uigilijs reliqua pars noctis, cum ſua quiſque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneat, & languore militum, & uigilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magnisq; impedimentis. At hoſtes poſteaquam ex nocturno fremitu, uigilijsq; de proſeſſione eorum ſenſerunt, collocatis inſidijs, bipartito in ſyluis opportuno, atq; occulto loco à millibus paſſuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cum ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſſet: ex utraq; parte eius uallis ſubito ſeſe oſtenderunt, nouiſimosq; premere, & pri

Ambiorigis
inſidiæ.

et primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris loco praelium committere coeperunt. Tum demum Titus rursus, ut qui nihil ante prouidisset, et trepidare, et concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerumque his acciderere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere acciderere, atque ob eam causam profectioinis autor non fuisset: nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis, cohortandisque militibus Imperatoris, et in pugna militis officia præstabat. Cumque propter longitudinem agminis minus* facile per se omnia obire, et quid quoquo loco fieri*facere omnia per se obire, ciendum esset, prouidere possent: iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium, etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore, et desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent, quæque quisque eorum charissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, et clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, nequis ab loco discederet: Illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant et uirtute, et numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, et à fortuna desererantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant: et quoties quæque cohortes procurrebat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iussit,

bet, ut procul tela conijciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: Leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse, rursus se ad signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab his diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocissimè refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus etiam in eum locum, unde erant egressi, reuerti coeperant: & ab ijs, qui cesserant, & ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis uitari poterant. Tamen tum multis incommotis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant, & magna parte diei consumpta, cum à prima luce ad horam octauam pugnaretur: nihil, quod ipsis esset indignum, committebant: Tum T. Baluentio, qui superiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magne autoritatis, utrumque semur tragula traiecitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissimè pugnans dum circumueni-
to filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Qu. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantem cõspexisset, interpretem suum C. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere, sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi uerò nihil nocitum iri: inq; eam rem se, suamq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: sperare se ab eo
suam

suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinius, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit, suisq; ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero suo more uictoriam clamant, atq; ululatum tollunt, impetuq; in nostros facto, ordines perturbant: ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudo hostium premeretur, aquilam intra ualidum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Alij egre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. Pauci ex praelio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiore faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit, peditumq; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruijs peruenit, hortaturq; ne sui in perpetuam liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occasionem dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interficere demonstrat: nihil esse negotij subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem profecturum adiutorem. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos

Borledue

Tornai

cention
lobai

Leuacos, Pleumofios, Górdunos, qui omnes sub eorum Imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improviso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. * Hic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitioisq; causa in syluis discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, & elientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt, agris dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant: atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cesarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis premijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitiois causa comportauerant, turres cxx. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent: à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non agris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcumq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multa præstæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres contabulantur: pinnae, loricaeq; ex cratibus attexuntur: Ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac uocibus sibi parere cogeretur. Tunc Duces, principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamq; amicitiae cum Cicerone

cerone

Gante

* Huic

favinia

Cor fedentarios

fueron cogidos

cerone habebant: colloqui sese uelle dicunt. Facta potesta-
 te, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemo-
 rant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum
 transisse, Caesaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. Ad-
 dunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem ostendant fi-
 dei faciundæ causa: errare eos dicunt, si quicquam ab
 his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen
 scire hoc esse in Ciceronem, populumq; Romanum ani-
 mo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inueterasce-
 re consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se
 ex hybernis discedere, & in quasunque partem uelint,
 sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respon-
 dit, non esse consuetudinem populi Romani ullam accipe-
 re ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere ue-
 lint, se adiutore utantur, legatosq; ad Casarem mittant: spe-
 rare se pro eius iustitia, quæ petierint impetraturos. Ab
 hac spe repulsi Neruij, uallo pedum x i. & fossa pedum
 x v. hyberna cingunt. Hæc ex superiorum annorum con-
 suetudine à nostris cognouerant, & quosdam de exercitu
 nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramen-
 torum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladijs cæspi-
 tes circuncidere, manibus, sagulisq; terram exhaurire co-
 gebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cogno-
 sci potuit: nam minus horis tribus * decem millium pas-
 suum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq; die-
 bus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq; quas ij-
 dem captiui docuerant, parare, ac facere coeperunt. Septi-
 mo oppugnationis die maximo coorto uento, feruentes su-
 sili ex argilla glandes, fundis, & feruesfacta iacula in ca-
 sas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere coepe-
 runt. He celeriter ignem comprehenderunt, & uenti ma-
 gnitudine

*millium pe-
 dum xv.

*sicuti parta
iam,

gnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes
maximo clamore* insecuti quasi parta iam, atque explo-
rata uictoria, turres, testudinesq; agere, & scalis uallum
ascendere coeperunt. At tanta militum uirtus, atq; ea prae-
sentia animi fuit, ut cum undiq; flamma torrerentur, ma-
ximaq; telorum multitudine premerentur, suaq; omnia
impedimenta, atq; omnes fortunas conflagrare intelligen-
rent: non modò demigrandi causa de uallo decederet nemo,
sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes ac-
cerimè, fortissimèq; pugnarent. Hic dies nostris longè gra-
uissimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die ma-
ximus numerus hostium uulneretur, atque interficeretur,
ut se sub ipso uallo constipauerant, recessumq; primis
ultimè non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, &
quodam loco turri adacta, & contingente uallum, tertie
cohortis centuriones, ex eo, quo stabant loco recesserunt,
suosq; omnes remouerunt, nutu, uocibusq; hostes si in-
troire uellent, uocare coeperunt, quorum progredi ausus
est nemo: tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati,
turrisq; succensa est. Erant in ea legione fortissimi uiri
centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent,
T. Pulsio, & L. Varenius. Hi perpetuas inter se controuer-
sas habebant, uter alteri anteferretur: omnibusq; annis
de loco summis simultatibus contendebant. Ex ijs Pulsio,
cum acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, in-
quit, Varenè aut quem locum probandae uirtutis tuae ex-
pectas? Hic dies, hic dies de nostris controuersijs iudica-
bit. Hæc dum dixisset, procedit* extra munitiones: &
quæ pars hostium confertissima uisa est, in eam erumpit:
ne Varenius quidem tum uallo sese continet, sed o-
mnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio

*ex castris:
munitioneq;
qua parte ho-
stium confer-
tissima uisa
est, erumpit.

tio relicto, Pulsio pilum in hostes mittit, atque unum
 ex multitudine procurrentem traiecit, quo percusso, &
 exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum
 uniuersi tela conijciunt, neque dant regrediendi faculta-
 tem. Transfigitur scutum Pulsioni, & uerutum in balteo
 defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladium educere
 conantis dextram moratur manum, impeditumq; hostes
 circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboran-
 ti subuenit: ad hunc se cōfestim à Pulsione omnis multitudo
 conuertit. * Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus
 gladio cominus rem gerit, atque uno interfecto, reliquos
 paulum propellit: dum cupidius instat, in locum inferio-
 rem deiectus concidit. Huic rursus circumuento fert substi-
 dium Pulsio, atque ambo incolumes, complexibus interse-
 dis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic
 fortuna in contentione, & certamine utrumque seruauit, ut
 alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset, neque dijudicari
 posset, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quanto
 erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, & maxi-
 me, quod magna parte militum confecta uulneribus, res ad
 paucitatem defensorum peruenerat: tantò crebriores liti-
 re, nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars de-
 prehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu
 necabatur. Erat unus inter Neruios nomine Vertico, loco
 natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profu-
 gerat, suamq; ei fidem præstiterat: hic seruo spe libertatis,
 magnisq; persuadet premijs, ut literas ad Cæsare deferat.
 Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos,
 sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarem peruenit: ab eo de
 periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar acceptis li-
 teris circiter hora x i. diei statim nuntiū in Bellouacos ad
 M. Cras

M. Crassum quaestorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum xxv . iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire: exijt cum nuntio. Crassus alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quā sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quod paulò aberat longius, non putat expectandam, equites circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum xx . progreditur. Crassum Samarobrinæ praeficit, legionemq; ei attribuit: quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne, quod eò tolerandae hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, et cede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuiorum copiae uenissent: ueritus, si ex hybernis fuga semilem profectionem fecisset, ut hostium impetus sustinere non posset, praesertim quos recenti uictoria efferrisceret: literas Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus, equitatusq; copias Treuiorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisce. Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoscit, quae apud Cicronem gerantur, quantoq; in periculo res situm cuidam ex equitibus Gallis magnis praemijs persuas

det,

det uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis con-
scriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab ho-
sibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut
tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra mu-
nitiones castrorum abijciat. In literis scribit se cum legio-
nibus profectum, celeriter affore: hortatur, ut pristinam
uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præ-
ceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrinam adhaesi, neq;
ab nostris biduo animaduersa. Tercio die à quodam mi-
lite conspicitur: dempta ad Ciceronem defertur: ille per-
lectam in conuentu militum recitat, maximæque omnes
letitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur:
quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expu-
lit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relin-
quunt: ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Ea erant
armatorum circiter millia L. x. Cicero data facultate, Gali-
lum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus,
repetit, qui literas ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter
cautè diligenterq; faciat: perscribit in literis hostes ab se
discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse: qui-
bus literis circiter mediam noctem Cæsar allatis, suos facit
certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Postero
die prima luce mouet castra, & circiter millia passuum
quatuor progressus trans uallem & riuum, hostium mul-
titudinem conspiciatur. Erat magni periculi res, * cum ^{*tantulis co-}
tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen, quoniam li- ^{pijs}
beratum obsidione Ciceronem sciebat, equo animo re-
mittendum de celeritate existimabat: confedit, & quàm
equissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi
erant exigua, per se uix hominum millium septem, præ-
sertim nullis cum impedimentis: tamen angustijs uiarum
b quàm

escoltas
a f. saluo

ataparfe

*nostri etiam
de vallo pro-
pius acce.

quàm maximè potest contrahit eo consilio, ut in summam
contemptionem hostibus ueniat. Interim speculatoribus in
omneis partes dimissis, explorat, quo commodissime ite-
nere uallem transire posset. Eo die paruulis equestribus
prælijs ad aquam factis utrique sese suo loco cōtinent: Galli
quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expe-
ctabant: Cæsar si forte timoris simulatione hosteis in suum
locum elicere posset citra uallem, ut pro castris prælio
contenderet: si id efficere non posset, ut exploratis ite-
neribus, minore cum periculo uallem, riuumq; transiret.
Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq;
cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites
cedere, seq; in castra recipere iubet: simul ex omnibus
partibus castra altiore uallo muniri, portasque obstrui,
atque in his administrandis rebus quàm maximè concu-
sari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omni-
bus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq; in quo
loco constituunt: *nostri uerò etiam de uallo deductis pro-
pius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus par-
tibus conijciunt: præconibusq; circummissis, pronuntiare iu-
bent, seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam ter-
tiam ad se transire, sine periculo licere. post id tempus non
fore potestatem: ac sic nostros contempserunt, ut obstru-
ctis in speciem portis singulis ordinibus exspectum, quòd ea
non posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu
scindere, alij fossas complere inciperent. Tum Cæsar om-
nibus portis eruptione facta, equitatuq; emissio, celeriter
hostes dat in fugam, sic, ut omnino pugnandi causa res-
steret nemo: magnumq; ex his numerum occidit, atque om-
nium armis exiit. Longius prosequi ueritus, quòd syluæ,
paludesq; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento
illam

illum locum relinqui uidebat: omnibus suis incolumibus
 copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas tur-
 res, testudines, munitionesq; hostium admiratur, legio-
 ne producta, cognoscit non decimum quenque esse * reli-
 quum militem, sine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus
 quanto cum periculo, & quanta cum uirtute sint res ad-
 ministratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq; col-
 laudat: centuriones sigillatim, tribunosq; militum appellat,
 quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis
 cognouerat. De casu Sabini, & Cotte certius ex captiuis
 cognoscit. Postero die concione habita rem gestam propo-
 nit, milites consolatur, & confirmat, quod de reuincunt
 culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc equiore ani-
 mo ferendum docet, quod beneficio Deorum immorta-
 lium, & uirtute eorum expiato incommodo, neque hosti-
 bus diutina * letitia, neque ipsis longior dolor relinquitur.
 Interim ad Labienum, per Rhemos incredibili celeri-
 tate de uictoria Cæsaris fama perferitur, ut cum ab hyber-
 nis Ciceronis millia passuum * quinquaginta abesset, eoq;
 post horam nonam diei Cæsar peruenisset, ante mediani
 noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamo-
 re significatio uictoriæ, gratulatioq; ab Rhemis Labieno
 fieret. Hæc fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui po-
 stero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu pro-
 fugit, copiasq; omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium
 cum legione in sua remittit hyberna, ipse cum tribus le-
 gionibus circum Samarobrinam trinis hybernīs hyemare
 constituit: & quod tanti motus Gallie extiterant, totam
 hyemem ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo in-
 comodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Gallie ciuita-
 tes de bello cōsultabant nūtijs, legationesq; in omnes partes

*quaestore

dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; in locis desertis concilia habebant: neque ullum ferè totius huiusmodi tempus intercessit sine sollicitudine Caesaris, quin alii quem de concilijs, & motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio * legato, quem legioni tertiadecima praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse, neque longius millia passuum octo ab hybernis suis abfuisse: sed nuntio allato de victoria Caesaris, discessisse, adeò, ut fugae similis discessus videretur. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se vocatis, aliis terrendo, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, aliis cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit: tamen Senones (quae est civitas in primis firma, & magnae inter Gallos auctoritatis) Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Caesaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoq; expulerunt, & missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se Senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantumq; omnium voluntatis commutationem attulit, ut praeter Heduos, & Rhenos (quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Galliae officijs) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idq; adeò haud scio mirandum ne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, quod qui virtute belli omnia

bus

bus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis de-
 perdidisse, * ut populi Romani imperia perferrent, gra- * ut quia po-
 uissimè dolerent. Treuiri uero, atque Induciomarus totius
 hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhe-
 num legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pol-
 licerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, mul-
 to minorem superesse dicerent partem: neque tamen ulli ci-
 uitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transi-
 rent: cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Ten- *el. reg. Erb.*
 chtherorum transitu, non esse fortunam amplius tentatu-
 ros. Hac spe lapsus Induciomarus nihilo minus copias co-
 gere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damna-
 tosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cepit: ac
 tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem compara-
 uerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gra-
 tiamq; atque amicitiam publicè, priuatimq; peterent. Vbi
 intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Car-
 nutesq; conscientia facinoris instigari: altera Neruios,
 Aduaticosq; bellum Romanis parare, neque sibi uolunta-
 riorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset,
 armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum, est ini-
 tium belli, quo lege communi omnes puberes armati con-
 uenire coguntur: & qui ex his nouissimus uenit, in conspe-
 ctu multitudinis, omnibus cruciatibus affectus necatur.
 In eo concilio Cingetorigem alterius principem factio-
 nis generum suum, quem supra demonstrauimus Cæsaris
 secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicat, bonaq;
 eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat
 accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq; com-
 pluribus Galliae ciuitatibus. Huc iter facturum per fines
 Rhemorum, eorumq; agros populaturum, ac prius, quàm
 h 3 id faciat,

id faciat; castra Labieni oppugnaturum, quæq; fieri uellet, præcipit. Labienus cum ex loci natura, et manu munissimis castris sese contineret: de suo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasionem rei bene gerenda dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; undique conuocat. Iis certam diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa, equites plerunque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorq; opinionem quibuscunque poterat rebus augebat. Cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet: non esse una inuromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conijciunt, et magna cõtumelia uerborum nostros ad pugnam euocant: nullo à nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarus: neu quis quenque prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum, illum sparium nactum effugere nolebat: magna proponit ijs, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat

probat hominis consilium fortuna: & cum unum omnes
 peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus
 interficitur, capuiq; eius refertur in castra: redeunt equi-
 tes, quos possunt confectantur, atque occidunt. Hac re co-
 gnita omnes Eburonum, & * Neruiorum, quæ conuenie-
 rant copiae, discedunt, pauloque habuit post id factum Cæ-
 sar quietiorem Galliam.

* Penult. longa,
 matura.

* Treuironi,

C. IVLII CAESA- RIS DE BELLO GAL- LICO COMMEN- TARIUS VI.

ULTIS de causis Cæsar maiorem Galla-
 liae motum expectans, per M. Syllanum,
 C. Antistium Rheginum, T. Sextium le-
 gatos, delectum habere instituit. Simil-
 ab Cn. Pompeio proconsule petit, quo-
 nam ipse ad urbem cum imperio Reipub. causa maneret,
 quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset,
 ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni in-
 teresse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Gallie
 existimans. tantas uideri Italiae facultates, ut si quid esset in
 bello detrimenti acceptum, non modò id breui tempore
 sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. Quod
 cum Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuisset: celeriter
 confecto per suos delectu, tribus ante exastam hyemem
 & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum
 cohortium numero, quas cum Qu. Titurio amiserat, &
 celeritate, & copijs docuit, quid populi Rom. disciplina,
 h 4 atque

*ciuitates

atque opes possent. Interfecto Inducomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium deferitur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt: cum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant: inuentis nonnullis * ciuitatibus iureiurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, & foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, cum undiq; bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisternanis omnibus Germanis, esse in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus consilia communicare: à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari: maturius sibi de bello cogitandum putauit. Itaque nondum hyeme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improviso in fines Neruiorum contendit, & prius, quam illi aut cōuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atque hominum numero capto, atq; ei præda militibus concessa, uastatisque agris, in ditionem uenire, atque obsides sibi dare cōegit. Eo celeriter cōfecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Gallie primo uere (ut instituerat) indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treuirosq; uenissent: initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus: ut omnia postponere uideretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert (consines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria cōiunxerant, sed ab hoc concilio absuisse existimabantur). Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus cōperuenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos

nani

nuntiatur: necessario sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Caesarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Caesar petentibus Heduis, dat ueniam, excusationemq; accipit, quod aestiuum tempus instantis belli, non questionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Heduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos, obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Gallie pacata, totus & mente, & animo in bellum Treuironum, & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem praelio non esse cœcertaturum, reliqua eius consilia animo circumspeciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos nunquam miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treuiros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello laceffendum, ne desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum transyhenanæ congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci præsidio freti in syluas, paludisque confugiunt, suaq; eodem conferunt. Caesar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso questore, celeriterq; effestis pontibus, adiit tripartito, ædificia, uicosq; incendit,

h 5   magno

*lis cōfirma-
tis Comium
Atreb.

*missu

magno pecoris, atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pactis petendæ causæ mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis receperint. * His confirmatis rebus Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco in Menapijs relinquit, ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc a Cesare geruntur, Treuiri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones * iussu Cesaris cognoscunt: positis castris à millibus passuum x v. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliam quam dimicandi facultatem, quinque cohortium presidio impedimentis relicto, cum uiginti quinque cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem proficiscitur, et mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neq; ipse transire habebat in animo, neq; hostes transire exstimabat. Augebatur auxiliorum quotidiæ spes: loquitur in concilio palam, quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, et postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogeat. Labienus noctu tribus militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit: et quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, et tumultu quam populi Romanum fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ

ge similem professionem efficit. Hæc quoque per explo-
 ratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad
 hosteis deferuntur. Vix agmen nouissimum extra muni-
 tiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne spera-
 tam prædam ex manibus dimitterent: longum esse, pertera-
 ritis Romanis, Germanorum auxilium expectare, neque
 suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum ma-
 num, præsertim fugientem, atque impeditam, adoriri non
 audeant: flumen transire & iniquo loco prælium commit-
 tere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes
 citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, pla-
 cide progrediebatur. Tum præmissis paulum impedimen-
 tis, atque in tumulto quodam collocatis, Habetis, inquit, mi-
 lites quam petistis facultatem: hostem impedito, atque in
 quo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem,
 quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, &
 hæc coram cernere existimate. Simul signa ad hostem con-
 uerti, aciemq; dirigi iubet, & paucis turmis præsidio ad
 impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit.
 Celeriter nostri clamore sublato pila in hosteis iaciunt,
 Illi ubi præter spem quos fugere credebant, infestis signis
 ad se ire uiderunt: impetum modo ferre non potuerunt, ac
 primo concursu in fugam * coniecti, proximas sylvas peti-
 uerunt: quos Labienus equitatu confectatus, magno nume-
 ro interfecto compluribus captis, paucis post diebus ciuita-
 tem recipit. Nam Germani, qui auxilio ueniebāt, percepta
 Treuironum fuga, sese domū * cōtulerunt. Cum ijs propiti * receperunt:
 qui induciomari, qui defectionis autores fuerant, comitati
 eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quæ ab initio perma-
 fuisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperiū est
 traditum. Caesar postquam ex Menapijs in Treuiros uenit,
 duabus

duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum
 erat altera, quod auxilia contra se Treuirs miserant. Al-
 tera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His consti-
 tutis rebus paulum supra eum locum, quo antea exerci-
 tum traduxerat, facere pontem instituit. Nota, atque insti-
 tuta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus ef-
 ficitur: firmo in Treuirs praesidio ad pontem relicto, ne-
 quis ab his subito motus oriretur, reliquas copias, equitas
 eumque traducit. Vbijs, qui ante obsides dederant, atque in de-
 ditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mit-
 tunt: qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treuirs
 ros missa, neque ab se fidem lesam: petunt, atque orant, ut
 sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro-
 nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum uellet, dare
 pollicentur. Cognita Caesar causa, reperit ab Sueuis auxi-
 lia missa esse. Vbiorum satisfactionem accepit, aditus, uiuque
 in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Va-
 bijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere,
 atque his nationibus, quae sub eorum sunt imperio, denun-
 tiare, ut auxilia peditatus, equitatusque mittant. His cognitis
 rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum
 deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex
 agris in oppida conferant, sperans barbaros, atque impe-
 ritos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pu-
 gnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros ex-
 ploratores in Sueuos mittant, quaeque apud eos gerantur, co-
 gnoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermis-
 sis, referunt Sueuos omnes, postea quam certiores nuntij de
 exercitu Romanorum uenerant: cum omnibus suis, socio-
 rumque copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines
 sese recepisse. Syluam esse ibi infinitae magnitudinis, quae
 appella-

* aliquam

appellatur Bacenis, hanc longe introrsus pertinere: et pro
natio muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à
Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohibere: ad eius ini-
tium sylvæ Sueuos aduentum Romanorum expectare con-
stituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, nō alie-
uum esse uidetur de Gallie, Germanieq; moribus, et quo
differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non
solum in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusq; sed
pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; fa-
ctionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum
iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudici-
umq; summa omnium rerum, consiliorumq; redeat. Idq;
eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex ple-
be contra potentiores auxilij egeret. Suos enim opprimi
quisque, et circumueniri non patitur: neque, aliter si fa-
ciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Hec eadem ratio
est in summa totius Gallie: namque omnes ciuitates in duas
partes diuise sunt. Cum Caesar in Galliam uenit, alterius fa-
ctionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cum per
se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat
in Heduis, magnæq; eorum erant clientele: Germanos, at-
que Ariouistum sibi adiunxerant, eosq; ad se magnis idæ-
turis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uerò com-
pluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum
interfecta, tantum potentia antecefferant, ut magnam par-
tem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesq; ab
his principum filios acciperent, et publicè iurare coge-
rent, nihil se contra Sequanos consilij inituros, et par-
tem finitimi agri per uim occupatam possiderent, Gale-
lieq; totius principatum obtinerent. Qua necessitate ad-
ductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Roman ad Sena-
tum

tum profectus, infecta re redierat. Aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditus, ueteribus clientelis restituitis, nouis per Casarem comparatis (quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque Imperio equiore se uti uidebant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant, quos quod adaequare apud Casarem gratia intelligebatur: ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Hedulis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita et nouam, et repente collectam auctoritatem tenebant. Eorum statu res erat, ut longè principes haberentur Hedulis secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. Nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. Plerique eum aut ere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrat, magnosq; ij sunt apud eos honore. Nam serè de omnibus controuersijs publicis, priuatq; constituunt: et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controuersa est, ijdem discernunt, præmia, pœnasq; constituunt. Si quis autem publicus priuatus, aut * populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. Hec pœna apud eos est grauissima. Quibus

bus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermone defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur: nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Li certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Gallie mediis habetur, confidunt in loco consecrato: huc omnes undique qui controuersias haberent, conueniunt, eorumque iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunque illud discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt: militia uacationem, omniumque rerum habet immunitatem: tantis excitati premijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusque nutuntur. Magnam ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque non nulli annos uicenos in disciplina permanent: neque fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis, priuatisque rationibus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quod neque in uulgum disciplinam efferri uelint, neque eos, qui discunt, literis confisos minus memoria studere: quod ferè plerisque accidit, ut presidio literarum diligentiam in perdisendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios: atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu

mortis

mortis neglecto. Multa præterea de syderibus, atque eorum motu: de mundi, ac terrarum magnitudine: de rerum natura: de Deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. Ii, cum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello uersantur, atque eorum ut quisque est genere, copijsq; amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiam, potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolatu-
 ros uouent, ministrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quod pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publicæque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturæq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere: Minervâ operum, atque

atque artificiorum initia tradere : Iouem imperium celestium tenere: Martem bella regere. Huic, cum prelio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunque deuouent: quæ superauerint animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspiciari licet: neque sepe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere audeat: grauissimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant. Idq; ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: et dies natales, et mensium, et annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, paulam ad se adire non patiantur: filiumq; in puerili ætate publico in conspectu patris assistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusq; cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, uita, necisq; habet potestatem. Et cum paterfamilias illustriore loco natus decessit, eius propinqui cõueniunt, et de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum questionem habet. Et si cõpertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, et sumptuosa, omniaq; quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulo supra hanc mensuram

mort

moriam serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis unâ cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Rempubicam administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Repub. a finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne ue cum quo alio communicet, quod sæpe homines temerarios, atq; imperitos, falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consiliū capere cognitum est. Magistratus, quæ uisa sunt, occultant: quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. De Rep. nisi per conciliū loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neq; Druidas habent, qui rebus diuinis præsent, neq; sacrificijs studet, Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorū opibus aperiri iuantur: Solem, & Vulcanum, & Lunā: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atq; in studijs rei militaris cōsistit: ab paruulis duritiei, ac labori student. Qui diutissimè impuberes permanferunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uerò uigesimali scemine notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quod & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruīs rhenonū tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agricultura non student, maiorq; pars uictus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut sineis proprios habet: sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui unâ coeunt, quantum eis & quo loco usum est, attribuit agri, atq; anno post, aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti, studiū belli gerendi agris cultura

cultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresq; humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora, atque æstus uitandos ædificent: ne quæ oriatur pecuniæ cupiditas, quæ ex re factiones, dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisq; opes cum potentissimis æquari posse uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quengquam prope se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsent, ut uitæ, neq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidie minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio se dixit duces fore, qui sequi uelint profiteantur, consurgunt ij, qui eam causam et hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumq; rerum ijs postea fides derogatur. Hostes uiolare fas non putant, qui quaque de causa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq; habent: ijs omnium domus patent, uictusq; communicatur. Ac fuit antea tempus, cùm Germanos Galli uirtute superarent, * et * ut ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaq; ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Herci-

niam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quam illi Orciniam appellant uulgo) Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus se continet, summamq; habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. Nunc quòd in eadem inopia, egestate, patientiaq; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia multa ad copiam, atque usus largitur: paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparent. Huius Herciniæ syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium: hinc se flestit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius syluæ dicat, cum dierum iter * L. x. processerit, aut quo ex loco orientur acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit excelsus, magisq; directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus: ab eius summo sicut palmæ, ramiq; late diffunduntur: eadem est foeminæ, marisq; natura, eadem forma, magnitudoq; cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, & uarietas pelilium, sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisq; habent, neque quietis

* X L.

quietis causa procumbunt, neque si quo afflictæ casu con-
 ciderint, erigere sese, * aut subleuare possunt. His sunt ar- * ac
 bores pro cubilibus, ad eas se applicant, atque ita paulum
 modò reclinatæ quietem capiunt: quarum ex uestigijs cùm
 est animaduersum à uenatoribus, quò se recipere consueue-
 rint, omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut abscidunt
 arbores tantum, ut summa species earum stantium relin-
 quatur: huc cùm se consuetudine reclinauerint, infirmas ar-
 bores pondere affligunt, atq; unà ipsæ concidunt. Tertium
 est genus eorum, qui Vri appellantur: ij sunt magnitudine
 paulò infra Elephantos, specie, & colore, & figura tauri:
 magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini,
 neque feræ, quam conspexerunt, parcut: hos studiosè fo-
 uels captos interficiunt. Hoc se labore durant adolefcetes,
 atque hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex
 his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint te-
 stimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homi-
 nes, & mansuescieri, ne paruuli quidem excepti possunt.
 Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à no-
 strorum bouum cornibus differt. Hæc studiosè conquesta
 ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epu-
 lis pro poculis utuntur. Cæsar postquàm per Vbios explo-
 ratores comperit, Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam
 frumenti ueritus, quòd ut supra demonstrauimus, minime
 omnes Germani agriculturæ student, constituit non pro-
 gredi longius: sed ne omnino metum reditus sui barbaris
 tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu
 partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat,
 in longitudinem pedum ducetorum rescindit, atque in ex-
 tremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præ-
 fidiūq; cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit,
 i 3 magnisq;

magnisq; eum locum munitionibus firmat. Ei loco, præ-
 fidiq; C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse
 cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambio-
 rigis profectus per Arduennam syluam, quæ est totius Gala-
 liæ maxima, atq; ab ipsis Rheni, finibusq; Treuitorum ad
 Nervios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longi-
 tudinem patet, L. Minutium Basilium cum omni equitatu
 præmittit, siquid celeritate itineris, atq; opportunitate tem-
 poris proficere possit: monet, ut igneis fieri in castris pro-
 hibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese
 confestim subsequi dicit, Basilium ut imperatum est, facit
 celeriter, contraq; omnium opinionem confecto itinere
 multos in agris inopinantes deprehendit, eorum indicio ad
 ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis ea-
 quitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus,
 * usu
 tum in re militari Fortuna potest: nam magno accidit * cas-
 su ut in ipsum incautum, atq; etiam imparatum incideret,
 priusq; eius aduentus ab omnibus uideretur, quam fama, ac
 nuntijs afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari in-
 strumento, quod circum se habebat, erepto, rhedæ, equisq;
 comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc quoq; sci-
 etum est, quod ædificio circumdato sylua, ut sunt feræ domi-
 cilia Gallorum, qui uitandi æstus causa plerunq; sylvarum,
 ac fluminum petunt propinquitates, comites, familiaresq;
 eius angusto in loco equitum nostrorum uim paulisper su-
 stinuerunt: ijs pugnantis, illum in equum quidam ex suis
 intulit, fugientem sylua texerunt: sic ad subeundum pericu-
 lum, & ad uitandum, multum Fortuna ualuit. Ambiorix an
 copias suas indicio non conduxerit, quod prælio dimicanda-
 dum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentin-
 no equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exer-
 citum

citum subsequi crederet, dubium est. Sed certè clàm dimissis per agros nuntijs, sibi quenque consulere iussit: quorum pars in Arduennam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerūt, in insultu sese occultauerunt, quas ætus efficere consueverunt. Multi ex suis finibus egressi, se, suaq; omnia alienissimis crediderunt. Catū uulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius cōsiliij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia, Germaniaq; copia est, se exanimauit. Segni, Cōdriusq; ex gente, et numero Germanorū, qui sunt inter Eburones Treuirosq;, legatos ad Cæsarem miserunt oratū, ne se in hostium numero duceret, ne ue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorum se uiolaturū negauit. Tum copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucaam contulit. Id castelli nomen est: hoc ferè est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atq; Aurunculeius hyemandi causa confederāt. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar: tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimentis legionem quartamdecimā reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Quintū Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq; equites ei attribuit. Partito exercitu, T. Labienū cum legionibus tribus ad Oceanū uersus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet.

C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ partes, ire constituunt: quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigē audiebat: discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat, quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq; hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratq; hostium rationibus, aliud initiū belli capere possint. Erat, ut suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnis partibus dispersa multitudo, ubi cuique aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita, spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebant. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac syluæ incertis, occultisq; itineribus confertos adire prohibebāt. Si negotium confici, stirpemq; hominum sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, deducendiq; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellet (ut instituta ratio, & consuetudo exercitus Romanorum postulabat) locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus, quātum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur (etsi omnium animi ad ulciscendum

scendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omneis euocat spe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in syluis Gallorum uita, quàm legionariorum periclitaretur: simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conuenit. Hec in omnibus Eburonum partibus gerebantur diésque appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta, legionemq; reuerti constituerat. Hic quantum in bello Fortuna possit, et quantos afferat casus cognosci potuit: dissipatis, ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modò timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultro omneis ad prædam euocari: cogunt equitum duo millia Sicambri: qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vspetes, supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusque triginta millibus passuum, infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt, non hos palus in bello, latrocinijq; natos, non syluæ morantur, quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærun, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscunt: atq; unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hæc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis, tribus horis ad Vatuca[m] uenire potestis. Huc omneis suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præstidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neq; quisquā egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani

i s quam

quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipsi ad Vatumam contendunt, nisi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris cōtinuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidē seruaturum, quòd longius eū progressum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patiēciam penē obsessionē appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum eiusmodi casum expectās, quo nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penē deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset: quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, et castra unus omnino collis intererat. Complures erāt in castris ex legionibus agri relictæ: ex quibus, qui hoc spatio dierum cōualuerant, circiter CCC. sub uexillo unā mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna uis iuuentōrū, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur: hoc ipso tempore, et casu Germani equites interueniūt, protinusq; eodē illo, quo uenerāt cursu ab decumana porta in castra irrumperere conātur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquaret, usq; eò, ut qui sub uallo tenderēt mercatores, recipiendi sui non haberēt facultatē. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primū impetum cohors in statione sustinet: circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditū reperire possent: agrē nostri portas tuetur, reliquos aditus locus ipse per se munitioneq; defendit: totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit: neq; quò signa feratur, neq; quam in partē quisq; cōueniat, prouidēt. Alius iam capta castra pronuntiat:

nuntiat: alius deleto exercitu, atque imperatore uictores barbaros uenisse contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq; & Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium, per-rumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortu-nam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio reli-ctus P. Sextius Baculus, qui primumpilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suæ, ac o-minium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet immi-nere hosteis, atque in summo esse rem discrimine: capit ar-ma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium unâ sustinent: relinquit animus Sextium, grauib; acceptis uulneribus: deficiens, ægrè per manus tractus ser-uatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tan-tum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; de-fensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, mi-lites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quã-to res sit in periculo, cognoscunt. Hic uerò nulla muni-tio est, quæ perterritos recipiat: modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum, Centurio-nesq; ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Bar-bari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longius discesse ex captiuis cognouerant. Postea despecta paucitate ex omni-bus partibus impetum faciunt: calones in proximum tu-mulum procurrunt, hinc celeriter deieci se in signa, ma-nipulosq;

nipulosq; conijciunt. Eò magis timidos perterrent milites. Alij cuneo factò, ut celeriter perrumpât, censent, quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt. Alij ut in iugo consistant, atq; eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unâ profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perueniunt omnes. hos subsequuti calones, equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neq; eam, quam profuisse alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute summotis hostibus præter spem incolumis in castra peruenit: pars à barbaris circumuenta periit. Germani desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros iam constitisse in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt: ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volus-
 * in senus missus cum equitatu * ad castra uenisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienatâ mēte, deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturus

gnaturos fuisse contenderent: quem timorem Caesaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, uinum, quòd cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisset, multum Fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit: multò etiam amplius, quòd penè ab ipso uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maximè admirandum uidebatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Caesar ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero * ex finitimis in omnes partes dimittit: omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudo iumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant, ut si qui etià in præsentia se occultassent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur: ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modò uisum ab se Ambiorigem in fuga conspexisse dicerent, captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cesare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uinceret, semperq; paulum ad summam felicitatem deuisse uideretur: atq; ille latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones, parteq; peteret non maiore equitum præsidio, quam quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocorum Rhemonum

* ex finitimis
ciuitatibus in
omn.

* & reliquas
in Senonū fi
nibus addu-
xit, & in hy.

rum reduxit: concilioq; in eum locum Gallie indicto, de
coniuratione Senonum, & Carnutum questionem habere
instituit: & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat,
grauiore sententia pronūtiata, more maiorum supplicium
sumpsit. Nonnulli iudicium ueriti profugerūt: quibus cum
aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad finem Tre-
uirorum, duas in Lingonibus, * ex reliquis in Senonum fi-
nibus Agendici in hybernis collocauit, frumentoq; exerci-
tui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos
profectus est.

C. IVLII CAESA- RIS DE BELLO GAL- LICO COMMEN- TARIVS VII.

*Deuicta
Gallia,

VIETA *Gallia, Caesar, ut consti-
tuerat, in Italiam ad conuentus peragen-
dos proficiscitur. Ibi cognoscit de P.
Clodij cæde, de Senatusq; consulto cer-
tior factus, ut omnes Italiae iuniores con-
iurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Ea res
in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt
ipsi, & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uide-
batur) retineri urbano motu Cesarem, neq; in tātis dissen-
sionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsu occasione,
ne, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos do-
lerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire inci-
piunt. Indictis inter se principes Gallie concilijs, sylues-
tribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hinc
casum

casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Miserantur communem Gallie fortunam, omnibus pollicitationibus, ac premijs deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicerent. In primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore audeant ex hybernis egredi, neque Imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non ueterem belli gloriam, libertatemq; quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitat, proficitur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur: ut iureiurando, ac fide sanciat, petunt, collatis militibus signis (quod more eorum grauissima cerimonia continetur) ne facto initio belli a reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies uenit: Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabum dato signo concurrunt: ciuesq; Romanos, qui negotiandi causa ibi constituerant, in ijs C. Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praerat, interficiunt, bonaq; eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Gallie ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesq; significabant: hanc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. nam quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita

audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celti filius Aruernus summæ potentie adolescens, cuius pater principatum Gallie totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius consilio ad arma concurritur: ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditurum. Hac coacta manu quoscunque adit ex ciuitate, in suam senectiam perducit. Hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant: magnisque coactis copiis aduersarios suos, à quibus paulò ante erat eiectus, expellit ex ciuitate: Rex ab suis appellatur: dimittit quoque uersus legationes, obtestatur ut in fide maneant: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum deferitur Imperium, qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatus studet, summæ diligentie summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus defectis, aut singulis effosis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, et magnitudine poenæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu Luciferium Cadurcum summæ hominem audacie cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in

in Bituriges proficiscitur, eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possent. Hedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt, qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstiterent. Id eâne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendū. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statim peruenisse intelligeret: in Transalpinam Galliam profectus est. Eò cum uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem rectè committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nixobriges, & Gabalos ab utrisque obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. Eò cum uenisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis, Prouincialibus, Volscis, Artomicis, Tolosatibus,

h   circumq;

circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumq;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs cludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudine pedum, atque ita uijs patefactis summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulæ quidem homini, unquam eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latissimè possent, uagrentur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt, atq; obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum uideat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduum in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu uentura opinione perceperat, per causam supplementi, equitatusq; cogendi ab exercitu discedit: Brutum adolescentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omneis partibus equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduarum in Lingones

conten

contendit, ubi duæ legiones hyemabant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. Eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prelio victos Cæsar collocauerat, Heduisq; attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiarijs Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidium uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Præstare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq;, ut in fide maneant: atque hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius

eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Caesar peruenit, et castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt: quaque ad eam rem usui sint, militibus imperat: et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Quare per exploratores nuntiata, Caesar legiones, quas expectatas esse iusserat, portis incensis intromittit, atque oppido potitur, per paucos ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque iterum angustiae multitudini fugam intercluserant: oppidum diripit, atque incendit: praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suaeque uitae consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, et paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt: clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis

districtis portis occupauerunt, suosq; omnes incolumes
receperunt. Caesar ex castris equitatum educi iubet: præ-
liumq; equestre committi: laborantibus iam suis, Germanos
equites circiter cccc. submittit, quos ab initio secū ha-
bere instituerat: eorum impetum Galli sustinere nō potue-
runt: atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen
receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani pertera-
riti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatum
existimabant, ad Caesarem perduxerunt, seseq; ei dedice-
runt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Auaris-
cum (quod erat maximum munitissimumq; in finibus Bi-
turigum, atque agri fertilissima regione) profectus est:
quod eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in pote-
statem redacturum confidebat. Vercingetorix tot contia-
nuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni ac-
ceptis, suos ad concilium conuocat: docet longè alia ra-
tione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omni-
bus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commea-
tu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi
abundent, & quod anni tempore subleuentur: pabulum
secari non posse, necessariò dispersos hostes ex aedifi-
cijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus * deleri * aliàs diripi
posse. Præterea salutis causa rei familiaris commoda ne-
gligenda, uicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spa-
tio à Boia quoquò uersus, quò pabulandi causa adire pos-
se uideantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod,
quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus suble-
uentur. Romanos aut inopiam nō laturos, aut magno cum
periculo longius à castris progressuros: neque interesse,
ipso ne interficiant, impedimentis uel exuant, quibus amissa
bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oport-

k 3 tere

tere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis propofita ad copiam commeatus, prædamq; tollendam. Hæc si grauias, aut acerba uideantur, multo illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges, in feruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sint neceffe accideret uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx. urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus: in omnibus partibus incendia cõspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant: tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd se propè explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placet, an defendi. Procumbunt Galli omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Gallie urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine, & palus de circumdata unum habeat, & perangustum aditum. Datur petentibus uenia, dissuadente primò Vercingetorige, post concedente & precibus ipsorum, & misericordia uulgi: defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cesarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus syluisq; munitum. Ab Auarico longè millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Auaricum gererentur, cognoscebat, & quid fieri uellet, imperabat: omnes nostras pabulationes, frumentationesq; obseruabat, dispersosq; cū longius necessariò procederent, adoriebatur, magnoq; incommodo afficiebat: etsi, quātū ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisq; itineribus iretur

itetur. Castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quæ
 intermissa à flumine, & palude aditum (ut supra diximus)
 angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, tur-
 retis duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natu-
 ra prohibebat. De re frumentaria Boios, atque Heduos ad-
 hortari non destitit. quorum alteri, quòd nullo studio age-
 bant, non multum adiuuabant: alteri non magnis facultatibus,
 quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter quòd
 habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumen-
 tariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia He-
 duorum, incendijs ædificiorum, usque eò, ut complures
 dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquo-
 ribus uicis * adacto, extremam famem sustentarent: nul-
 la tamen uox est ab his audita populi Romani maiesta-
 te, & superioribus uictorijs indigna: quin etiam Caesar
 cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbis
 inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem dica-
 ceret: uniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com-
 plureis annos illo imperante meruisse, ut nullam igno-
 miniam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc
 se ignominie laturos loco, si inceptam oppugnationem
 reliquissent: præstare, omneis perferre acerbitates, quàm
 non ciuibus Rom. qui Genabi perfidia Gallorum interis-
 sent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisque
 militum mandabant, ut per eos ad Casarem deferrentur.
 Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis
 Caesar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo ca-
 stra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equita-
 tatu, expeditisq; qui inter equites praliari consueſſent,
 insidiarum causa eò profectum, quo nostros postero
 die pabulatum uenturos arbitrabatur. Quibus rebus co-
 gnitis,

gnitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimentaq; sua in arctiores sylvas abdiderunt: copias omnes in loco edito, atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuus: hunc ex omnibus frè partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant: generatimq; distributi in ciuitates, omnia uada, ac salus eius paludis certis custodijs obtinebant: sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore, ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantem milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, et signum prælij exposcentis, edocet quanto detrimèto, et quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cum sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude priculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat chariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra, reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, proditiõis infimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate, et celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere

habere beneficio : Tali modo accusatus ad hæc respondit, Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum uerò operam, neq; in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperij se consulto nulli discedetem tradididisse, ne is multitudo studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi molliam studere omnes uideret, quò diutius laborem ferre non possent. Romani si casu interuenerint, fortune: si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutè despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cesare per prodicionem nullum desiderare, quòd habere uictoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorè tribuere, quam ab se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, sincere à me pronuntiari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, uinculisq; excruciauera: ij iam antè edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame, & inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem prodicionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine, tantum exercitum uictorem fame penè consumptum

uidetis : quem turpiter se ex fuga recipientem , ne qua ciuitas suis finibus recipiat , à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo , & suo more armis concrepat , quod facere in eo consueuerunt , cuius orationem approbant : summum esse Vercingetorigem ducem , nec de eius fide dubitandum , nec maiori ratione bellum administrari posse. Statuunt , ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittatur : nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent , quòd penè in eo , si oppidum retinuissent , summam uictoriae constare intelligebat. Singularem militum nostrorum uirtuti cõsilia cuiusque modi Gallo-
 rum occurrebant : ut est summa genus solertiae atque ad omnia imitanda , atque efficienda , quae ab quoque traduntur , aptissimum . nam & laqueis falces auertebant : quas cum destinauerant , tormentis introrsus reducebant : & aggerem cuniculis subtrahabant , eò scientius , quòd apud eos magnae sunt ferrariae , atque omne genus cuniculorum notum , atque usitatum est . Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant , atque has corijs intexerant : tum crebris diurnis , nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant , aut milites occupatos in opere adoriebantur , & nostrarum turrium altitudinem , quantum has quotidianus agger expresserat , commissis suarum turrium malis adaequabant , & apertos cuniculos praefusta , & praecuta materia , & pice feruesceta , & maximi ponderis saxis morabantur , moenibusque appropinquare prohibebant . Muri autem omnes Gallici hac serè forma sunt , trabes directae perpendiculari in longitudinem paribus intervallis distantes inter se , binos pedes in solo collocantur : ea reuinciuntur extrorsus : & multo aggere uestiuntur : ea autem , quae diximus intervalla , grandibus in fronte saxis effarciuntur : his col-
 locatis ,

localis, & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idem illud intervallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatijs, singula singulis saxis interiectis, * arcte contineantur: sic deinceps omne opus * apte contextitur, dum iuxta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem uarietatemq; opus deforme non est alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant: tum ad utilitatem, & defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapsis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque perrumpi, neque disrabi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore & assiduis imbribus tardarentur: tamen continenti labore omnia hæc superauerunt: & diebus x x v. aggerem latum pedes c c c x x x. alium pedes l x x x. extruxerunt. Cum is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulò ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij fæces, atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quò primum cureretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabāt, * duæq; partitis temporibus in opere * pluresq; re erant: celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent. omnis uerò ex castris multitudo ad restringendum concurreret.

curreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriae redintegraretur: eò magis, quòd deustos pluteos turrium uidebant: nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent: omnemq; Gallie salutem in illo uestigio temporis poscunt arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria uisum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus scui, ac picis traditus glebas in ignem proijciebat, è regione turris scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq; concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius, & tertio quartus, nec ille prius est à propugnatoribus uacuis relictus locus, quàm restrictio aggere, atq; omni ea parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamq; hoc facere noctu apparabant, cum matres famulias repente in publicum procurrerunt, flentesq; proiecisse ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se, & communis liberos hostibus ad supplicium dederent: quas ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. Vbi eos persistere in sententia uiderunt, quòd plerunque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis coeperunt:

runt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romano=
 rum uia præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero
 die Caesar promotæ turri, perfectisq; operibus, quæ facere
 instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad ca=
 piendum consilium tempestatem arbitratus est, quod pau=
 lò incautius custodias in muro dispositas uidebat: * suosq; * suos quoq;
 languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostē=
 dit: legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus,
 ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perci=
 perent: ijs, qui primi murum ascendissent, præmia propo=
 suit, militibusq; signum dedit. Illi subito ex omnibus parti=
 bus euolauerunt, murumq; celeriter complerunt. hostes re=
 noua perterriti, muro turribusq; deiecti, in foro, ac locis
 patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut si qua
 ex parte obuiam contraueniretur, acie instructa depugna=
 rent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto
 undiq; muro circumfundi uiderūt, ueriti ne omnino spes su=
 ge tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi parteis conti=
 nenti impetu petiuerunt, parsq; ibi, cum angusto exitu por=
 tarum seipsi premerent, à militibus, pars iam egressa por=
 tis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui præde=
 studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati,
 non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus peperce=
 runt. deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter quadra=
 ginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito, se
 ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigē perue=
 nerunt: quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit,
 ueritus ne qua in castris ex eorum concursu, & misericor=
 dia uulgi seditio oriretur, ut procul in uia dispositis fami=
 liaribus suis, principibusq; ciuitatum disparandos, deducen=
 dosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars castrorum ab
 initio

initio obuenerat. Postero die concilio conuocato, cōsolatum cohortatusq; est, ne se admodum animo demitterent, ne ut perturbarentur incommodo: non uirtute, neque acie uicisse Rom. sed artificio quodam, & scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, hæc sua diligentia adiuncturum, atque unum consilium totius Gallie effecturum: cuius consensui, ne orbis quidem terrarum possit obistere. Idq; se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab ijs communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc ratio non ingrata Gallis, maximè, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neq; se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo providere, & presentire existimabatur, quòd re integra, primò incendendum Auaricum, post deferendum censuerat. Itaq; ut reliquorum imperatorum res aduersæ autoritatem minuunt: sic huius ex contrario dignitas in cōmodo accepto in dies augebatur: simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda, & perferenda existimarent: nec minus, quàm est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusq; alliciebat.

Huic

Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisq; aut ora-
 tione subdola, aut amicitia facillimè capi posset. Qui Aua-
 rico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq; curat:
 simul ut deminutæ copię redintegrarentur, imperat cer-
 tum numerum militũ ciuitatibus, quę, & quam ante diem
 in castra adduci uelit: sagittariosq; omneis, quorũ erat per-
 magnus numerus in Gallia, cõquiri, & ad se mlti iubet. His
 rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Inte-
 rim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigũ, cuius
 pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno
 equitum suorũ numero, & quos ex Aquitania cõduxerat,
 ad eum peruenit. Cesar Auarici complureis dies commoa-
 ratus, summamq; ibi copiam frumenti, & reliqui commea-
 tus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Iam
 propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerẽdum
 bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset,
 siue eum ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione pre-
 mere posset: legati ad eum principes Heduarum ueniunt
 oratum ut maximè necessario tempore ciuitati subueniat:
 summo esse in periculo rem, quòd, cum singuli magistratus
 antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtine-
 re consueissent: duo magistratum gerāt, & se uterq; eorum
 legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictoli-
 tanem florentem, & illustrem adolescẽtem: alterum Cotum
 antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summę
 potentie, & magnę cognationis, cuius frater Vedeliacus
 proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem
 omnem esse in armis: diuisum Senatum, diuisum populum,
 suas cuiusq; eorum clientelas: quod si diutius alatur contro-
 uersa, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne acci-
 dat, positum in eius diligentia atque autoritate. Cesar
 cisi

etsi à bello, atque hoste discedere detrimētosum esse existi-
mabat: tamen non ignorans quanta ex dissensionibus in-
commoda oriri cōsueissent: ne tanta & tam coniuncta popu-
lo Romano ciuitas, quā ipse semper aluisset omnibusq; re-
bus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet, atque ea
pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige
accerferet: huic rei præuertendum existimauit, & quod
legibus Heduorum, ijs, qui summum magistratum obti-
nerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut
legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos profi-
cisci statuit. Senatumq; omnem, & quos inter controuersia
esset etiam ad se euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò cō-
uenisset, docereturq; paucis clam uocatis, alio loco, alio
tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum,
cū leges duos ex una familia, uiuo utroq; non solum ma-
gistratus creari uetarent, sed etiam in Senatu esse probi-
berent: Cōtum magistratum deponere cōegit: Conuictolita-
nem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermissis magi-
stratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc de-
creto interposito cohortatus Heduos, ut controuersiarum,
ac dissensionum obliuiscerentur: atque omnibus omnis hīs
rebus, huic bello seruirent, eaq; quæ meruissent premia, ab
se deuicta Gallia expectarent: equitatumq; omnem, & pe-
ditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidij
rei frumētariæ causa disponderet: exercitum in duas partes
diuisit: quatuor legiones in Senones, Parisiosq; Labieno
ducēdas dedit: v. ipse in Aruernos, ad oppidum Gergouia
secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attri-
buit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix
omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elau-
neris parte iter facere cepit, cum uterque utriq; esset exer-
citus

in conspectu, fereq; è regione castris castra poneret: dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, quod non ferè ante autumnum Elauer uado transiri soleat. Itaque ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postriedie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut cõsueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur: ijs quàm longissimè possent, progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum: ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogere-
tur, magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quin-
tis castris Gergouiam peruenit: equestriq; prælio eo die
leui factò, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo mon-
te omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione despe-
rauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm
rem frumentariã expedisset. At Vercingetorix castris* pro
oppido in monte positis, mediocribus circum se interual-
lis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat:
atque omnibus eius iugi collibus occupatis quæ despici po-
terat, horribilem speciem præbebat: principesq; earum ci-
uitatum, quos sibi ad cõsiliu capiendum delegerat, prima
luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communi-
candum, seu quid administrandum uideretur: neque ullum
ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis
1 sagit

*prope oppi-
dum positis.

sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum,
 periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis ra-
 dicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte cir-
 cuncisus: quem si tenerent nostri, et aquae magna parte,
 et pabulatione libera prohibitori hostes uidebantur. Sed
 is locus praesidio ab ijs non nimis firmo tenebatur: tamen
 silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius quam sub-
 sidium ex oppido uenire posset, deiecto praesidio potius
 loco, duas ibi legiones collocauit: fossamque duplicem duo-
 denum pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut
 tuto ab repentino hostium incursum etiam singuli commea-
 re possent. Dum haec ad Gergoniam geruntur, Conuictor-
 litans Hedui, cui magistratum adiudicatum à Caesare
 demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum
 quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat prin-
 ceptus Litauicus, atque eius fratres amplissima familia na-
 ti adolescenties. Cum ijs primum communicat, hortaturque
 eos, ut se liberos, et imperio natos meminerint: unam
 esse Heduorum ciuitatem, quae certissimam Galliae uictori-
 aem distineat: eius autoritate reliquas contineri, quae tra-
 ducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse
 nonnullum se Caesaris beneficio affectum, sic tamen ut ius-
 tissimam apud eum causam obtinuerit, sed plus communi
 libertati tribuere: cur enim potius Hedui de suo iure,
 et de legibus ad Caesarem disceptaturi, quam Romani ad
 Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus et oratione
 magistratus, et premio deductis, cum se uel principes
 eius consilij fore profiterentur: ratio perficiendi quere-
 batur, quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum,
 adduci posse non confidebant: placuit, ut Litauicus decem
 illis millibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praefice-
 retur,

retur, atque ea ducenda curaret, fratresq; eius ad Cæsarem
 præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.
 Litaucius accepto exercitu, cum millia passuum circiter
 xxx. ab Gergouia abesset: conuocatis subito militibus, la-
 crymans, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster
 equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Epor-
 redorix, & Viridomarus insimulati proditionis ab Roma-
 nis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab his cognoscite, qui
 ex ipsa cæde fugerunt. nã ego fratribus, atq; omnibus pro-
 pinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt
 pronuntiare. Producentur ij, quos ille edocuerat, quæ dici
 uellet: atq; eadem, quæ Litaucius pronuntiauerat multitudi-
 ni exponunt, omnes equites Heduarum interfectos, quod
 collocti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitu-
 dinem militum occulasse, atque ex media cæde profugisse.
 Conclamant Hedui, & Litaucium obsecrant, ut sibi consu-
 lat. Quasi uerò, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit
 nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet cõ-
 iungere? An dubitamus quin nefario facinore admissò, Ro-
 mani iam ad nos interficiendos concurrant: proinde siquid
 in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indi-
 gnissimè interierunt: atq; hos latrones interficiamus. ostendit
 ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia unà erant. con-
 tinuo magnum numerum frumenti, commeatusq; diripit:
 ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate
 Heduarum dimittit: in eodem mendacio de cæde equi-
 tum, & principum permanet: hortatur ut simili ratione
 atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix
 Hedui summo loco natus adolescens, & summe domi po-
 tentie, & unà Viridomarus pari etate, & gratia, sed gene-
 re dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili

loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum mis-
 mero conuenerant, nominatim ab eo euocati: ijs erat inter-
 se de principatu contentio: & in illa magistratuum con-
 trouersia, alter pro Conuictolitone, alter pro Coto sum-
 mis opibus pugnauerat. Ex ijs Eporedorix cognito Lita-
 uici cōsilio, media frē nocte rem ad Cæsarem deserit: orat,
 ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab ami-
 citia populi Romani deficere: quod futurum prouideat; si
 se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint: quorum
 salutem, neque propinqui negligere, neque ciuitas leui mo-
 mento æstimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc
 nuntio Cæsar, quod semper Heduarum ciuitati præcipue
 indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expedi-
 tas quatuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit
 spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in
 celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum cum le-
 gionibus duabus castris præsidio relinquit: fratres Litauici
 cum comprehendi iussisset, paulò antè reperit ad hostes
 profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore ite-
 neris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progres-
 sus millia passuum x x v. agmen Heduarum conspiciat,
 immisso equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit: inter-
 dicitq; omnibus, ne quēquam interficiant. Eporedorigem,
 & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
 equites uersari, suosq; appellare iubet. His cognitis, &
 Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & dedi-
 tionem significare, & proiectis armis mortem deprecari
 incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas more
 Gallorum est, etiam in extrema fortuna deferere patro-
 nos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem He-
 duorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent
 quos

quos iure belli interficere potuisset: tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defestis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent: quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset ijsdem in uallo permanendum: multiitudine sagittarum, atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluresq; uallo addere, & se in posterum diem, * similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar * similemque casum apparere. summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquant, impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuè auditionem habeant pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitantis, plebemq; ad furorem impellit, ut facinore admissio, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Trib. militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant: hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt, repugnantes diem noctemq; obsident: multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuntio allato, omneis eorum milites in potestate Cæsaris teneri: concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant, questionem de bonis direptis decernunt. Litauici, fratrumq; bona publicant, legatos ad Cæsarem sui purgandi

gandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus sollicitant, quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitissimè potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam, leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia diminuerè: ipse maiorem Gallie motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerendæ: nam cum minora in castra operis perspicendi causa uenisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus: qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat. admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi propè æquum, sed syluestre, & angustum, quæ esset aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi uiderentur: ad hunc * muniendum omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re cognita Cæsar mittit complures equitum turmas eò de media nocte: ijs imperat, ut paulò iuuulatus omnibus in locis peruagarentur: prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq; cum cassidibus equitum specie, ac simulatione colatibus

* muniendum
locum omn.

libus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa uagarentur: longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergonia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit: et paulum progressam inferiore loco constituit, sylusq; occultat: augetur Gallis suspicio, atq; omnes * illò munitionum copie traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduertentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisq; quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi proponit: hoc una celeritate posse uitari, occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atque initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) M. C. C. passus aberat. Quicquid huic circuius ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atque inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut * Theutomatus Rex * Pótomatus Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnera-

* illò ad munitionem

* Pótomatus

*prædātium
erip.

to equo, uix se ex manibus *prædantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat, Cæsar receptiui cani iussit: legionisque decimæ, quæ cum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum non exaudito tubæ sono, quod satis magna uallibus intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur: Sed elati spe celeris uictoriæ, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisque appropinquarent. Tum uero ex omnibus urbibus partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. matres familias de muro uestem, argentumque iactabant, et pectore nudo prominentes passim manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, ne uelut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muro per manus demisse, sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, treis suos nactus manipulares, atque ab his subleuatus murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauius, munitionis causa cõuenerant: primò exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eò contenderunt, eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias, quæ paulò ante Romanis

manis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in cōspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugne defatigati, non facillè recentes, atq; integros sustinebant. Caesar cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret: præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut si nostros depulsos loco uidisset, quo minus liberè hostes insequerentur, terreret. ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi consliterat, euentum pugne expectabat. Cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri uirtute confiderent: subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miserat: ij similitudine armorum uehementer nostros perterrituerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduvertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat: tamen ad ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; unà murum ascenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. * Petreius eiusdem legionis centurio, cum *Petronius portas excindere conatus esset: à multitudine oppressus, ac *sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unà uobiscum seruare non possum, uestre quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi: uos data facultate uobis consulite. simul irrupit in medios hosteis, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum submouit: conantibus auxiliari suis, Frustra, l s inquit,

inquit, meae uitae subuenire conamini, quem iam sanguis,
 uiresq; deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas,
 uosq; ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum con-
 cidit, ac suis saluti fuit. Nostri cum undique premerentur,
 XLVI. centurionibus amissis, detecti sunt loco. Sed intolera-
 rantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quae pro
 *praefidio *subsidio paulo, aequiore loco constiterat. Hanc rursus ter-
 titi decimae legionis cohortes exceperunt, quae ex castris
 minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum
 superiorem. Legiones ubi primum planitiem attigerunt,
 infestis contra hosteis signis constiterunt. Vercingetorix
 ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit: eo die
 milites sunt paulo minus septingenti desiderati. Postero die
 Caesar concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq; mili-
 tum reprehendit, quod sibi iudicauissent, quò procedendum,
 aut quid agendum uideretur, neq; signo recipiendi dato, con-
 stitissent, neq; à tribunis militum, legatisq; retineri potuis-
 sent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Andri-
 cum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprebensis
 hostibus exploratam uictoriam dimisisset, ne paruum mo-
 dò detrimentum in contentione propter iniquitatē loci ac-
 ciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admirare-
 tur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis,
 non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam,
 arrogantiamq; reprehendere, quod plus se, quam imperato-
 rem de uictoria, atque exitu rerum sentire existimarent:
 *ab mil. nec minus se *in milite modestiam, & continentiam, quam
 uirtutem, atq; animi magnitudinem desiderare. Hac habita
 concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus,
 ne ob hanc causam animo permouerentur: neu, quod iniquitas
 loci attulisset, id uirtutis hostium tribuerent: eadem
 de

de profectioe cogitans, quæ antè senferat: legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minus in æquum locum descenderet, leui factò equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem infecutis hostibus: tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit. ibi à Viridomaro, atq; Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Heduos profectum, opus esse ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et si multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectam habebat, atq; horum discessu admaturari defectionem ciuitatibus existimabat, tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit: quos, & quàm humiles accepisset, cõpulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis* socijs, imposto stipendio, obfidibus summa cum contumelia extortis, & quàm in fortunam, quàmq; in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent: sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse uideretur. His datis mandatis, eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduorũ, ad ripas Ligeris opportuno loco positum: huc Cæsar omnes obfides Gallie, frumentum, pecuniam publicam, suorũ, atq; exercitus impedimentorum magnã partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia, atque Hispania cõemptorum miserat. Eò cum Eporedorix, Viridomarusq; uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent: Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum

*copiis,

oppidum apud eos maxime autoritatis: Conuictolitanem magistratum, magnamq; partem Senatus ad eū conuenisse: legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publice missos: non præmittendum tantum commo-
dū existimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiandi causa conuenerant, pecuniā, atq; equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Bibracte ad magistra-
tū deducendos curauerunt: oppidū, quo ab se teneri nō posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis incenderūt: frumen-
ti quòd subito potuerūt, nauibus auexerunt: reliquum flumine, atq; incendio corruerunt: ipsi ex finitimis regio-
nibus copias * cogere, præsidia, custodiasq; ad ripas Lige-
ris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timoris
causa ostentare coeperunt, * ut ab re frumentaria Roma-
nos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere
possent: quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger
* ut ex nimibus creuerat, * & omnino uado transiri non posse
uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi
censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut
prius, quàm essent maiores eò coactæ copie, dimicaret. Nā
ut cōmutato consilio iter in prouinciam conuerteret, id ne-
tū quidē necessariò faciundū existimabat, cū infamia, atq;
indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarumq; dif-
ficultas impediēbat: tum maxime, quòd adiungi Labieno,
atq; his legionibus, quas unā miserat, uehemēter cupiebat.
Itaq; admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus
confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit:
uadoq; per equites inuēto, pro rei necessitate opportuno,
ut brachia modò, atq; humeri ad sustinenda arma liberi ab
aqua esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis re-
fringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, inco-

lume m

* cogere, que-
rere præsid.

* si

lumē exercitum traduxit: frumētumq; in agris, & copiam
 pecoris nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones
 facere instituit. Dum hæc apud Casarē geruntur, Labienus
 eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agē
 dici, ut esset impedimētis præsidio, cum quatuor legionibus
 Lutetiā proficiscitur: id est oppidum Parisiorum, positū in
 insula fluminis Sequanæ: cuius aduentu ab hostibus cogni-
 to, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerūt. Sum-
 ma imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propē con-
 fectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei milita-
 ris, ad eum est honorem euocatus. Is cū animaduertisset
 perpetuam esse paludem, quæ inslueret in Sequanam, atq;
 illum omnē locum * magnopere impediret: hic consedit, no-
 strosq; transitu prohibere instituit. Labienus primò uineas
 agere, cratibus, atq; aggere paludem explorare, atq; iter mu-
 nire conabatur. Postquam id difficilius * cōsieri animaduer-
 tit, silentio ē castris tertia uigilia egressus eodem, quo uene-
 rat, itinere Melodunum peruenit: id est oppidū Senonum
 in insula Sequanæ positum, ut paulò antè Lutetiam dixi-
 mus: deprehensis nauibus circiter l. celeritèq; coniūctis,
 atq; eò militibus * impositis, & rei nouitate perterritis op-
 pidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine
 contentione oppido potitur. Resecto ponte, quem superio-
 ribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit: & se-
 cundo flumine Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cogni-
 ta ab ijs, qui à Meloduno * profugerant, Lutetiam incendi,
 pontesq; eius oppidi rescindi iubent, ipsi profecti ab palu-
 de ad ripas Sequanæ ē regione Lutetiæ contra Labieni ca-
 stra confidunt. Iam Caesar à Gergouia discessisse audieba-
 tur, iam de Heduarum defectione, & secundo Galliæ motu
 rumores afferebātur: Galli q; in colloquijs interclusum iti-
 nere, &

* magno im-
pediret ope-
re:

* fieri

* iniectis,

* fugerant,

nere, & Ligere Caesarem inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem defestatione Heduarum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atq; aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum cōmutatione longè aliud sibi capiedum consilium, atq; antea senserat, intelligebat. Neq; iam, ut aliquid acquireret, praelioq; hosteis laceggeret, sed ut incolumem exercitiū Agendicum reduceret, cogitabat. Namq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maxima habet opinionem uirtutis, instabant: alteram Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat: tū legiones à praesidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. Itaque sub uesperum consilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieq; administrarent: naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq; se expectare iubet. Quinque cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirunt etiam lintres, has magno sonitu remorum incitatas, in eadem partem mittit: ipse post paulò, silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quò naucis appellii inferat. Eò cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quò magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus, equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Vno serè tempore

tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paulò infra milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatas defectio- ne Heduarum, fugam parare: suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu * Metiosedum uersus missa, *aliàs, Iosedū uel, Etiosedū que tantum progredieretur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinae uirtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Casarem, cuius ductu sepe numero hosteis superassent, * adesse existimarent, dat signum præ- *præsentem esse liij. Primo concursu ab dextro cornu ubi septima legio con- stiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi * pilis concidissent, tamen acer- *telis rime reliqui resistebant: nec dabat suspicionem fuge quisquam: ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atq; eos cohortabatur. Ac incerto etiamnum exitu uictoriae, cum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, que in sinistro cornu gererentur: post tergum hostium legionem ostende- runt, signaq; intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cecidit, sed circumuenti omnes, interfectiq; sunt: ean- dem fortunam tulit Camulogenus. At ij, qui præsidio * con- *contra La- tra castra Labieni erant relictæ, cum prælium commissum bienum audissent subsidio suis ierunt, collemq; ceperunt, neq; no- strorum militum, uictorumq; impetum sustinere potue- runt:

runt: sic cum suis fugientibus permisti, quos non sylvas, montesq; texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedita totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copijs ad Casarem peruenit. Defectione Heduarum cognita, bellum augetur. Legationes in omneis partibus circummittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ualent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Perunt a Vercingetorige Hedui, ad se ueniat, rationesq; belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperij tradatur: & re in controuersiam deducta, totius Gallie concilium Bibracte indicitur: eodem conueniunt undique frequentes multitudines: suffragijs res perimititur, ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur. Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare *toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu: queruntur fortunae commutationem, & Caesaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inuiti summae spei adulescentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omneis equites xv. millia numero celeriter conuenire iubet, Peditatu, quem ante habuerat, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus, pabulationibusq; Romanos prohibere, e quo modo animo sua

† tanto

alio

x. i. c. m. o. s. t.

m. m. d. d.

ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant: qua rei
 familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq; se
 consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Segusianis,
 nisque, qui sunt finitimi ei provincie, decem millia peditum
 imperat. Huc addit equites octingentos: ijs præficit fratrem
 Eporedorigis, bellumq; inferre Allobrogibus iubet: Altera
 ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorum in Hel-
 uios: item Rutenos, Cadurcosq; ad fines Volgarum, Are-
 micorumq; depopulandos mittit. Hic nihilo minus clande-
 stinis nuntijs legationibusq; Allobrogas sollicitat, quorum
 mætes nondum à superiore bello resedisse sperabat: horum
 principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius pro-
 uincie pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præ-
 sidia cohortium duarum et uiginti, quæ ex * ipsa coacta * ipsa prouin-
 cia ab L. Cesare legato ad omneis partibus opponen-
 bantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi
 pelluntur, et C. Valerio Donoturo Gaburi filio principe
 ciuitatis, compluribusq; alijs interfectis, intra oppida,
 murosq; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum
 dispositis præsidijs, magna cum cura, et diligentia suos
 fines tuentur. Cesar, quod hostes equitatu superiores esse
 intelligebat, et interclusis omnibus itineribus, nulla re ex
 prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhe-
 num in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas supe-
 rioribus annis pacauerat: equitesq; ab his accersit, et
 leuis armatura pedites, qui inter eos præliari consueue-
 rant eorum aduentu, quod minus idoneis equis uteban-
 tur: à tribunis militum, reliquisq; equitibus Romanis,
 atque euocatis equos sumit, Germanisque distribuit. In-
 tered dum hæc geruntur, hostium copie ex Aruernis,
 equitesque, qui toti Gallie erant imperati, conueniunt:

m

magno

*bellandi

magno horū coactō numero, cū Caesar in Sequanos per
 extremos Lingonum fines iter faceret, quō facilius subsi-
 dium prouinciae ferri posset: circiter millia passuum decem
 ab Romanis trīnq; castris Vercingetorix confedit, conuo-
 catiq; ad concilium praefectis equitū, uenisse tempus uicto-
 riae demonstrat, fugere in prouinciā Romanos, Galliāq; ex-
 cedere. Id sibi ad praesentē obtinendam libertatem satis esse
 ad reliqui temporis pacem, atq; otium parū profici. maior-
 ribus enim coactis copijs reuersuros, neq; sinē * belli factu-
 ros. proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites suis
 auxilium strāt, atq; in eo morentur: iter facere non posse.
 Si, id quod magis futurum confidebat, relictis impedimētis,
 suae salutis consulant: & usu rerum necessariarū, & digni-
 tate spoliatum iri. Nam de equitibus hostiū, quin nemo eor-
 um progredi modō extra agmen audeat, ne ipsos quidem
 debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se
 omnes pro castris habiturū, & terrori hostibus futurum.
 Conclamāt equites sanctissimo iureiurādo cōfirmari oport-
 ere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad
 uxorem aditum habeat, qui non his per hostium agmen
 perequitasset. Probata re, atque omnibus ad iussurandum
 adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duae
 se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine
 iter impedire cōpit. Qua re nuntiata, Caesar suum quoque
 equitatum tripartitō diuisum, ire contra hostem iubet. Pug-
 natur unum tum omnibus in partibus: consistit agmen: im-
 pedimēta inter legiones recipiuntur: siqua in parte nostri
 laborare, aut grauius premi uidebātur, eō signa inferri Ca-
 sar, aciemq; cōuertere iubeat: quae res & hostes ad insequen-
 dum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem
 Germani ab dextro latere summa iugum nacti hostes loco
 depel-

depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs confederat, persequuntur: compluresq; interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui ne circumuenerentur ueriti, se fuge mandant: omnibus locis sit caedes. Tres nobilissimi Hedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat, & Cauarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copijs praefuerat, & Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit: protinusq; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit: celeriterq; impedimenta ex castris educi, & se * subsequi iussit. Caesar impedimen- *sequi-
tis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus praesidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, citius tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interceptis, altero die ad Alexiam castra fecit. Perspecto urbis seu, perterritisq; hostibus, quod equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subleuebant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant: sub muro quae pars collis ad Orientem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant, fossamq; & maceriam sex in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis ins-

stituebatur, circuitus x l. m. passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibiq; castella uigintitria facta; in quibus castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis prædijs tenebantur. Opere instituto sit equestre prælium in ea planitie, quam intermissam collibus trium millium passuum in longitudinem patere suprademonstrauimus: summa ui ab utrisque contenditur: laborantibus nostris, Caesar Germanos summittit, legionesq; pro castris constituit, ne qua subito * irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionum addito, nostris animus augeatur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coarctantur: Germani acrius usque ad munitiones sequuntur: fit magna caedes: nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar quam pro uallo constituerat, promoueri iubet, non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur, ueniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur: multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere: discendentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesq; qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit, obtestaturq; ut sue salutis rationem habeant: neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exiguum dierum

*eruptio

dierum triginta habere, sed paulò etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, quæ erant nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit: frumentum, omne ad se referri iubet: capitis pœnam ijs, qui non paruerint, constituit. Pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulsæ copia, uiritim distribuit: frumentum parce, & paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit: his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex persurgis, & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti directis lateribus duxit, ut * eius solum tantundem pateret, quantum * summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab eis ea fossa pedibus ccc c. reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdum tela in nostros operi destinatos conijcere * possent. Hoc * posset intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus, ad demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit: huic lorica, pinnasq; adiecit grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toti operi circumdedit: quæ pedes lxx x. inter se distarent. Erat eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere,

m 3

summa

* eius fossæ

sol.

* summa sunt

mæ fossæ la-

bra

* posset

summa ui conabantur. Qua re ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum, * haud adeo
 * aut delabratis, modum firmis ramis abscissis atque horum * delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes alta ducebantur, huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati, quo qui intrauerant, seipsi acutissimis uallibus induebant, hos Cippos appellabant: ante hos oblique ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim angustiore * ad summum fastigio. Huc teretes stipites seminis crassitudine ab summo præacuti, & præuolati demittebatur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgulis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris Liliū appellabant. Ante hæc talæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusq; intermissis spatijs, omnibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones secutus, quam potuit æquissimas, pro loci natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudo, si ita acciderat, eius discessu munitionum præsidia circumfundere possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum, frumentumq; habere omnino coniectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio

*ad infimum fasti.

concilio Principum indicto, non omnes qui arma ferre
 possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt,
 sed certum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta
 multitudo confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec
 frumentirationem habere possent. Imperant Heduis, atque
 eorum clientibus, Segusianis, Ambruaretis, Aulerckis, Brans-
 nouicibus, Baronnouijs millia trigintaquinque, parem nu-
 merum Aruernis, adiunctis Helenteris, Cadurckis, Gabat-
 lls, Vellauijs, qui sub imperio Aruernorum esse consue-
 runt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Rute-
 nis, Carnutibus * uigintiduo millia: Bellouacis decem: totis * duodena
 Lemouicibus: octona Pictonibus: Turonibus, & Pa-
 risijs, & Heluijs, bis sena millia: Ambianis, Mediomatricis,
 Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitobrigibus quina millia:
 Aulerckis, Cenomanis totidem: Atrebatibus quatuor millia:
 Bellocassis, Lexouijs, Aulerckis, Eburonibus terna: Raura-
 cis & Boijs triginta: uniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum at-
 tingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appella-
 tur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambiba-
 rij, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnellis, sena. Ex his Bel-
 louaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomi-
 ne atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent,
 neque cuiusquam imperio obtemperaturos, rogati tamen
 à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius
 opera Commij, ut antea demonstrauimus, fideli, atque utili
 superioribus annis erat usus in Britania Caesar, pro quibus
 meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat: iura, legesq;
 reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat: tanta tamen
 inuicem Gallie consensio fuit libertatis uindicanda, &
 pristina belli laudis recuperanda, ut neq; beneficijs, neque
 amicitiæ memoria mouerentur, omnesq; & animo, & opi-

*vii. bus in id bellum incumberet; coactis equitum ^{viii. milibus,} & peditum circiter c c x l. Hæc in Heduoꝝ finibus recenscebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Commio Atrebatum, Viridomaro, & Eporedorigi, Heduis, Vergasillauno Aruerni consobriño Vercingetorigis summa imperij traditur: ijs delecti ex ciuitatibus attribuantur, quorum cõsilio bellum administraretur: omnes alacres, & fiducia pleni ad Alexiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & fors tantæ copię equitalis, peditatusq; cernerentur. At ij qui Alexia obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumẽto, inscij qui in Heduis gerebatur, consilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant: ac uarijs dictis sententijs quarum pars deditiõem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius singularẽ, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditiõis nomine appellant: neque hos habendos ciuium loco, neque ad conciliũ adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. Animi est ista mollities, non uirtus, inopiam paulisper ferre non posse: qui se ultro morti offerat, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si ullam præterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendõ omnem Galliam

Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concita-
uimus. Quid hominum millibus octoginta uno loco interse-
ctis, propinquis, consanguineisq; nostris animi fore existi-
matis, si pene in ipsis cadaueribus praelio decertare cogen-
tur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis
causa suum periculum neglexerint nec stultitia, ac temeri-
tate uestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam proster-
nere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quod ad diē non
uenerint, de eorum fide, constantiaq; dubitatis? Quid ergo
Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine cau-
sa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntijs confirmari
non potestis, omni aditu præsepto: ijs utimini testibus, ap-
propinquare eorum aduentum, cuius rei timore exterriti,
diem, noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consi-
lij est facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello
Cimbrorum, Teutonumq; fecerūt, qui in oppida compulsi,
ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui etate inuti-
les ad bellum uidebantur, uitam tolerauerunt, neq; se hostia-
bus tradiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, ta-
men libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherri-
mum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit depopula-
ta Gallia, magnaq; illata calamitate, Cimbri finibus nostris
aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: iura,
leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uerò
quid petūt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos
fama nobiles, potentesq; bello cognouerunt, horum in
agris, ciuitatibusq; consistere, atque his æternam iniungere
seruitutē: neq; enim unquam alia conditione bella gesserūt.
Quod si ea, que in longinquis nationibus geruntur, igno-
ratis, respicite finitimam Galliam, que in prouinciam reda-
cta, iure, & legibus commutatis, securibus subiecta, per-

*subijcere.

m s pelua

petua premitur seruitute. Sententijs dictis constituunt, ut qui uale tudine, aut etate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditiois, aut pacti subeundam cōditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atq; uxoribus exire coguntur: ij cum ad munitiones Romanorū accessissent, flent: s omnibus precibus orabant, ut se in seruitutē receptos cibo iuuarēt. Hos Cæsar dispositis in uallo custodijs recipi prohibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs Alexiam perueniunt: & colle exteriore occupato non longius * quingentis passibus à nostris munitionibus consistunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnē eam planitiem, quam in longitudinem tria millia passuum patēre demonstraui mus, complent: pedestresq; copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in campum: concurritur: his auxilijs uisis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad letitiam excitātur. Itaque productis copijs ante oppidum consistunt, & proximam fossam crateribus integunt, atque aggere explent, seq; ad eruptionem atq; omnes casus cōparāt. Cæsar omni exercitu ad utrāq; partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suū quisq; locum teneat, & nouerit: equitatum ex castris educi, & prælium cōmitti iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undiq; iugum tenebant, despectus: atq; omnium militum intenti animi pugnae euentum expectabāt. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant: qui suis cedentibus auxilio succurrerēt, & nostrorum equitum impetum sustinerēt: ab his complures de impro

*mille

improviso uulnerati praelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine uiderent: ex omnibus partibus, & ij, qui munitio- nibus continebantur, & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant, quod in conspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut tur- piter factum celari poterat: utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominie ad uirtutem excitabat. Cum a meri- die propè ad Solis occasum dubia uictoria pugnaretur: Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetum fecerunt, eosq; propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostris cedentes usque ad castra insecuti, sui col- ligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia pro- cesserant, moesti propè uictoria desperata se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio ma- gno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, me- dia nocte silentio ex castris egressi ad campestres muni- tiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significa- tione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cogno- scere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq; quæ ad oppugna- tionem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostris, ut superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis li- bralibus, sudibusq; quas in opere disposuerant, ac glandi- bus Gallos perterrent: prospectu tenebris adempto mul- ta utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius le- gati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, quæ
ex parte

ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex altioribus castellis deductos summittabant. Dum longius ab munitione aberat Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi multis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfo diebantur, aut ex uallo, & turribus traieci pils muralibus interibant: multis undiq; uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem preparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuertuntur. His magna cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent, ab his superiorum castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat a Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, necessario penè iniquo loco, & leniter declini castra fecerunt. Haec C. Antistius Reginus, & L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant: cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quae maximam uirtutis opinionem habebant: quid, quoq; pacto agi placeat, occultè inter se constituunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies esse uideatur: ijs copijs Vergasillaunum Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis praeficiunt. Ille ex castris prima uigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cum iam meridies appropinquaret

quare uideretur, ad ea castra, quæ suprà demonstrauimus, contendit: eodemq; tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspiciat, ex oppido egreditur, castris longurios, musculos, falces, reliquaq; quæ eruptionis causa parauerat, profert: pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minimè uisa pars firma esset, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinctur, nec facile pluribus locis occurrit: multum ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, quod suum periculum in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerunque, quæ absunt, uehementius hominum montes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit: laborantibus summittit: utrisq; ad omnia occurrit: unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendere conueniat. Galli nisi perfrugerint munitiones, de omni salute desperant: Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quod Vergasillaunum misimus demonstrauimus. * Exiguum loci ad decliuitatem factum * Iniquum stigium magnum habet momentum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab uniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec uires superpetunt. In rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessario non faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum

* fossas ex-
plent

cationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudinem telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, ex cratibus * aditus expediunt: falcibus uallum, ac loca rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum alijs septem Fabium legatum, postremò ipse, cum uehementius propugnaretur, integros subsidio adducit: restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò quò Labienum miserat, contendit: cohortes quatuor ex proximo castello educit, equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquam neque aggeres, neque fosse uim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiore, quid faciendum existimet: accelerat Cæsar, ut prælio interfuit: eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti consueuerat, turmis equitum, et cohortibus iussis, quas sese qui iusserat, ut de locis superioribus hæc declinua, et deuexa cernebantur, hostes committunt prælium, utrinque clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladijs remigerunt: repente post tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, et princeps Lemouicum occiditur. Vergasillunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta et quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero

rofe

ro se incolumes in castra recipiunt. Cōspicati ex oppido cædem, et fugā suorū, desperata salute, copias à munitionibus reducunt: sit protinus hac re audita ex castris Gallorū fuga. Quod nisi crebris subsidij, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copie deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouissimū agmen cōsequitur, magnus numerus capitur, atq; interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingetorix cōcilio cōuocato, id se bellum suscepisse non suarū necessitatum, sed cōmunis libertatis causa demonstrat: et quoniā sit fortune cedendū, ad utrāq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsare legati, iubet arma tradi, principes produci: ipse in munitione pro castris confedit, eō Duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proijciuntur: reseruatīs Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus cōfectis, in Heduos proficiscitur, ciuitatem recipit: eō legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnū numerum obsidum, legiones in hyberna mittit: captiuorū circiter uiginti nulliā Heduis, Aruernisq; reddidit. T. Labienū cū duabus legionibus, et equitatu in Sequanos orpficisci iubet. Huic M. Sēpronius Rutiliū attribuit. C. Fabiū, et L. Minutiū Bastiliū cū duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quā à finitimis Bellouacis calamitatē accipiat. C. Antistium Reginū in Ambibarectos, T. Sextiū in Bituriges, C. Caniniū Rebilū in Rutenos cū singulis legionibus mittit. Q. T. Ci. et P. Sulp. Cabilonni, et Matifcone in Heduis ad Ararim rei frumentariæ causa collocat: ipse Bibracte hyemare cōstituit. * His rebus anni rebus cognitis, Romæ dierū uiginti supplicatio indicitur. ris cog.

A. HIR

A. HIRCIIDERE

LICTORVM DE BEL-

LO GALLICO LI-

BER VIII.

*comparenti
bus

* nouissi -
mūq; imper-
fectum

*medijs

C OACTVS assiduis tuis uocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non diffcultatis excusationē, sed inertie uideretur deprecationem habere, difficilliman rem suscepi, Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Gallie non * comparandos superioribus, atq; insequentibus eius scriptis contexui, * nouissimisq; imperfecta ab rebus gestis Alexandria confeci, usque ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uideamus, sed uite Caesaris: quos utinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribēdos, quo facilius caream stultitiæ, atq; arrogantie crimine, qui me * medium interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq; probatur omnium iudicio, ut prærepta, nō præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorū est admiratio. Cæteri enim quā bene, atq; emendate: nos etiam quā facile, atq; celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Casare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum, uerissima suorum sciētia cōsiliorum explicandorum. Mibi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atq; Africano bello interesset: quæ bella quanquam ex parte nobis Caesaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiūt, aliter

aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar: hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

QUNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet: complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis: nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda. non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis prefecit hybernis: ipse equitatus præsidio pridie Calendarum Ianuarij ab oppido Bibracte profisciscitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus Hæduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent

Biturigum
oppressio.

rarent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Caesaris accidit, quod imparatis deiectionq; accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam cōfugere in oppida possent. nanque etiam illud uulgarē incursionis signum hostium, quod incendijs adificiorum intelligi consuevit, Caesaris erat interdīto sublatum, ne aut copia pabuli, frumentiq;, si longius progredi uellet, deficeret, aut hostes incendijs terrentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitij confisi, aut societate consiliorum, confugerant frustra. Nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi, qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis * adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges cū sibi uiderēt clemētia Caesaris redditum patere in eius amicitia, finitimasq; ciuitates sine ulla poena dedisse obhides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Caesar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intollerandis, studiosissimē permanserant in labore, duenos sesterlios, centurionibus * duo millia nummū prae dae nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hyberna remisit, ipse se recepit die XL. Bibracte, ibi cū ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium peti tum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quā re cognita, cū non amplius decem & * octo dies in hybernīs esset commoratus, legiones quartadecimam, & sextam ex hybernīs ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae causa superiore

conuen

*reducebat

*tot millia

*nouem

commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis uicis, oppidisq; quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida * dimiserant) * amiserant dispersi profugiunt. Cæsar erumpentibus eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atq; in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis tentorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit: equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quasq; petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumq; magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cum satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium bellinasceret: quantumq; in ratione esset, exploratū haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse consulari. C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secū habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq; præstabant, finitimasq; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate exercitum comparare, atq; in unum locū cogere, ut omni multitudine in sinibus Sueſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem

tatem socios optime de re publica meritos accipere, legio-
nem ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas autem
ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones duas,
quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. Labieno
no accerſit. Ita quantum hybernorum opportunitas, belliq;
ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legioni-
bus expeditionum onus iniungebat. His copijs coactis, ad
Bellouacos proficiſcitur: caſtrisq; in eorum finibus poſitis,
equitum turmas dimittit in omnis partem ad aliquos exci-
piendos, ex quibus hoſtium conſilia cognosceret. Equites
officio functi renuntiant paucos in ædificijs eſſe inuentos,
atq; hos, non qui agrorum incolendorum cauſa remiſſiſſent
(nanque eſſe undique diligenter demigratum) ſed qui ſpe-
culandi gratia eſſent remiſſi: à quibus cum quaereret Caſar,
quo loco multitudo eſſet Bellouacorum, quod uel eſſet con-
ſilium eorum: inueniebat Bellouacos omnes, qui arma ſeru-
re poſſent, in unum locum conueniſſe. Itemq; Ambianos,
Aulercos, Caletos, Velliocafſos, Atrebates locum caſtris
exceſſum *impedita circumdatum palude delegiſſe, omnia
impedimenta in ulteriores ſyluas contuliſſe: complures eſſe
principes belli autores, ſed multitudinem maxime Corbeo
obtemperare, quod ei ſummo odio eſſe nomē populi Rom.
intellexiſſent. Paucis ante diebus, ex his caſtris Commium
diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et
uicinitas propinqua, et multitudo eſſet infinita. Conſi-
tuiſſe autem Bellouacos omnium principum conſenſum
maieſtatis cupiditate, ſi, ut diceretur, Caſar cum tribus le-
gionibus ueniret, offerrent ſe ad dimicandum, ne miſerios-
re, ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare
cogerentur: ſi maiores copias adduceret, in eo loco per-
manerent, quem delegiſſent. Pabulatione autē, quæ propter
anni

*in ſylua cir-
cundata pal.

anni tempus cum exigua, tum dissecta esset, & frumenta-
 tione, & reliquo comœatu ex insidijs prohibere Roma-
 nos. Quæ Cæsar cum consensibus plurimis cognouisset,
 atq; ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, lon-
 geq; à temeritate barbarorum remota esse iudicaret: omni-
 bus rebus inferuendum statuit, quò celerius hostes con-
 tempta suorum paucitate prodirent in aciem: singularis
 enim uirtutis ueterrimas legiones septimam, octauam, &
 nonam habebat: summæ spei, delectæq; iuuentutis undeci-
 mam: quæ octauo iam stipendio functa, tamen collatione
 reliquarum nondum eandem uetustatis, & uirtutis cepe-
 rat opinionem. Itaque concilio aduocato, rebus ijs, quæ ad
 se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis cõ-
 firmat, si foriè hostes trium legionum numero posset eli-
 cere ad dimicandum. Agminis ordinem ita constituit, ut le-
 gio septima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta:
 deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat
 mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret un-
 decima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus
 posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadra-
 to agmine instructo, in conspectum hostium celerius opi-
 nione eorum exercitum adducit. Quas legiones repẽre in-
 structas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum ui-
 derent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia
 perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu
 expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris,
 nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaue-
 rat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, ualle
 intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm late paten-
 te, castra castris hostium confert. Hæc imperat uallo pe-
 dũ XII. muniri, * coronisq; pro hac ratione eius altitudinis

* alijs, lauri-
 culamq;

n i in ed

in edificari: fossam duplicem pedum quinundenū lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectionis, constratisque coniungi: quorum frontes uimineis loriculis munirentur, ** ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quò tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusque tela promitteret: alter quò propior hostem in uallo collocatus esse, ponte ab incidentibus telis teneretur: portis fores, altioresque turres imposuit.* Huius munitionis duplex erat consilium: namque et operum magnitudinem, et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: et cum pabulatum, frumentatumque longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro paucis, utrinque procurantibus inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam, aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque transibant, acriusque hostes insequabantur: aut uicissim hostes eodem transgressi nostros longius summoueabant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisque ex edificijs pabulum conquiretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris afferebat: tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus uenerat: qui tamen si numero non amplius erant quingenti: tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur. Caesar cum animaduerneret hostem complures dies castris, palude, et loci natura munis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose, nec locum munitionibus claudis

*ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderent: quorum
*hostiū uallo

claudi nisi à maiore exercitu posse: literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrimè posset, legionem XIII. quæ cum T. Sext. legato in Biturigibus hyemabat, accerferet, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret. Ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursions sustinerent: quod cum quotidie fieret, ac iam cõsuetudine diligentia minueretur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditũ, cognitis stationibus quotidianis equitũ nostrorũ, syluestribus locis insidias disponunt. Eodemq; equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggredirentur: cuius mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanque ij, cum repentè hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatẽ cõtempnissent, cupidius infecuti, à peditibus undiq; sunt circumdati, quo factò perturbati, celerius, quàm cõsuetudo fert equestribus prælij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitũ: qui cum nix equo propter ætatem posset uti: tamen consuetudine Gallorum, neq; ætatis excusatione in suscipiẽda præfectura usus erat, neq; dimicari sine se uoluerat. Instantur, atq; incitantur hostium animi secundo prælio, Principe Rhemorum interfecto. Nostri detrimẽto admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in cõspectu utro runque castrorum, quæ ad uada, transitusq; fiebant paludis: qua cõtentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucisq;

resistētibz interfectis, pertinacius reliquam multitudinem
 essent insecuti: perterriti non solum ij, qui aut cominus
 opprimebantur, aut eminus uulnerabantur: sed etiam, qui
 longius subsidiari consueuerant, turpiter sūgerunt: nec
 prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis,
 quàm se aut in castra suorū reciperēt, aut nonnulli pudore
 coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes
 copię sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secun-
 dū, minimisq; rebus insolentiores, an * aduersis mediocri-
 bus timidiorez essent. Compluribus diebus ijsdem in castris
 consumptis, cū propius accessisse legiones, & C. Trebo-
 nium legatum cognouissent: duces Bellouacorum ueriti si-
 milem obsessiōem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut
 ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unāque
 reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum
 dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum
 etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, co-
 pijs armatorum, * castrorum uias instruit, ne prius Roma-
 ni persequi se inciperent, quàm longius agmen impedin-
 torum suorū processisset. At Cæsar neq; resistentes tanto
 collis ascensu * laceffendos iudicabat, neq; non usq; eò legio-
 nes admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo bar-
 bari militibus instātibz non possent. Ita cū paludem im-
 peditam à castris castra diuidere, quæ transcundi difficul-
 tas celeritatem insequendi tardare posset: atque id iugum,
 quod trās paludem penē ad hostium castra pertineret, me-
 diocri ualle à castris eorum intercisum animaduertēret:
 pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in
 summam planitiem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duo-
 * ubi bus ab lateribus muniēbatur: * ibi legionibus instructis, ad
 ultimum iugū peruenit, aciemq; eo loco cōstituit, unde tor-
 mento

*aduerso me-
 diocri casu
 tim.

*in suis in-
 struit castris

*aggredien-
 dos

mento missa tela in hostium cuneos cōijci possent. Barbari
 confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte
 Romani subire collem conaretur, paulatimq; copias dis-
 tributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbaren-
 tur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæ-
 sar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis
 muniri iubet castra: absolutis operibus, legiones pro uallo
 instructas collocat, equites frænatis equis in stationibus di-
 sponit. Bellouaci cum Romanos ad insequendum paratos
 uiderent, neque pernoctare, aut diutius permanere* sine ci-
 barijs eodem loco possent: tale consilium sui recipiendi lo-
 co cod. inierunt, fiscoes, ubi confederant (nam in acie sedere Gallos
 consuesse superioribus commentarijs declaratum est) per
 manus stramentorum, ac uirgultorum, quorum summa
 erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem colloca-
 uerunt, extremoque tempore dici, signo pronuntiato, uno
 tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omneis
 repente à conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit,
 barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar etsi dis-
 cessum hostium animaduertere non poterat, incendijs op-
 positis: tamen id consilium cum fuge causa initum suspi-
 caretur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequen-
 dum. ipse ueritus insidias, ne fortè in eodem loco* subsistere
 hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum,
 tardius procedit. Equites cum intrare sumum, & flam-
 mam densissimam timerent, ac si qui cupidius intrauerant,
 uix suorum ipsi priores partes aduerterent, equorum
 insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Belloua-
 cis dederunt. Ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena,
 sine ullo detrimento, millia non amplius decem progressi
 hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde cum se-

pe in insidijs equites, peditesq; disponent, magna detri-
 menta Romanis in pabulationibus inferebāt: quod cum cre-
 brius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar Cor-
 beum Bellouacorum ducē fortissimorū nullia sex peditum
 delegisse: equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs
 eo loco collocarat, quem in locum propter copiam frumētis
 ac pabuli Romanos pabulatū missuros suspicaretur. Quo
 cognito consilio, Caesar legiones plures, quā solebat, edu-
 cit, equitatumq; , quā consuetudine pabulatoribus mittere
 præsidio consueuerat, prænūtit: huic interponit præsidia
 leuis armaturæ: ipse cum legionibus, quā potest maxime
 appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cum sibi dele-
 gissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in
 omnes partes passibus mille, syluis undiq; impeditissimis,
 aut altissimo flumine, uelut indagine munium, hunc insidijs
 circumdederunt. nostri explorato hostium consilio, ad præ-
 liandum animo, atq; armis parati, cum subsequētibz legio-
 nibz nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum lo-
 cum deuenerunt. Quorum aduentu cum sibi Corbeus oblat-
 tam occasionem rei gerendæ existimaret: primus cum pau-
 cis se ostēdit, atq; in proximas turmas impetum facit. nostri
 constanter * impetum sustinent insidiatorū: neq; plures in
 unum locum cōueniunt, quod plerunq; equestribz prælijs,
 cum propter aliquē timorem accidit, tum multitudine ipso-
 rum detrimentum accipitur. Cum dispositis turmis, inuicem
 rari præliaretur, neq; ab lateribus circumueniri suos pate-
 rentur, erumpunt ceteri celeriter Corbeo præliatē ex syl-
 uis. fit magna contentione diuersum prælium: quod cum
 diutius pari Marte iniretur, paulatim ex syluis instructa
 multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equi-
 tes, quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites,
 quos

*incursum

quos ante legiones missos docui, turmisq; nostrorum interpo-
 siti constanter praeliantur. pugnatur aliquandiu pari con-
 sentione, deinde, ut ratio postulabat praelij, qui sustinuerant
 primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod
 nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimen-
 tum. Accedunt propius interim legiones, crebriq; eodena
 tempore ex nostris, et hostibus nuntij afferuntur, Impe-
 ratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio
 cohortium confisi nostri acerrime praeliantur, ne si tardius
 rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legio-
 nibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atq; itineribus
 diuersis fugam querunt nequicquam. Nam quibus difficul-
 tatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipsi tene-
 bantur: uicti tamen, perculsiq; maiore parte amissa conste-
 nati, quod fors tulerat, profugiunt, partim syluis petitis, par-
 tim flumine, qui tamen in fuga a nostris acriter insequenti-
 bus conficiuntur. Cum interim nulla calamitate uictus Cor-
 beus excederet praelio, syluasq; peteret, haud, inuitantibus,
 nostris, ad deditionem potuit adduci, quin fortissime pra-
 liando, compluresq; uulnerando, cogeret elatos iracuna-
 dia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recen-
 tibus praelij uestigijs ingressus Caesar, cum uictos tanta ca-
 lamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castra-
 rum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus mi-
 nus* octo millibus passuum dicebatur, tamen exercitu traducto pro-
 greditur. At Bellouaci, reliquaq; ciuitates repente ex su-
 ga pauci, atq; his uulneratis receptis, qui sylvarum benefi-
 cio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamita-
 te, interfecto Corbeo, amisso equitatu, et fortissimis pedi-
 tibus: cum aduentare Romanos existimarent, concilio re-
 pente

pentē cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, ob
 fidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio
 Commius Atrebas ad eos perfugit Germanos, à quibus
 ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è uestigio
 mittunt ad Cæsarem legatos: petuntq; ut ea pœna sit con-
 tentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integrè
 posset, pro sua clementia, atque humanitate nunquam pro-
 fectò esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Belloua-
 corum esse, delectorum peditum multa millia interijisse, uix
 refugisse nuntios cædis: magnum tamen, ut in tanta calamita-
 te, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos,
 quòd Corbeus autor belli, concitator multitudinis esset in-
 terfectus. Nunquam enim Senatum tantum in ciuitate illo
 uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus
 legatis, commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno
 Bellouacos, cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum
 pertinacissimè: hos ex omnibus in sententia permanisse,
 neq; ad sanitatem reliquorū deditione esse perductos. Scire,
 atq; intelligere se causam peccatè facillimè mortuis dele-
 gari: neminem uerò tantum pollere, ut inuictis principibus,
 resistente Senatu, omnibus bonis repugnātib; infirma ma-
 nu plebis bellum concitare, & gerere posset. Sed tamen se
 contentum ea pœna, quam sibi ipsi cōtraxissent. Nocte in-
 sequenti legati responsa ad suos referūt: obfides cōficiunt.
 Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouaco-
 rum speculabantur euentum, obfides dant, imperata faciūt,
 prohibebat excepto Commio, quem timor⁴ cohibebat cuiusquam fidei
 suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labie-
 nus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium
 comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra
 Cæsarem facere: infidelitatē eius sine ulla perfidia iudicauit
 comp

comprimi posse, quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cum in colloquium uentum esset, et, ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit, grauiter tamè primo ictu gladio caput percussit. Cum utrinque gladij districti essent, non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quòd mortifero uulnere Commium credebant affectum: Gallorum, quòd insidijs cognitis, plura, quàm uidebant, extimescebant. Quo facto statuisse Cōmius dicebatur, nunquam in conspectum cuiusquam Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quò sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere ad præsens imperium cuitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus uiginti quinque mittit in diuersissimam partem Galliæ, quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat: neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat. Legionemque duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis * accidisset, quia * acciderat repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorum erant oppressi: ad deuastandos, depopulandosque fines Ambiorigis profic

*omnes partes finium Am.

*Lemouaco

proficiscitur: quem perterritum, atq; fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius uastare ciuibus, aedificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in * omneis fincis partiū Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atq; omnia caedibus, incendijs, rapinis uastasset, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros milit. quorum ciuitas propter Germaniae uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum a Germanis differebat, neq; imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus ciuium magnam multitudinem conuulisse hostium in fines Pictonum literis, nuntijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat: quod pars quaedam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicū contēdit: quod cum aduenteret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco Duce Andium Duracium clausum, * Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus cōmittere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cum appropinquare Caniniū cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cū cōplures dies in oppugnationē consumpsisset, & magno suorum detrimento nullā partem munitiōnū conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in se dem recepit, obsidibus firmat: literisq; C. Caninij certior fit, quae in Pictonibus geratur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxiliū Duracio ferendū. At Dumnacus aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodē coactus esset

esset & Romanum, & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copijs recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi * flumen ^{*flumine Ligerim} Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem constratum, copias traduxisset. Fabius etsi nondum in conspectum uenerat hostium, neque se cum Caninio coniunxerat: tamen doctus ab ijs, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit hostes perterritos, eum locum, quem petebant, petitu- rituros. Itaque cum copijs ad eundem pontem contendit: equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperent castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Itaque re bene gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen moraretur, dum sequeretur ipse: cuius praeceptis ut res gereretur, Qu. Titatius Varus praefectus equitum singularis & animi, & prudentiae uir suos hortatur, agmenq; hostium consequutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. * Confligit ^{*confligit} equitatus hostium succedentibus sibi pedibus, qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit praelium acri certamine. namque nostri contemptis praedie, superatisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi praelij, fortissime contra pedites praeliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. Cum aliquandiu summa contentione dimi-
caretur

caretur, Dumnaeus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio: tum repente confertæ legiones in conspectum hostium ueniunt: quibus uisis percussæ barbarorum turme, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuq; passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paulò antè cum resistētib; fortissimè conflixerant, lætitiæ uictoriæ elati, magno undiq; clamore sublato, cedentibus circūfusi, quantum equorū uires ad persequendum, dextræq; ad cædendū ualent, tantum eo prælio interficiunt. itaq; amplius millibus xii. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Quæ ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad libertatē uocatis, exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat: non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unaq; consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse: quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse, cognitum est. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento, aut timore Prouinciæ magna infamia perditorum hominum latrocinij caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquisq; proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaeo fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti caliditate summissiores essent futuræ: dato uerò spatio, ac tempore eodem* instante Dumnaeo possent concitari. Quæ in re summa felicitas, celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe uexati nunquam

*instigante

quam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in
 deditionem: ceteræq; ciuitates posite in ultimis Gallie fi-
 nibus, Oceanoq; coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur,
 autoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionumq;
 imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus ex-
 pulsus, errans, latitansq;, solus extremas Gallie regiones
 petere coactus est. At Drapes, unaq; Lucterius cum legio-
 nes, Caninium adesse cognoscerent, nec se sine certa perni-
 cie, persequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intra-
 re posse, nec iam liberam uagandi, * latrocinandiq; facultatem
 habere: consistunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Lu-
 cterius apud suos ciues quondam integris rebus multum po-
 tuisset, semperq; autor nouorum consiliorum magnam apud
 Barbaros autoritatē haberet: oppidum Vxellodunum, quod
 in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum occu-
 pat suis, & Drapetis copijs, oppidanosq; sibi coniungit.
 Quod cum confestim C. Caninius uenisset, animaduertereq;
 omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas,
 * quod defendente nullo, tamen armatis ascendere esset diffi-
 cile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si
 clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo
 equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohor-
 tibus diuisis, trina excelssimo loco castra fecit: à quibus
 paulatim, quantum copię patiebatur, uallum in oppidi cir-
 cuitu ducere instituit. Quod cum animaduertenter oppida-
 ni, miserrimaq; Alexiæ memoria solliciti similem casum ob-
 sessionis uererentur, maximeq; ex omnibus Lucterius, qui
 fortuna illius periculum fecerat, moneret ratione frumenti
 esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi re-
 licta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumen-
 tum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus
 millibus

* latrocinio-
 rum faciēdo-
 rum facultate
 tem haberet,
 in finibus se
 constituunt
 Cadurc.

*quod

o

millibus armatorum relictis; reliquos ex oppido Drapes, & Lucterius educunt. Si paucos dies morati, ex sinibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quod minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis, castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma * disponat praesidia. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido decem millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent; ipsi inter se proximias partiuntur. Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit; dispositis ibi praesidijs, hora noctis circiter decima, sylvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit; quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi quae gererentur, remittascent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. In repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia; quo nostri, ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. Re bene gestas, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete esse in castris * intra millia passuum decem; qua re ex copiaribus cognita, cum intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magne felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex eade refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem

* disposita
praesidia ha-
beret.

Lucterij fuga

* a millibus
non longe
amplius x l.

Germani

Germanosq; pedites summæ uelocitatis homines ad castra
 hostium præmittit, ipse legionem unam intra castra distri-
 buit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius ho-
 stem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, co-
 gnoscit castra eorum, ut Barbarorum fert consuetudo, re-
 lictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At
 Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improvi-
 so aduolasse, & prælium commississe. Qua re cognita le-
 gionem armatam, instructamq; adducit. Ita repente omni-
 bus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur: quod
 ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis uehe-
 mentissime præliantur: confestim omnes cohortes undique
 impetum faciunt, omnibusq; aut interfectis, aut captis, ma-
 gna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Ca-
 ninus felicissime re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad
 obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste deleto,
 cuius timore ^{*}augere præsidia, & munitione, oppidanos ^{*}diuidere
 circumdare prohibitus erat, opera undiq; imperat admini-
 strari. Venit eodem cum suis copijs postero die C. Fabius,
 partemq; oppidi sumit ab obsidendum. Caesar interim M.
 Antonium quæstorem cum cohortibus xv. in ^{*}Bellouach ^{*}Belgia
 reliquit nequa rursus nouorum consiliorum ad capien-
 dum bellum facultas daretur: ipse reliquis ciuitates adit,
 obsides plures imperat, timentes omnium animos consola-
 tione sanat. Cum in Carnutes uenisset, quorum in ciuitate
 superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse
 ortum, quò præcipue eos propter conscientiam facti time-
 re animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret,
 principè sceleris ipse, & concitatorè belli Guturnatum
 ad supplicium deposeit: qui etsi ne ciuibz quidè suis se co-
 mitebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus in castra

perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum consensu, qui et omnia pericula, et detrimenta belli a Guturnato accepta referēbant, adeo ut uerberibus exanimatū corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij sit certior, quæ de Drapete, et Lusiterio gesta essent, quoq; in consilio permanerent oppidanij: quorum et si paucitatem contemnebat, tamē pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat. ne uniuersa Gallia non uires sibi deuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: ne ue hoc exemplo ceteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ se uindicare in libertatem: cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam et statem suæ provincie, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. Itaq; C. Calenum legatum cum legionibus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur. ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit. Cum contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduertit, neque ab oppugnatione recedi uidere ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex persugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam uallem diuidens
 * quod bat, * quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat: sic enim unius radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis, et præruptus eò descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus, ac periculo uitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittarijs, funditoribusq; dispositis, tormentis etiam quibusdam

dam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquarum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim oppidi murum, magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ ferè pedum c c c. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarēt reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo: è ratione eius, uineas agere aduersus montem, & aggeres instruere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eninus sine periculo præliantur, multosq; perinaciter succedentes uulnerant: non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore, atque operibus uincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum * nouem, collocatur in eo turris decem tabulorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum: nec sine periculo possunt aquari oppidani: non tantum pecora, atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit. quæcunque enim per locum præcipientem missa erant, ea uineis, & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælij locoq; iniquo premebantur:

*fortissimo *bantur* tamen omnia * paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri magnusq; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisq; poterat maxime insignis, quò notior, testatorq; uirtus eius esset, telis hostium, flammæq; se offerebat. Caesar cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum clamorem undiq; iubet tollere. Quo factò perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq; disponunt. Ita nostri sine praelij factò, celeriter opera flamma comprehensa partim, restinguunt, partim interseindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercise sunt, atque auerse: quo factò repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum cōsilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaq; necessitate coacti se tradiderunt. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neq; uereretur, ne quid crudelitate nature uideretur

* consilii sui *tur* asperius fecisse, neq; exitum * consiliorum suorum animaduertere, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare coepissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos excitauit. Itaq; omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; concessit, quò testator esset poena improborum. Drapes, quem capium esse à Caninio docui, siue indignatione, & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Lucetius, quem profugisse ex praelio scriptum est, cum in potestatem uenisset Epasnacli Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd

quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnaetus Aruernus amicissimus populi Rom. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit: Labienus interim in Treuiris equestre praelium secundum facit, compluribusq; Treuiris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem, atque in ijs Surum Hedum: qui & uirtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Gallie bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus æstius Galliam deuictam, & subactam esse: Aquitaniamq; nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, * ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter, feliciterq; concecit: namque omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad eum miserrunt, obsidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum Marco Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatino, legatis: duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniungant Oceano continerent: Duas reliquas in Lemonicum * fines non longè ab Aruernis, ne qua pars Gallie uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percurrisset, publicas controuersias cognouisset, benemeritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque

*vi ibi

*finibus

animo fuisset in totius Gallie defectione, quam sustinuerat
 fidelitate, atq; auxilii Provincia illius. His rebus confectis
 ad legiones in Belgium se recepit, hybernauitq; Nemetos-
 cernae: ibi cognoscit Commium Atrebatē prelio cum equi-
 tatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hyberna uenisset,
 ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui
 post illam uulnerationem, quam supra commemorauimus, sem-
 per ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consueisset, ne
 consilia belli querentibus, autor armorū, duxq; deesset, pa-
 rente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se, suosq; latro-
 cinijs alebat, infestisq; itineribus commeatus complures,
 qui comportabatur in hyberna Romanorū, intercipiebat.
 Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus
 Quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad per-
 sequendum equitatu hostium mittit. Volusenus ad eam uir-
 tutem, quae singularis in eo erat, magnū odium Commij ad-
 iungebat, quò libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq;
 dispositis insidijs, saepius eius equites aggressus, secunda
 praelia faciebat. Nouissimè cum uehemētius contenderetur,
 ac Volusenus ipsius intercipiendi Commij cupiditate per-
 tinacius eum cum paucis infecutus esset, ille autem fuga ue-
 hementi Volusenum longius produxisset: *repere omnium
 suorum inuocat fidem, atq; auxiliū, ne sua uulnera perfidia
 interposita paterentur *inulta, cōuersosq; equo se à ceteris
 incautus permittit in Praefectum. Faciunt idem omnes eius
 equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur.
 Commius incēsum calcaribus equum iungit equo Quadra-
 ti, lætèaq; infesta mediū semur eius magnis uiribus traiecit.
 Praefecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & con-
 uersi hostem pellerè. Quod ubi accidit, complures ho-
 *perculsi stium magno nostrorum impetu *pulsu uulnerantur, &
 partim

*inimicus ho-
mini repente

*impunita,

partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauitur uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum adiutus uideretur, refertur in castra: Commius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum, ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obfidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani: quam postulationem, Antonius, cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obfides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus L. * Paulo, & C. Mar * Lentulo cello consulibus, nullas habet Gallie magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq; huic Commentario statui. Cæsar cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut causam dare armorum. nihil enim minus uolebat quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine presenti periculo susciperet. Itaq; honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera imponendo de fessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonij questoris sui * commenda * commenda rei sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia, cum ratiliber pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante

præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem,
 & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa Cæsare
 *decedentis ris *recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc est
 Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere
 audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia,
 & colonias aduendi existimauit, ut ijs gratias ageret,
 quod frequentiam, atque officium suum Antonio præstui-
 ssent: simulq; se, & honorem suum insequentis anni
 commendaret petitione: propterea quod insolenter
 aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcel-
 lum consules creatos, qui omnem honorem, & dignitatem
 Cæsaris expoliarent: ereptum Sergio Galbæ consulatum,
 cum ijs multo plus gratia, suffragijsq; ualisset, quod sibi
 coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis
 esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis,
 & coloniis incredibili honore, atque amore. Tum pri-
 mum enim ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello: nihil
 relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, loco-
 rumq; omnium, quæ Cæsar iturus erat, excogitari pos-
 set. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat.
 Hostiæ omnibus locis immolabantur: triclinijs, stratis for-
 ra, templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi
 letitia percipi posset: tanta erat magnificentia apud
 opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes re-
 giones Galliæ Togatæ Cæsar percurrisset, summa cele-
 ritate ad exercitum Nemetocernam redijt, legionibusq; ex
 omnibus hybernis ad fines Treuiorum euocatis, eo pro-
 factus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ
 Togatæ præfecit, quò maiore commendatione concilia-
 retur ad consulatus petitionem. Ipse tantum iterum faciebat,
 quantum satis esse ad mutationem locorum pro-

pter

pter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorq; fiebat id agi paucorum consilij, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neq; contra Senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit aduerti. Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio trib. pleb. cum Caesaris causam, dignitatemq; defendendam suscepisset, saepe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris lederet, & quoniam Pompeij dominatio, atq; arma non minimam terrorem foro inferrent, discederet uterq; sub armis, exercitusq; dimitteret, fore eo facto liberam, & sui iuris civitatem. Neq; hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cepit, quod ne fieret, * Consules, amiciq; Pompeij iusserunt: atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori saeculo. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Caesaris prouincijs: sententijsq; dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quarebat: Senatus frequens in alia omnia transijt, quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quò maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituisserent. Fit deinde s. c. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Caesare mitterentur: neque obscure hæ duæ legiones uni Caesari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex delectu prouinciae, Caesari eam tanquam ex suo numero dedit. Caesar tam

* Consules
omnes

* & suo no-
mine xv.

men, cum de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini
dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, * & ex suo
numero xv. quam in Gallia citeriore habuerat, ex s. c.
iubet tradi: in eius locum xiii. legionem in Italiam mis-
tit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidij xv. deduc-
cebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Tre-
bonium cum legionibus iiii. in Belgio collocat. C. Fas-
biun cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existima-
bat tutissimam fore Galliam, si Belge, quorum maxima
uirtus, & Hedui, quorum autoritas summa esset, exerci-
tibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quo

* à Paulo, &
Marcello
Cos.

cum uenisset, cognoscit, * per M. Marcellum Cons. legio-
nes duas ab se* remissas, quæ ex s. c. deberent ad Parthi-
cum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Ita-

* missas,

lia retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat

quidnā con-
tra Cæsarem
pararetur:

dubium, * quin arma cōtra Cæsarem para-
rentur: tamen Cæsar omnia patiende

esse statuit, quoad sibi spes ali-

qua relinqueretur, iure

potius disceptandi,

quàm belli ge-

rendi.

C. IVL.

C. I. V. L. C. A. E.

SARIS DE BELLO

CIVILI COMMEN-

TARIUS I.

LITERIS à Fabio C. Caesaris
Consulibus redditus, agrè ab ijs im-
petratum est summa Tribunorum
Pleb. contentione ut in Senatu reci-
tarentur. Vt uerò ex literis ad Sena-
tum referretur, impetrari non po-
tuit. Referunt Consules de Repub.

in ciuitate L. Lentulus Consul Senatui, reiq; pub. se nò de-
futurum pollicetur si audacter, ac fortiter sententias dicere
uelint: sin. Cesarem respiciant, atque eius gratiam sequan-
tur. ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium
capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturum: ha-
bere quoque ad Caesaris gratiam, atque amicitiam recep-
ptum. In eandem sententiam loquitur Scipio, Pompeio esse
in animo reipublice non deesse, si Senatus sequatur: si cun-
ctetur, atq; agat lenius, nequequam eius auxilium. si post-
ea uelit, Senatum imploraturū. Hec Scipionis oratio, quod
Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipsius o-
re Pompeij miti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sen-
tentiam: ut primo M. Marcellus ingressus in eam orationē,
non oportere antè de Repu. ad Senatum referri, quàm de-
lectus tota Italia habui, & exercitus conscripti essent, quo
presidio, tuò, & libere Senatus, quæ uellet decernere, au-
deret: ut M. Calpurnius, qui cēsebat, ut Pompeius in suas pro-
uincias

por si i ad e

egda rai n

*deuandit**dele injur*

nicias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: time-
 re Caesarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius
 periculum reservare, et retinere eas ad urbem Pompeius
 uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij paucis fere
 mutatis uerbis sequebatur. Si omnes conuicio L. Lentuli
 Cons. correpti exagitantur: Lentulus sententiam Calidij
 pronuntiatum se omnino negauit. Marcellus perterritus
 conuicijs a sua sententia discessit. Sic uocibus Consulibus, ter-
 rore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeij plerique
 compulsi, inuili, et coacti Scipionis sententiam sequuntur,
 uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat: Si non fa-
 ciat, cum aduersus Rempublicam facturum uideri. Intercedit M.
 Antonius, Qu. Cassius, Trib. Pl. Refertur confectum de in-
 tercessione Tribunorum, dicuntur sententiae graues: ut quis-
 que acerbissime, crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab
 inimicis Caesaris collaudatur. Misso ad uesperum Senatus,
 omnes qui sunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. Lati-
 dat Pompeius, atque in posterum confirmat: seigniores conse-
 gat, atque incitat: multi undique ex ueteribus Pompeij exer-
 citibus, spe praemiorum, atque ordinum euocantur: multi ex
 duabus legionibus, quae sunt traditae a Caesare, accersuntur.
 Complectitur Urbs: ad ius comitiorum Trib. Pleb. C. Cae-
 rio euocat. Omnes amici Consulibus, necessariique Pompeij,
 atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Caesare gerebant,
 cognuntur in Senatum: quorum uocibus, et concursu ter-
 rentur infirmiores, dubij confirmantur, plerisque uero libe-
 re potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso Censor
 sese iturum ad Caesarem. Item L. Roscius praetor, qui de his
 rebus cum doceant. Sex dies ad eam rem conficienda spae-
 tij postulant, dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati
 ad Caesarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant:

omnibus

omnibus his resistitur, omnibusq; oratio Cons. Scipionis, Catonis, opponitur. Catonem ueteres inimicitie Caesaris incitant, et dolor repulse: Lentulus aris alieni magnitudine, et spe exercitus, ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus mouetur, seq; alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes provincie, atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, et potentium, qui in Repub. iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Caesaris incitatus (*quod neminem dignitate secum exequari uolebat) totum se ab eius amicitia auerterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cesari: simul infamia duarum legionum permoles, quas ab itinere Asiae, Syriæq; ad suam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate, neque docendi Caesaris propinquis eius spatium datur: nec Trib. Pleb. sui periculi deprecandi, neque citam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute die septimo cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribb. Pleb. octauo denique mensuram actionum respicere, ac timere consueuerant. Euenit ut ad illud extremum, atque ultimum s. c. quod, nisi penè in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est: Dent operam Consules, Pop. Rom. Tribuni Pleb. quique Consules sunt ad urbem, ne quid Resp. detrimenti capiat. Hæc s. c. perscribuntur ad

*eo quod

VII.

VII. Iduum Ianuarij. Itaq; quinque primis diebus, quibus
 haberi Senatus potuit, quā ex die consulatum inijt Lenu-
 lus, biduo excepto comitali, & de imperio Caesaris, & de
 amplissimis uiris Tri. Pl. grauissimē, acerbissimēq; decerni-
 tur. Profugiunt statim ex urbe Tri. Pl. seseq; ad Caesarem
 conferunt. Is eo tempore erat Rauenna, expectabatq; suis
 lenissimis postulatib; responsa, siqua hominum aequitate, res
 ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus
 extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem
 ostenderat, agit. Senatus uirtutem, constantiamq; collau-
 dat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas.
 Præterea cognitum, compertumq; sibi alieno esse animo
 in Caesarem milites, neque ijs posse persuaderi, uti cum de-
 fendant, aut sequatur. Statim de reliquis rebus ad Senatum
 refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla
 prope in Mauritaniā mittatur: pecunia uti ex aerario
 Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit,
 atque amicus: Marcellus uerò passurum se in praesentia ne-
 gat: De Fausto impedit Philippus Tribunus Pl. De reli-
 quis rebus s. c. perscribuntur: Prouinciæ priuatim decer-
 nuntur: duæ consulares, reliquæ pretoriæ. Scipioni obuenit
 Syria: L. Domitio Gallia: Philippus, & * Marcellus priuatim
 consilio prætereuntur, neq; eorum sortes deiciuntur. In
 reliquis prouinciis prætores mittuntur: neque expectant,
 quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio
 ad populum referatur: paludatiq; non placent. Consules
 (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex ur-
 be proficiscuntur: Lictoresq; habent in urbe ex Capitolio
 priuatim contra omnia uetusatib; exempla. Tota Italia
 delectus habentur, arma imperantur, pecunie à munici-
 pijs exiguntur, & è sanctis tolluntur, omnia diuina, & hu-
 mana

mana iura permiscetur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, * à quibus & inductum, & * à quibus deductū ac deprauat. deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtestatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Rep. introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamē intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam, quæ antè habuerat, admississe. Quotiescunq; sit decretum, darent magistratus operanti, ne quid Respub. detrimenti caperet: qua uoce, & quo s. c. populus Romanus ad arma sit uocatus: factum in perniciosissimis legibus, in uī Tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editoribus occupatis, atq; hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq; Gracchorum casibus docet, quarum rerum illo tempore nihil factum, * nec cogitatum * ne quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi ceptum, nulla secessio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis Rempub. felicissimè gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationem, dignitatemq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiedecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorumq; Pleb. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tr. Pl. qui ad eum confugerant, conuenit, reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Caesar adolescens uenit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo sermone

p   conf

confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat, uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ Reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat. Semper se Reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora, Cæsarem quoq; pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam Reip. dimittere: neq; adeò grauiter irasci inimicis: ne cum illi nocere se speret, Reip. noceat. Pauca eiusdem generis addit cū excusatione Pompeij coniuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeiū commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroq; quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq; ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent. Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, uitæq; potiorè: *doluisse se, quòd pro beneficio sibi contumelia ab inimicis extorqueretur: ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur: cuius absents rationem haberi proximis Comitij populus iussisset. Tamen hanc honoris iacturam sui Reip. causa æquo animo tulisse. Cum literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisset. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ. Ciuitatè esse in armis. Quoniam hæc omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratū, atq; omnia pati Reip. causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atq; omnis Resp. s. p. q. r. permittatur. Hec quò

*aliàs, doluisse se se quòd populus Rom. beneficium sibi per contumeliam extorq.

quò facilius, certisq; conditionibus fiant, & iureiurando
 sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur acce-
 dere: fore, uti per colloquia omnes controuersie compo-
 nantur. Acceptis mādatis Roscius cum L. Cesare Capuam
 peruenit, ibiq; Consules, Pompeiumq; inuenit, postulata
 Caesaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad
 eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa:
 Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exer-
 citus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias itu-
 rum. Interea quoad fides esset data, Cesarem facturum
 quæ polliceretur, non intermissuros consules, Pompeiumq;
 delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Caesar Arimi-
 no excederet, atq; in Prouinciam reuerteretur. Ipsum &
 prouincias, & legiones alienas tenere: exercitum Caesaris
 uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciam
 iturum, neq; ante quem diem iturus sit, definire: ut si per-
 acto Caesaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla
 tamen mendacij religione obstrictus uideretur: tempus ue-
 rò colloquio non dare, neq; accessurum polliceri, magnam
 pacis desperationem afferebat. Itaq; ab Arimino M. Anto-
 nium cum cohortibus quinque Aretium mittit. Ipse Arimi-
 ni cum duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere
 instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohorti-
 bus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum
 prætorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire:
 omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatem,
 Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri, & Arimi-
 ni habebat, mittit, cuius aduentu cognito, diffusus municipij
 uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugiti
 milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur.
 Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Qui-

bus rebus cognitis, confusus municipiorum uoluntatibus, Cæsar cohortes legionis XIII. ex præsidij deducit, Auximumq; proficiscitur, quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, deletumq; toto Piceno circummissis senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt, docent sui iudicij rem non esse neq; se, neq; reliquos municipales pati posse C. Cæsarem Imperatorē bene de rep. meritū, tantis rebus gestis oppido, mœnibusq; prohiberi, proinde habeat rationem posteritatis, et periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoq; prælio, deseritur à suis Varus, nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniunt: atq; una cum ijs deprehensus L. Puppilius primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Puppiū dimittit: Auximatibus agit gratias, seq; eorum facti memor fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ararium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex Senatus consulto proferendam, protinus aperto sanctiore arario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamq; adesse eius equites falsò nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat, delectus intra urbem intermittuntur, nihil citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuæ primum sese cōfirmant, et colligunt, deletumq; colonorum, qui lege Iulia

lia Capuam deducti erat, habere instituunt: gladiatoresq; quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ causa distribuit. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum Præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaq; pecunia exedificauerat, ad eum legati ueniunt, quæq; imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: militunt. Interea legio duodecima Casarem consequitur: cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinter decem cohortibus tenebat: qui Caesaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesq; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere, cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit, cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Casaremq; adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto * Asculo, expulsoq; Lentulo, Caesar conqui-

* Firmo

bet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus Corfinium contendit: eò cum uenisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interarumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio cum literis mittit, qui petant, atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerum senatorum, atq; equitum Romanorum in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocalisq;. Interim Cæsari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum à Corfinio septem millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ uellet, sed à Qu. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebāt. Mittit eò M. Antonium cum legionis octauæ cohortibus quinque. Sulmonenses simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, *uniuersiq; & oppidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius, & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur: Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo cōiunxit: Actium incolumē dimisit. Cæsar tribus pri-

*uniuersique
oppidani ob-
uiam gr.

mis diebus castra magnis operibus munire, & ex finiti-
 mis municipijs frumentum comportare, reliquasq; copias
 expectare instituit: eo triduo legio octaua ad eum uenit,
 cohortesq; ex nouis Galliae delectibus xxii. equitesq;
 à rege Norico circiter trecenti: quorum aduentu altera
 castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curio-
 nem praefecit, reliquis diebus oppidum uallo, castellisq;
 circummunire instituit, cuius operis maxima parte effe-
 cta, eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur.
 Literis perlectis, Domitius dissimulans, in concilio pro-
 nuntiat, Pompeium celeriter subsidio uenturum: horta-
 turq; eos, ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendum
 oppidum sint, parent. Ipse ^{*}arcane cum paucis familiari-
 bus suis colloquitur, consiliumq; fugæ capere constituit. ^{*arcano}
 Cum uultus Domitij cum oratione non consentiret, atque
 omnia trepidantius, timidiusq; ageret, quam superioribus
 diebus consueisset, multumq; cum suis consultandi causa
 secreto præter consuetudinem colloqueretur, consilia, con-
 uentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimulariq;
 non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in sum-
 mum periculum deducturum non esse, neque suo consilio,
 aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contu-
 lisse. Proinde si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus co-
 pijs ueniret. Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi cir-
 cummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites,
 qui erant Corfinij, prima uespera secessionem faciunt, at-
 que ita inter se per Trib. militum, centurionesq;, atq; ho-
 nestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cesare,
 opera, munitionesq; prope esse perfectas: Ducem suum
 Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis
 omnibus, fugæ consilium capere, debere se suæ salutis ra-
 tionem

tionem habere. Ab his primò Marſi diſſentire incipiunt, eamq; oppidi partem, quæ munitiſſima uidetur, occupant: tantaq; inter eos diſſenſio extitit, ut manum conferere, atq; armis dimicare conarentur: Poſt paulò tamen internuntijs uliro eiuroq; miſſis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaq; omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circunſiſtunt, & cuſtodiant, legatosq; ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius poteſtatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæſar eſſi magni intereſſe arbitrabatur, quã primũ oppido potiri, cohortesq; ad ſe in caſtra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi cõfirmatione, aut falſis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quòd ſæpe in bello paruis momentis, magni caſus intercederent: tamen ueritus, ne militũ introitu, & nocturni temporis licentia, oppidũ diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat, atq; in oppidũ dimittit, portas, murosq; aſſeruari iubet: ipſe his operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatijs intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierũ conſuetudo, ſed perpetuis uigilijs, ſtationibusq; ut contingant inter ſe, atq; omnem munitiõnem expleant, Trib. militum, & præfectos circummittit, atq; hortatur, non ſolũ ab eruptionibus caueant, ſed etiã ſingulorum hominũ occultos

*obſeruent: exitus *aſſeruent: neque tam remiſſo, ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte cõquieuerit: tanta erat ſumma rerum expectatio, ut nullus in aliquam partem mente, atque animo traheretur, quid ipſis Corſinienſibus, quid Domitio, quid Lætulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperent. Quarta uigilia circiter, Lætulus Spinter de muro cum uigilijs, cuſtodibusq; noſtris colloquitur, uelle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarem conuenire. Facta poteſtate, ex oppido

oppido mittitur, neq; ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Caesaris deducatur: cum eo de salute sua orat, atq; obsecrat, sibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat, Caesarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eum in collegium pontificũ uenerat: quòd prouinciam Hispaniæ ex prætura habuerat: quòd in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat, se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos ple. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret: ut se, & pop. Rom. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidũ reuerti liceat, petit. Quod de sua salute impetrauerit, fore etiã reliquis ad suam spem solatio, adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Caesar ubi illuxit, omnes Senatores, Senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinter, L. Cæcilius, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijq; cõplures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à contumelijs militum, conuicijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quòd sibi aperte corũ gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs dimittit omnes* incolumes: *sed ex his* HS LX. quod aurum adduxerat Domitius, atq; in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus Domitio reddit: ne cõtinentior in uita hominum, quàm in pecunia* fuisset, uideatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium

sex acies

*incolumes
aurum quod
add.

*fuisse uid.

p s

dium

dium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atq; eo die castra mouet, iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Mar-
 rucinatorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundisium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat, atq; his equos attribuit, ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus sex profugit: Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæsaris conspiciatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus, nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrium Cn. Pompeij, quæ Cæsar ad eum remittit cum mandatis: Quoniam ad id tēpus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit uenturus, interesse Reip. & communis salutis se cum Pompeio colloqui. Neq; uerò idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. Is datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, ueteranis quatuor, reliquisq; quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus *uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendi ne causa Brundisij ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare *extremis Italiæ partibus, regionibusq; Græciæ, in *potestatem haberet, atque ex
 ultraq;

*decem:

*ex ultimis

*potestate

utraq; parte bellum administrare posset: an inopia nauium
 ibi restitisset, ueritusq; ne Italiam ille dimittendam nō exi-
 stimaret: exitus, administrationesq; Brundusini portus im-
 pedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quæ fau-
 ces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem
 ab utraque parte litork iaciebat, quod his locis erat ma-
 re uadosum longius progressus, cum agger altiore aqua
 contineri non posset, rates duplices, quoquò uersus* pedum *pedibus
 triginta è regione molis collocabat, has quaternis ancho-
 ris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus moueren-
 tur. His perfectis, collocatisq; alias deinceps pari magni-
 tudine rates iungebat, has terra, atque aggere contege-
 bat, ne aditus, atque incurfus ad defendendum impediretur:
 à fronte, atque ab utroque latere eratibus, ac pluteis pro-
 tegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabula-
 torum excitabat, quò commodius ab impetu nauium, incen-
 dijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas one-
 rarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adorna-
 bat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis
 tormentis, & omni genere telorum completas ad opera
 Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera di-
 sturbaret: sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, re-
 liquisq; telis* pugnabatur. Atq; hæc ita Cæsar administra *pugnabant.
 bat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac
 tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pom-
 peium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea
 res sæpe tentata, etsi impetus eius, consiliaq; tardabat, ta-
 men omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque
 Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq;
 Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat,
 ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut
 ipse

* existima-
tionis

ipse cum Pompeio colloqueretur, postulabat: magnopere se se confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque * estimationis ad Libonem peruenitur, si illo autore, atque agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulò post renuntiat quòd consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam, Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, et de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus Dyrrbachio remisse, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit, et, quòd facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit: uicos, plateasq; inædificat, fossas transversas uijs perducit, atque ibi fides, stipitesq; præacutos defigit. Hæc leuib; cratibus terraq; inæquat: aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præsepit. Hæ paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet. expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq; raros in muro, turribusque disponit, hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent: atq; ijs expedito loco astuaria nauigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum iniurijs, atq; ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. Itaque cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atq; in ea re occupatis, uulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar

far scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei ge-
 rende facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues
 soluit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo si-
 gno quo conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad na-
 ues decurrunt. Milites positæ scalis, muros ascendunt, sed
 moniti à Brundusinis, ut uallum cæcum, fossasq; caueant,
 subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti ad portum
 perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæ-
 saris adhæserant, scaphis, lintribusq; deprehendunt, depre-
 hensasq; excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotij
 maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pom-
 peium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxilijs con-
 firmaret: tamen rei eius moram, tēporisq; longinquitatem
 timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius præsen-
 tem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur,
 ut ex longinquiorebus regionibus Galliæ, Piceniq; & à
 freto naues essent expectandæ, sed id propter anni tem-
 pus longum, atque impeditum uidebatur. Inter ea uete-
 rem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera
 erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equi-
 tatum parari. Galliam, Italiamq; tentari se absente nole-
 bat. Itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem
 omittit. In Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris mu-
 nicipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brun-
 dusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum le-
 gione una Valerium legatum: in Siciliam, Curionem pro-
 prætorem cum legionibus tribus: Eūdem cum Siciliam re-
 cepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet.
 Sardiniam obtinebat M. Cotta: Siciliam M. Cato. Africam
 sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Va-
 lerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, sua
 sponte

*peragebat:

*uacuas pro-
uincias

spōte ex oppido Cottā eijciūt. Ille perterritus, quōd omne
provinciam cōsentire intelligeret, ex Sardinia in Africam
profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat,
nouas ciuitatibus imperabat, hæc magno studio * agebat:
In Lucanis, Brutijsq; per legatos suos ciuium Romanorum
delectus habebat, equitū, peditumq; certū numerum à ciui-
tatibus Siciliæ exigebat: quibus rebus penè perfectis adue-
tu Curionis cognito, queritur in cōcione sese proiectum,
ac proditū à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis,
nō necessarium bellum suscepisset: & ab se, reliquisq;
in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellū apta, ac pā-
rata cōfirmauisset. Hæc in cōcione questus ex provincia fu-
git. Nacti * uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio
Scilliam, cū exercitibus eō perueniunt. Tubero cū in Afri-
cam uenisset, inuenit in provincia cū imperio Actium Vt-
rum, qui ad Auximum, ut suprà demonstrauimus, amissis co-
hortibus, protinus ex fuga in Africā peruenerat, atq; eam
sua spōte uacuā occupauerat, delectuq; habito duas legio-
nes effecerat, hominū, & locorū notitia, & usu eius pro-
uincie nactus aditus ad ea conāda, quōd paucis ante annis
ex Prætura eam provinciam obtinuerat. Hic uenientem
Viticam cum nauibus Tuberōnem, portu, atq; oppido pro-
hibet, neque affectum ualetu line filium exponere in ter-
ram patitur: sed sublatiis anchoris, excedere eo loco cogit.
His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus à labore
intermitteretur, milites in proxima municipia deducit:
ipse ad urbē proficiscitur: coacto Senatu, iniurias inimico-
rum cōmemorat: docet se nullū extraordinarium honorē
appetisse, sed expectato legitimo tēpore cōsulatus, eo fuisse
se cōtentum, quod ab omnibus ciuibz pateret latū ab dex-
cem Trib. pl. cōtradicientibus inimicis, Catone uerō acer-
rime

rimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora
dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur. ipso con-
sule Pompeio, qui si improbasset, cur fieri passus esset? Si
probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Pati-
tiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro
postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipse
facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab
altero postularent, in se recusarēt, atque omnia permisce-
ri mallet, quàm imperium, exercitusq; dimittere. Iniu-
riam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem, &
insolentiam in circumscribendis Tr. Pl. Conditiones à se la-
tas, & expedita colloquia, & denegata commemorat. Pro
quibus rebus orat, ac postulat ut Rempublicam susci-
pian, atque unà secum administrent. Sin timore defugiāt,
illis se* honori non defuturum, & per se Rempu. admini-
straturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti
oportere, neq; se reformidare quod in Senatu paulò antè
Pōpeius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs autorita-
tem attribui, timoremq; eorum, qui mitterent, significari,
tenuis, atq; infirmi hæc animi uideri: se uerò, ut operibus
antè studuerit, sic iustitia, & æquitate uelle superare. Pro-
bat rem Senatus de mittendis legatis, sed qui mitterentur,
non reperiebātur, maximeq; timoris causa pro se quisque
id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens
ab Vrbe in Senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui
Romæ remansissent, & qui in castris Caesaris fuissent.
Sic triduū disputationibus, excusationibusq; extrahitur.
Subijcitur etiam L. Metellus Tr. Pl. ab inimicis Caesaris,
qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quasunque agere
instituerat, impediāt. Cuius cognito consilio, Caesar, fru-
stra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus o-
mittat,

*aliàs, oneri

mittat, infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficisci-
 scitur atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quò cum ue-
 nisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibul-
 lium Rufum, quem paucis diebus antè Corfinio captum
 ipse dimiserat: Profectum item Domitium ad occupandum
 Masiliam nauibus actuarijs septem, quas Sicilia, & Sardi-
 * à priuatis nia * priuatis coactis seruis, liberisq; colonis suis cõpleue-
 rat. Præmissos etiam legatos Masilienses domum nobiles
 adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhor-
 tatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficio-
 rum in eos memoriam expellerent. Quibus mādatis acce-
 ptis Masilienses portas Cæsari clausērūt. Albicos barba-
 ros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq;
 supra Masiliam incolebant, ad se uocauerant. Frumentum
 ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in urbem
 conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: mu-
 ros, classē, et portas reficiebāt. Euocat ad se Cæsar Mas-
 siliensium x v. primos: cum his agit, ne initium inferendi
 belli à Masiliensibus oriatur: Debere eos Italiæ totius au-
 toritatē sequi potius, quàm unius hominis uolūtati oðtem-
 perare: reliquaq; quæ ad eorum sanandas mētes pertinere
 arbitrabatur, cõmemorat. Cuius orationem domum lega-
 ti referunt: atque ex autoritate hæc Cæsari renūntiant: In-
 telligere se, diuisum esse populum Romanum in partes
 duas, neq; sui iudicij, neq; suarum esse uirium, discernere,
 utra pars iustiorē habeat causam. Principes uerò esse eor-
 um partium Cn. Pompeium, & C. Cæsarē patronos ciui-
 tatis: quorum alter agros, Volgarum, Arecomicorum &
 Iluorum publicè his concesserit: alter bello uictas Gal-
 lias attribuerit: uectigaliaq; auxerit: quare paribus eo-
 rum beneficijs parem se quoq; uoluntatē tribuere debere,
 & nec

Et neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portubus recipere. Hæc dum inter eos agunt, Domitius nauibus Masiliam peruenit, atq; ab ijs receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquò uersus dimittitur: onerarias naues, quas ubiq; possunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas, reficiendasq; utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt, reliquas merces cômectusq; ad obsidionem urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Masiliam adducit, turres, uineasq; ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelatæ numero duodecim facere instituit. Quibus effectis, armatisq; diebus triginta, à qua die materia cesa est, adductisq; Masiliam, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Masiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rusti, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, et Petreius, et Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citiorem, aliter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonũ agrum, Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad

Afranium proficiscatur: Varro cum his, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaq; totius Lusitaniae à Petreio, Celiberis, Cantabris, Barbarisq; omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit: constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreij duae: praeterea scutatae citerioris prouinciae, & cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter octoginta, equitum utriusque prouinciae circiter quinque millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiseraat, ad sex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, * quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo, & fortissimo quoque euocato. Hinc optimi generis * hominum ex Aquitanis, Montanisq; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturum. Simul à Trib. militum centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter se equestribus praelijs contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine congregate pabula

*quam ipse
pacauerat,

*homines

pabulatoribus presidio proprio legiones Fabianæ duæ flu-
men transissent, impedimentaq; & omnis equitatus seque-
retur, subito iumentorum, & aquæ magnitudine pons est
interruptus, & reliqua multitudo equitû interclusa. Quo
cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus
quæ flumine ferebantur, celeriter suo pôte Afranius, quem
oppido, castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor,
equitatumq; omnem transiecit, duabusq; Fabianis occur-
rit legionibus: cuius aduentu nuntiato, L. Plancus, qui le-
gionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit supe-
riorem, diversamq; aciem in duas partes constituit, ne ab
equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari nume-
ro magnos impetus legionum, equitatusq; sustinet. Com-
misso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul
ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte
subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut
duces aduersariorum occasione, & beneficio fortune ad
nostros opprimendos uterentur, quarum aduëtu prælium
dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo bi-
duo Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi presidio re-
liquerat, in castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate in-
interruptus, penè erat reffectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse
cognita locorum natura, ponti, castrisq; presidio sex co-
hortes reliquit, atque omnia impedimenta, & postero die
omnibus copijs triplici instructa acie, ad illerdam profici-
scitur, & sub castris Afranij constituit, & ibi paulisper sub
armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Pote-
state facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub
castris *constituit. Caesar, ubi cognouit per Afranium stare *constituit,
quò minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus môtis,
internusis circiter passibus quadringentis, castra facere

constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri ueluit, quod eminere, & procul uideri neceſſe erat, ſed à fronte caſtrorum contra hoſtem pedum quindecim foſſam ſuri iuſſit. Prima, & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hoſ opus in oculo acies tertia faciebat. Sic omne prius eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub ueſperum Ceſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, & quòd longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiuſq; terrendi cauſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producant, & prælio laceſſunt. Neque idcirco Ceſar opus intermiſſit, conſiſſus præſidio legionum trium, & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducant Tertia die Ceſar uallo caſtra communii, reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimenta; ad ſe traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, ubi caſtra Petreius, atque Afranius habebant. planities circiter paſſuum trecentorum, atque in hoc ſerè medio ſpatio tumultus erat paulò editior, quem ſi occupaeſſet Ceſar, & communieſſet, ab oppido, & ponte, & comæatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum aduerſarios conſidebat. Hoc ſperans legiones treis ex caſtris educit, acieq; in locis idoneis inſtructa unius legionis

nis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumultum iubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumultum Afraniani uenerant, nostri repellantur, atque alijs summissis præsidij terga uertere. seq; ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primò procurreant, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruant, rari, dispersiq; pugnarent, si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq; barbaris genere quodam pugnae assuefacti, quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uel multum earum regionum consuetudine moueatur. Hæc tum ratio nostros perturbauit, insuetos huius generis pugnae, circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem, consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit, hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem suppressit, rursumq; terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt: hinc se recipere cum uellent, rursum illi

* autē editus
locus tenui
fastigio.

ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido * autem declivi fastigio uergebat, in longitudinem passuum circiter quadringentorum: hæc nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atque omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copię, atque ex castris cohortes per oppidum crebrò summitebantur, ut integri desessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus, desessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque, nostrisq; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem, in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute conmittitur, atq; inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Qu. Fulginius ex primo hastato legionis quartæ decimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: uulnerantur amplius sexcentis. Ex Afraniatis interficiuntur T. Cæcilius primipili

pili Centurio, & præter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discesse existimarent. Afraniani, quòd cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinissent, & initio locum, tumultumq; tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coëgissent. Nostri autem, quòd iniquo loco, atque impari congressi numero essent, quòd quinque horis prælium sustinissent, quòd montem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga uertere aduersarios coëgissent, atq; in oppidum compulissent. Illi cum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munerunt, præstidumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas coortur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nix profluxit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio nullum triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustiis continebantur, neque ciuitates, quæ ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliâq; ueniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hybernis erant, neque multum à maturitate aberant, ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius penè omne frumentum ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat: reliqui

si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat:
 pecora, quod secundum poterat esse inopie subsidium,
 propter bellum finitimae ciuitates longius remouerant.
 Qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi,
 hos leuis armaturae Lusitani, peritijq; earum regionum
 Cetrati citerioris Hispaniae consectabantur, quibus erat
 procliuē tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium
 est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus
 Afranij omnium rerum abundabat copia, multum erat
 frumentum prouisum, & conuectum superioribus tempo-
 ribus, multum ex omni prouincia comportabatur, magna
 copia pabuli suppetebat, harum rerum omnium facultates
 sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat, & loca trans
 flumen integra, quò omnino Caesar adire non poterat.
 Ex permanserunt aquae dies quàm plures. Conatus est
 Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis per-
 mitterebat, neque ad ripam dispositae cohortes aduersario-
 rum perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile,
 cùm ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum
 quòd ex totis ripis in unum, atq; angustum locum tela iac-
 ciebantur: atq; erat difficile eodem tempore rapidissimo
 flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatum Afranio
 magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flu-
 men constitisse. Venerant eò sagittarij ex Rutenis, equites
 ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut
 fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis
 hominum millia circiter sex cum seruis, liberisq;: sed nul-
 lus ordo, nullum imperium certum: cùm suo quisque consue-
 *superiore lio uteretur, atq; omnes sine timore iter facerent, usi * su-
 periorum temporum, atque itinerum licentia. Erant com-
 plures honesti adolescentes Senatorum filij, & equestris
 ordinis.

ordinis. Erant legationes ciuitatum, erant legati Casaris, hos omnes flumina continebant: ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq; ante missis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, praetiumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuerunt, sed ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eodiem sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calorum, atq; impedimentorum non magnus numerus: his tamen omnibus annona creuit, quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit: iamq; ad denarios* quinquaginta in singulos modios, ante nona peruenerat, & militum uiretis inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariae rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Caesar ijs ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidij, tutabatur. Haec Afranius, Petreiusq; & eorum amici pleniora etiam, atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingeat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nuntijsq; Romam perlati, magni demum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium pro-

q s fici sce

fificiebantur: alij ut principes talem nuntium attulisse, alij
 ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi ue-
 nisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset, atque omnes
 uia ab Afranijs militibus, equitibusq; obsiderentur, nec
 pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naues
 faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britan-
 niae docuerat. Carinae primum, * ac statumina ex leui mate-
 ria fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum
 corijs intgebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit no-
 stu millia passuum a castris ^{xxii} militesq; his nauibus
 flumen transportat, continentemq; ripae collem improuiso
 occupat. Hunc celeriter, prius quam ab aduersarijs sentia-
 tur, communit: huc legionem postea traiecit, atq; ex utraq;
 parte pontem institutum perficit biduo. Ita commectitur, &
 qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit, & rem
 frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum ma-
 gnā partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulato-
 res, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam magnum
 numerum iumentorum, atq; hominum intercipiunt, cohore-
 tibusq; centuriatis subsidio missis, scienter in duas partes
 sese distribuunt, alij, ut praedae subsidio sint, alij ut uenien-
 tibus resistent, atq; eos propellant, unamq; cohortem, quae
 tenere ante caeteras extra aciem procurrerat, seclusam a
 reliquis circūueniunt, atque interficiunt, incolumesq; cum
 magna praeda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum
 haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitij
 consilio naues longas expediunt numero decemseptem,
 quarum erant undecim tectae: multa his minora nauigia
 addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: ma-
 gnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de
 quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos
 praemijs

* alias, stramine & leui materia, &c.

premijs, pollicitationibusq; incitant, certas sibi deposcit na-
 ues Domitius, atque has colonis, pastoribusq; quos secum
 adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, ma-
 gna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat
 D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, statio-
 nes obtinebant. Erat multo inferior numero nauium Bru-
 tus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros
 antesignanos, centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui
 sibi id muneris depoposcerant: ij manus ferreas, atq; har-
 pagones paraauerant, magnog; numero pilorum, tragula-
 rum, reliquorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito ho-
 stium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massi-
 liensibus consiliunt, pugnatum utrinque est fortissime, atq;
 acerrime: neq; multum Albici nostris uirtute cedebant, ho-
 mines asperi, et montani, exercitati in armis, atq; ij modò
 digressi à Massiliensibus recentem eorundem pollicitatio-
 nem animis continebant, pastoresq; indomiti spe libertatis
 excitati sub oculis domini suam probare operam studebāt.
 Ipsi Massilienses et celeritate nauium, et scientia guber-
 natorum confisi, nostros eludebant, impetusq; eorum ex-
 cipiebant, et quod licebat latiore spatio, producta longius
 acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri
 singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent,
 contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab
 scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutem monta-
 norum confugiebant. Nostri (quod minus exercitatis remi-
 gibus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, qui res-
 pente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum
 etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gra-
 uitate, et tarditate nauium impediebantur, factæ enim subi-
 to ex humida materia, non eundem usum celeritatis ha-
 bebant

bebant) itaque dum locus cominus pugnandi daretur, et
 quo animo singulas binis nauibus obiciebant, atque inie-
 cta manu ferrea, et retenta utraque naue, diuersi pugna-
 bant, atque in hostium naues transcendebant, et magno
 numero Albicorum, et pastorum interfecto, partem na-
 uium deprimunt, nonnullis cum hominibus capiunt, reli-
 quas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium
 cum ijs, quae sunt captae, intereunt 1 x. Hoc primum Cae-
 sari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter
 fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus li-
 berè, minus audacter uagabantur: aliàs non longo ab cas-
 tris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, an-
 gustius pabulabantur: aliàs longiore circuitu custodias,
 stationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto deirimen-
 to, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sar-
 cinis fugiebant. Postremò etiam plures intermutere dies,
 et præter consuetudinem omnium noctu constringerant pa-
 bulari. Interim Oescenses, et Calaguritani, qui erant cum
 Oescensibus contribui, mittunt ad eum legatos, seseq; im-
 perata facturos pollicentur: hos Tاراconenses et Lacetani,
 et Ausetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui
 flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omni-
 bus, ut se frumento iuuent: pollicentur, atque omnibus
 undique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transiit
 etiam cohors Illurgauonensis ad eum cognito ciuitatis con-
 silio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit
 commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinque ciuitati-
 bus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extin-
 ctis rumoribus de auxilijs legionum, quae cum Pompeio
 per Mauritaniam uenire dicebantur, multae longinquiores
 ciuitates ab Afranio desciscunt, et Caesaris amicitiam se-
 quuntur.

quuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum,
 Caesar ne semper magno circuitu per pontem equitatus es-
 set mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta
 in latitudinem complures facere instituit, quibus * partem
 aliquam Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine effice-
 ret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius, Pe-
 treiusq; perueniunt, ne omnino frumento pabuloq; inter-
 cluderentur, quod multum Caesar equitatu ualebat. Itaque
 cōstituunt * ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum * ipsis
 transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod
 ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum
 L. Sertorio steterant, ciuitates * uictæ nomē, atq; imperium * uinctæ
 absente timebant: quæq; in amicitia manserāt Pompeij, ma-
 gnis affectu beneficijs eum diligebant: Caesaris autē in Bar-
 baris erat nomē obscurius. Hic magnos equitatus, magnaq;
 auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere
 cogitabant. hoc initio consilio toto flumine Ibero naues
 conquirere, & Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum
 positum ad Iberum, * milliaq; passuum à castris aberat xx. * milliaque
 quinq; passuū
 Ad eum locum fluminis nauibus iunctis pontē imperant sic-
 re, legionesq; duas flumen Sicorim traducunt, castraq; mu-
 niant nullo pedum duodecim. Qua re per exploratores co-
 gnita, summo labore militum Caesar continuato diem, no-
 temq; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat,
 ut equites etsi difficulter, atq; egre fiebat, possent tamen,
 atq; auderent flumen transire. Pedites uerò tantummodo
 humeris ac summo pectore extarent, ut tū altitudine aque,
 tum etiam rapiditate fluminis ad transeundū * impedirentur
 * nō impedit
 Sed tamen eodem serē tēpore pons in Ibero propē esse
 ctus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiēbatur. Iā ue-
 rò cō magis illi maturandum iter existimabāt. Itaq; duabus
 auxiliis

de hoc loco

auxiliaribus cohortibus illud præsidio relictis, omnibus
 copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas
 superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relin-
 quebatur Casari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersario-
 rum malè haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum
 circuitū habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum
 peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, &
 cū de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius castra mouisset,
 repente sese ad nouissimum agmē ostendunt, & magna mul-
 titudine circūfusa morari, atq; iter impedire incipiunt. Pri-
 ma luce ex superioribus locis, quæ Caesaris castris erāt con-
 iuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorū
 premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extremum
 agmē, atque interrumpi, alias inferri signa, & uniuersa-
 rum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus cō-
 uersos insequi. Totis uerò castris milites cōturbati, & do-
 lere hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius
 duci: Centuriones, Tribunosq; militum adire, atq; obse-
 rare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo, neu peri-
 culo parceret paratos esse sese, posse, & audere eā transire
 flumen, quā traductus esset equitatus. Quorum studio, &
 uocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantæ magnitudinis
 flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque expe-
 riendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnibus cen-
 turijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uideban-
 tur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio ca-
 stris relinquit: reliquas legiones expeditas educit, magnoq;
 numero iumentorum in flumine supra, atq; infra constitu-
 to, traducit exercitum: pauci ex his militibus ut fluminis
 abrepti ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt
 tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias instruit,
 tripli

triplicemq; aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut millium sex ad iter addito ad usum circuitu magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum prelio obiciat. Rursus conantes progredi insequitur, et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant castra ponunt. (Suberant enim montes, atque a millibus passuum quinque itinera difficilia, atque angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris: praefidisq; in angustiis collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) et totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius a castris processerant, equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, Duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, et uasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Caesaris. Munitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterque idem suis renuntiat, quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera, et montuosa, qui prior has angustias occupauit,

ex parte
 pauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectiois queritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur. Alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri. Cirs cunfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri, nocturnaq; praelia esse uitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni consulere consueuerit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum, & Centurionum praesentiam asferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum, eisi aliquo accepto detrimento, tamen, summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia. & prima luce postridie constituunt proficisci: Caesar exploratis regionibus, albente coelo omneis copias castris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit: namq; itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur: ipsi erant transcendende ualles maximæ, ac difficillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediabant, ut arma per manus necessariò traderentur, militesq; inermes subleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites uisendi causa leti ex castris procurrebant, contumeliosisq; uocibus prosequiebantur nos, necessarij uictus inopia coactos sugere, atque ad Iberdam reuerii. Erat enim iter à proposito dis-

uersum contrariamq; in partem *iri uidebatur. Duces ue- *iniri
 rō eorum suum consilium laudibus ferebant, quōd se ca-
 stris tenuissent, multumq; eorum opinionem adiuuabat,
 quōd sine iumentis, impedimentisq; ad iter profectos uide-
 bant, ut non posse diutius inopiam sustinere considerent.
 Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspe-
 xerunt, iamq; primos superare regionem castrorum ani-
 maduertunt: nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris,
 quin statim castris exeundum, atque occurrendum puta-
 ret. Conclamatur ad arma, atque omnes copie, paucis
 præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoq; ad ibicum
 itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certa-
 men, utri prius angustias montesq; occuparent. Sed exerci-
 tum Caesaris uiarum difficultates tardabant. Afranij copias
 equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afra-
 nianis huc erat necessario deducta, ut si priores, montes,
 quos petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent: impedi-
 menta totius exercitus, cohortesq; in castris relictas, serua-
 re non possent, quibus interclusis exercitu Caesaris auxiliū
 ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar, atq;
 ex magnis rupibus nactus planitiem, in * hanc contra ho- * hac
 stem aciem instruit. Afranius cum ab equitatu nouissimum
 agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quen-
 dam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum
 cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excel-
 sissimus, mittit. Hūc magno cursu cōcitos iubet occupare,
 eo consilio uti ipse eodē omnibus copijs cōtenderet, & mu-
 tato itinere iugis Octogesam perueniret. Hūc cum obliquo
 itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in
 cohortes impetū facit, nec minimā partē temporis equitum
 uim Cetrati sustinere potuerūt, omnesq; ab his circūuenti,
 r in

in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerende rei, neque uerò id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo, atque aperto conspigeretur, idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret praelium committere, omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non subuenissent, quod de colle non recederent, quod uix equitum incursum sustineret, collatq; in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa seruant: quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Caesar in eam spem uenerat, se sine pugna, et sine uulnere suorum, rem conficere posse, quod re frumentaria aduersarios interclusisset. Cur etiam secundo praelio aliquos ex suis amitteret? Cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites? Cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris consilio superare, quam gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos uidebat, quibus saluis, atque incolumnibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris d'plerisque non probabatur. Milites uerò palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoriae dimitteretur, etiam cum uellet Caesar, sese non esse pugnaturus. Ille in sua sententia perseverat, et paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduersariis minuit. Petreius, atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Caesar praesidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere

re, quam proximè potest hostium castris castra commu-
nit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd
omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant,
de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, illerda-
m si reuerti uellent: alterum, si Taraconem peterent. Hæc
consultantibus eis, nuntiatu aquatores ab equitatu pre-
mi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt
equitum & cohortium alararum, legionariarq; interij-
ciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere inci-
piunt, ut intra munitionem, & sine timore, & sine statio-
nibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atque Asra-
nius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius
progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites col-
loquiorum facultatem, uulgo procedunt, & quem quisque
in castris notum, aut municipem habebat, conquirent, atque
* uocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi * euocat
perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio uiuere.
Deinde Imperatoris fidem querunt, recte ne se illi sint cõ-
missuri, & quòd non ab initio fecerint, armaq; cum homi-
nibus necessarijs, & consanguineis contulerint, conque-
runtur. His prouocati sermonibus fidem ab imperatore de
Petreij, & Afranij uita petunt, ne quod in se scelus con-
cepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirma-
tis rebus, se statim signa translaturus confirmant. Lega-
tosq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cas-
rem mittunt: interim alij suos in castra inuitandi causa ad-
ducunt, alij ab suis adducuntur, adeò, ut una castra iam sã-
cta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militum,
& Centuriones ad Casarem ueniunt, seq; ei commendant.
Hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocau-
rant, & secum in castris habebant obsidum loco: ij suos

notos, hospitesq; querebant, per quem quisque eorum adi-
 tum commendationis haberet ad Caesarem. Afranij etiam
 filius adolescens de sua, et parentis sui salute cum Cae-
 sare per Sulpitium legatum agebat. Erant plena letitia, et
 gratulatione omnia eorum, qui tanta pericula vitasse, et
 eorum qui sine vulnere tantas res confectisse uidebantur,
 magnumq; fructum suae pristinae lenitatis omnium iudi-
 cio Caesar ferebat: consiliumq; eius a cunctis probabatur.
 Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere dis-
 cedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut
 quicumque accidisset casus, hunc quieto, et equo animo
 ferret. Petreius uero non deserit sese, armat familiam,
 cum hac, et praetoria cohorte Cetratorum, barbarisq;
 equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suae custodiae
 causa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat,
 colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris,
 quos deprehendit interfecti: reliqui coeunt inter se, et res
 pentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gla-
 diosq; distringunt, atque ita se a Cetratis, equitibusq; de-
 fendunt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra
 recipiunt, et ab his cohortibus, quae erant in statione ad
 portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius
 manipulos circuit, militesq; appellat, neu se, neu Pom-
 peium absentem imperatorem suum aduersarijs ad suppli-
 cium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in praeto-
 rium. Postulant, ut iurent omnes se exercitum, ducesq;
 non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a
 reliquis consilium capturos. Princeps in haec uerba iurat
 ipse, ad idem iusiurandum adigit Afranium, subsequuntur
 Tribuni militum, Centurionesq;. Centuriatim producti
 milites idem iurant, edicunt penes quem quisque sit miles
 Caesaris

Caesaris, ut producat: productos palmam in pretorio in-
 terficiunt: sed plerique quos ceperant, celant, noctuq; per-
 uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas
 in supplicio, * uana religio iurifurandi, spem presentis de- * noua
 diuionis sustulit, mentesq; militum conuertit, & rem ad
 pristinam belli rationem redegit. Caesar milites aduersa-
 riorum, qui in castra per tempus colloqui uenerant, sum-
 ma diligentia conquiri, & remitti iubet. Sed ex numero
 Tribunorum militum, Centurionumq; nonnulli sua uolun-
 tate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in ho-
 nore habuit. Centuriones ampliorisq; ordinis equites Ro-
 manos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur
 Afraniani pabulatione, aquabantur egrè, frumenti copiam
 legionarij nonnulli habebant, quòd dierum uigintiduorum
 ab illerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxilia-
 resq; nullam, quorum erant & facultates ad paradium exi-
 gue, & corpora insueta ad onera portanda: itaq; magnus
 eorum quotidie numerus ad Casarem perfugiebat. In his
 erat angustijs res. Sed ex propositis consilijs duobus expli-
 citius uidebatur ad illerdam reuerti, quòd ibi paululum fru-
 menti reliquerant, ibi se reliquum consilium expleturos
 confidebant. Tarraco aberat longius, quo spatio plures
 rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato con-
 silio, ex castris profisciscuntur. Caesar equitatu premissis,
 qui nouissimum agme carperet, atque impediret, ipse cum
 legionibus subsequitur: nullum intercedebat tempus, quin
 extremi cum equitibus preliarentur. Genus erat hoc pug-
 nae, expedite cohortes nouissimum agmen cladebant,
 pluresq; in locis campestribus subsistebant: si mons erat
 ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat,
 quòd ex locis superioribus qui antecesserant, suos ascen-
 dentes

dentes protegebant: cum uallis, aut locus decliuus suberat,
 neq; ij. qui antecesserant, morantibus opem ferre poterat,
 equites uerò ex loco superiore in aduersarios tela conij-
 ciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant,
 ut cum eiusmodi esset locus appropinquatum, legionum si-
 gna consistere tubrent, magnoq; impetu equitatum repel-
 lerent: eo summo, repete incitati cursu, sese in ualles uni-
 uersi demitterent, atq; ita transgressi rursus in locis supe-
 rioribus consisterent, nam tantum ab equitum suorum au-
 xilijs aberant, quorum numerum habebant magnū, ut eos
 superioribus perterritos praelijs, in medium reciperet ag-
 men, ultroq; eos tuerentur, quorum nulli ex itinere exce-
 dere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur. Tali
 dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, cre-
 broq; ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit: milia
 enim progressi quatuor, uehementius peragitati ab equita-
 tu, montem excelsum capiunt, ibiq; una fronte contra ho-
 stem castra muniant, neq; iumentis onera deponūt. Vbi Ce-
 saris castra posita, tabernaculaq; cōstituta, et dimissos equi-
 tes pabulandi causa animaduertere, sese subito proripiunt
 hora circiter sexta eiusdē diei, et spe nacti morae, discessu
 nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re ani-
 maduersa, Caesar relictis his legionibus, subsequitur, presti-
 dio impedimentis paucas cohortes relinquit, hora deci-
 ma subsequi, pabulatores, equites que reuocari iubet, ce-
 leriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuer-
 titur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, ut pe-
 nē terga conueriant, compluresq; milites, etiam nonnul-
 li centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atq;
 que uniuersum imminerebat. Tum uerò neque ad exploran-
 dum idoneum locum castris, neq; ad progrediendum data
 facile

Wen
 facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & na-
 tura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæ-
 sar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacescit: & co-
 die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent
 ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumpe-
 rent. Illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte muni-
 tiones proferunt, castraq; castris conuertunt. Hoc idem
 postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem
 consumunt: sed quantum opere processerant, & castra
 protulerant, tantò aberant ab aqua longius, & presentii
 malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi
 causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in
 castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt, pabula-
 tum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessa-
 riam subire deditiõnem, quàm prælio decertare malebat. Co-
 natur tamen eos hallo, fossaq; circummunire, ut quàm maxi-
 mè repentinæ eorum eruptiones demoretur, quò necessario
 descensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti, &
 quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta in-
 terfici iubent. In his operibus consilijsq; biduū consumitur.
 Terto die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi
 impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter
 octaua signo dato legiones educunt, aciemq; sub castris in-
 struunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnè
 conuenire iubet, aciem instruit. Contra opinionem enim
 militum, famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnū
 detrimentum afferebat, sed eisdem de causis, quæ sunt co-
 gnite, qui minus amicare uellet, moneretur: atque hoc
 etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugam comectis
 aduersarijs, non multam ad summam uictoriæ iuuare po-
 terat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris

castra distabant. Hinc duas parti-^{ti} acies occupant duae:
 tertia uacabat, ad incursum, atq; impetum militum relicta:
 si praelium committeretur, propinquitas castrorum cele-
 rem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa con-
 stituerat signa inferentibus resistere, prior praelio non las-
 cessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta, & ter-
 tia in subsidijs locum alariae cohortis obtinebat. Caesaris
 triplex, sed primam aciem, quam ternae cohortes ex quin-
 ta legione tenebant, has subsidariae ternae, & rursus alie
 totidem, suae cuiusque legionis, subsequiebantur: sagittarij,
 funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera
 cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum
 uidebatur: Caesar, ut nisi coactus praelium non committeret:
 ille ut opera Caesaris impediret. Prodiit tamen res,
 aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra
 discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat
 perficere: illi uadium fluminis Sicoris tentare, si transire
 possent. Quare animaduersa, Caesar Germanos leuis ar-
 mature, equitumq; partem flumen traiecit, crebrasq; in
 ripis custodias disponit. Tandem omnibus rebus obses-
 sum quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aqua,
 ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fie-
 ri possit, semoto a militibus loco: ubi id a Cesare negatum,
 & palam si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis
 loco Caesaris filius Afranij. Venitur in eum locum, quem
 Caesar deligit. Audiente utroque exercitu loquitur Afra-
 nius, non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod
 fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conscrua-
 re uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij
 talisse perpeffos omnium rerum inopiam. Nunc uero pene
 circuētos ut feminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi
 ingr

ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignomi-
 niam ferre posse. Itaque se uictos confiteri, orare, atque
 obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ul-
 timum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm
 potest demississimè, atque subiectissimè exponit. At ea Cæ-
 sar respondit, nulli *omnium has partem uel querimonie, *hominum
 uel miserationis minus conuenisse. reliquos enim omneis
 suum officium præstitisse, se, qui etiam bona conditione,
 et loco et tempore æquo conflagrare noluerit, ut quàm in-
 tegerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui in-
 iuria etiam accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate
 habuit, conseruari, et texerit: illius denique exercitus mi-
 lites, qui per se de cõcilianda pace egerint, qua in re omniũ
 suorum uitæ consulendum putarunt, sic omnium ordinum
 partem in misericordia constituisse: ipsos Duces à pace ab-
 horruisse: eos neq; colloqui, neq; induciarum iura seruasse,
 et homines imperitos, et per colloquium deceptos cru-
 delissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunque
 hominibus nimia pertinacia, atq; arrogãtia accidere soleat,
 uti eò recurrant, et id cupidissimè petant, quod paulò antè
 contempserint: neq; nunc se illorum *humilitate neq; aliqua *humani-
 tates temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeatur
 opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos iam an-
 nos aluerint, uelle dimitti. neque enim sex legiones alia de
 causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam, ne-
 que tot, tantasq; classes paratas, neq; summissos Duces rei
 militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hispanias nihil
 ad usum Prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem
 pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem
 contra se parari, in se noui generis imperia constitui, ut idẽ
 ad portas urbanis præsideat rebus, et duas bellicosissimas
 Prouin

*neque enim
interp.

Prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur: in se etatis excusationem nihil ualere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quae tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, Prouincijs excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam pack esse conditionem. Id uero militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde praemii missionis ferrent. Nam cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, *neque enim omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset in utranque partem uerbis disputatum, res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur: nequid eis noceatur, ne ue quis inuitus sacramento cogatur, à Caesare cauetur. Caesar ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, is, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta estimatione, pecuniam pro his rebus soluit. Quasunque postea contro-

uerfias

uersas inter se milites habuerant, sua sponte ad Caesarem introduxerunt, Petreius, atque Afranius, cum stipendium ab legionibus penè seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est. Eoq; utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eiq; negotio Q. Fusium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIIVS II.

VM HAEC in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uincas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui, naualibusq; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quae aditum habet à terra: huius quoque spatij pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudine

Massiliae situs

multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq; comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erat antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus: tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nulla con-texte uiminibus uineæ suslinere possent. Asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atq; hi maximis ballistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedibus lignis cōiunctis inter se porticus integebantur, atq; hac agger inter manus proferebatur: antecede-bat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa facta, item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iac-tus, & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, al-titudo muri, atq; turrium, multitudo tormētorum, omnem administrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eru-ptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri, & turribus inferebantur: quæ facili nostri repellebant milites, magnisq; ul-tro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppi-

L. Nasidius. dum reijciebant. Interim **L. Nasidius** ab **Cn. Pompeio** cum classe nauium sedecim, in quibus pauca erant ærata, **L. Domitio**, **Masiliensibusq;** subsidio missus, freto **Siciliæ**, impru-dente, atq; inopinante **Curione** prouehitur: appulsisq; **Mes-seniam** nauibus, atq; inde propter repentinum terrorem prin-cipum, ac **Senatus** fuga facta, ex naualibus eorum unā deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum **Masiliam** uer-sus perficit, præmissaq; clam nauicula **Domitium**, **Masiliensibusq;** de suo aduentu certiores facit: eosq; magnopere hor-tatur, ut rursus cum **Bruti** classe, additis suis auxilijs, consis-gant. **Masilienses** post superius incommodum ueteres ad eundem numerū ex naualibus productas naues refecerant, summāq; industria armauerāt: remigum, gubernatorumq; magna

Masiliensium
classis refe-
cta

magna copia suppetebat: piscatoriasq; adiecerant, atq; con-
 texerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagitta-
 rii, tormentisq; compleuerant. Tali modo instructa classe,
 omnium seniorum, matrumfamilie, uirginum precibus, &
 fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirēt, non
 minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues
 conscendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuisis, la-
 titantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, uehemē-
 tiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Nas-
 dii summa spe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nasti
 idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est Taurenta.
 castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt. Ibiq; na-
 ues expediunt, rursusq; se ad confligendum animo confir-
 mant, & cōsilia communicant. Dextra pars Massiliensibus
 attribuitur, sinistra Nasidio. Eōdem Brutus contendit, atq; Bruti classis.
 flo nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arela-
 tæ per Cæsarem, captiue Massiliensium accefferāt sex. Has
 superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instru-
 xerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent,
 ut uictos contemnerent: plenus spei bonæ, atq; animi aduer-
 sus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonij, at-
 que omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut o-
 mnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesq; supe-
 rioris ætatis cum liberis, atque uxoribus, publicisq; custo-
 dijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa
 Deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiec-
 ti uictoriam* ab Dijs exposcerent. Neque erat quisquam o- * ab iis exp.
 mnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortuna-
 rum euentū consistere existimaret. Nam & honesti ex iu-
 uentute, & cuiusque ætatis amplissimi nominatim euocati,
 atq; obsecrati, naues conscenderant, ut si quid aduersi acci-
 disse,

diffet, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore
 re uiderent: si superauissent, uel domesticis opibus, uel ex-
 ternis auxilijs de salute urbis confiderent. Commisso præ-
 lio Massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit: sed memo-
 res eorum præceptorum, quæ paulò antè ab suis acceper-
 rant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad co-
 nandum habituri uiderentur: & quibus in pugna uitæ pe-
 riculum cederet, non ita multò sed reliquorum ciuium fa-
 tum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem es-
 set belli fortuna patiendæ: diductisq; nostris paulatim nauibus,
 & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus
 dabatur, & si quando nostri facultatem nacti ferrets iniectis
 manibus nauem religauerant, undiq; suis laborantibus suc-
 currebant. Neq; uerò coniuncti Albicis cominus pugna des-
 ficiebant, neque multum cedebant uirtute nostri: simul ex
 minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, mul-
 ta nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis uul-
 nera inferebant. Conspicæq; naues triremes duæ nauem
 D. Bruti, quæ ex signo facile agnosci poterat, duabus ex
 partibus sese in eam incitauerant: sed tantum re prouisa
 Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento ante-
 cederet. Ille adeò grauiter inter se incitæ conflixerunt, ut
 uehementissimè utræque ex concursu laborarent: altera ue-
 rò perfractò rostro tota collabeficeret. Quæ re animaduersa,
 quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas
 impeditas impetum faciunt, celeriterq; ambas deprimunt.
 Sed Nasidiane naues nulli usui fuerunt, celeriterq; pug-
 na excefferunt. Non enim has, aut conspectus patriæ,
 aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ pericu-
 lum adire cogeant. Itaque ex eo numero nauium nulla
 desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt de-
 presse.

presse, quatuor capte, una cum Nasidianis profugit, quæ
 omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis
 una præmissa Massiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum
 iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognos-
 scendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut
 urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massi-
 lienses tamen nihilo segnus ad defensionem urbis reliqua
 apparare cæperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui
 dexteram partem operis administrabant, et crebris hostiũ
 eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello
 ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam Turris.
 primò ad repentinos incurfus humilem, paruaq; fecerũt:
 huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat, ut propu-
 gnabant, hinc ad repellendum, et prosequendum hostem
 procurrebant. Patebat hæc quoquò uersus pedes x x x. sed
 parietum crassitudo ped. v. Postea uerò (ut est rerũ omniũ
 magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum et ma-
 gno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata.
 Id hac ratione perfectum est: Vbi turris altitudo perducta
 est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt, ita ut
 capita tignorum extrema parietum structura tegerentur,
 nequid eminceret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc in-
 super cõtignationem, quantum tectum pluiei, ac uinearum
 passum est laterculo astruxerũt, supraq; eum locum * tigna * duo tigna
 transversæ iniecerunt, non longe ab extremis parietibus,
 quibus suspenderent eam cõtignationem, quæ turri tegu-
 mento esset sulura. supraq; ea tigna directo transversas tra-
 bes iniecerunt, easq; assribus religauerũt: has trabes paulò
 longiores, atq; eminentiores, quàm extremi parietes erant,
 effecerũt, ut esset, ubi tegumẽta præpendere possent, ad de-
 fendendos ictus, ac repellendos. Cum inter eã cõtignationem
 parietes

parietes extruerentur, eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex capitulis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neque tormento transijci posse. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia

*adduxerunt opera *abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensio-
nibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere coeperunt. Vbi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant. Exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque eleuabant. Ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedes L. x. longum ex materia bipedalem, quem a turri lateritia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma: Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inque eis columnelle pedum in altitudinem v. defiguntur: has inter se capitulis

Preolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi
 tegendi causa ponant, collocentur: eo super tigna bipedalia
 iniiciunt, eaq; laminis, clavisq; religant, ad extremum musculi
 tectum, trabesq; extremas, quadratas* regulas quatuor pa- *tegulas
 tentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos
 struantur, contineant. Ita fastigiato, atq; ordinatim structo,
 ut trabes quæ erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq;
 musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset,
 contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus
 aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus
 igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur.
 Hoc opus omne tectum uinetis ad ipsam turrin perficiunt,
 subitoq; inopinantibus hostibus machinatione nauali, pha-
 langis subiectis, ad turrin hostium admovent, ut ædificio
 iungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam
 maxima possunt uestibus promouēt, præcipitataq; muro in
 musculum deuoluunt. Idcirco firmitas materiæ sustinet, &
 quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident,
 mutant consilium. Cupas teda, ac pice refertas incendunt,
 easq; de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur,
 delapsæ ab lateribus longurijs, furcisq; ab opere remouen-
 tur. Interim sub musculo milites uestibus* infima saxa tur- *inferna
 ris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt.
 Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormētisq; defen-
 ditur, hostesq; ex muro, ac turribus submouētur: non datur
 libera muri defendēdi facultas cōpluribus tam lapidibus ex
 ea, quæ suberat turri subductis, repentina ruina pars eius
 turris concidit, pars reliqua consequens procūbebat. Tum
 hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo tur-
 bati, Deorum ira percussi, urbis direptione perterriti, inera-
 mes cum insultis sese porta foras uniuersi proripiunt, ad le-
 gatos

LIBROS

DEL DR.

L. MARCO

Ayuntamiento de Madrid

gatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Qua no-
ua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesq;
auersi à prælio, ad studium audiendi, et cognoscendi fe-
runtur. Vbi hostes ad legatos, exercitumq; peruenerunt,
uniuersi se ad pedes proijciunt: Orant, ut aduentus Caesaris
expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta,
turrem subrutam, itaque à defensione desistere, nullam exoriri
moram posse, quò minus cum uenisset, si imperata non
facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si
omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin
spe præde in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc,
atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis,
magna cum misericordia, fletuq; pronuntiantur. Quibus
rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppu-
gnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Indu-
ciarum quodam genere misericordia facta, aduentus Cæsa-
ris expectatur, nullum ex muro, nullum à nostris mitti-
tur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam re-
mittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere
mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur,
ne grauius permoti milites et defectionis odio, et con-
temptione sui, et diutino labore omnes puberes interfice-
rent, quod se facturos minabantur: ægreq; tunc sunt res-
tenti, quin oppidum irrumperent: grauiorq; eam rem pera-
tulerunt, quòd stetisse per Trebonium, quò minus oppido
potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atque
occasionem fraudis, ac doli querunt. Interiectis aliquot
diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito
meridiano tempore, cum alius disceisset, alius ex diutino
labore in ipsis operibus quieti se dedisset: arma uerò
omnia reposita, contactaq; essent, portis se foras erum-
punt,

punt, secundo, magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia consumeretur, quam, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris sese incitant: sit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum, turrinq; lateritiam libere incendunt: ita multorum mensum labor hostium perfidia, & ui tempestatis puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses: postero die, eandem nocti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pugnarunt, multumq; ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserat, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus male cecidisse uiderunt, inducijsq; per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, lateq; in finibus Massiliensium excisis, & coniectis: aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi * autem spatium * aut inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pile interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quicquid est contignatum,

cratibus condernitur, cratesq; luto integuntur. Sub lecto milites dextera, ac sinistra muro testus, aduersus pluiti obiectu, operi quaecunque usui sunt, sine periculo supposita: celeriter res administratur, diuturni laboris deirimentum solertia, et uirtute militum breui reconcinnatur. Por te, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relin quuntur. Quod ubi hostes uiderunt ea, quæ diu, longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum ope ra, et labore ita refecta, ut nullus perfidia, neque eruptio ni locus esset, neque quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, quæ sit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum penè adifica ta in muris ab exercitu nostro moenia uiderentur, ac te la manu conijcerentur, suorumq; tormetorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis intera ire: pariq; conditione è muro, ac turribus bellandi da ta, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cesare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cesare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam ope ram obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cesa rem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullam partem mouebat. Postea uerò, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse.

uenisse, magna esse in spe, atque expectatione, & consen-
 tire omnem citeriorem prouinciam, quæq; postea accides-
 rant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, at-
 que hæc ad eum latius, atque inflatius Afranius perscri-
 bebat, se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit, dele-
 ctum habuit tota Prouincia: legionibus completis dua-
 bus, cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti
 magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item
 quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas x. Gadiz-
 tanis, ut facerent, imperauit. Complures præterea in His-
 spali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq; orna-
 menta ex sano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eo-
 dem sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit: Caiumq;
 Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui
 eo procurandæ hereditatis causa uenerat missus à Do-
 mitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, &
 publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues
 in Cesarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit ad-
 uersa Cesarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo mi-
 litum ad Afranium per fugisse, hæc se certis nuntijs, cer-
 tis autoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciui-
 bus Romanis, eius prouinciæ, sibi ad Rempublicam admi-
 nistrandam HS. cxx. millia, & argenti pondo xx. mil-
 lia, tritici modios cxx. millia polliceri cogit. Quas Cæ-
 sari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera
 iniungebat, præsidiaq; eo deducebat, & iudicia in pri-
 uatos reddebat: qui uerba, atque orationem aduersus Rem-
 publicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat.
 Prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba per iustu-
 randum adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gesta
 in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc

*ut secū dua-
bus legioni-
bus Gades
conf.

*aliās, pro-
mulgato,

erat belli, *ut secum duas legiones Gadis conferret, naues,
frumentumq; omne ibi contineret. Prouinciam enim om-
nem Caesaris rebus fauere cognouerat. In insula frus-
mento, nauibusque comparatis, bellum duci non diffici-
le existimabat. Caesar, etsi multis necessarijsq; rebus in Ita-
liam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem bel-
li in Hispanijs relinquere, quod magna esse Pompeij be-
neficia, et magnas clientelas in citeriore Prouincia scie-
bat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem His-
paniam cum Qu. Cassio Tr. Pl. ipse cum equitibus sexcen-
tis magnis itineribus progreditur, edictumq; prænūtiat,
ad quam diem magistratus, principesque omnium ciui-
tatum sibi esse præsidi Cordubæ uellet. Quo edicto tota
Prouincia *peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tem-
pus partem Senatus Cordubam mitteret: Nullusue ciuis
Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul
ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit, cus-
todias, uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohor-
tes duas, quæ Colonice appellabantur, cum eò casu ues-
nissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem die-
bus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius prouin-
cie ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à
Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; prælus-
sit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus
quàm primum Gades contenderet, ne itinere, aut traiectu
intercluderetur: tanta, ac tam secunda in Cæsarem uolun-
tas prouinciæ reperiēbatur. Progresso ei paulò longius,
literæ à Gadibus redduntur, simul atque cognitum sit de
edicto Caesaris consensisse Gaditanos principes cum Tri-
bunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium
ex oppido expellerent, urbem, insulamq; Cæsari serua-
rent:

uent, Hoc initio consilio, denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculoliceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium captivos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispaniam recepit, atque in foro, & portibus sine maleficio confedit: quod factum adeo eius convenientius ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerso sese in Italiam venturum promississet, certior à suis factus est, præclusus esse portis, tum uero omni interclusus itinere ad Cesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cesarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cesarem uenit, relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecunie tradit, & quod ubiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cesar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: Cuius Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quod præsidia expulissent: Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatem uindicassent: Tribunis mil. centurionibusq; qui eo præsidij causa uenerant, quod eorum consilia sua uirtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos, hanc pœnam tulisse cognouerat: tribuit quibustam publicis, priuatisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monimenta, quæ ex phano Herculis collata erant in priuatis

*publicis cū
fide rationi-
bus:

tan domum, referri in templum iubet. Prouinciæ Q. Cæ-
 sium præficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse his na-
 uibus, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fece-
 rant, Tarraconem paucis diebus peruenit: ibi totius ferè ci-
 terioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expecta-
 bant. Eadem ratione priuatim, ac publicè quibusdam ciui-
 tatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq;
 Narbonem, atque inde Massiliam peruenit, ibi legem de
 Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M. Lepido
 prætoris cognoscit. Massilienses omnibus defesti malis, rei
 frumentariæ ad summam inopiam adducti, his prælio na-
 uali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam peste
 lentia consiliati, ex diutina conclusionè, & mutatione ui-
 ctus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto omnes ale-
 bantur, quod ad huiusmodi casus antiquitate paratum in
 publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte
 muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperati,
 quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere
 sine fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius
 cognita Massiliensium uoluntate, nauibus tribus cõparatis,
 ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse
 conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus:
 hunc conspicatæ naues, quæ iussu Bruti consuetudine quo-
 tidiana ad portum excubabant, sublati anchoris sequi cœ-
 perunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere
 perseuerauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abiit: duo
 perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum
 receperunt. Massilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut
 est imperatum, proferunt. Naues ex portu, nauilibusq;
 educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus con-
 fectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quam
 pro

pro meritis in se ciuitatis, conseruās, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cæteras in Italiā mittit: ipse ad urbem proficiscitur. iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Attij Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cesare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduūq; & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum uigintiduo millia, habetq; non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cesar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans, quas naues Vtica ex prædonum bello subductas P. Attius rescindendas huius belli causa curauerat, ueritusq; nauium multitudinem ex alto refugerat, appulsaq; ad proximum littus trireme constrata, & in littore relictæ, pedibus Adrumentū profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cesaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat: postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduūq; iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit. C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliæ, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, emicans in mare, utraq; ex parte præruptum, atque asperum. sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons,

s s quo

quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspexit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellitica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vitica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, et angusto: simul animaduertit multa denique portari, atque agi plenissimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur: huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ: eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesq; cccc. mittuntur à Varo, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus ante Viticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simulas cum Curione intercedebat: quod Tribunus Pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrent equites inter se, neque uerò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter cxxx. reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Viticam, numero circiter ccc. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Cornelianæ uela duxisset. Quæ pronuntiatione facta, tempore puncto sublatis anchoris, omnes Viticam relinquunt, et quod imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur. Postero die Viticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitum, pedumq; ab rege

rege missa, Vticam uenire: eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesq; committunt prælium: & prius quam planè legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt, equitatuq; omni ferè incolumi, quòd se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marfi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Actium Varum per fugiunt. Ii seu uerè quam habuerant opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. Nam quæ uolumus, & credimus libenter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij supra demonstratum est. Hic dimissus à Casare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat. Casar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines, manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra
eos

eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna: eademq; in
 obsidione perperam: neu pro his pugnarent, à quibus in con-
 tumeliam per fugam appellarentur. His pauca ad spem lara-
 gitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Actium se-
 cuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nula-
 lam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque
 ita suas uterq; copias reducit, atque in castris Curionis ma-
 gnus omnium incessit timor. Nam is uarijs hominum sera-
 monibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fini-
 gebat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris
 addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanuerat, atq;
 alius alij tradiderat, plures autores eius rei uidebantur: ci-
 uile bellum, genus hominum quod liceret liberè facere, et
 sequi quod uellent, legiones hæ, quæ paulò antè apud ad-
 uersarios fuerant (nam etiam Cesaris beneficium mutau-
 rat consuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam diuersis
 partibus coniuncta. Neque enim ex Marsis, Peligniq;
 ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commu-
 nitesq;, nonnulli grauiorès sermones militum uulgo durius
 accipiebant: nonnulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri
 uolebant, fingeantur. Quibus de causis consilio conuoca-
 to, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ,
 quæ conandum omnibus modis, castraq; Vari oppugnanda
 censerent, quod huiusmodi militum consilij otium maxime
 contrarium esse arbitrantur. Postremo præstare dice-
 bant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quam
 desertos, et circumuentos à suis, grauisimum supplicium
 pati. Porro erant, qui censerent de tertia uigilia, in castra
 Cornelianæ recedendum, ut maiore spatio temporis interie-
 cto militum mentes sanarentur: simul siquid grauius acci-
 disse, magna multitudine nauium et tutius, et facilius in
 Sicil

Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam in quo loco dimicandum putare. Quæ enim, inquit, fiducia & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet, nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neque improbos, scire sese timeri, quòd illis licentiæ timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minima opinione esse confido, quantò hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præstat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarij augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur addunt, quò maiorem, credo, licentiæ habeant, qui peccare conentur. Nanque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magniq; ex parte iam me unà uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum, commemorat quò sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar, ut magnā partem Italiæ beneficio, atq; autoritate eorum suā fecerit. Vos enim, uestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia
sunt

sunt secuti, neque sine causa & Caesar amicissimè de uobis, & illi grauissimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo praelio pulsus uestri facti praeiudicio demotus, Italia excessit. Caesar me, quem sibi charissimum habuit, prouinciāq; Siciliam, atq; Africam, sine quibus urbem, atq; Italiam tueri non potest, uestre fidei commisit. Ad sunt, qui uos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? Et in eorum potestatem ueniat, qui se per uos perisse existimant? An uerò in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces? duas receptas prouincias? Hæc acta diebus x l. quibus in conspectum aduersariorum uenerit. Caesar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditii resstant? Vos autem incerta uictoria Casarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum sequamini, cum uestri officij premia percipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne uerò L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam uobis salutem fuga petiuit? * non proditi per illum, Caesaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cum proiectis fascibus, & deposito imperio priuatus, & captus ipse, in alienam uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud quod deditione Duci, & capituli diminutione sublatum est. At credo, si Casarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uest

* non ne

et uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris mi-
 lites semper euentu belli. premia petiuerunt: qui qualis sit
 futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem no-
 stram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq;
 cur, præteream? An poenitet uos, quod saluum, atq; inco-
 lumem exercitum, nulla omnino uiae desiderata traduxe-
 rim? quod classem hostium primo impetu adueniens pro-
 fligauerim? quod bis per biduum equestri prælio super-
 uerim? quod ex portu sinuq; aduersariorum c. c. naues
 onerariis adduxerim? Eoq; illos compulerim, ut neq; pe-
 destri itinere, neque nauibus commcatu iuuari possint.
 Hac uos fortuna, atque his Ducibus repudiatis, Corfinien-
 sem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum dedi-
 tionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me
 Caesaris militem dici uolui: uos me Imperatoris nomine
 appellauistis: cuius si uos poenitet, uestrum uobis benefi-
 cium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contume-
 liam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti
 milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno
 cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur.
 Discedentem uerò ex concione, uniuersi cohortantur, ma-
 gno sit animo, neu dubitet prælium committere, et suam
 fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto commutata omnium
 et uoluntate, et opinione, consensu suo constituit Curio
 cum primum sit data potestas, prælio rem committere.
 Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus
 consliterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Aëtius du-
 bitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue equo
 loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.
 Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non
 ita magno, aut difficili et arduo ascensu. Hanc uterque,
 si ad

si aduersariorum copiae transire conarentur, expectabat, quò aequiore loco praelium committeretur: simul à sinistro cornu P. Actij, equitatus omnis, & unà leuis armatura & interiecti complures, cum se in uallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinatorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab ijs, qui unà procurrerāt leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & cōcidi uidebat. Tum Rebillus legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides, Curio, quid dubitas ui temporis opportunitate? ille unum elocutus, ut memoria teneret milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes, adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facile mitterentur. Sed præoccupatis animis Actianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaq; prius, quam telum adijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seq; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, et monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatur, aspexit, ac restituit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerū apertum gladio appetit, paulumq; absuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus, interficitur: * ac fugientium multitu

* hac

multitudo ac turba portæ castrorū occupantur, atq; iter
 impeditur, pluresq; in eo loco sine uulnere, quā in præ-
 lio, aut fuga intereunt. Neq; multum absuit, quin etiam ca-
 stris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in op-
 pidum contenderunt. Sed cū loci natura, & munitio ca-
 strorum aditum prohibebāt, tum quod ad prælium egressi
 Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnatio-
 nem castrorum erant usui. Itaq; Curio exercitum in castra
 reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex nu-
 mero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; uul-
 neratis: qui omnes discessu Curionis, multiq; præterea per
 simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter ti-
 morem sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus & ter-
 rore exercitus cognito, buccinatores in castris, & paucis ad
 speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio
 exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam
 obsidere, & uallo circummunire instituit. Erat in oppido
 multitudo insolens belli, diuturnitate otij. Vticenses pro qui-
 busdam Cæsaris in se beneficijs illi amicissimi erant conuen-
 tus, qui ex uarijs generibus constaret, terror ex superioribus
 prælijs magnus. Itaq; de deditione omnes palam loque-
 bantur. Et cum P. Actio agebant, ne sua pertinacia omnium
 fortunas perturbare uellet. Hæc cū agerentur, nuntij præ-
 missi ab Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis copijs
 adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortare-
 tur. Quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nun-
 tiabantur hæc eadem Curioni sed aliquandiu fides fieri non
 poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iam Cæ-
 saris in Hispania res secunde in Africam nuntijs, ac literis
 perferrebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil cōtra
 se Regem* ausurum existimabat. Sed ubi certis autoribus *nifurum

t

comp

comperit minus v. & xx. millibus longè ab Vtica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra Corneliiana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit. Statimq; in Siciliam misit, uti duæ legiones, reliquiq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendū aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cuius magnæ iam ex proximis erat salinis eò congesta, non materia multitudine arborum, non frumentū, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaq; suorum omnium cōsensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit iubam reuocatum finitimo bello, & controuersijs Lepititanorum restituisse in regno. Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs Vticæ appropinquare. His autoribus temere credēs, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequabatur, & sex millium passuum intervallo à Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numide enim quædam barbara consuetudine nullis ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt, multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exterat, cohortibus quinque castris

castris praesidio relictis, progressus millia passuum sex, equites conuenit, rem gestam cognouit: ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit: respondent Saburam: reliqua studio itineris conficiendi querere praetermittit, proximamque respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum persugis conuenire, abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non poterunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemijs uestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hae tamen ab ipsis inflatus commemorabantur: ut de suis homines* laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur: capti homines, equitesque producebantur: ut quicquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterque accelerat, ut quem maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant. Atque alij alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno praelio, duo millia Hispanorum, et Gallorum equitum, quos iuxta custodiam causa circum se habere consueuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Sabura submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL lentius subsequitur, suspicatus praemis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, sese cum opus esset, signum praelii daturum, et quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem

*laudibus insolenter quidem, sed libenter

addita presenti temporis opinione, hostes fugere arbitrat^{us}, copias ex locis superioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu xv i. millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atq; hortari incipit, sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosq; hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum uirtusq; deerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere substiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neq; longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusq; ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excluderant. Sic neq; in loco manere, ordinesq; seruare, neq; procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copie, summissis ab rege auxilijs, crebro augebantur: nostros uires lassitudine deficiebant, simul ij, qui uulnera acceperant, neq; acie excedere, neq; in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uite tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parenteis suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timore, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes suas, neq; preces audiri intelligit: unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles

colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum confirmat: atque ita prælians interficitur: equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimum agmen equorum rescindendorum causa substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione cohortatur suos, ne animo deficiant: illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uestpere omnes scaphas ad litus appulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se puluerem uenientium cernere (quorum rerum nihil omnino acciderat) alij classem hostium celesiter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistris incitabat. Pauci lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudo, atque onere nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit,

t 3 ut pau

ut pauci milites, putresq; familie, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, relique copie missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dederunt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse predicans predam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo ladi quereretur, neque resistere auderet, ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, que fieri uellet, Vitica constituit, atque imperauit, diebusq; equè post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIIS

LIBRVS III.

DICTATORE habente Comitia Caesare, consules creantur Iul. Caesar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges in consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent aestimationes possessionum, & rerum quanti quæq; earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq; qui ferè bella, & ciuilibis

uilek diffensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuenda
 existimationem esse aptissimū existimauit. Item Præ-
 toribus, Tribunisque Pl. rogationes ad populum ferentibus,
 nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus,
 quibus in urbem præsidia legionum Pompeius habuerat:
 quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam fe-
 rentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum resti-
 tuit, qui se illi * in otio ciuili belli obtulerant, si sua opera
 in bello uti uellet, * proinde æstimās, ac si usus esset, quoniā
 sufficissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio
 populi debere restitui, quā suo beneficio uideri receptos,
 ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præ-
 cipiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs
 Latinis, comitijsq; omnibus perficiendis x l. dies tribuit,
 dictaturaq; se abdicat, & ab Vrbe proficiscitur, Brundu-
 siumq; peruenit. Eo legiones x l. equitatum omnem uenire
 iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut angustē x v. millia
 legionariorum militum, & quingentos equites transpor-
 tare possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad cōficien-
 di belli celeritatem defuit: atque ea ipse copie hoc infre-
 quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defe-
 cerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum di-
 minuerat, & grauis autumnus in Appulia, circumq; Brun-
 desium ex saluberrimis Gallie, & Hispanie regionibus,
 omnem exercitum uale tudine tentauerat. Pompeius anni
 spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello,
 atq; ab hoste otiosum fuerat, magnā ex Asia, Cycladibusq;
 insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia,
 Phœnice, & Aegypto classem coegerat, magnam omni-
 bus locis edificandam curauerat, magnam imperatam
 * Asia, Syria, Regibusq; omnibus, & Dynastis, & Te-
 * Assyriæ, trarchis,

trarchis, & liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam: societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Rom. LX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in his Prouincijs confederant, duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendus curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia Bœotia, Achaia, Epeiroq; supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat, præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedemone, Ponto, atque Syria, reliquosq; ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum

*delectorum
militum se-
ptem mil.

cohortes sex, mercenarios duas, *equites septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentes Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerum Cottus ex Thracia dederat, et Sasalem filium miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rascipolis præerat excellenti uirtute: quingentes ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosq; quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cum classe adduxerat DCCC. quos ex seruis suis, pastorumq; suorum coegerat. Tarcundarius Castor, et Donilaus ex Gallogræcia tantundem dederant. Horum alter unum uenerat, alter filium miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his pleriq; hippotoxas

*Dardanos,

t. e. Huc *Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos. Item Macedonas Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat, atq; eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Fru-

menti

menti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta,
 Cyrenis, reliquisq; regionibus cōparauerat. Hyemare Dyr-
 rhachio, Apollonia, omnibusq; oppidis maritimis consti-
 tuerat, ut mare Cæsare transire prohiberet, eiusq; rei causa
 omni in ora maritima classē disposuerat. Præerat Aegy-
 ptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Lælius, &
 C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rodijs C. Marcellus cum
 C. Pomponio, Liburnicæ, atque Achaicæ classi Scribonius
 Libo, et M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibu-
 lus præpositus cuncta administrabat, ad hunc summa impe-
 rij respiciebat. Cæsar, ut Brundisium uenit, concionatus apud
 milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum
 esset peruentum, æquo animo mancipia, atq; impedimenta
 in Italia relinquerent, ipsi expediti naues conscenderent,
 quò maior numerus militum posset imponi, omniâq; ex ui-
 ctoria, & ex sua liberalitate sperarent. Conclamantibus
 omnibus, imperaret, quod uellet, quodcunque imperauisset,
 se æquo animo esse facturos, I I. Non. Ian. naues soluit, im-
 positis, ut suprà demonstratum est, legionibus V I I. postri-
 die terram attingit Græcorum, saxa inter, & alia loca pe-
 riculosa quietam nactus stationē, & portus omnes timens,
 quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui
 appellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad unam incolumi-
 bus milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & Mi-
 nutius Rufus cum Asiaticis nauibus X V I I. quibus iussu
 D. Lelii præerat M. Bibulus cum nauibus C X. Corcyrae:
 sed* neq; ij sibi confisis ex portu prodire sunt ausi. Cum *nequaquam
 Cæsar omnino X I. naues lōgas præsidio duxisset, in quibus
 erat & ipse: neque Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq;
 remigibus, satis maturè occurrit: quòd prius ad continetē
 uisus est Cæsar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas
 regiones

regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadem nomine Brundisium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq; transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet: sed serius à terra prouectæ naues, neque usq; nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit, & nactus circiter xxx. in eas diligentiae suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos detertere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum, stationes, litoraq; omnia longè, lateq; classibus occupauit: custodijsq; diligentius dispositis, ipse grauisima hyeme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciebat, neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum ueniret. Sed post discessum Lyburnarum, ex illyrico M. Octavius cum ijs, quas habebat, nauibus Salonas peruenit, ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit: conuentumq; Salonis, cum neq; pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum, & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani lignis effectis turribus, sese munierunt, & cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosq; omnes puberes liberauerunt, & præseatis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quintis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus

nibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. Qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant per se incommoda sustinebant, & longo interposito spatio, cùm diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem, meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octavij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & dein cæps reliqua, omnibusq; eos castris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octavianum in navis confugere coegerunt: hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat: & tantis detrimentis receptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeij præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemq; apud Cn. Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrunq; perinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari, satis esse magna utring; incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus Italia, atq; Hispania civium Romanorum centum, atq; triginta: se morie Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, nullumq; deditione ad Corcy

L. Vibullius
Rufus.

Cæsaris ad
Pompeium
legatio.

Corcyram. Proinde sibi, ac Reipub. parcerent: quantumq;
 * ipfi in bello Fortuna posset, iam * ipsis incommotis suis satis
 essent documento, hoc unum esse tempus de pace agendi,
 dum sibi uterq; consideret, & pares ambo uiderentur. Si
 uero alteri paulum modò tribuisset Fortuna, non esse usua-
 rum conditionibus pactis cum, qui superior uideretur: neq;
 fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum conse-
 deret. Conditiones pactis, quoniam antea conuenire non po-
 tuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Inters-
 ea & Reipub. & ipsis placere oportere, si uterq; in con-
 cione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum di-
 missurum: depositisq; armis, auxilijsq;, quibus nunc confide-
 rent, necessario populi, Senatusq; iudicio fore utrunq; con-
 tentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes
 suas terrestres, urbiumq; copias dimissurum. Vibullius hinc
 expositis Corcyræ non minus necessarium esse existima-
 uit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certior-
 rem, uti ad id consilium capere posset antè, quàm de man-
 datis agi inciperet. Atque ideo continuato & nocte, &
 die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pom-
 peium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nunti-
 tiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq; ex
 Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrhachiumq; ha-
 bebat. Sed re noua perturbatus maioribus itineribus Apol-
 loniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates oc-
 cuparet. At ille expositis militibus, eodè die Oricum profi-
 cisitur, quò cùm uenisset L. Torquatus, qui iussu Pompeij
 oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorum habebat, co-
 natus portæ clausis oppidum defendere, Græcos murum as-
 scendere, atque arma capere iubet. Illi autem, cùm se contra
 imperium populi Romani pugnatuuros esse negarent,
 oppid

oppidani autem sua sponte Cesare[m] recipere conarentur,
 desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atque op-
 pidum Casari dedit, incolumisq[ue] ab eo conseruatus est.
 Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam
 proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi
 præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire
 obsidesq[ue] ab Apolloniatis exigere cœpit. Illi uerò datu-
 ros se negare, neque portas Consuli præclusuros, neque si-
 bi iudicium sumpturos * contra, atque omnis Italia, popu-
 lusq[ue] Romanus iudicauisset: quorum cognita uoluntate clam
 profugit. Apolloniatibus ad Cesare[m] legatos mittunt, oppi-
 doq[ue] recipiunt. Hos sequuntur Bellidenfes, Amatini quo-
 que, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq[ue] Epeirus: & lega-
 tis ad Cesare[m] missis, quæ imperaret facturos pollicentur.
 At Pompeius cognitis his rebus, quæ erant Orici, atque
 Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò, noctura-
 nisq[ue] itineribus contendit: simul ac Caesar appropinqua-
 re dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd
 properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermife-
 rat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq[ue] regionibus signa
 relinquerent, complures arma proijcerent, ac fugæ simile
 iter uideretur. Sed cùm prope Dyrrhachium Pompeius
 constitisset, castraq[ue] metari iussisset, perterrito etiam tum
 exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq[ue] se eum non
 deserturum, eundemq[ue] casum subiturum, quemcunq[ue] ei
 fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. Hos Tr.
 militum, Centurionesq[ue] sequuntur, atque idem omnis exer-
 citus iurat. Caesar profectò occupato itinere ad Dyrrha-
 chium finem properandi facit, castraq[ue] ad flumen Apsum
 ponit, in finibus Apolloniatiū, ut uigilijs, castellisq[ue] be-
 nemeritæ ciuitates tute essent presidio: ibiq[ue] reliquarū ex
 Italia

* contraid,
 quod omnis

Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hys mare constituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes, auxiliaq; conduxit. Calenus legionibus, equitibusq; Brundusij in naueis positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, litora; omnia clasibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat, una ex his, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit (quod erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur) delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est, qui de seruis, liberisq; omnibus ad impubes res supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magno casu, totius exercitus salus constituit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidij enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur, neq; ligandi, neq; aquandi, neq; naueis ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisq; angustiis rerum necessariorum premebantur, adeò ut cogerebatur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atq; aquam Coryra nauibus onerarijs supportare: atq; etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus usq; tempestatibus, ex pellibus quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent, in quibus demonstrari angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legati

illi, quorum alter oppidi muris, alter praesidijs terrestribus
 praerant, uelle se de maximis rebus cum Caesare loqui,
 si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirman-
 de causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim
 postulabant, ut sint induciae, atque ab his impetrant. magnum
 enim, quod afferebant, uidebatur, & Caesarem id summe
 sciebant cupere, & perfecturum aliquid de Bibuli manda-
 tis existimabatur. Caesar eo tempore cum legione una pro-
 fectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem fru-
 mentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat au-
 tem ad Butrotum* oppositum Corcyrae, ibi ab Acilio cer- *oppidum
 tior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis,
 & Bibuli, legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur. Eo-
 cum uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo,
 atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, ini-
 mitiasq; habebat etiam priuatis cum Caesare ex aedili-
 tate, & praetura conceptas: ob eam rem colloquium uitasse,
 ne res maxime spei, maximaq; utilitatis eius iracundia
 impedirentur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper uo-
 luntatem, ut componerentur, atque ab armis discederetur.
 Sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod
 de concilij sententia summam belli, rerumq; omnium Poma-
 peio permiserint. Sed postulatis Caesaris cognitis, missuros
 ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortan-
 tibus ipsis. Interea manerent induciae, dum ab illo rediri
 posset, ne uel alter alteri noceret. Huc addit pauca de cau-
 sa, & de copijs auxilijsq; suis. Quibus rebus, neque tum
 respondendum Caesar existimabat, neque nunc ut memorie
 prodatur, satis cause putamus. Postulabat Caesar, ut legatos
 sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret: idq; ipsi
 fore recipere, aut acceptos per se ad eum perducerent.

Quod

Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliaq; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs: si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitteretur, neq; hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neq; periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: Vnum instare de inducijs, uehementissimeq; contendere. Quæ ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopie uitandæ causâ omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitatione belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neq; susceptum officium deserre uellet, uim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat: ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, cum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atque Cæsaris unum flumen tantum intererat

erat Apſus, crebraq; inter ſe colloquia milites habebant. neq; ullum interim telum per pactiones colloquentiũ traiſciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere uiderentur, ageret: & crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibusq; licuiſſet, præſerim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarēt. Multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atque omnium ſalute deberat, ſilentiõq; ab utriſq; militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte, A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium uenturum, uig; unà etiam utrinque admodum tutò legati uenire, & quæ uellent exponere poſſent: certumq; ei rei tempus conſtituitur. Quò cum eſſet poſtero die uentum, magna utrinque multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur: qua ex frequentia T. Labienus prodijt, ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit: quorum mediam orationem interrumpunt undique ſubitò tela immiſſa, quæ ille obiectus armis militum uitauit, uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones, militeſq; nonnulli. Tum Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt. iſdem temporibus Romæ M. Celiuſ Rufuſ prætor cauſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum iuxta C. Trebonij prætoris urbani ſellam collocauit, & ſi quiſ appellauiffet, de æſtimatione, & de ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui hiſ temporibus clementer,

et moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non
 posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam for-
 tasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam,
 aut temporum queri, et difficultates auctionandi propo-
 nere, etiam mediocris est animi: integras uerò tenere pos-
 sessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius im-
 prudentie est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur ne-
 mo: atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior
 inuentus est Caelius, et ab hoc profectus initio, ne frustra
 ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit,
 ut sexties seni dies sine usuris credite pecuniæ soluantur.
 Cum resisteret Seruilius consul, reliquique magistratus, et
 minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda stu-
 dia sublata priore lege duas promulgauit: unam, qua mer-
 cedes habitationum annuas conductoribus donauit: aliam
 tabularum nouarum: impetuque multitudinis in C. Trebo-
 nium facto, et nonnullis uulneratis, eum de tribunali de-
 turbauit: de quibus rebus Seruilius consul ad Senatum re-
 tulit. Senatusque Caelium ab Republ. remouendum cen-
 suit: hoc decreto, eum consul Senatu prohibuit, et con-
 cionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, et
 dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simula-
 uit: clam nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfe-
 cto, eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euo-
 cato, quod magnis muneribus datis, gladiatorie familiæ
 reliquiis habebat, sibi coniunxit: atque eum in Turinum
 ad sollicitandos pastores premisit. Ipse cum Casilinum ue-
 nisset, unoque tempore signa eius militaria, atque arma Cæ-
 pue essent comprehensa, et familia Neapoli, uisumque pro-
 ditione oppidi apparere, patefactis consilijs, exclusus Cæ-
 pua, et periculum ueritus, quod conuentus arma cepe-
 rat,

rat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum municipia literis, ea quæ faceret, iussu, atque imperio facere Pompeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat, apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare coepit, eò cum à Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi, cum quosdam eius municipij sollicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus: itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratum, & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta Brundisium uenit, Insulamq; quæ contra Brundisium portum est, occupauit: quòd præstare unum locum arbitrabatur, quâ necessarius nostris erat egressus, quàm omnium litora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam * adduxit, magnumq; nostris terrorem * abduxit, iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas si uellet, subduci, & resciri iuberet, sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisij, qui uirtuti militum confusus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus, pluteisq; contextit, eo quæ milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes duas, quas Brundisij faciendis

Cosa.
Milonis
mors.

faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit: quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugiebant. Illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hosteis incitauerunt, primoq; impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusq; suis ceperunt: reliquas turpiter fugere coegerunt: ad hoc detrimētum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberetur. Qua necessitate, et ignominia permotus Libo discessit à Brundusio, * obfessionemq; nostrorum omisit. Multi iam menses transferant, et hyems præcipitauerat, neq; Brundusio naues, legionesq; ad Cæsarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermisæ occasiones Cæsari uidebantur, quod certe sæpe flauerant uenti, quibus necessario committendū existimabat. Quantoq; eius amplius processerat tempore, tantò erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primò uenientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundisium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, et ad Oricum, siue ad litora Apolloniatiū cursum dirigerent, quod eò naues eicere possent. Hæc à custodibus classiū loca maxime uocabant, quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, et uirtute, administrantibus M. Antonio, et Fusio Caleno multū ipsis militibus hortatibus, neq;

* obfidio-
nemq;

neq; ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, na-
 cti Austrum naues soluunt, atque altera die Apolloniam,
 Dyrrhachiumq; præteruehantur: qui cum essent ex conti-
 nenti uisi, Qu. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ
 præerat, naues ex portu educit: et cum iam nostris remis-
 siore uento appropinquassent, idem Auster increbuit, no-
 strisq; præsidio fuit. Neq; uerò ille ob eam causam conatu
 desistebat: sed labore, et perseverantia nautarum, se uim
 tempestatis superare posse sperabat: præteruectosq; Dyr-
 rhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri
 uisi Fortune beneficio, tamen impetum classis timebant, si
 fortè uentus remisisset: nacti portum, qui appellatur Nym-
 phæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues intro-
 duxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non
 erat tutus, leuiusq; tempestatis, quàm classis periculum exi-
 stimauerunt. Quo simul atq; intrò est itum, incredibili feli-
 citate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uer-
 tit. Hic subitam commutationem Fortune uidere licuit, qui
 modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui
 nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere coge-
 bantur. Itaque tempore commutato, tempestas et nostros
 texit, et naues Rhodias afflixit: ita, ut ad * unum cõstratæ
 omnes numero xv i. eliderentur, et naufragio interirent,
 et ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars
 ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distrahere-
 tur: quos omnes conseruatos Caesar domum remisit. No-
 stræ naues due, tardius cursu confecto, in noctem conie-
 ctæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra
 Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis, minoribusq;
 nauigijs compluribus sumptis, Octacilius Crassus, qui
 Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditione
 4 3 eorum

* unâ rostra-
 tæ

* quiq; eos
arma

eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq; confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At ueteranae legionis milites item conflictati & tempestat, & sentinae uitij, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione dedicationis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima missis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adseruabant, circiter cccc. * quinque, eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Caesar attribuerat, munendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuuit. Octacilius sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tyronum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit. Hoc consilio, ut si forte Pompeius uacuum existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet:

vet: nuntiosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem ferè tempore Cæsar, atque Pompeius cognoscunt. Nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent ea delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quàm primum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, * & sic imprudentes ex insidijs ad- * & si riri posset: eodemq; die uterque eorum ex castris statim ad flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu, Cæsar palàm, atque interdium. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transcendendum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hec ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar, cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachianorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat: quo facto ciuitatibus, tyrannisq; magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ, debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti Prouinciæ imperauerat, quibus coactis finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui pau-

lò ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in * obsidionem habuerant, legiones, equitesq; ex Syria deduxerat: Summaq; solitudine, ac timore Parthici belli in Prouinciam cum uenisset, ac nonnullæ militum uoces audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos: deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiã excogitabantur. In capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uestiuræ imperabantur, cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, non solù urbibus, sed penè uicis, castellisq; singulis cum imperio persiciebantur: qui horù quid acerbissimè, crudelissimeq; fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena licitorum, & imperiorù Prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegeret. Accedebant ad hæc grauissima usuræ, quod in bello plerunque accidere consuevit, uniuersis imperatis pecunijs, quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaq; æs alienù prouinciæ, eo biennio multiplicatù est, nec minus ob eam causam ciuib; Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabatur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigere dictitabant, Publicanis uti in sorte fecerant insequentis anni uestigal

uestigal pro mutuo. Præterea Ephesi à phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasq; eius Dæe statuas, cum in phanum uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Casarē, properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; post diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit: Caesar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuende oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi Prouincias, longiusq; procedendum existimabat: & cum ad eum legati uenissent ex Thessalia, Aetoliq; qui præsidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tyronum, quæ appellabatur, uigesima septima, atque equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluissium Sabinum cum cohortibus quinque, paucisq; equitibus in Aetoliam misit, maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut provideerent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima, & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniâ proficisci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluissius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidij aduersariorum Calidone, & Naupactō relictis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione* præuenit. *peruenit. Hic, cum essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentie Pompeians rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adolescens suis,

ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat, eodemq; tempore Domitius in Macedoniam uenit, & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo nullia passuum uiginti absuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur, & quò iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia à Thessalia diuidit, cū cohortibus octo presidio impedimentis legionis reliquit, castellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisq; equitibus, quot Scipionis esse arbitrabatur, ad montis se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse, nec se presidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse: quibus literis acceptis consilium Scipio, iterq; commutat. Cassium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur: ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statuiis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum

uado

uado transducit, & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prelio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a uallo non discedere perseuerauit. Attamen egrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prelio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus riptis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediabat. quorum studium, alacritatemq; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu, neq; conclamatis quidem uasis flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit, paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant: & cum quotidiana consuetudine Qu. Varus præfectus equitum Domitij uenisset, subito illi ex insidijs consurrexerunt, sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq; ordines redijt, atq; ultro uniuersi in hosteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in suam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese angustiis rei frumentarie adductum, castra mouere, uasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem leuis armaturæ
ad explo

ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum premi-
 si: qui cum essent progressi, primæq; turmæ insidias in-
 traissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos
 se recipere cœperunt, quiq; sequebantur, celerem eo-
 rum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insi-
 dijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium
 turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equi-
 tum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt,
 aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ ma-
 ritimæ præsijs, Caesar (ut suprâ demonstratum est)
 tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; cus-
 todiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia tradu-
 xerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus.
 Is naues nostras in interiorem partem post oppidum re-
 duxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem
 onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit,
 super quas turrin effectam ad ipsum introitum portus op-
 posuit, & militibus compleuit, tuendamq; ad omnes re-
 pentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pom-
 peius filius, qui classi Aegyptiæ præerat, ad Oricum uen-
 nit, summersamq; nauim remulco, multisq; * contendens
 funibus abduxit, atque alteram nauem, quæ erat ad cus-
 todiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus,
 in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pug-
 gnans loco, integrosq; semper defatigatis summittens, &
 reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœ-
 nia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret,
 labore, & multitudine telorum nostros uicit, deiecitq;
 defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam
 nauem expugnauit. eodemq; tempore ex altera parte mo-
 lem tenuit naturalem obiectam, quæ penè insulam contra
 oppidum

* colligans

oppidum effecerat, quatuor biremes subiectis scutulis, impulsas uestibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Lælius ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Biblide, atque Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus cisibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq; quos præsidij causa miserat Caesar, triiduum moratus, paucis in oppugnatione amicus, re infecta inde discessit. Caesar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, et expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit, et postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaq; postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrhachium profectus est. Sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusq; belli apparatus eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsus discessisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Caesar, militesq; adhortatus, ut equo animo laborẽ ferrent, parua parte nocte

te noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium uenit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur, atq; ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit uentis, castra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumq; ab Asia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesq; ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epeirum rei frumentariæ causa Quintilium, & L. Canuleium legatum misit, quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lyssø, Parthinisq; & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumq; utuntur frumento importato, tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne cõquisitum, spoliatis, effosisq; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura, erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atq; asperi colles: hos primum præsidij tenuit, castellaq; ibi communit, inde, ut loci cuiusq; natura ferbat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit. Hæc spectans, quòd angustare frumentaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, commeatumq; exercitui supportare posset: simul uti pabulatione

lacione Pompeium prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertiò, ut auctoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachioq; discedere uolebat, quòd omnè apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq; exercitui nauibus supportabat, neq; munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quàm plurimos colles occuparet, & quàm latissimas regiones præsidij teneret, Cæsarisq; copias, quàm maximè posset, distineret, idq; accidit. Castellis enim **xxiiii.** effectis, **xv.** millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur, multaq; erant intra eum locū manu sata: quibus interim iumenta pascerentur: atq; ut nostri qui perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erūperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant. Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergo circumuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant, quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq; *mittebat, *mutabat quorum magnum habebat numerum, multiq; ex nostris uulnerabantur, magnusq; inceserat timor sagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitaret. In occupandis præsidijs magna ui uterq; utebatur: Cæsar, ut quàm

quàm angustissimè Pompeium contineret: Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet, crebraq; ob eam causam prœlia fiebant. In his, cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, et munire cœpisset, huic loco propinquum, & contrarium collē Pompeius occupauit, nostrosq; opere prohibere cœpit. Et cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittarijs funditoribusq; circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudo missa, tormentisq; prolatis, munitiones impediēbat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iussit, & loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quod temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumultum contra hostem proferri; & aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossam, testis militibus obduci iussit, locumq; in omnes partes quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt, cratesq; pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar, ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, malusq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hosteis impetum fieri iussit.

iusit: milites legionis nona subito conspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu precipites Pompeianos egerunt: quibus ad recipiendum se crates directæ, longurijq; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri uerò, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnium suorum amissis, quietissime se receperunt pauloq; circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castrorum numero, tantoq; spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obsidere conati sunt, percussos, atque infirmos hostes adorti, aut prælo superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumq; præstarent. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras, atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent, neq; ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem consumptis omnibus longè lateq; frumentis, summis erat in angustijs, sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpeffos: labore, & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpeffos, multò etiam maiorem ad Auaricum: maximarum se gentium uictores discessisse. Non illis hordeum, cum daretur, non legumina recusabant. Pecus uerò, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum

Chara radix ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuat. Id similitudinem panis efficiebat: cuius erat magna copia: ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uisuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, et odore tetro, et multitudine caudarum, et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aque summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar, aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montuosa, et ad specus angustie uallium, has subleuans in terram demissis, praesepserat, terramq; aggrefferat, ut ^{*persequi} aquam continerent. Itaq; illi necessario loca ^{*}sequi demissa, ac palustria, et puteos fodere cogebantur, atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant, qui tamen fontes a quibusdam praesidijs aberant longius, celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima ualetudine, summaq; aque copia utebatur, tum commectus omni genere praeter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouae ab utrisq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi uniuersas in multitudinem sagittas

sagittas conieiebant, & se confestim ad suos recipiebant.
 quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant remedia, ut
 alio loco ignes facerent. Interim certior factus P. Sylla,
 quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti
 uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu fa. ille sunt re-
 pulsi Pompeiani: neque uerò conspectum, aut impetum no-
 strorum tulerunt, primis que deiectis, reliqui se uerte-
 runt, & loco cesserunt, sed insequentes nostros, ne lon-
 gius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existi-
 mant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse fi-
 niri: cuius consilium reprehendendum non uidetur. Aliæ
 enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia de-
 gere ad præscriptum, alter libere ad summam rerum con-
 sulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis,
 hoc fuit contentus, neque prælio decertare uoluit, que res
 tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias
 sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magna res ad
 receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progres-
 si loco, in summo constiterant: si per decliue sese recipe-
 rent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur,
 neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe
 enim conficiendi negotij propè in noctem rem deduxe-
 rant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pom-
 peius tumultum quædam occupauit, qui tantum aberat à no-
 stro castello, ut telum, tormentum uel missum adigi non
 posset: hoc consedit loco, atque eum communijt, omnesq;
 ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea lo-
 cis pugnatum est: Nam plura castella Pompeius pariter
 distinende manus causa tentauerat, ne ex proximis præsi-
 dijs succurri posset. Vno loco Volcatius* Tullius impetum
 legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco de-

x z pulit,

pulit. Altero Germani munitiones nostras egressi compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex praelijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum hortum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus: euocatos, & manipulares, Centurionesq; complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius eius, qui praetor Aesiam obtinuerat, signaq; sunt sex militaria relata. Nostri non amplius xx. omnibus sunt praelijs desiderati: sed in castello, nemo fuit omnino militum, quin uulneretur: quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui, periculiq; testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta Caesari renuntiauerunt, scutoq; ad eum relato Scæua centurionis inuentus, sunt in eo foramina cccxxx. quem Caesar, ut erat de se meritis, & de Repub. donauit millibus ducentis æri, atq; ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. Eius enim opera castellum conseruatum esse magna ex parte constabat: cohortemq; postea duplici stipendio, frumento ue, & speciaris: militaribusq; donis amplissime donauit, Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum xv. effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit, & quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilocheis, per Cassium Longinum, & Caluissium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentanda sibi Achaia, ac paulò longius progrediendum existimabat. Caesar: itaq; eò Fustium Calenum misit, & Qu. Sabinū, & Cassium

Cassium cum cohortibus adiungit, quorū cognitio aduētū,
 Rutilius Lupus, qui Achaia missus à Pompeio obtinebat,
 Isthmum prae munire instituit, ut Achaia Fufium prohibe-
 ret. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uolun-
 tate ipsarum ciuitatū recepit, nonnullas urbes per uim ex-
 pugnauit, reliquas ciuitates circummissis legationibus ami-
 citia Caesaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fu-
 sius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum
 in aciem equum in locū produxit, si Pompeius praelio de-
 certare uellet, ut penè castris Pompeij legiones subijceret
 tantumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam te-
 lo, tormēto ue adigi posset. Pompeius autem, ut famam, &
 opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum cō-
 stituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius
 instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset.
 Haec cum in Achaia, atq; apud Dyrrhachium gererentur,
 Scipionemq; in Macedoniam uenisse constaret, nō oblitus
 pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium suum atq;
 illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & commen-
 datum in suorum necessariorum numero habere institue-
 rat. Huic dat literas, mandataq; ad eum, quorum haec erat
 summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitra-
 ri uitio factum eorum, quos esse autores eius rei uoluisset,
 quod sua madata perferre non opportuno tempore ad Pō-
 peium uerentur: Scipionem ea autoritate esse, ut non so-
 lum liberè, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna
 parte compellere, atq; errantem regere posset. Praesse au-
 tem suo nomine exercitui, ut prae ter autoritatem uires
 quoq; ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem ita-
 liae, pacem Prouinciarum, salutem imperio, uni omnes aca-
 ceptam relatueros. Haec ad eum mandata Clodius refert, ac

primis diebus, ut uidebatur, libèter auditus, reliquis ad col-
loquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut
postea confecto bello reperiebamus, insectaq; re, sese ad Cæ-
sarem recepit. Cæsar quò facilius equitatum Pompeianum
ad Dyrrhachium contineret, et pabula ione prohiberet,
aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis ope-
ribus premuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi
nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis die-
bus, rursus cum nauibus ad se intra munitiones recepit.
Erat summa inopia pabuli, adeò, ut folijs ex arboribus stri-
ctis, et teneris arundinū radicibus contusis equos alerent:
frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consum-
pserant, et cogebantur Corcyra, atq; Acarnania, lōgo in-
teriecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq;
erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his ratio-
nibus equitatum tolerare. Sed postquam nō modò hordeū,
pabulumq; omnibus in locis, herbaeq; defecta, sed etiā fru-
ctus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie conda-
dum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erāt
apud Cæsare ex equitum numero Allobroges duo fratres,
Roscellus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciui-
tate multis annis obtinuerant, singulari uirtute homines,
quorū opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissi-
maq; erat usus. His domi ob eas causas amplissimos magis-
tratus mandauerat, atq; eos extra ordinē in Senatū legens-
dos curauerat, agrosq; in Gallia ex hostibus captos, præ-
miisq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egē-
tibus effecerat. Hi propter uirtutē nō solū apud Cæsare in
honore erant, sed etiā apud exercitū chari habebantur: sed
despiciebāt suos, stipēdiumq; equitū fraudabant, et prædā
omnem

omnem domum auertebant: quibus illi rebus permoti, uni-
uersi Caesarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs sunt
questi, & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum nu-
merum deferri, quorum stipendium auerterent. Caesar neq;
tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa uir-
tuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto casti-
gauit, quod quæstui equites haberent, monuitq; equites, ut
ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis
officijs reliqua sperarent: magnam tamen hæc res illis offen-
sionem, & contemptionem ad omnes attulit. Idq; ita esse,
cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam ex domestico
iudicio, atque animi conscientia intelligebant: quo pudore
adducti, & fortasse non se liberari, sed in aliud tempus
reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare
fortunam, nouisq; experiri amicitias constituerunt: &
cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus
committere audebant, primum conati sunt præfectum equi-
tum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto co-
gnitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium
uiderentur. Postquam id difficilius usum est, neque facili-
tas perficiendi dabatur, quam maximas potuerant pecu-
nias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata resti-
tuere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium trans-
ierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant. Quos
Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi libe-
raliter, magnoq; comitatu, & multis iumentis uenerant,
uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Caesarem fue-
rant, quodq; nouum, & præter consuetudinem acciderat,
per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentauit. Nam
ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cesare ad Pomo-
peium transferat, cum penè quotidie à Pompeio ad Cæsa-

rem perfugerent. uulgo uerò uniuerſi in Epeiro, atque Actolia conſcripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Caſare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid à peritiſſimis rei militaris deſiderari uidebatur, temporibusq; rerum, et ſpatiis locorum, et cuſtodiarum uera diligentia animaduerſa, prout cuiuſq; eorum, qui negotijs præerant, aut natura, aut ſtudium ſerebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq; iam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeæ milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare iubet. Hæ paratis rebus magnum numerum leuis armaturæ, et ſagittariorum, aggeremq; omnem noctu in ſcaphas, et naues actuarias imponit, et de media nocte cohortes ſexaginta ex maximis caſtris, præſidijsq; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeq; à maximis caſtris Caſaris aberant: Eodem naues, quas demonſtrauiſmus, aggere, et leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit: et quid à quoq; fieri uelit, præcipit. Ad eas munitiones Caſar Lentulum Marcellinum quæſtorem cum legione nona poſitum habebat: huic, quod ualitudine minus commoda utebatur, Fuluium Poſthumium adiutorem ſummiſerat. Erat

*vallum eo loco ſoſſa pedum xv. et *uallus contra hoſtem in altitudine pedum x. tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorū, alter conuerſus in contrariam partem erat *uallus, humilior paulo munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timēs Caſar, ne nauibus noſtri circumuenirentur, duplicem eo loco ſecerat uallum, ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti: ſed operum magnitudo, et continens omnium die-

rum

*uallo humilior paulo munitus.

rum labor, quod millia passuum in circuitu XVII. munitio-
 nes erat complexus, * perficiendi spatium non dabat. *perspiciendi:
 Itaq; contra mare transuersum uallū, qui has duas munitio- alij deficiendi
 nes contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pom-
 peio, delata per Allobroges perfugas, magnumq; nostris
 attulit incommodū. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ
 legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pōpeia-
 ni exercitus, nouusq; eorum aduentus exiit, simulq; nauis
 bus circumuecti milites in interiorem uallum tela iaciebāt,
 fossæq; aggere complebantur, & legionarij, interioris mu-
 nitionis defensores scalis admotis, tormentisq; cuiusq; gene-
 ris, telisq; terrebant, magnaq; multitudo sagittariorum ab
 utraq; parte circumsundebatur. Multum autem ab ictu lapi-
 dum, quod unum nostris erat telum uimineæ tegumenta ga-
 leis imposita defendebant. Itaq; cum omnibus rebus nostri
 premerentur, atque ægrè resisterent, animaduersum est ui-
 tium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter
 duos uallos, quā perfectum opus non erat, per mare nauis
 bus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt, atque
 ex utraq; munitione deiectos, terga uertere cōgerunt. Hoc
 tumultu nuntiato, Marcellinæ cohortes subsidio nostris la-
 borantibus summittit, quæ ex castris fugientes conspicate,
 neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ
 hostium impetum tulerunt. Itaque quodcunque addebatur
 subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, et pe-
 riculum augebat. Hominum enim multitudine receptus im-
 pediebatur. In eo prælio, cum graui uulnere esset affectus
 aquilifer, & uiribus deficeret, conspiciatus equites nostros,
 Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna dili-
 gentia defendi, & nunc moriens eadē fide Casari restituo:
 nolite obsecro committere, quod ante in exercitu Cesaris

x s non

non accidit, ut rei militaris dedecus amittatur, incolumemq;
ad eum referte. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus pri-
mae cohortis Centurionibus interfectis, praeter principem
priorem. Iamq; Pompeiani magna caede nostrorum, castris
Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato
reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum
tenebat praesidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII.
descendens ex loco superiore cernebatur, cuius aduentus
Pompeianos compressit, nostrosq; firmavit, ut selex maxi-
mo timore colligerent. Neque multo post Caesar significa-
tione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis
consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidijs
eodem uenit. Qui cognito detrimento, cum animadu-
erasset Pompeium extra munitiones egressum, castra secun-
dum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum na-
uius haberet, commutata ratione belli, quoniam propo-
situm non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit: qua per-
fecta munitione animaduersum est a speculatoribus Caesaris
cohortes quasdam, quod instar legionis uideretur, esse post
syluam, & in uetera castra duci. Castrorum hic situs erat:
Superioribus diebus, cum se nona legio Caesaris obieciisset
Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, cir-
cummuniret, castra eo loco posuit. Hec syluam quandam
contingebant, neque longius a mari passibus cccc. ab-
erant: post mutato consilio quibusdam de causis, Caesar pau-
lo ultra eum locum castra transtulit, paucisq; intermissis
diebus haec eadem Pompeius occupauerat: & quod eo loco
plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, ma-
iorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa ma-
ioribus, castelli, atque areis locum obtinebant. Item ab an-
gulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxer-
at,

rat, circiter passus cccc. quò liberius, ac sine periculo
 milites aquarètur. Sed is quoq; mutato consilio quibusdam
 de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco exces-
 serat: ita complures dies manserant castra, munitiones qui-
 dem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, specula-
 tores Cæsari renuntiârunt, hoc idem uisum ex superioribus
 quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nos-
 tris Pompeij castris circiter passus D. Hanc legionem spe-
 rans Cæsar se opprimere posse, et cupiens eius diei detri-
 mentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ spe-
 ciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm po-
 tuit occultissimè, reliquas cohortes numero xxxiii. in
 quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, di-
 minutoq; militum numero, ad legionem Pompeij, castraq;
 minora duplici acie duxit, neque eum prima opinio sese-
 lit. Nam et peruenit prius, quàm Pompeius sentire pos-
 set, et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen
 sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeia-
 nos ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis Eritius, hic
 paulisper est pugnatum: cum irrumpere nostri conaren-
 tur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione, cuius ope
 ra proditum exercitum C. Antonij demonstrauius, eo lo-
 co propugnante. Sed tamè nostri uirtute uicerunt, excisoq;
 Eritio, primò in maiora castra, post etià in castellum, quod
 erat inclusum maioribus castris, irruerunt, et quòd eò
 pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes in-
 terfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reli-
 quis rebus, tum præcipue in bello, paruis momèntis magnas
 rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem,
 quam pertingere à castris ad flumen suprà demonstraui-
 mus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt
 secutæ

T. Pulcio.

* castrorūq; secuta, cum portam quærent * castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur: quod cum esset animaduersum
eā munitionem
nem

* recessu sibi
conf.

coniunctam esse flumini, protinus his munitionibus defendente nullo, transcendunt; omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pōpeius hac longa satis interiecta mora, et re nuntiata, quintā legionem ab opere deductā subsidio suū duxit, eodēq; tēpore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq; sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atque uliro in nostros impetum faciebat: equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timēs, initium fuge faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat, ac pleriq; ex ijs, ne in angustias inciderent, x. pedum munitionis sese in fossas precipitant, primisq; oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atq; exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerent, ueriti, ne angustijs intercluderentur, cum extrā, et intus hostem haberent, eodē, quō uenerant, * receptui consulebant, omniaq; erāt tumultus, timoris, fuge plena: adeo, ut cum Caesar signa fugientium manu prehenderet, et consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hac subsidia succurrebant, quō minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo quod hæc præter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos cōspexerat, munitionibus appropinquare alie quandū

quandiu non audebat, equitesq; eius* angustis, portisq; Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parue res magnum in utranque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expectatam Caesaris uictoriam interpellauerunt: eadem res celebritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei preliis Caesar desiderauit milites nonagentos sexaginta, & notos* equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium, Puteolis, M. Sacratinurum, Capua, Tribunos mil. L. & Centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq; & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaq; sunt militaria xxxij. amissa. Pompeius eo prelio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fœcibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq; deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quò maior per fugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraq; munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, causam fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non

prælio

* angustis portis, atque his à Caesaris.

Cæsarianorum occisorum numerus. * aliis, Equites Ro. cccc. & Tutianum Gallum senatoris filium, & à Placentia c. & à Puteolis c. & à Capua x. sacratos uiros. & decem Trib. militum & Centuriones xxxij.

prelio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine, atque angustijs
 maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste acceperant,
 non denique communes belli casus recordabantur, quos
 rum quàm paruulæ sæpe causæ uel falsæ suspicionis, uel ter
 roris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta
 intulissent, quoribus uel culpa Ducis, uel tribuni uitio in ex
 ercitu esset offensum. Sed perinde, ac si uirtute uicissent,
 neq; ulli commutatio rerum posset accidere, per orbem
 terrarum fama, ac literis uictoriam eius diei concelebra
 bant. Caesar à superioribus consilij depulsus, omnem sibi
 commutandam belli rationem existimauit. Itaq; uno tem
 pore præsidij omnibus deductis, & oppugnatione dimissa,
 fa, coactq; in unum locum exercitu, concionem apud mi
 lites habuit, hortatusq; est, ne ea, quæ acciderent, grauiter
 ferrent, neq; ue his rebus terrerentur, multisq; secundis præ
 lijs unum aduersum, & id mediocre opponerent: habenda
 dam fortune gratiam, quòd Italiam sine aliquo uulnere ce
 pissent: quòd duas Hispanias bellicosissimorum hominum
 peritissimis, atq; exercitatissimis Ducibus pacauissent: quòd
 finitimas, frumentariasq; Prouincias in potestatem rede
 gissent: deniq; recordari debere, quæ * facilitate inter me
 dias hostium classes, oppletis nō solum portubus, sed etiam
 litoribus, omnes incolumes essent transportati: si nō omnia
 cederent secunda, Fortunam esse industria subleuandam:
 quod esset acceptum detrimenti * cuiusuis potius, quàm sue
 culpæ debere tribui. Locum securum ad dimicandum de
 disse, potitum se esse hostium castris, expulisse, ac superasse
 pugnātes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis,
 siue etiā Fortuna, * paratam iam, presentemq; uictoriam in
 terpellassent, dandam omnibus operā, ut acceptum in cōmo
 dum uirtute sarciretur: quod si esset factū, & detrimentum
 in bonum

* felicitate

* aliās, exer
 citus

* paratam

in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidisset: atq; ij, qui
ante dimicare timuissent, ultro se prelio offerrent. Hac
habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit,
ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessu ex
incommodo dolor, tantumq; studium infamiae sarciente, ut
nemo aut tribuni, aut Centurionis imperium desideraret,
& sibi quisque etiam pœnz loco grauiore imponeret
labores, simulq; omnes arderent cupiditate pugnandi: cum
superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti manen-
dum eo loco, & rem prelio committendam existimarent.
Contra ea Caesar, neque satis miliibus perterritis confide-
bat, spatiumq; interponendum ad recreandos animos pu-
tabat, relictisq; munitionibus magnopere rei frumentariae
timebat. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modò, &
egrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio pri-
ma nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conuiescere
ante iter confectum uetuit, his una legio missa præsidio est.
His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reli-
quas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem
itinere præmisit, paruoq; spatio intermisso, ut & militare
institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio co-
gnosceretur, conclamari iussit: statimq; egressus, & nouissi-
mum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum
discessit. Neq; uerò Pompeius, cognito consilio eius, moram
ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere
impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum
e castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouissimum agmē
demorandum, neque consequi potuit, quòd multum expe-
dito itinere antecesserat Caesar. Sed cum uentum esset ad
flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, cōsecutus equi-
tatus nouissimos prelio delinebat. Huic suos Caesar equites
oppo-

opposuit, expeditosq; antesignanos admiscuit cccc.
 qui tantum proficere, ut equestri praelio commissi pe-
 lerent omnes, compluresq; interficerent, ipsiq; incolumes
 se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei,
 quod proposuerat Caesar, ductoq; exercitu flumen Ge-
 nusum ueteribus suis in castris contra Asparagum con-
 sedit, militesq; omnes intra uallum castrorum cōtinuit, equi-
 tatumq; per causam pabulandi emissum, confestim decus-
 mana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pom-
 peius confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris
 ad Asparagum confedit: eiusq; milites, quod ab opere in-
 tegris munitionibus uacabant, alij ligandi, pabulādiq; causa
 longius progrediebantur, alij, quod subito consilium pro-
 fectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sa-
 cinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate
 superiorum castrorum, depositis in contubernio armis ual-
 lum relinquebant: quibus ad sequendum impeditis, Caesar,
 quod fore prouiderat, meridiano serè tempore signo pro-
 fectionis dato exercitum educit, duplicatoq; eius diei iti-
 nere, viii. millibus passuum ex eo loco procedit, quod fa-
 cere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die
 Caesar similiter prænūsis prima nocte impedimentis, de
 quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua imposita esset dimi-
 candi necessitas, subito casum expedito exercitu subiret.
 Hoc idem reliquis fecit diebus: quibus rebus perfectum est,
 ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nul-
 lum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei
 mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto,
 cum se magnis itineribus extenderet, & progressos con-
 sequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud
 sibi consilium capiendum existimauit. Caesari ad saucios
 deponen

deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eodem contendere, abductum illum à mari, atq; ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transfret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italie subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam, Oricumq; oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obfesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, et quid fieri uellet ostendit, præsidioq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lysi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cepit. Pompeius quoq; de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraq; discedere nollet, quòd legiones, equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggredereetur. His de causis uterq; eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, et ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia à directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvise aliud incommodum: quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et

Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauia, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq; dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatusq; multò, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsus fugere Cæsarem penè omnibus copijs amissis. Hæc itinera infesta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atque Aegi familiares, quos persugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix illi horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod est obiectum oppositumq; Thessalæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit (quod est oppidum primum Thessalæ uenientibus ab Epiro) quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, presidiumq; ab eo militum peterat. Sed eò fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessalæ, cùm se uictoria Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi subsidio

*subsidio ueniant, se considerare munitionibus oppidi, si celeriter succurratur, longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessalie appropinquabat. Caesar castris munitis, scalas, musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem, quo uenerat die, post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiendum militibus concessit: statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clausuerunt, murosq; armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Caesar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitæ cum casu Gõphenisium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larisseos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduētum expectare Pompeii, eoq; omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit, cõcionatusq; apud cunctū exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes, receptisq; omni-
y 2
bus in*

bus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Ausus copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitijs coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur, adeo, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & siquando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosq; seruatorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant: in annosq; consulatum definiebant. Alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaq; inter eos in cōcilio fuit cōtrouersa, oportere ne L. Hirij, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationem haberi: cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret quod proficiscenti promississet, ne per eius auctoritatem deceptus uideretur: Reliqui in labore pari, ac periculo, ne unus omnēs antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Caesaris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum contumelias palam descendunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret: Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq; iactaret: Scipio, affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditoris exercitus Actius Rufus, apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent Senatorij, belloq; una cum ipsis interfuisent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romanæ remansissent, quicq; intra præsidia Pompeij fuissent, neque operâ in re militari præstitissent. Vnam fore tabellam, qui

qui liberandos omni periculō censerent: Alteram, qui capitis damnarent: Tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecunie, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatūq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, *primum suis *propius locis, pauloq; à castris Pompeij longius, continentibus uerò diebus, ut progredere-
 tur à castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret, quæ res in dies confirmationem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutū in equitibus, quod demonstraui-
 mus, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernici-
 tatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cōsuetudine usum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites nulle apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrentur. Namq; etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos per-
 gisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdā interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra

ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus: hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulq; in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectiois dato, tabernaculisq; detēsis, animaduersum est paulò ante, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Cæsar apud suos, cū iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, si, ut semper depoposcimus, animosum ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoq; ut postea cognitum est, suorum omnium hortatū statuerat prælio decertare. Namq; etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quàm cōcurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent pleriq; admirati: Scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in

* id quod prælium prodeatis: persuasi equitibus nostris, * idq; mihi se facturos confirmauerunt, ut, cū propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur, ut circūuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionū, & penè sine uulnere bellum cōficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu ualeamus.

* in prælium, Simul denūtiavit, ut essent animo parati* in posterum, & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sepe cogitauissent, ne usu, manuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, * ut cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij

peij consilium summis laudibus efferret: Noli, inquit, exi-
stimare Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Ger-
maniamq; deuicerit: omnibus interfui praelijs, neque teme-
re incognitam rem pronuntio: perexigua pars illius exer-
citus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot prae-
lijs fuit necesse: multos autumnus pestilentia in Italia con-
sumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relictii in
continenti. An non audistis ex ijs, qui per causam uoletudi-
nis remanserunt, cohortes esse Brundisij factas? Haec copiae,
quas uidetis, ex delectis horum annorum in citeriore Gala-
lia sunt resectae, & pleraque sunt ex colonijs transpadanis.
Attamen quod fuit roboris, duobus praelijs Dyrrhachinis
interijt. Hec cum dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra
non reuersurum, reliquosq; ut idem facerent hortatus est.
Hoc laudans Pompeius idem iurauit: nec uerò ex reliquis
fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hec cum facta essent
in concilio, magna spe, & letitia omnium discessum est:
ac iam animo uictoriam percipiebant, quod de re tanta,
& à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uide-
batur. Caesar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc Pompeij acies.
modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in si-
nistro cornu legiones duae traditae à Cesare initio dissen-
sionis ex s. c. quarum una prima, altera tertia appella-
batur. In eo loco ipse erat Pompeius, mediam aciem Scia-
pio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio con-
iuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio
docuimus, in dextro cornu erant collocatae: has firmissimas
se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem me-
diam, cornuaq; interiecerat, numeroq; cohortes c. x. ex-
pleuerat: Haec erant millia LV. Euocatorum circiter duo
millia, quae ex beneficiarijs superiorum exercituum, ad

cum conuenerant, quæ tota acie disperferat: reliquas cohortes VII. castris propinquisq; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis
 Cæsaris acies muniebat, quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar suuperius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erant Dyrrhachinis prælijs uehementer attenuatæ, & huic sic adiunxit octauam, ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat, quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat.
 *constitit Ipse contra Pompeium *constitit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauiamus, timens ne à multitudine equitatum dextrum cornu circumueniretur, celeriter *externa acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam instituit, equitatuq; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit, monuitq; eius dici uictoriam in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit ne iniussu suo concurreret: se cùm id fieri uellet, uexillo signum daturum. Exercitum cùm militari more ad pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret: in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinius in colloquijs, quæ per A. *Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset, neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugne ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitum

citu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum
 in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo
 dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, &
 uestro Imperatori, quem constituistis, operam date. Vnum
 hoc prelium superest, quo confecto, & ille suam dignita-
 tem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul
 respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut
 aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset,
 primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites ele-
 cti circiter CXX. uoluntariè eiusdem centuriæ sunt profe-
 cuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis
 esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis
 prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, ne uel se loco
 mouerent, aciemq; eius distrahi paterentur, idq; admonitu
 C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus, uisq; mili-
 tum infringenterentur, aciesq; distenderetur, atq; in suis ordi-
 nibus dispositi, dispersos adorirentur, leuiusq; casura pila
 sperabat, in loco retentis militibus, quàm si ipsi immixtis
 telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris
 milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod
 nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur,
 propterea quòd est quædam animi incitatio, atque alacritas
 naturaliter innata omnibus, quæ studio pugne incenditur:
 hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque
 frustra antiquitus institutum est, ut signa undiq; concinerent:
 clamorq; uniuersi tollerent, quibus rebus et hostes terreri,
 & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato si-
 gno, cum infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissent
 non* concurrì à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pu-
 gnis exercitati, sua sponte cursum repræsserunt, & ad me-
 dium ferè spatium constituerunt, ne consumptis uiribus ap-
 *occurri

Equitum Pompeij fuga, & sagittariorū, funditorūq; cædes.

propinquarent: paruq; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriterq; , ut erat præceptum à Cesare, gladios strinxerunt. Neq; uerò Pompeiani huic rei defuerunt: Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionū tulerunt, & ordines conseruauerunt: pilisq; missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, ut erat imperatum uniuersi procurrerunt, omnisq; multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equitesq; Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare aciemq; nostram à latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Caesar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signū dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisq; signis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesq; conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent, quibus summoths, omnes sagittarij, funditoresq; destituti, inermes, sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrū cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt: eosq; à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quæ quæta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita cum recentes, atq; integri defessis successissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq; uniuersi terga uerterunt. Neq; uerò Casarem fessellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortādīs militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum, atq; funditorum: ab iisdem acies Pompeiana sinistra parte erat circumuenta, atque

initium

initium fuge factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum Pompeij fuga
 pulsum uidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, ga.
 perterritam animaduertit, alijs quàm maxime diffusus, ac
 cie excessit, protinusq; se in castra equo cõtulit, & ijs Cen
 turionibus, quos in statione ad prætoria portam posue
 rat clare, ut milites exaudirent, Tucamini, inquit, castra, &
 defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas
 portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc
 cum dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidēs,
 & tamen euentum expectans. Caesar Pompeianis ex fuga
 intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare
 oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio
 Fortune uterentur, castraq; oppugnarent: qui, etsi magno
 æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen
 ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Ca
 stra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè
 defendebatur, multò etiam acrius à Thracibus, barbarisq;
 auxilijs. Nam qui acie resugerant milites, & animo perter
 riti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisq;
 militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de castrorum de
 fensione cogitabant. Neq; uerò diuius, qui in uallo consti
 terant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed con
 fecti uulneribus locum reliquerunt, protinusq; omnes du
 cibus usq; Centurionibus, Tribunisq; militum, in altissimos
 montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris
 Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti pon
 dus expositum, recentibus cæspitibus tabernacula constrata.
 L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula prote
 cta hedera, multaq; præterea, quæ nimiam luxuriã, & ui
 ctorie fiduciam designarent, ut facile existimari posset, ni
 hil eos de euentu eius dici timuisse, *quin necessarias con
 quire

*quin nõ ne
 cess.

quirerent uoluptates : atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum desuissent. Pompeius iam, cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinusq; equo citato, Larissam contendit, neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conscendit: sepe ut dicebatur, querens, tantam se opinionem sefellisse, ut à quo genere hominum uictoriam sperasset, ab eo initio fuge facto penè proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere * circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi simul Larissam uersus se recipere coeperunt. Qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemq; legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit, quatuor secum legiones duxit, commodioreq; itinere Pompeianis occurrere coepit: et progressus millia passuum vi. ad ciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublucebat. Cæsar milites cohortatus est, eisi totius diei continenti labore erant confecti, noxq; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent: quo iam perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere coeperunt, pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma proijcere iussit: quod

* circummu-
nire

quod ubi sine recusatione fecerunt, passimq; palmis pro-
 iecti ad terram flentes ab eo petierunt salutem: consola-
 tus consurgere iussit, & pauca apud eos de lenitate sua lo-
 cutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit, militi-
 busq; suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui de-
 siderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legio-
 nes alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem
 requiescere, atque in castra reuerti iussit, eodemq; die La-
 rissam peruenit. In eo prælio non amplius ducentos mili-
 tes desiderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter x x x.
 amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus,
 cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum con-
 iecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficia-
 scens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio ex-
 cellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de
 se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter mil-
 lia x v. cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt
 amplius millia x x i i i i. namq; etiam cohortes, quæ præ-
 sidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. Mul-
 ti præterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaq; mili-
 taria ex prælio ad Cæsarem sunt relata c l x x x. & de
 quile * l i x. L. Domitius ex castris in montem refu-
 giens, cum uires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est * i x
 interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brun-
 dusum uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone an-
 tea demonstrauius, insulam obiectam portui Brundusino
 tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, testis,
 instructisq; scaphis, eliciuit naues Lælianas, atque ex his
 longius productam unam quinqueremem, & minores duas
 in angustijs portus cepit. Itēq; per equites dispositos aqua
 prohibere classiarios instituit. Sed Lælius tempore anni
 commo

commodiore usus ad nauigandum, onerarijs nauibus Cor-
cyra, Dyrhachioq; aquam suis supportabat, neq; à propo-
sito deterrebat, neq; ante praelium in Theſſalia factum
cognitum, aut ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſari-
rum rerum inopia, ex portu, inſulaq; expelli potuit. Iſdem
ferè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorũ, & Phoenicum,
& Cilicum in Siliciam uenit: & cum eſſet Caſaris claſſis
diuiſa in duas partes, & dimidiæ parti præeſſet P. Sulpi-
tius prætor Vibonẽ ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad
Meſſanam: prius Caſſius ad Meſſanam nauibus aduola-
uit, quàm Pomponius de eius aduentu cognoscere, pertu-
batumq; eum nactus, nullis cuſtodijs, neq; ordinibus certis,
magno uento, & ſecundo completas onerarias naues tedi-
& pice, & ſtupa, reliquisq; rebus, quæ ſunt aptæ ad incen-
dia, in * Pompeianam claſſem immiſit, atque omnes naues
* roſtrata. incendit x x x v. in quibus erant x x. * conſtrate. Tan-
tusq; eo facto timor inceſſit, ut, cum eſſet legio præſidio
Meſſanæ, uix oppidum defenderetur: & niſi eo ipſo tem-
pore quidam nuntij de Caſaris uictoria per diſpoſitos es-
quites eſſent allati, exiſtimabant pleriq; futurum fuiſſe, ut
amitteretur. Sed opportuniſſimè nuntijs allatis oppidum
fuit deſenſum. Caſſiusq; ad Sulpitianam inde claſſem prope-
ctus eſt Vibonem, applicatisq; noſtris ad terram nauibus
* agit. propter eundem timorem, pari atq; antea ratione * egerũt.
Caſſius ſecundum nactus uentum, onerarias naues circiter
x l. præparatas ad incendium immiſit, & flamma ab utro-
que cornu cõprehenſa, naues ſunt combuſtæ quinq; cumq;
ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites, qui ex ue-
teribus legionibus erant relictĩ præſidio nauibus, ex nume-
ro ægrorum, ignominiam non tulerunt, ſed ſua ſponte na-
ues conſcenderunt, & à terra ſoluerunt, impetiuq; facto in
Caſſianam

Cassianam classē, quinquereḡes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius exceptus scapha resurgit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes: neque multo post de prælio factō in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Caesar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quasunque in partem ex fuga se recepisset: ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: & quantum itineris e quitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unā minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositum, ut omnes eius Prouinciæ iuniores Græci, ciuesq; Ro. iurandi causa conuenirent. Sed utrum auertendæ suspitionis causa Pompeius proposuisset, ut quā diutissimè longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat: ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognitoq; Caesaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit, biduum tempestate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciam, atque inde in Cyprum peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuiumq; Rom. qui illic negotiarentur, arcem Antiochiam captam esse, excludendi sui causa, nuntiosq; dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicum

*soluerunt.
Iamq;

quicumque ex fuga Pompeium sequerentur, atq; in insulam uenissent oppido, ac portu recepti non erant, missiq; ad eos nuntijs, ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues * soluere iuebantur. Iamq; de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito adeunda Syriae consilio, pecunia societatis sublata, et à quibusdam priuatis sumpta, et æris magno pondere ad militarem usum in nauis imposito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosq; ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit: ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat, castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt: eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne ue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinus Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea predicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumq; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, paulam liberaliter responderunt, eumq; ad regem uenire iusserunt:

runt. Ipsi clam consilio inuito Achillam praefectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tr. militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a Rege, & in custodia necatur. Caesar, cum in Asiam uenisset, reperiebat T. Appium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae, eiusque rei causa, Senatores omnes ex Prouincia euocauisse, ut his testibus summa pecuniae uteretur, sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruae repetitis, atque enumeratis diebus, quo die praelium secundum foret Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruae spectabat, ad ualuas se templi, limenque conuertisset. Eodemque die Antiochia in Syria his tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergamique in occultis, ac remotis templis, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci adyta appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exiuisse ostendebatur. Caesar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eam in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusque octingentis, & nauibus

x

bus

bus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandria peruenit. In his erant legionibus hominū tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex praelijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar confusus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandria de Pompeij morte cognoscit, atq; ibi primum ē naui egrediēs clamorem militum audit, quos Rex in oppido praesidij causa reliquerat, & concursum ad se fieri uidet, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebra continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresq; milites, huius urbis omnibus partibus interficiebantur: quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus, sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Rom. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atq; eò magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu, cum patre Ptolemæo & lege, & Senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent dimittere, & de controuersijs iure apud se potius, quam inter se armis disceptare. Erat in procuratione regni propter etatem pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primum inter suos queri, atque indignari coepit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam confcios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit, atque eundem Achillæum, cuius supra meminimus, omnibus copijs praefecit. Hunc
inci

incitulum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti, ex duobus filiis maior, & ex duobus ea, quæ ætate antecedebat: hæc uti fierent, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ fecissent, eodem testamento Ptolemæus populum Rom. obtestabatur. Tabule testamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in arario ponerentur: eæ cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atq; obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem, isq; maxime uellet pro communi amico, atque arbitro controuersis Regum componere, subito exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copię nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumq; Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iussit, Regemq; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maxime autoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset sue uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum autoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt: quos ille, cum in conspectum eius uenissent, prius quam audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac interfici iussit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo factò, Regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamq; regium nomen apud suos autoritatem habere existimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum consilio, quam regio susceptu bel-

lum

lum uideretur. Erant cum Achilla copia, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderentur; millia enim uiginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ, atque licentiæ uenerant, et nomen, disciplinamq; populi Roma. dederant, uxoresq; duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq; Syria, Ciliciæq; Prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq; conuenerant, fugitiuq; omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certa q; uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regnum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandria bellis, Ptolemæum patrem in regnum reducerant. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Aegyptijs gesserant: hunc usum rei militaris habebant. Hæcos pijs fidens Achilles, paucitatemq; militum Cæsaris dispiciens, occupabat Alexandriam. Præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrupere conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatum est ad portum, ac longè maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pergnabatur, et magna multitudine naues longas occupare hostes

hostes conabantur: quarum erant L. auxilio missæ ad Pompeium, præliq; in Thessalia factæ, domum redierant. Ille triremes omnes, & quinquereemes aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigandum. Præter has *XII. erant, *XXII. quæ præsidij causa Alexandria esse consueuerant, constrata omnes: quas si occupassent, classe Caesaris crepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit, quod tam latè tueri, tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit: hæc insula obiecta Alexandria portum efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & uicus oppidi magnitudine, quæq; ubique naues sunt imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. His autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum apprehendit, atq; ibi præsidium posuit: quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur. Id efficiebant angustie

stia loci, pauciq; utrinque interfectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu premunit, nec tractu oppidi pars erat Regie exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & theatrum cōiunctum domui, quod arce tenebat locum, aditusq; habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis uacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia traiecit, unaq; bellum administrare cepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutritius pueri, & procurator regni in parte Caesaris cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq; ne negotio desisteret, ne ue animo deficeret, indicatis, deprehensisq; internuntijs, à Cesare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT,

OPPII DE BELLO ALEXANDRINO COMMENTARIVS IIII.

BELLO Alexandrino conflato, Caesar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq; omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabathæorum Malco euocat, tormenta undiq; conquiri, & frumentum mutui, auxilia que adduci iubet. Interim munitiones quotidie

quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atque musculis aptantur, ex ædificijs autē per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumq; aut ruinis deiecitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque fornibus continentur, testæq; sunt rudere, aut pauimentis. Caesar studebat maximè, ut quàm angustissimam partem quam oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq; agendis à reliqua parte urbis excluderet, illud spectans primùm, ut cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxiliū ferri posset. In primis uerò, ut aqua pabuloq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodq; utrunque palus largi prebere poterat. Neq; uerò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nā in omnes partes per quas fines Aegypti, regnumq; pertinet, legatos, conquisitoresq;, delectus habendi causa miserant, magnumq; numerum in oppidum telorum, atque tormentorum miserant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorum erant institutæ officinæ. Seruos propterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianū, stipendiumq; præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacumq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxiliū ferendum opportuni essent omnibus uis, atq; angiporis triplicem uallū obduxerant.

erat autē quadrato exstructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat: quæq; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munitur. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectisq; eis rotis, funibus, iumentisq; obiectis, directis plateis, in quamcunq; erat uisum partem mouebant. Urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggererat. Ipsi homines ingeniosissimi, atq; acutissimi, quæ nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte multa reperiebant, unoq; tempore & nostras munitiones instabant, & suas defendebant: atq; hæc principes in concilijs, concionibusq; agitabant, populum Rom. paulatim in consuetudinem eius regni uenire occupandi, paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto, Pompeium se ex fuga eodem recepisse, ac Casarem uenisse cum copijs, neq; morte Põpõi quicquam profectum, quò minus Caesar apud se commoraretur, quem si non expulisset, futuram dicebant ex regno Prouinciam, idq; agendum mature. Namq; cum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratū est, cum uterque utriq; insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget: reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est ferè tota suffossa, specusq; habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim

Arsinoë Ptolemæi filia.

Ganymedes eunuchus.
Achillas interficitur.

paulatim spatio tempore liquefcit, ac subfidit: hac uti do-
 mini ædificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt. Nam
 quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida, ut Nili aqua.
 multos uariosq; morbos efficiat: sed ea plebs, ac multitudo
 contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est: hoc
 tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis
 tenebatur. Quo facta est admonitus Ganymedes, posse no-
 stros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum
 causa, uicatim ex priuatis ædificijs specubus, et puteis ex-
 tracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac
 difficile opus aggreditur: Interceptis enim specubus, atque
 omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur,
 aque magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus ex-
 primere contendit. hanc locis superioribus fundere in par-
 tem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem falsior paulo
 præter consuetudinem aqua traheretur ex proximis ædifi-
 cijs, magnamq; hominibus admirationem præbebat, quam ob
 causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se in-
 feriores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atq;
 ante consueffent, uulgoq; inter se conferebant, et degustans-
 do, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Paruo
 uero temporis spatio hæc propior bibi non poterat omnino.
 Illa inferior corruptior iam, falsiorq; reperiebatur: quo fa-
 cto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum
 casum omnes deducti uiderentur. Atq; alij morari Cæsarem
 dicerent, quin naues conscendere iuberet. Alij multo gra-
 uius extimescerent casum, quod neque celari Alexandrinis
 possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio dista-
 rent ab ipsis, neq; illis imminetibus, atq; insequentibus ullus
 in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo
 oppidanorum in parte Cæsaris, quam domicilijs ipsorum non
 mouerat

mouerat, quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur, ut mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarij, multaq; oratio frustra absumeretur. Cùm uerò uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. Nam puteis, fossisq; aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis uenas habere: quòd si alia esset litoris Aegyptij natura, atque omnium reliquorum, tamen quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quò minus quotidie aquam nauibus peterent uel à sinistra parte à Paretonio, uel à dextra ab insula, quæ diuersæ navigationes nunquàm uno tempore aduersis uentis præcluderentur. Fugæ uerò nullum esse consilium, non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil præterquam de uita cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis nec loco, nec numero pares esse posse. Magnam autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexandrinis uelocitatem, locorumq; & edificiorum notitiam. Hos præcipuè in uictoria insolentes, præcursuros, & loca excelsum, atq; edificia occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros prohibitueros. Proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habitæ, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, ne uic quam partem nocturni tēporis intermittant. Quo suscepto negotio,

atq;

atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una no-
 ste uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrino-
 rum machinationibus, maximisq; conatibus, non longi
 temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesima
 septima ex dedititijs Pompeianis militibus cum frumento,
 armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Cala-
 tino, ad litora Africæ paulò supra Alexandriam delata est.
 Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, por-
 tum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa
 regione ad tenendas anchoras: hi cum diu retinerentur,
 atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsa-
 rem faciunt certiolem, Cæsar, ut per se consilium caperet,
 quid faciendum uideretur, nauim conscendit, atque omnem
 classẽ se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis,
 quòd, cum longius paulò discederet, munitiones * nudare
 nolebat. Cumq; ad eum locum accessisset, qui appellatur
 Cherrhonesus, aquandiq; causa remiges in terram expo-
 sisset, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus præda-
 tum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex ijs
 cognouerunt Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos mi-
 lites in nauibus habere. Qua re comperta magnam sibi fa-
 cultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt.
 Itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigan-
 dum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti
 eum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimi-
 care nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat,
 & post horam decimam diei res agebatur: nox autem al-
 latura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum no-
 titia confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium desu-
 turum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque
 uirtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis
 naues,

Prælium na-
uale.

naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit, quem in lo-
cum illos successuros non existimabat. Erat una naus Rho-
dia in dextro Cæsaris cornu longè ab reliquis collocata:
hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoq; impe-
tu quatuor ad eam constratae naues, & complures apere-
tæ contenderunt; cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne
turpiter in conspectu contumeliam acciperet, quanquam,
siquid grauius accidisset, meritò casurum iudicabat. Præ-
lium commissum est magna contentione Rhodiorum, qui
cum in omnibus dimicationibus & scientia, & uirtute
præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus susti-
nere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum
acceptum uideretur, ita prælium secundissimum est fa-
ctum, capta est una hostium quadriremis, depressa est alie-

*omnes ra: deinde * omnibus epibatis nudata, magna præterea
multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interse-
cta. Quòd nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium
Cæsar potius esset. Hac calamitate perterritis hostibus
aduerso uento leniter flante naues onerarias Cæsar remul-
co uictoricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimen-
to adeò sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute
propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uide-

*ut ex æd. rent, quibus & superioribus locis subleuabantur, *ut uix
ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent,
quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram ues-
rebantur. Iidem postea quàm Ganymedes in consilio con-
firmavit, sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, &
numcrum adducturum, magna spe, & fiducia ueteres resta-

*cōstituerūt: * instituerunt: ac tamen amplius centum decem nauibus
longis in portu, naualibusq; amiserant, non tamen reparan-
de classis

de classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Caesaris, non commectus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Præterea nautici homines & urbis, & regionis maritimæ, quotidianoq; usu à pueris exercitati, ad naturalem, ac domesticum usum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij causa dispositæ, naues ueteres erant in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi, has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant: deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asses remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruebant, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueres quinque confecerunt: ad has minores, apertasq; complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues nouem habebat. Nam decem missis, una in cursu litore Aegypcio defecerat: Ponticas octo: Lycias quinque: ex Asia xii. * ex his quinqueres quinque erant, & quadriremes x. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ: tamen uirtute militum confusus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquàm eò uentum est, ut sibi uterq; eorum consideret: Caesar Pharum classe circumuehitur, aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringen

*ex his erant
quinqueres
mes & qua-
drireres x.

*Schaphas x.
prod.

Euphranor

dringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quæque earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant **xxi**. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & *scapharum producunt cum malleolis, ignibusq; siquid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ: satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transseundi fieret initium, propterea quod ij, qui intrassent ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodij nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quam cum Grecis comparandus. Hic ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodij, qui imperium classis obtineret: qui, ubi Caesaris animum aduertit, Videre mihi, inquit, Caesar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare: nobis rem committe, nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium sallemus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profecutus, dat signum pugne: Progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circumfistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte, fortiterq; se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero

numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi de-
tergerentur, sed semper uenientibus aduersæ occurrerent.
Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum
ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen
in uirtute constitit. Neque uerò Alexandriæ fuit quisquam
aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in
oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissimæ
testa peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo
caperet, precibusq; et uotis uictoriam suis ab Dijs immor-
talibus exposceret. Minime autem erat par prælij certamen:
nostris enim pulsæ q; terra, neq; mari effugium dabatur
uictis, omniaq; uictoribus erant futura in incerto. Illi, si su-
perassent nauibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, re-
liquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue,
ac miserum uidebatur, per paucos de summa, ac de salute
omnium decertare. Quorum si quis aut animo, aut uirtute
cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pu-
gnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpe
numero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo con-
tenderent, quod omnium salutem sibi commendatam uidea-
rent, eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum
prosequens erat obtestatus, ne suam, atque omnium falleret
opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisce-
retur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neque maritimis,
nauticisq; solertiæ, atq; ars præsidium ferret, neq; numero
nauium præstantibus multitudo prodesset, neq; flexi ad uir-
tutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum possent
adequari. Capitur hoc prælio quinquere mis una cum de-
fensores, remigibusq;, & deprimuntur tres, nostris inco-
lumbis omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum
capiunt, quis protexerunt ex molibus, atque ædificijs im-
minenti

minentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq; ad insulam pertinentē, in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasq; imponit, alteram insulæ partem distingendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis qui primus insulam cepisset. Ac primo impetū nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis edificiorum propugnabant, & litora armati defendebāt: *quo, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis v. mobiliter, et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, uadibus prætentatis, pauci nostri in litore constituerunt, atque hos sunt alij subsecuti, constanterq; in eos, qui in litore æquo insisterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga uertunt. His pulsus, custodia portus relicta naues ad litora, & uicū applicauerunt, seq; ex nauibus ad tuenda edificia cicerunt: neque uerò diutius ipsi ex munitione se continere potuerūt. Et si erat non dissimile, atque Alexandria genus edificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresq; editæ, et coniunctæ, muri locum obtinebant, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem, consiliumq; eripit, & mēbra debilitat: ut tū accidit, qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdē perterriti fuga suorum, & cæde paucorū triginta pedum altitudine in edificijs sōsistere ausi non sunt, seq; per molē in mare præcipitauerūt, & oām

*quapropter
asperitate lo.

Et octingentorum passuum interuallo ad oppidum enata=
 uerunt. Multi tamen ex his capti, interfectiq; sunt. Sed nu=
 merus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda mi=
 litibus concessa, ædificia diripi iussit, castellumq; ad pon=
 tem, qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsi=
 dium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant, fortio rem
 illum propio remq; oppido Alexandrini tuebantur. Sed
 eum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obten=
 tis duobus, omnem nauigiorum excursus, et repentina
 latrocinia sublatum iri uidebatur. Iamq; eos, qui præsidio
 eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq; depu=
 lcrat, atque in oppidum redegerat, et cohortium trium
 instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere
 angustie loci patiebantur, reliquæ copie in nauibus sta=
 tionem obtinebant: quo factò, imperat pontem aduersus
 hostem præuallari, et quæ exitus nauibus erat fornice ex=
 tructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque ob=
 strui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha
 egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum co=
 pie ex oppido se eiecere, et contra munitiones pontis la=
 tiore loco constituerunt, eodemq; tempore, quæ consueue=
 rant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere
 ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte:
 ex mole ab illis, exq; arca, quæ erat aduersus pontem, et
 ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare,
 militesq; hortante, remigum magnus numerus, et classia=
 riorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars
 eorum studio spectandi ferebatur. Pars etiam cupiditate pu=
 gnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis
 à mole repellebant, ac multum proficere multitudine te=
 lorum uidebantur. Sed postquam ultra eum locum ab la=

a a

tere

tere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis, certisq; ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequiebantur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo circumuenirentur, et discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proxima nacta naues multitudine hominum, atque onere depressa est, pars resistens, et dubitans quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alienati secutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Caesar quoad potuit cohortando suos ad pontem, et munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est: postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit, quò multitudo hominum infecuta cum irumperet, neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudinem depressum militum, unà cum hominibus interijt. Hoc prelio desiderati sunt ex numero legionariorum milium circiter

circiter cccc. & paulò post eum numerum classiarij,
 & remiges. Alexandrini eo loco castellū magnis munitio-
 nibus multisq; tormentis confirmauerūt, atq; egestis ex ma-
 ri lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc
 detrimento milites nostri tantum absuerunt, ut perturbaren-
 tur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fece-
 rint in operibus hostium expugnandis, in prælijs quotidiana
 nis, quandocunq; fors obtulerat procurrentibus, & erum-
 pentibus Alexandrinis manum comprehendi multum ope-
 ribus, & ardentibus studijs militum. Nec diuulgata Caesaris
 hortatio, subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi po-
 terat cupiditatem, ut magis deterrendi, & continendi à pe-
 riculosissimis essent dimicationibus, quam incitadi ad pu-
 gnandum. Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus
 confirmari, & aduersis incitari uiderent, neq; ullum belli
 tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conie-
 ctura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui
 in Caesaris erant præsidij, aut suoapte consilio, per ocul-
 tos nuntios Regis probato, legatos ad Caesarem miserunt,
 ut dimitteret Regem, transireq; ad suos pateretur. Para-
 tam enim omnem multitudinem esse confectam tædio, puel-
 le fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganyme-
 dis, facere id, quod Rex imperasset. Quo si autore in Cæsa-
 ris fidem amicitiamq; uenturi essent, nullius periculi timo-
 rem multitudini fore impedimento, quò minus se dederent.
 Caesar, etsi fallacem gentem, semperq; alia cogitantem, alia
 simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus da-
 re ueniam uile esse statuit. Quòd si quo factò sentirent ea,
 quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem cre-
 debat. Sin, id quod magis illorum nature conueniebat, du-
 cem ad bellum gerendum Regem habere uellent, splendidi,

atq; honestius se contra Regem, quàm contra cōuenarum ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaq; Regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incēdijs, et ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Rom. sibiq; præstaret, cum ipse tantū ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At regius animus disciplinæ fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret. non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. Compresstis pueri lacrymis, Cæsar ipse cōmotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc compluribus Cæsaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi uero id Cæsar bonitate tantum adductus, et non prudentissimo consilio fecisset: cum duce assumpto Alexandrini nihil se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduertent. Eludentibusq; militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quicquam proficere uiderent, rumoresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere Syria, Ciliciq; adduci, quod nōdum Cæsari auditum erat, commeatū, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaq; expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui. Præfuit huic

huic Tiberium Neronem proficiscuntur in ea classe Rhodiae naues, atq; in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumq; eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriores casum reſeruat, ſuperiorum temporū diſſimilis Euphranorem perſequebatur. Nam cum ad Canopum uentum eſſet, inſtructaq; utrinq; clāſis cōſlixiſſet, & ſua conſuetudine Euphranor primus praelium cōmiſiſſet, & illic trirēmem hoſtium perforaſſet, ac demerſiſſet, proximam longius inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis eſt, cui ſubſidiū nemo tulit, ſiue quod in ipſo ſatis praeſidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent eſſe, ſiue quod ipſi ſibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo praelio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriga uictorice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnae nobilitatis domi, ſciētiaeq; in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Caſaris miſſus in Syria, Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accerſenda, cum magnis copijs, quas celeriter & propenſiſſima ciuitatum uoluntate, & ſua diligentia conſecerat, itinere peſtiferi, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Peluſum adducit, idq; oppidum firmo praeſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (namq; tota Aegyptus mariitimo acceſſu Pharo, peſtiferi Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur) repente magnis circumdatum copijs, multiplici praeſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, deſeſſisq; ſubijciebat, & perſeuerantia, conſtantiaq; oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, praeſidiumq; ibi ſuum collocauit, inde re bene geſta Alexandriam ad Caſarem contendit, omneſq; eas regiones, per quas iter faciebat, autoritate

ea, quæ plerumq; adest uictori, placarat, atq; in amicitiam
 Cesaris redegerat. Locus est ferè regionum illarū nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta,
 quod nomen à similitudine literæ cepit. Nam pars quadam
 fluminis Nili deriuata inter se duobus itineribus paulatim
 medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus
 interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinqua-
 re Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumē
 sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus uel
 superari, deleriq; Mithridatem, uel sine dubio retine-
 ri posse credebatur: quemadmodum autem optabat eum uinci,
 sic satis habebat interclusum à Cesare à se retineri.
 Quæ primæ copię flumen à Delta transire, & Mithrida-
 ti occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinan-
 tes præcipere subsequētib; uictoriæ societatem. Quo-
 rum impetum Mithridates magna cum prudentia consue-
 tudine nostra castris uallatis sustinuit. Cum uerò incauē,
 atque insolenter succedere eos munitionibus uideret, eru-
 ptione undique facta, magnum numerum eorum interse-
 cit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, para-
 timq; in naues, quibus flumen transierant, recepissent, sun-
 ditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se re-
 crearunt, adiunctis ijs qui subsequebantur, rursus Mithri-
 datem oppugnare ceperunt. Mittitur à Mithridate nun-
 tius Cesari, qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis eadē
 hæc accidisse Rex. ita penè sub idem tempus & rex
 ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cesar ad
 recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione Rex
 est usus, in qua magnam, & paratam classē habebat: Ces-
 ar eodem uinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimica-
 ret. Sed circūuectus eo mari, quod Africæ partis esse di-
 citur,

citur, sicuti suprà demonstrauius, prius tamen Regis co-
 pijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq;
 ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Cōfederat cum
 copijs Rex loco natura munito, quodd erat ipse excel-
 sior, planitie ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem
 ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur: Vnum
 latus erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco
 ductum, ut partem castrorum obtineret: Tertium palude
 cingebatur. Inter castra, & Caesaris iter flumen intercede-
 bat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat.
 Aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter se-
 ptem. Rex cum hoc itinere uenire Cæsarem comperisset,
 equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flu-
 men misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus
 ex ripis prælium impar inirent: Nullum enim processum
 uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res in-
 cendit dolore milites, equitesq; nostros, quodd tandiu pari
 prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tem-
 pore equites Germani dispersi uada fluminis querentes
 partim demissioribus ripis flumen tranarunt: & legiona-
 rij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranque
 ripam contingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto,
 flumen transferunt: quorum impetum adeo pertinuuerunt
 hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra,
 nanque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè
 omni reliqua multitudo interfecta. Cæsar re præclarissi-
 mè gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret ma-
 gnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus ui-
 ctor ad Regis castra pertendit. Hæc cum & opere ma-
 gno uallata, & loci natura munita animaduerteteret, confra-
 tamq; armatorum multitudinem collocatam in uallo ui-

deret, lassos itinere, ac praeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellū, quod Rex in proximo uico non longe à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copijs expugnat: non quòd id minori numero militum consequi difficile factū putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites infecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus praeliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstrauit: altera, quæ mediocri intervallo inter castra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electissima Alexandrinorum multiitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat, plurimum autem proficiebant hostes in repellendis uulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex uallo castrorum, auersi q; ex flumine, in quo multe naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnant. Cæsar cum uideret milites acrius praeliari non posse, nec tamen multum profici, propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelsum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit, hisq; Carsulem præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus

militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes * par- * parteis ca-
 tes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum strorum
 animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta: horum primis ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Cōstat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximæ naues adnabant, demerso nauigio perisse. Re felicissimè, celerrimeq; gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri uinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque eam partem oppidi uictor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur: neq; eum consilium suum fessit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorū, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua suplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolati quorum religione precari offensos, iratosq; animos Regum erant soluti, aduenienti Cæsari occurrerūt, seq; ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimissionem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse latabantur. Cæsar Aegypto, atq; Alexandria potius, Reges cōstituit, ut quos Ptolemæus testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam ma-

a a s iore

iore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filiis Cleopatrae, quæ manserat in fide præsidijq; eius: minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus noua dissensio, prius quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur: legione ueterana sexta secum deducta, cæteras ibi relinquit, quò firmitus esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neq; uetustatis auctoritatem paucis diebus Reges constituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidij eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidij coërceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Caesar Asiam, finitimasq; provincias administrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnum suum, ne ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, possideri, uastariq; pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cesari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Rom. & Cesari uictori, sibiq; infame esse statuerat, regna sociorum, atq; amicorum ab externo Rege occupari: nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armeniam, Cappadociamq; decederet: ne ue occupatione belli ciuilib, populi Rom. ius, maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationem, cum maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones

cum

cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI. secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas, quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Pletorium Quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Quique Paciscium in Ciliciam ad auxilia accersenda, quæ copię celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni causa integra Cæsari seruetur: paratum enim se facere, quod is statuisset. P. Domitius cum animaduertiret, cum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset, perseuerare cepit, ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadocię, atque Armenię, nec ius se cum postulare, ut in Cæsaris aduentum res integra disferretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab

tur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullius impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiâq; munera Domitio ferrent, ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare, legatis respòdebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduenteret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septè. Quibus ex castris cum locus angustus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq; & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerneret uersari tanquam amicorum aduentu. Sin uerò ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cederentur. Hæc cum administraret, nunquam tamen inter mittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castrâq; oppido contulit: quæ dum munium nostri, Pharnaces

ces

ces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, par te copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; à Domitio, ut quàm primum sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognitare Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quâ facillimum accessum, & aquisimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio intervallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locū deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quàm suo commoueretur, neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro. Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in insidijs collocatis, sic utring; acie instructa processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato, cōcurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nam tricesima sexta legio, cum extra fossam in equitatum

equitatum Regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersos hostes aggrediretur. At Pontica ex altera parte legio cùm paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut apertolaterè aggrediretur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, et oppressa est. Deiotari uerò legiones uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices Regis copię cornu suo dextro, mediæque acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem, quæ tamen fortiter uincientium impetum sustinuit, magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itinereque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cùm de Cesare ea quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit. Ibiq; et uictor, et crudelissimus Rex, cùm sibi fortunam paternam feliciorè euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum, Ponticorumq; diripuit. Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaq; quæ morte essent miseriora: Pontumq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum luctu de erat.

de erat. Nanque eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore: quanquam erat Prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus uastata, & confecta: tamen prudentia, ac diligentia sua, quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrediretur, & recepit, & defendit. Nanque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq; præda milites donauit. Quæ etsi erat tenuis, tamè in tanta Prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta. Et cū Octavius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octavianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Cæsar sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyricum, propter Macedonie propinquitatem, se reliquis ex fuga collectis, contulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tyronum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinus, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni ac difficili, siue copiosorem Prouinciã existimans, siue multum fortune uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confusus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuq; suo gesserat, neque

Prouin

Prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus, intercluso mari tempestatibus, commectus supportari poterat, magnisq; difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq; est à barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimiq; incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, Centurionibus xxxviii. Tribunis iiii. cum reliquis copijs Salonam se recepit, summaq; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit: cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit Prouinciæ potiunde: quem tamen diutius in rebus secundis et Fortuna, quæ plurimum in bellicis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinijs uersari passa non est. Vatinius Brundisij cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico cum crebris literis Cornificij ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusq; locis nostrorum militum oppugnare pressidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros, etsi graui ualeitudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamē uirtute uicini incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & subite præparationis. Nam cum ipse paucas in portu naues longas haberet, lites in Achaïam, atque Calenum misit, uti sibi classem mitterent: quod cum tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus,

gnus, magnitudine quanquam non satis iusta ad præliandū,
 rostra imposuit. Hæ adiunctas nauibus longis, & numero
 classis aucto militibus ueteranīs impositis, quorū magnam
 copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero agro-
 rum relictī erant Brundusij, cum exercitus in Græciam
 transportaretur, profectus est in Illyriū maritimasq; non-
 nullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; se tradiderant,
 partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio, præ-
 teruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatemq; in-
 iungebat, * qui quā celeritine posset, ipsum Octauū per- * quin
 sequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurū terrā, mariq;
 ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab op-
 pugnatione coëgit, præsidiumq; nostrum recepit. Octauius,
 cum Vatinium classē magna ex parte confectam ex nauis-
 culis actuarijs habere cognouisset, confusus sua classe, sub-
 stitit ad insulā Thauridem, quā regione Vatinius insequens
 nauigabat: non quod Octauium ibi restitisse sciret, sed quod
 eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius
 Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod & tem-
 pestas erat turbulenta, & nulla suspicio, hostis repente ad-
 uersam ad se uenientem nauem, antennis ad medium malum
 demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod
 ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iu-
 bet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi
 dabat signum, quæ primæ naues subsequerantur, idem ut
 facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente op-
 pressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant.
 Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana,
 paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animad-
 uerteret, neq; nauium se magnitudine, neq; numero parem
 esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem committere maluit.

Itaque primus sua quinquereni in quadriremē ipsius Octauij impetum fecit, celerrimē, fortissimēq; contrā illo remigante, naues aduerse rostris concurrunt adeò uehementer, ut naus Octauiana rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurruntq; ad duces maximē: nam cum suo quisq; auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est, quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, & dimicatione equata longē superiores uirtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multa præterea capiuntur, aut rostris perforata merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert, in quam plures cum confugerent depresso scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit: sequuntur hunc sue naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo uendicaret. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolu-mibus, in eum se portū uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum procefferat. Capit ex eo prælio pentiremem unam, triremes duas, dycrotas octo, compluresq; remiges Octauianos. Posteroq; ibi die fuit, dum suis captiuasq; naues resciceret, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat Mæum nobilissimum regionum earum oppidū, coniunctissimūq; Octauiio, quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt: comperitq; ipsum Octauium, paruis, paucisq; nauigijs uento secundo regionem Græciā petisse.

petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio re præclarissimè gesta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundisium incolumi exercitu, & classe recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & prælio Pharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaq; cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Qu. Cassius Longinus in Hispania pro prætore Prouinciæ ulteriores obtinende causa relictus, siue consuetudine nature sue, siue odio, quod in illam Prouinciã suscepit quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones: quod uel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire Prouinciã crederet, uel initis signis & testimonijs eorum, qui difficulter odia dissimulant, animaduertere poterat, & compensare offensionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq; cum primum in unum locum exercitum conduxit, sestertia c. militibus est pollicitus: nec multò post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, motemq; Herminium expugnasset, quò Medobregenses confugerant, ibiq; Imperator esset appellatus, iterum sestertijs c. milies donauit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occultè militarem disciplinam, seueritatemq; minuebant. Cassius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contra etiamq; in ea æs alienum grauissimis oneribus Prouinciæ constituit exolueret: & ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori querebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur, quæ Longinus sibi expensas ferri, non tantum patiebatur, sed etiam

bb 2

coge

LIBROS

DEL DR.

L. M. 1300

Ayuntamiento de Madrid

* adiungebatur:
sur:

cogebat in gregem locupletum simulatum cause tenues
conijciebantur, neque ullum genus questus, aut magni &
evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quò
domus, & tribunal Imperatoris uacaret: nemo erat, qui
modò aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio
teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitu-
do periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris
adiungebantur quibus de causis accidit, ut cum Longinus
Imperator eadem faceret, quæ fecerat questor, similia rur-
sus de more eius provinciales consilia inirent. Horum o-
dium confirmabant nonnulli familiares eius, qui cum in illa
societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum,
cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerant, acceptum
ferebant: quod interciderat, aut erai interpellatum, Cassio
assignabant. Quintam legionem nouam conscribit, augetur
odum & ex ipso delectu, & sumptu aditæ legionis. Com-
plentur equium tria milia, maximisq; onerantur impen-
sis, nec Prouinciæ datur ulla requies. Interim literas acce-
pit à Cesare, ut in Africam exercitum trajiceret, perq; Ma-
ritimam ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn.
Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq; missurus exi-
stimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti uoluptate esse
rebatur, quòd sibi nouarum Prouinciarum, & fertilissimæ
regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam
proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducenda:
certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesq; cen-
tum præpararentur, pecuniæq; describerentur, atq; impe-
rarentur, ne quæ res, cum redisset, moraretur. Reditus eius
fuit celerior omnium opinione: non enim labor, aut uig-
ilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exer-
citus coacto in unum locum, castris ad Coraûbam positis,
pro con

pro concione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet: polliceturq; ijs, cum in Mauritaniam traiecisset, * sesteria se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Raciliij libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latius Cassij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset sinistra corripit eum, dextraq; bis ferit pugione: clamore sublato, fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traiecit licetorem: Hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vassius, & L. Mergilio simili confidèria Flaccum municipem suum adiuuant. erant enim omnes italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis secum habere consueuerat, à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequiebantur. Quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit letus in castra, militibusq; uernaculis, & secunde legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in Tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in prouincia natus, aut uernacule legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cum omni Prouincia consensere-

rat in odio Cassij. Nam legiones trigesimā, & uigesimam primam paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino: Quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi uiuere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, refecit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem uigesima prima: subsequitur has quinta. Cum duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendere. Legionem quintam in Castra remittit, cohortibus xxx. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, & Annum Scapulam maxime dignitatis, & gratiæ provincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciciandum. Item Calphurnium Saluiantum, qui proficitur indicium, coniuratorumq; numerum auget, uere ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. Nam palam sestertijs decem cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta: qui, si maxime nocentes sunt mulctati, tamen periculi uitæ, dolorq; uulneris pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus literas à Casare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum, amissis copijs fugisse.

Qua

Quare cognita, missam dolori uoluptatem capiebat, uictoriae nuntius letitiam exprimebat, confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq; eas iubet referri, quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniā imperat. Aequa autem ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq; conseriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uestigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitū lustrat: Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur propterea quod edictum tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent: quae euocatio uehementer omneis turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Trib. mil. legionis uernaculū fuerat, nuntiat famā, legionem trigessimam, quam Qu. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio uigesima, & uigesimaprima, & cohortes *quatuor, & quinta legio, *quatuor ex quinta legione, totusq; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensē ducem delegisse, Celeriter habito consilio, Marcellum

cellum Cordubā, ut eam in potestate retinere, Qu. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumq; aut uoluntate, aut necessitate adductum (nanque id uariè nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus. Duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in presidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit: ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumq; periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari Prouincia restituere-tur. Interim Torius ad Cordubam, ueteres legiones adducit, ac ne diffensionis initium natum seditiosa militum, suaq; uideretur natura: simul, ut contra Qu. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æquè potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se prouinciā recuperare uelle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, cōiectura sciri non potest. Certè hoc præ se Torius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptū haberēt, frequens legionibus conuentus obuam prodit, neq; tantum uirorum, sed etiam matrum familiās, ac pretextatorum, deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Cassium sentire cum omnibus: Contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Cassiū persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq; omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, neq; M. Marcellum
contra

contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex sculis detraxerunt. Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem ascuerunt, prætoresq; appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Cæsius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum procons. in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, Prouinciæq; Cæsaris causa quàm primum ueniret: ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, ædificia incendit: Cuius rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilissimæ, charissimæq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammæq; consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq; suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atque aciem instruit. Cum Cæsium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cæsius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitum legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit: cum hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq; haberet, cognitum esset, Marcellus castra Betim transfert, crebroq; uterq; legiones in aciem educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multò firmior Marcellus, ha-

bebat enim ueteranas legiones, multisq; praelijs expertus.
 Cassius fidei magis, quàm uirtuti legionum confidebat. Ita
 que cùm castra castris collata essent, & Marcellus locum
 idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos
 posset, Longinus ueritus, ne genere quodā obsidionis clau-
 deretur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silētio ex
 castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod
 sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeo coniuncta ponit
 moenibus castra, ut & loci natura (nanque Vlla in edito
 monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab opa-
 pugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, &
 quam proximè potest Vllam, castra castris confert, lo-
 corumq; cognita natura, quò maxime rem deducere uole-
 bat, necessitate est adductus, ut neq; conflingeret, cuius si rei
 facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat: neque
 uagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea pa-
 terentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis
 locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis,
 Vllam, Cassiumq; munitionibus clausit, quæ priusquàm
 perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit,
 què magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq;
 Marcellum non pateretur: magno autem impedimento, si
 clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret fru-
 mentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, Rex Bogud
 cum copijs uenit, adiungitq; legionem, quam secum addu-
 xerat, compluresq; cohortes auxilias Hispanorum: nam-
 que ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita
 temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij
 studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs
 Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrin-
 que acriter, crebroq; ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque
 transfer

transferebat uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Provincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinque, magnoque numero equitum, et reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassij, Marcellique componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert. Cassius contra suis se tenet praesidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello existimabat, siue eo, quod ne praecipuus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. Ponit ad Vllam castra Lepidus, neque habet a Marcello quicquam diuisi: ne pugnaretur, interdicat: ad exeundum Cassium inuitat, fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quid ue Lepido esset credendum: neque ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones disicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum inducijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodieque munitionum essent deductae, auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites opprefferunt: quod nisi celeriter indignatione, et auxilio Lepidi praedium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad Prouinciam obtinendam uenit: de cuius aduentu ut cognouit Cassius, legiones quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit.

tendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse predicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici eius dictabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hyberna, tempestate, cum in Iberum flumen noctis uitande causa se contulisset, inde, paulo uehementiore tempestate nibilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui perijt. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteter multa Romae male, & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublice satis commodè geri, quod & contentionibus tribunitijs perniciose seditiones orirentur, & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus praeerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fierent, quae dissoluendae disciplinae, seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen praefarendum existimauit, quas in prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq; acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod haec Prouinciae nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendère sibi, nō enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo praelio esset uehementer inflatus, quod

quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus
 frē in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate,
 præmia benemeritis & uiritim, & publicè tribuit. De
 controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, Ty-
 rannos, Dynastas Prouinciæ, finitimosq; , qui omnes ad
 eum concurrerant, receptos in fidem conditionibus im-
 positis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ dimittit & sibi, &
 populo Romano amicissimos. Paucis diebus in ea Prouin-
 cia consumptis, Sex. Cæsarem amicū, & necessarium suum
 legionibus Syriæ præfecit, ipse eadem classe, qua uenerat,
 proficiscitur in Ciliciam, cuius Prouinciæ ciuitates omnes
 euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobi-
 lissimum, fortissimumq; est. Ibi rebus omnibus prouin-
 ciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate pro-
 ficiendi ad bellum gerendum non diuius moratur, ma-
 gnusq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum
 Mazacæ commoratus, uenit Comana uetustissimum, &
 sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tan-
 ta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, im-
 perio, & potentia secundus à Rege consensu gentis illius
 habeatur: id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiu-
 dicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter ad-
 uersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; gene-
 ris, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdo-
 tium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzantis Ariara-
 tem, cum benemeritis uterque eorum de Repub. esset, ne
 aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni
 terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac
 ditione esset: ipse iter cœptum simili uelocitate conficere
 cœpit. Cum propius Pontum, finesq; Gallogræciæ access-
 sisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem
 penē

penè totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchæ contendebant: sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positis terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset exercitibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Romæ, sed parère præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere coarguisset, quòd homo tantæ prudentiæ, ac diligentie scire potuisset, quis urbem, Italiamq; teneret, ubi Senatus, populusq; Rom. ubi Respublica esset. Quis deinde post L. Lentulum, * M. Marcellum consul esset. Sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atque amicitia, dignitati et tatiq; hominis precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura, disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in Pontum uenisset, copiasq; omnes in unum locum coëgisset, quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteratam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum

hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, due, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) Legati à Pharnace missi Casarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent, maximeq; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Casarem Pompeio dare uoluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Casar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, representaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quicquam quam supplicibus ignoscere, neque Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quam sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent. Itaque se magnas et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto ne-gotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitam, neq; exactis uirilitatem restituere posse, quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uero decederet confestim, familiasq; publicanorum remitteret, ceteraq; restitueret socijs, ciuibuscq; Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consueissent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinantem, ac properantem Casarem speraret, libentius etiam crediturum suis promissis,

missis, quam res pateretur, quò celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimè de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare, longiores passionēs interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumultus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorum editissimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarij detrimentumq; exercitus nostri superioribus locis, atque itineribus penè coniunctus oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multò longius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum relictis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, uideretq; eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent. quæ multò erant propiora Regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impeditisq; in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus cum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum bellum aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem à castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatium non amplius mille passuum inter cisa uallis castra hostium diuideret ab opere incæpto Cæsar

saris

saris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce ani-
maduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas
interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis
peruulgata militari credebat instrui Caesar: uel ad opus
suum tardandum, quò plures in armis tenerentur: uel ad
ostentationem regie fiducia, ne munitione magis, quàm
manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaque deter-
ritus non est, quò minus prima acie pro uallo instructa re-
liqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus
sive loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus,
quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue pau-
citate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more
operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem,
quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, siue etiam
ueterana fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in
acie conflixisset, & uicisse legati eius gloriabantur: simul
contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio
duce sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta-
ualle cœpit. Cuius aliquandiu Caesar irridebat inanem
ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in
locum nemo sanus hostis subiturus esset. Cum interim Phar-
naces eodem gradu, quo in prælium descenderat, uallem
ascendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit,
Caesar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, ne-
que opinans, imparatusq; oppressus, eodem tempore mili-
tes ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones oppo-
nit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum ter-
rorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis sal-
cata regie quadrigæ permistos milites perturbant, quæ
tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inse-
quitur hæc acies hostium, & clamore sublato confligit,
cc
multum

multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus casibus bellis inera sunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno, atque acri prælio facto, cominus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multò tardius, sed tamen iisdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediâq; acie, totæ prostigantur copie Regis, quæ quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulse, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati subire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarunt. Descendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnationis facultatem attulisset liberius profugiendi, uisus in Caesaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Caesar incredibili est letitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate consecerat, quod quæ subiti periculi recordatione letior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse profiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cælio Viniciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciâ, Bithynianq; in Asiam iter facit, omniumque earum Prouinciarum de

contro

controuersijs cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatē Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq; gestam in Aegypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum (nā eum Mithridates Rex Asiae totius propter nobilitatē Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos) Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: Prouinciasq; populi Rom. à barbaris, atq; inimicis Regibus interposito amicissimo Rege, muniiuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gētis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis antē annis à Deiotaro. Neq; tamen usquam diutius moratus est, quā necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissimē, celerrimeq; confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT,
OPPII DE BELLO A-
FRICO COMMEN-
TARIUS V.

CAESAR itineribus iustis confectis, nullo die intermisso ad XIIII. Calendarum Ianuar. in Lilybaeum peruenit, statimq; ostendit sese naues uelle conscendere, cum non amplius legionem tyro-
num haberet unam, equitesq; uix sexcentos. Tabernaculum secundū litus ipsum constituit, ut propē fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq; parati essent. In-

cidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam prætermittere occasionem processionis, cum præsertim ab incolis eius provincie nuntiarentur aduersariorum copie, equitatus infinitus, legiones regie quatuor, leuis armaturæ magna ut, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classisq; esse complures, tamen non deterrebat, animoq; & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ abest à Lilybæo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicè. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datâ mandatis, ipse nauem conscendit ad v. i. Calendarum Ianuar. & reliquas naues statim est consequutus: ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Namque onerariæ reliquæ præter paucas, uento dispersæ, atq; errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim: complura præterea castella, & oppida non longè à mari relinquit. Postquàm Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Confidius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus,

moratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exerci-
tum. Cuius numerus in præsentia fuit peditum trium mil-
lium, equitum centum quinquaginta. Castrisq; ante oppi-
dum positis, sine iniuria cuiusquam confedit, cohibetq; om-
nibus à præda. Oppidani interim muros armatis complēt,
ante portum frequentes confidunt ad se defendendum, quo-
rum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar circum
oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non
nemo culpæ eius, imprudentiæq; assignabat, quod neq; cer-
tum locum gubernatoribus, præfectisq; quod peteret, præ-
ceperat: neq; ut more ipsius consuetudo superioribus tem-
poribus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his
perlectis locum certum peteret uniuersi: quod minime Cæ-
sarem fefellerat: nanque nullum portum terræ Africæ, quò
classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio
fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus
aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut
sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua
ratione perducì ad sanitatem. Itaq; data facultate literas con-
scribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Con-
sidium. Quò simul atq; captiuus cū peruenisset, literasq;
ut erat mādatum, Considio porrigere cœpisset: prius quam
acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tū captiuus, Venio à Cæ-
sare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator
hoc tempore populi Rom. Deinde in conspectu suo capti-
uum statim interfici iubet: literasq; nondum perlectas, si-
cut erant signatæ, dat homini cerio ad Scipionem perferen-
das. Postquàm una nocte, & die ad oppidum consumpta,
neque responsum ullum à Considio dabatur, neque ei reli-
quæ copię succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad
oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, &

*cas tyronum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum
 uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppu-
 gnandum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna e-
 quitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio
 ad oppugnandum oppidum commorandi: ne, dum in ca-
 re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equita-
 tu hostium laboraret. Itaq; castra cùm mouere uellet, sub-
 itò ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio uno
 tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad sti-
 pendium accipiendum, castraq; unde Cæsar egressus iter fa-
 cere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi
 cœperunt. Quæ res cùm animaduersa esset, subitò legiones
 rij consistunt, & equites, quanquàm erant pauci, tamè con-
 tra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Acci-
 dit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Mau-
 rorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq; in
 oppidum. Postquàm repulsi, & coniecti erant intra mu-
 nitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cùm
 sapius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab
 equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex
 ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collo-
 cati, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere
 cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tantò
 tardiores ad insequendum erant Numide. Interim in iti-
 nere ex oppidis, & castellis legationes uenire, polliceri
 frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaque
 eo die castra posuit ad oppidum Russinam Cal. Ian. Inde
 mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatè,
 & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, liben-
 ter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centu-
 rionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis
 miles*

miles in oppidum introiret, aut iniuriā faceret cuius inco-
 le, non longē ab oppido secundum litus facit castra. Eodē
 naues onerariae, & longae nonnullae casu aduenerūt. Reli-
 quae, ut est ei nūtiatum, incertae locorum, Vticā uersus pe-
 tere uisae sunt. Interim Caesar ē mari nō digredi, neque me-
 diterranea petere propter nauium errorem, equitatumq;
 in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastaren-
 tur, aquā in naues iubet comportari. Remiges interim, qui
 aquatum ē nauibus exierāt, subito equites Mauri, neq; opi-
 nantibus Caesarianis adorti, multos iaculis conuulneraue-
 runt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum
 equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in capō co-
 minus depugnēt. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum
 literis, & in reliquis Prouincijs finitimas dimisit, ut sibi
 auxilia, commeatus, frumentum, simul atq; literas legissent,
 mittenda curarent: exoneratisq; partim nauibus longis,
 Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commea-
 tum accersendum mittit. Interim cum x. nauibus longis ad
 reliquis naues onerarias cōquirendas, quae deerrassent, &
 simul mare tuendum ab hostibus, iubet proficisci. Item C.
 Sallustium Crispum praetorem ad Cercinnam insulam uer-
 sus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iu-
 bet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.
 Hec ita imperabat, itaque unicuique praecipiebat, ut si fieri
 posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram ter-
 giuersatio. Ipse interea ex persugis, & incolis cognitis
 conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum
 gerebant, miserari. Regium enim equitatum in Prouincia
 Africa Scipio alebat. Tanta hominum erat dementia, ut
 mallent Regis esse uestigales, quam cum ciuibus in pa-
 tria in suis fortunis esse incolumes. Caesar ad III. Nonarum

Ianua castra mouet, Leptiq; sex cohortium praesidio cum
 Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspi-
 nam cum reliquis copijs conuertit, ibiq; sarcinis exercitus
 relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas
 frumentatum: oppidanisq; imperat, ut plaustra, iumentaq;
 omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero,
 Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne mari-
 tima oppida post se uacua relinqueret, praesidioq; firmata
 ad classis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna,
 fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum
 legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima.
 Ipse cum cohortibus septem, quae ex ueteranis legionibus
 in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppi-
 do Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab
 oppido millia passuum duo. Ibiq; classem sub uesterū cum
 ea copia consendit, omnibus in exercitu inscijs, & requi-
 rentibus imperatoris consiliū, magno metu, ac tristitia so-
 licitabantur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neque
 omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiose
 nationis, equitatumq; innumerabilem, se expositos uidebāt:
 neq; quicquā solatiū in praesentia, neq; auxilium in suorum
 consilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu,
 uigore, mirabiliq; hilaritate. Animum enim altum, & ere-
 ctum pra se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in
 eius scientia, & consilio omnia sibi proclina omnes fore
 sperabant. Caesar in nauibus una nocte consumpta, iam caelo
 albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars,
 de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re co-
 gnita, Caesar celeriter de nauibus imperat omnes egredi,
 atque armatos in litore reliquos aduenientes milites expe-
 ctare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, &
 aduectis

aduectis militum, equitumq; copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atq; ibi castris cōstitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire clā hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classē aduersariorū inciderent: neq; eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relictī milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerēt. Interim cū iam Cæsar progressus esset ē castris circiter millia passuum tria, per speculatores, & antecessores equites nuntiatum ei, copias hostium haud longē à sese uisas, & hercle cum eo nuntio pulvis ingens conspici coëptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus ē castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinari, signa se leniter consequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq; cū procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit xxx. cohortium cum equitibus cccc. & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem, sagittarios ante aciem constituit, equites dextro, sinistroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Existima-

bat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicaturum. Cum utrinque expectatio fieret, neque Cæsar se remoueret, & cum suorum paucitate contra magnam uim hostium artificio magis, quam uiribus decerandum uideret, subito aduersariorum equitatus se extendere, & in latitudinem promouere, collesq; complecti, & Cæsar's equitatum extenuare, simulq; ad circumeundum comparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem agere sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidæ leuis armatura cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant, pedites interim resistebant, dum equites rursus concursu renouato pedibus suis succurrerent. Cæsar nouo genere pugnae oblato, cū animaduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudo à proximis Numidis iaculis uulnerabantur: equites autem hostium, pilum militis cursu facile uitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus, Cæsar's paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudinem hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisq; copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogeantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? nos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule

nos

nos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Non
 sum, inquit, tyro, Labiene, sed de legione decima uetera-
 nus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumano-
 rum. Tum miles, Iam me, quis scim, intelliges. Simul casti-
 dem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pi-
 lum uiribus contortum dum in Labienum mittere contena-
 dit, equi grauius aduerso pectori affixit, & ait, Labie-
 ne, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium
 tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tyronum.
 Circumspicere enim Casarem, neque amplius facere, nisi
 hostium iacula uitare. Caesar interim consilio hostium co-
 gnito, iubet aciem in longitudinem quam maximam por-
 rigi, & alternis conuersis cohortibus, ut una post alte-
 ram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, si-
 nistroq; cornu mediam diuidit, & unam partem ab alte-
 ra exclusam, equitibus inirinscus adortus, cum peditum
 telis coniectis in fugam uertit, neque longius progressus
 ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equi-
 tum, peditumq; Caesaris fecit. His rebus gestis, & pro-
 cul hostibus repulsis, conuulneratisq; ad sua praesidia
 sese, ut erat instructus, recipere coepit. Interim M. Pe-
 treius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis m. c. electis, pe-
 ditumq; eiusdem generis satis grandi ex itinere recta sub-
 sidio suis occurrunt. At * cohortes suis ex terrore firma-
 tis, rursusq; renouatis animis, legionarios conuersis equi-
 tibus recipientes, nouissimos adoriri, & impedire coepe-
 runt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animada-
 uersa, Caesar iubet signa conuerti, & medio campo redina-
 tegrari prelium, cum ab hostibus eodem modo pugnare-
 tur, nec cominus ad manus rediretur, Caesarisq; equites iu-
 mentaq; ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulne-
 ribus

* hostes

ribus, defatigata ad insequendum hostem, perseveradumq;
 cursum tardiores haberet, diciq; pars exigua iam reliqua
 esset: cohortibus, equitibusq; circumdati, imperat, ut uno
 ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos
 colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque
 signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq; tela
 mitterent, subito immittit cohortes, turmasq; suorum, at-
 que puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pul-
 sis, post collemq; deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper
 commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas reci-
 piunt munitiones. Itemq; aduersarij male accepti, tum de-
 mum se ad sua praesidia contulerunt. Interim ea re gesta,
 & praelio dirempto, ex aduersarijs per fugae plures ex o-
 mni hominum genere, & praeterea intercepti hostium
 complures equites, peditesq;, ex quibus cognitum est ho-
 stium consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo,
 atque inusitato genere praelij tyrones, legionarij; pauci
 perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti op-
 primerentur. Et ita* Labienum dixisse pro concione, tan-
 tam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministra-
 turum, ut etiam cedendo in ipsa uictoria defatigati uince-
 rentur, atq; a suis superarentur. Quippe qui in nullo illo-
 rum sibi confideret: Primum, quod audierat Romae legio-
 nes ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire: De-
 inde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine re-
 tentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia ha-
 beret Numidarum, equitumq; leuis armaturae. Praeterea ex
 fuga, praelioq; Pompeiano, quos secum a Brudusio transpor-
 tauerat, equites Germanos, Gallosq;, ibiq; postea ex hy-
 bridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq;
 frenato uti condocuerat. Praeterea regia auxilia, elephantes

*Iubam

C X X.

CXX. equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscri-
 ptæ ex cuiusq; modi generis amplius XI. millibus. Hac
 spe, atq; ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus
 Gallis, Germanisq; DCCC. Numidarum sine frangit VII.
 millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus
 MC. peditum, ac levis armaturæ quater tantis sagittarijs,
 ac funditoribus, hippotoxotisq; compluribus: his copijs pri-
 die Nonarum Ian. post diem tertium, quàm Africam atti-
 git, in campis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta
 usq; ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius
 grauius ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra muni-
 re diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq;
 ab oppido Ruspina usq; ad mare ducere, & à castris alie-
 rum eodem, quo tutius uliro, citroq; commicare, auxiliaq;
 sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormentaq; ex
 nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe
 Gallorum, Rhodiorumq; epibatarumq; armare, & in ca-
 stra euocare, uti si posset, eadem ratione, qua aduersarij. le-
 uis armatura interiecta inter equites suos interponeretur,
 sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuius-
 que generis ductis in castra compluribus, frequētabat suas
 copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius
 diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas
 cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiarum legio-
 num octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur,
 officinas ferrarias instruere, sagittasq;, & tela uti fierent
 complura, curare, glâdes fundere, sudes comparare, literas
 in Siciliam, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq;
 congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præ-
 terea ferrum, plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertes-
 bat frumētō se in Africa nisi importato uti nō posse. Priore
 enim

enim anno propter aduersariorū delectus, quòd stipendia-
rij aratores milites essent facti, messem non esse factā. Prae-
terea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca op-
pida, & bene munita cōportasse, omnemq; regionem Afri-
cæ exinanisse frumento, oppida præter pauca quæ ipsi suis
præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, & eos-
rum incolas intra sua præsidia cōgisse commigrare: agros
desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus pri-
uatos ambiendo, & blandè appellado, aliquantulū frumen-
ti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parcè ute-
batur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alicras
cohortes in statione habere propter hostium multitudinē.
Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, ius-
bet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæ-
saris onerariæ errabundæ malè uagabantur, incertiæ locos
rum, atq; castrorum suorum, quas singulas scaphæ aduersa-
riorum complures adorte incenderant, atq; expugnauerant.
Hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas, por-
tusq; disposuit, quò tutius commeatus supportari posset.
M. Cato interim, qui Viicæ præerat, Cn. Pompeium filium
multis uerbis, assidueq; obiurgare non desistebat: Tuus,
inquit, pater, istius ætatis cum esset, & animaduertisset Res
pub. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus oppressam, honosq;
aut interfectos, aut exilio multatos patriæ, ciuitateq; car-
rere: gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atque
adolescētibus paterni exercitus reliquijs collectis penè op-
pressam funditus, & deletam Italianam urbemq; Romanam
in libertatem uendicauit. Idemq; Siciliam, Africam, Numi-
diam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit: quib-
us ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per genicis claris-
sima, notissimāq; conciliauit: adolescentulusq; atq; eques

Romanus

Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate paratus, neque tantis clientellis, nominis que claritate præditus, in Rempub. est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diuinitatibusque præditus, non ne cutes, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His uerbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque modi generis xxx. inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus. Expeditoque exercitu numero seruorum, liberorum duorum millium cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cepit, in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani usque eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos, perterritosque Pompeianos in mare passim, nauesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classemque ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum his copiis, quas paulò antè demonstrauimus, Uticæ grandi præsidio relicto profectus, primum Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petrei, & Labienus copiis se coniungit, atque unis castris factis, lxx. millia passuum longè confidunt. Equitatus interim eorum circum Cesaris munitiones uagari, atque eos qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. Quare Cesariani graui annona sunt conflictati, ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia comectus supportatus

tus erat, neq; per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant, neque amplius millia passuum sex terra Africæ, quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani milites, equitesq; qui multa terra, mariq; bella confecerant, & periculis, inopiæq; tali sepe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumq; paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi, augendarumq; eius opum: itaque comparatis equitum magnis, peditumq; copijs, subsidio suis egressus è regno ire contendit. P. Silius interim, & rex Bogud coniunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admodum uere, Cirtamq; oppidum eius regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq; sibi uacuum traderent, conditionemq; repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. Inde progressi, agros oppidamq; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba cum iam non longè à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suæq; regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisq; rebus timens, elephantisq; triginta relictis, suis finibus, oppidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset, neq; quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum Prouinciā omnes ciuitates facit de suo aduentu

certio

certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profu-
gere, & in castra Caesaris deuenire, & de aduersariorum
eius acerbitate, crudelitateg; commemorare ceperunt.
Quorum lacrymis, querelisq; Caesar commotus, cum antea
constitisset in statuis castris, aestate inita cunctis copijs,
auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere in-
stituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Ra-
birium Posthumum cōscriptis, & per Cata Scopum missis,
ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumq;
exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam
Prouinciam perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quod
nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam
terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperet, ab illorū
scelere, insidijs reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat
festinatione, & expectatione, ut postero die, quàm misisset
literas, nuntiumq; in Sciliam, classē, exercitumq; mo-
rari diceret: noctes, diesq; oculos, mentemq; ad mare * di-
spostos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat
enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;
oppida, castellaq; dirui, deseriq; , principes ciuitatum aut
interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum no-
mine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem
implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse
non posse. Milites interim in opere exercere, castra mu-
nire, turres, castella facere, molesq; iacere in mare non in-
termittere. Scipio interim elephantes hoc modo cōdoce-
cere instituit, duas instruxit acies, unam funditorum con-
tra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret,
& contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mit-
teret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos
autem aciem suam instruxit, ut cū ab aduersarijs lapi-
d d des

des mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem, quod agrè, tardèque fiebat. Audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usque uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum, atq; castrorum suorum uagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittarijs, eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cesarianas cōsectari cœpit, & cum plures adortus, pulsus, se gatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, foris incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Cœurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Caesaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionem, custoibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui, cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius à Centurionibus, uti se priorè, quàm fratrem interficeret. Idq; ab eis facillè impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie multis prelijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galli, Labieniani cum Caesaris equitibus

fide

fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumperre conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitiorem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum foris ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim sere quotidie non longè à suis castris passibus ccc. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neq; ex Cesaris castris quisquam prodiret, neq; propius eius copias accederet, despecta patientia Cesaris, exercitusq; eius uniuersis copijs productis, elephantisq; turrilis xxx. ante aciem instructis, quàm latissimè potuit porrecta equitum peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quicq; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia ualulū petierant, queq; ad eandem rem opus erant omnes intra munitiones minutatim, modesteq; sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcepit, ut usq; eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quàm honestissimè se intra munitiones reciperent. Alij quoque equitatu edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusq; præsto esset. At hæc non ipse per se coram, cum

de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia belandi, in pretorio sedens, per speculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduvertebat enim, quantum magnis essent copiis aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq; & concessam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent; Præterea ipsius nomen, autoritasq; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam: Tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq; altitudo: & extra uallum styli cæci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebat. Scorpionum, catapultarum, cæterorumq; telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui presentis paucitatem, & tyrocinium preparauerat, non hostium ui, & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quantum erant paucae, tyronumq;, non educebat in aciem, quod uictoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictoriis partem, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam: itaq; constituerat gloriam, exultationemq; eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut antè dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despectisse Cæsarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus Cæsaris uerba facit, & cohortatus suos uictoriam propriam.

propriam se eis breui daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, maioresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Caesaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cetera uatin non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undique ad Caesarem ueniunt, sequi paratos quaecunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur. tantum orare, & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quod tutius id, & sine periculo facere possent, se & frumentum, & quaecunque res eis suppeteret, communis salutis gratia ministraturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis, praesidioque dato C. Messium adilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus D C C. praerat, celeriter ibi parte praesidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cum ad urbem cum copiis accessisset, & animaduertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudinis hominum rursus Adrumetum se recepit. Deinde paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positos obsidere cepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum

à *Cesare cum classe demonstrauius*, *Cercinnam* peruenit, cuius aduentu *C. Decius quaestorius uir*, qui ibi cum grandi familie suæ praesidio praerat commeatui, paruum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. *Sallustius* interim praetor à *Cercinnatibus* receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magnæ copia fuit, complet, atque in castra ad *Cæsarem* mittit. *Allienus* interim proconsul è *Lilybæo* in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam, & decimamquartam, & equites *Gallos DCCC funditorum*, sagittariorumq; mille, ac secundum commeatum in *Africam* mittit ad *Cæsarem*, quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad *Ruspinam*, ubi *Cæsar* castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita *Cæsar* duplici letitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq; tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine depoznit legiones, equitesq; ex nauibus egressos iubet ex languore, nauisq; reficere: dimissos in castris, munitionesq; disponit. Quibus rebus *Scipio*, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere *C. Cæsarem*, qui ultrò consueffet bellum inferre, ac laceffere praelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex *Getulis* duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis premijs, pollicitationibusq; propositis pro perfugis specularandi gratia in *Cæsaris* castra mittunt, qui simul atq; ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta: Sæpe numero, inquit, Imperator, complures *Getuli*, qui sumus clientes *C. Marij*, & propemodum omnes ciues *Romani*, qui sunt in legione quarta, & sexta ad te uoluimus, in tuasq; praesidia confugere: sed custodis equitum

equitum Numidarum, quo id sine periculo minus facereamus, impediabimur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut perspiceremus, num quæ fuisse, aut insidiæ elephantis ante castra portisque ualli factæ essent: simulq; consilia uestra contra easdem bestias, comparationemq; pugnae cognosceremus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cesare, stipendioque donati, ad reliquos persugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Namque postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerant, milites legionarij complures à Scipione in castra Caesaris persugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorū, Asporum, seruorum deniq; & cuiusq; modi generis hominū, qui modò per etatem arma ferre poterant, habere, atq; sub manū Scipionis in castra submittere nō intermittit. Legati interim ex oppido Tifare, in quo tritici modia millia c c c. cōportata fuerant à negotiatoribus italicis, aratorib;que, ad Caesarem uenire, quantaq; copia frumenti apud se sit, docent. simulq; orant, ut sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum, & copię suæ conseruentur. Quibus Caesar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tēpore se missurum dicit, cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sittius interim cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus. Caesar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias suas ex secundo comiteatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse vi.

Calendarum Febr. circiter, uigilia prima imperat speculatores, apparitoresq; omnes, ut sibi praesidio essent. Itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus, uigilia III. iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit: inde paruulam procliuatatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones *educit. Hic campus mirabili planitie patet nulla passuum x v. quem iugum ingens à mari ortum, neque ita praetum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres, speculeq; singulae perueheres erant collocatae, quarum apud ultimam praesidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit, atque in unumquemque collem turres, castellaq; facere coepit, atque ea minus semi hora efficit. Et postquam non ita longè ab ultimo colle, turriq; fuit, quae proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse praesidium, stationemque Numidarum, Caesar paulisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusq; animaduertunt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremq; copiam in secunda acie minus passus cccc. à castris suis constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. Iam cum non amplius passuum mille quingentis inter hostium aciem, suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexissetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius acceder

cedere, necesseq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè accurrerent, præsidiumq; inde deturbarent, locumq; caperent, eodemq; iubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulserunt, locoq; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atq; suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius iam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, uilla per magna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius uidit turmas Iulianas, quam suos cedi à tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit. Galli, Germaniq; qui resisterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti, fortiterq; resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduenterunt, metu, ac terrore obcecata, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postquam Scipione, eiusq; copijs campo collibusq; exturbatis, atq; in castra compulsis, cū receptui Cæsaris cani iussisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq; qui partim eius auctoritate erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusq; adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curiensis prælio capti, conseruatiq; parem gratiam in fide

ad 5   partien

*eduxit,

partienda prestare uoluerant. Horum corpora multisque specie, amplitudineque, caesa toto campo, ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis postero die. Caesar ex omnibus praesidijs cohortes * deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis, uulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit, iamque minus mille passuum ab oppido Vxita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquique rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turris interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandam paratum, ad se certo animo uenire, in eo loco, quem paulo ante commemorauit, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope Solis occasum Caesar expectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse: sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextrum, et sinistrum ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporri

exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq; obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prelio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo comœatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticius eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataq; esset uento ad Thapsum, à Vergilio scaphis, nauiculisq; actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Egimurū delata à classe Vari, & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tyrones fuerūt, quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionē: qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constituerunt: Non uestra, inquit, spē uos, certō scio, sed illius scelcrati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, & optimum quenq; nefariē consecrari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestātē, si, id quod facere debetis, Rempubicam cum optimo quoq; defenditis, certū est uobis uitā, & pecuniā donare, quapropter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficto sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicēdi fecit. Ex eis Centurio legionis XIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago. Nō enim imperatorē te appello, quod
mibi

mibi nitam, incolumitatemq; belli iure capto, polliceris: forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq; exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq; amplius xxxv. annis depugnaui, aduersus, armatusq; consistam? Neque ego istud facturum sum, & te magnopere, ut de negotio desistas adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas: Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me: ego autem ex me commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x. sumam, tunc ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam haec Centurio praesenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet, atque ante pedes Centurionem interfecit, reliquosq; ueteranos à tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & caede ciuium saginatos. Sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dispartiri, & Cominium cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodia causa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisq; nauibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, grauissimumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere Caesaris exercitus res accidit incredibilis auditu, namque Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum * saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum impera-

* saxea

perā

peratorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq; die procedendo, propiusq; hostem accedendo, castra communicabat, opereq; faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militem, & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usui militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. In
 * Africam autem non modò sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annonæ caritatem, antè parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppidò perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus corijsq; contectis permanebant. Itaque subito imbre, grandineq; consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes subruiti, disiectiq; nocte intempesta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim uagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid autoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore * Cæsaris cum tribus legionibus, equitibusq; frenatis DCCC. Numidæ sine frenis, peditibusq; eius armaturæ grandinumero, elephantisq; xxx. egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris reagijs seorsum positis, cum eis copijs, quas commemorauimus, haud ita longè à Scipione confedit. Erat in castris Scipionis superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam uerò
 castra

* Cæsaris liberaretur, cū &c.

castra castris contulit, despectus eius copijs, omnem terrorem deponit. Ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem presens dimiserat. Quo facto, cuius facile fuit illatum Scipioni additum animum, fiduciamq; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, Regisq; copias cum elephantis L. x. productas in aciem, quam speciosissime posuit, instruxit: ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia conuenisse, neq; moram pugnandi ullam ferre, per iugum summum cum copijs progredi cæpit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusq; Scipionem capiendò loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, et quò propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subruitæ, quæ erat transcunda Cesari antè, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset Cesarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetumq; transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit: et præterea post montem, collemq; equites in occulto collocauerat, ut cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Caesar eiusq; exercitus, neque retrò regrediundi, neq; ultra procedendi ablata facultate, circumuentus concideretur. Caesar equitatu ante præ-

missio

misso, inscius insidiarum, cum ad eum locū uenisset, abusi,
 siue obliti praeceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fissa ab
 equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire,
 & summa petere collis: quos Caesaris equites consecuti,
 partim interfecerunt, partim uiuis sunt positi. Deinde pro
 tinus collem petere contenderunt, atq; cum decusso Labie-
 ni praesidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte
 equitum uix fuga sibi peperit salutē. Hac res per equites
 gesta, Caesar legionibus opera distribuit, atque in eo colle
 quo erat positus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis
 castris per medium campum ē regione oppidi Vztie, quod
 inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, te-
 nebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita
 erigere, ut ad angulum dextrum, sinistramque eius oppidi
 conuenirēt. Is hac ratione opus instruebat, ut cum propius
 oppidum copias admoisset, oppugnareq; coepisset, testā
 latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitu-
 dine circumueniatur, ab oppugnatione deterreretur. Prae-
 terea quò facilius colloquia fieri possent, & si qui persua-
 gere uellent (id quod antea saepe accidebat magno cum
 eorum periculo) tum facili, & sine periculo fieret. Voluit
 etiam experiri, cū propius hostem accessisset, haberētne in
 animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod
 is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterāt:
 aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hac ope-
 ra, quae antē dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei
 ante opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, le-
 uisq; armaturae, praelijs minutis cominus dimicabant. Cae-
 sar ab eo opere, cum iam sub uesperum copias in castra
 reduceret, magno incurſu cum omni equitatu, leuiq; arma-
 tura, tuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fece-
 runt.

runt. Equites Caesariani ex ui uniuersae, subitaq; hostium
 multitudinis pulsae, parumper cesserunt: quae res aliter ad-
 uersarijs cecidit: namq; Caesar ex medio itinere copijs re-
 ductis, equiibus suis auxilium tulit. Equites autem aduen-
 tu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas
 cupidè insequentes, dispersosq; impetum fecerunt, atque
 eos conuulneratos usque in castra regia repulerunt: mul-
 tosq; ex his interfecerunt. Quòd ni in nocte praelium esset
 còiectum, pulusq; uento flatus omnium prospectibus offe-
 cisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris ue-
 nissent, equitatusq; cum leui armatura funditus ad inter-
 necionē deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus
 quarta, et sexta Scipionis milites diffugere, partim in
 castra Caesaris, partim in quam quisque poterat regionem
 peruenire. Itemq; equites Curiani diffisi Scipioni, eiusq;
 copijs, complures se eòdem conferebant. Dum haec circum
 Vxitam ab utrisq; ducibus administrantur, legiones duae,
 IX. et X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectae, cum
 iam non longè à portu Ruspinae abessent, conspicatae na-
 ues Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant,
 ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi com-
 morantium classem inciderent, imprudentes uela in al-
 tum dederunt, ac diu, multumq; iactati, tandem multis post
 diebus sui, inopiaq; confecti, ad Caesarem peruenierunt.
 Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristina li-
 centiae militaris, ac rapinarum certorum hominum, paru-
 lantem modò casulā nactus Caesar, quòd Auienus Tri. mil.
 X. legionis nauem comiteatu familia sua, atque iumentis
 occupauisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset:
 Postero die de suggestu conuocatis omnium legionum
 Tribunis, Centurionibusq; Maxime uellem, inquit, homi-
 nes

nes sue petulantia, nimiaq; libertatis aliquando finem fecissent, mea; lenitatis, modestia, patientia; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, ego metipse documentum more militari constituam: C. Auicene, quod in Italia milites populi Rom. contra Remp. instigasti, rapin; per municipia fecisti, quodq; mihi Reique pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq; in naues imposuisti, tuaque opera, militibusq; tempore necessario Respub. caret, ob eas res ignominie causa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abesse, & quantum potes proficisci iubeo. Itemq; te A. Fonteius, quod Tribunus militum seditiosus, malusq; cuius fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alienus, M. Tyro, C. Clusianus, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris modestia; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in nauim imponendos separatim curauit. Getuli interim persuegerunt, quos cum literis, mandatisq; a Cesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt, quorum autoritate facile adducti, Cesarisq; nomine persuasi, a Rege Iuba desciscunt, celesiterq; cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Casarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Getulos. Caesar brachijs perfectis, pro-

cc

motisq;

motisq; eò usque, ut telum ex oppido abijci non posset, castra munit, ballistis, scorpionibusq; crebris ante frontem castrorum, contraq; oppidum collocatis, defensores muri detertere non intermitit, eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimique conspectam amicorum, propinquorumq; efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res, quid utilitatis haberet, Casarem non fallebat. Nanque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq; præfeli, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiq; beneficio agris, finibusq; donati post Syllæ uictoriam, sub Hymetæ regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq; suis circiter mille per fugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, frè per id tempus M. Aquinium, cum C. Sæferna colloquentem uiderunt: Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum aduersarijs colloqui. Cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad se referret, diceretq; ut reliqua, quæ uellet, perageret: uiator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Sæferna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, et dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui Romano miror, et ei, qui à populo Rom. honores accepisset, incolumi patria, fortunq; omnibus, Iuba barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut cæsis eiusdem partis ciuibz incolumem reuerti malle. Atq; etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq; præstantem. Nam, cum Scipio

sagul

sagulo purpureo ante Regis aduentum uti solitus esset, di-
 citur iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti
 uestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad
 album sese uestitum transferret, & iuba homini super-
 bissimo, inertissimoq; obtemperaret. Postero die uniuersas
 omnium copias de castris omnibus educunt, & super-
 cilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris cas-
 tris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item
 producit copias, celeriterq; his instructis, ante suas muni-
 tiones, quæ erant in campo, constitit, sine dubio existi-
 mans ultro aduersarios, cum tam magnis copijs, auxilijsq;
 regis essent prædii, promptiusq; prosilissent, ante se con-
 cursuros, propiusq; se accessuros, equo circumuectus, legio-
 nesq; cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupaba-
 tur. Ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratio-
 ne non procedebat, quòd in oppido VZita, quod Scipio te-
 nebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppi-
 do ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. Vereba-
 turq; ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta,
 ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque
 eum causa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus
 ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro oc-
 currendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermi-
 tendum quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in a-
 ciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat
 in fronte suas, & iuba legiones: postea autem Numidas
 in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem di-
 rectos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus,
 uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur,
 elephantos dextro, sinistroq; cornu collocauerat, equali-
 bus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephantos

* præterea

armaturas leues, Numidasq; substituerat auxiliares, equitatum frænatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrum enim cornu oppido Vixit claudebatur, neq; erat spatium equitatus explicandi, * propterea Numidas, leuissq; armaturæ infinitam multitudinem ad dextram pariem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab aduersariorum, suisq; copijs promouebat. Id hoc consilio, ut cum acies due inter se concurrissent initio certaminis, paulò longius eius equitatus circumuectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cesaris, atq; perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. habuit legionem nonam, septimam in sinistro cornu, trigessimam, uigesimam nonam, tertiamdecimam, quartamdecimam, uigesimam octauam, uigesimam sextam in media acie, ipsum autem dextrum cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex Tyronum paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus mutationibus adiuuabatur. Sinistrum autem, equitatus hostium * multitudini resistere posset, eodemq; suum omnem cõtulerat equitatum, & quòd ei parum cõfidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuissq; armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios uariè, passimq; locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utroq; exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quòd fortè ante id tẽpus acciderat nũquam, quin

*multitudini
uti resistere
posset, laborabat, eo.

quin dimicaretur, à mane usq; ad horam decimā dici persti-
 terunt. Iamq; Caesar dum exercitum reducere intra muni-
 tiones suas cepisset, subito uniuersus equitatus ulterior Nu-
 midarum, Getulorumq; sine frenis ad dextram partem se
 mouere, propiusq; Caesaris castra, quæ erant in colle, se con-
 ferre cepit. Frenati autem Labieni equites in loco perma-
 nere, legionesq; distinare, cum subito pars equitatus Cæsa-
 ris cum leui armatura cōtra Getulos iniussu, ac temere lon-
 gius progressi, paludemq; transgressi multitudinē hostium
 sustinere pauci non potuerunt, leuiq; armatura deseruit, ac
 pulsi, conuulneratiq; uno equite amisso, multis equis fau-
 cijs, leuis armaturæ uigintifex occisis, ad suos refugerunt.
 Quo secundo equestri prælio factō Scipio lætus in castra
 nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellanti-
 bus Fortuna tribuere non decreuit. Namq; postero die Cæ-
 sar, cum parte equitatus sui Leptim framenti gratia misit.
 In uinere prædatores equites Numidas, Getulosq; ex im-
 prouiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim
 uiuorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in
 campum deducere, atque opus facere, uallumq; et fossam
 per medium campum ducere, aduersariorumq; excursio-
 nibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones
 cōtra facere, et in iugo, ne à Cesare excluderetur, adpro-
 perare. Ita duces utriq; et in operibus occupati erant, et
 nihilo minus equestribus prælijs inter se quotidie dimica-
 bant. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hyemis grā Varus.
 ita subduxerat, cognito legionis septimæ, et octauæ ex Si-
 cilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Getulis remigibus, et
 pibatisq; complet, insidiandiq; gratia ab Utica progressus,
 Adrumetum cum quinquagintaquinq; nauibus peruenit.
 Cuius aduentus inscius Caesar, L. Cissium cū classe xxvii.

nauium ad Thapsum uersus in stationem præsidij gratia.
 commeatus sui militum. Itemq; Qu. Aquilam cum tredecim
 nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cla
 ssius quò erat missus, celeriter peruenit. At Aquila tempe
 state iactatus, promontorium superare non potuit; atq; an
 gulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se
 longius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Lea
 ptim aggressis remigibus, passimq; in litore uagantibus,
 partim in oppido uictus sui mercandi gratia progressis, ua
 cua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex persua
 sis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda Adrumeto
 ex Cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe
 uectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo sta
 bant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defensoribus,
 nullo repugnante, cepit. Cæsar interim celeriter per nuna
 tios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ ab
 erant à portu millia passuum v. i. equo admissio, omnisq; o
 mnibus rebus, celeriter peruenit Leptim, ibiq; moratus, o
 mnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum
 paruum conscendit, in cursu Aquilam multitudinem nauigio
 rum perterritum, atq; trepidantem nactus, hostium classem
 sequi coepit. Interim Varus celeritate Cæsaris, audaciaq;
 motus, cum uniuersa classe conuersis nauibus, Adrumetum
 uersus fugere contendit, quem Cæsar in millibus passuum
 quatuor cōsecutus, recuperata quinquere mi, cum omnibus
 suis epibatis, atq; etiam hostium custodibus cxxx. in ea
 naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnan
 do erat commorata, onustam remigum, epibatarumq; cepit.
 Reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque
 Adrumetum in Cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar
 eodem uento promontorium superare non potuit, atq; in
 salo

falo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adru-
 metum accedit, ibique nauibus onerarijs, quæ erant extra
 Cothonem, incensis, omnibusq; reliquis alijs aut subductis,
 aut in Cothonem compulsis, paulisper commoratus, si fortè
 uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea
 naue captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Liga-
 rius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cū reliquis dimi-
 serat, & postea se ad Pompeium cōtulerat. Inde ex prælio
 effugerat, in Africamq; ad Varum uenerat: quem ob per-
 iurium perfidiamq; Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem,
 quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numeras-
 uerat, & quod ipse suam causam Cæsari probauerat, se
 Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio
 Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam
 transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum,
 ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus con-
 dendi frumenti gratia clām habeant, atque id propter bellā
 maximè, hostiūque subitum aduentum præparent. Qua
 de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legio-
 nes duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum
 decem, atque inde magno numero frumenti onusdos recepit
 in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à
 suis castris millia passuum v. i. per iugum, & collem, per
 quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legio-
 num facit, atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eā-
 dem sepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno
 equitatu, leuīque armatura insidiaturus locis idoneis conse-
 dit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex per fugis certior
 factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes, quotidia-
 no instituto, sepe idem faciendo in negligentiam addu-
 cerentur, subito manè imperat porta decemana legiones
 se octo

se octo ueteranas cum parte equitatus sequi, atque equitibus premisis, neque opinantes insidiatores subito in conuallibus latentes leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurreret, cuius uim multitudinis cum equites pauci Casariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Caesar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conduecit, atque presidio Lepti, Ruspinae, Acillae, relicto Cispio, Aquileq; classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, quarta noctis uigilia acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco profisciscitur, et peruenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sepe antè oppugnatum, summique ui per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim cognito Caesaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Casarem subsequi coepit: atque ab eius castris millia passuum VI. longè trinis castris dispositis copijs confedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionem, et partem castrorum collocatum: à Casare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XVII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex persugis cognouit, castris ex campo in

in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiū castra proficiscitur cū copijs, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, & cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hostiū ijs legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite Rōm. Scipionis familiarissimō, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conuentu Vicensi, & camelis xxi. Regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq; cum omni equitatu leuiq; armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre: quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionis equitatus, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atq; eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuiq; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unâ, pariterq; cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugne uterentur, eosq; iaculis conuulnerare satis esse crederent: Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogere castra

stra in eo loco ponere, ubi omnino aque nihil esset, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad Solis occasum esset, et non totos centum passus in horis quatuor esset progressus, equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hostium placide, leniterque procedens per legionarium militem commodus sustinebat. Interim equitum Numidarum copie dextra, sinistraque per colles percurrere, coronaque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi. Caesariani interim non amplius tres, aut quatuor milies ueterani, si se conuertissent, et pila uirisibus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duorum millium numero ad unum terga uertebant, ac rursum ad aciem passim conuersis equis se colligebant, atque in spatium consequebantur, et iacula in legionarios coniciebant. Ita Caesar modo procedendo, modo resistendo tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes faucibus decem factis reduxit. Labienus circiter ccc. amissis, multis uulneratis, ac defestis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra. Caesar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non ut imperator exercitum ueteranum, uictoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores condoceretur, quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obuersi aduersariis, et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum

dum tela mitterent, præcipit: mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum, atque soliciū habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant, & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatē. Gradus enim armaturæ miles, simul atq; ab his infectatus constiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commouebatur, quia quodcunq; prælium, quoties erat commissum equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, & quonā modo sustinere se posset ab eorū equitatu, leuiq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephatorū magnitudo, multitudoq; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Namq; elephantos in Italiam transportari iusserat, quod & miles noster speciemq;, & uirtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusq;, ac loricatorum elephātus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegamine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudinem captarum, non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertrastabant, earumq; tarditatem cognoscebant, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemorauimus, sollicitabatur Cæsar, tardiorq;, & confidatior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq; excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia

in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere: & quid sequi, quid uitare, conuenirent. Itaq; quò hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atq; illuc reptaret: idèò, quòd hostium copias ab se, suoq; uestigio non discessuras existimabat: atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, ex quo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorre uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interrim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vxtæ, cuius Casarem potitum esse demonstrauius, ueniunt, petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittant, se res complurcs, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioq; erga Casarem transfuga suos ciues facit certiores: Iubam Regem celeriter cum copijs suis, antequàm Casaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atque aduenientem multitudine circumdata eò positum, omnibusq; eius oppidi incolis ad unum interfecit, dedisse oppidum diripiendum, delendumq; militibus. Caesar interim lustrato exercitu, ad x i r. Calendarum April. postero die productis uniuersis copijs processus à suis castris millia passuum v. à Scipione circiter duum millium interiecto spatio in acie constitit. Postquam satis, diuq; aduersarios à se ad dimicandum inuitatos supersedere pugna animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumq; comportauerat, ire contendit.

tendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, le-
 uiq; armatura agmen eius extremum carpere cepit, atq;
 que ita lixarum, mercatorumq; qui plaustris merces por-
 tabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, au-
 daciusq; accedit ad legiones, quod existimabat milites
 sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse.
 Quæ res Cæsarem non sefellerat: nanq; expeditos ex sin-
 gulis legionibus trecentos milites esse iusserat. Itaque eos
 in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias
 mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum conspec-
 tu perterritus, turpissimè contendit fugere, multis eius
 occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua
 se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. La-
 bienus per iugum summum collis, dextrorsus procul mili-
 tes subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sar-
 suram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsi-
 dio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortis-
 ter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præ-
 erat, atque à multitudine circumuento, interfectoq; op-
 pido potitur, atque ibi frumento exercitui dato, postero
 die ad oppidum Tisdram peruenit: in quo Considius per
 id tempus fuerat, cum grandi præsidio, cohorteq; sua gla-
 diatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inop-
 pia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus
 circiter millia passuum quatuor, ad aquam fecit castra.
 atque inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra,
 quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua
 castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione
 ne, & potestate Iubæ esse consueverant, in extrema eius re-
 gni regione maritima locati, interfecto regio præsidio,
 legatos ad Cæsarem mittunt, rem malè gestam docent, pe-
 tunt,

tunt, orantq; ut suis fortunis præstò, quòd benemeriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq; compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites cccc. funditores, sagittarij; mille uno commeatu Cesari occurrerunt. Itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, v i i i. millibus passuum, à suis castris, ab Scipionis uerò quatuor millibus passuum, longè constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter cccc. habere consueuerat. Eò equitatu dextra, sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius ferè nulle passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquàm diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, leuemetq; armaturam, sagittarios, funditoresq; eòdem summittere. Quod ubi coeptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissimè, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Caesar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constituerat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, faucijsq; ac defatigatis integros, recentioribusq;

tionibusq; uiribus equites subministrare. Postquam equites
 Iuliani cccc. uim hostium, ad quatuor millia numero
 sustinere non poterant, et à leui armatura Numidarum
 uulnerabantur, minutatimq; cedebant, Caesar alteram alam
 mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto
 sui sublati uniuersi in hosteis impressione facta in fugam
 aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulne-
 ratis, insecuti per tria millia passuum, usq; in colles hostibus
 adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x. commo-
 ratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus
 incolumibus. In quo praelio Pacidius grauius pilo per
 cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus
 quisque interfecti, uulneratiq; sunt. Postquam nulla condi-
 tione cogere aduersarios poterat, ut in aquum locum descen-
 derent, legionumq; periculum facerent, neque ipse propius
 hostem castra ponere propter aque penuriam se posse
 animaduerteteret, aduersarios non eorum uirtute confidere,
 sed aquarum inopia fretos, despiciere se intellexit. Pridie
 Nonarum April. tertia uigilia egressus ab Agar xvi.
 millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Ver-
 gilius tum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppi-
 dumq; eo die circummunire coepit, locaque idonea, op-
 portunaque complura præsidijs occupare, ne hostes in-
 trare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio
 interim cognitis Caesaris consilijs, ad necessitatem ad-
 ductus dimicandi, ne per summum dedecus fidißimos suis
 rebus Thapsitanos, et Vergilium amitteret, confe-
 stum Cesarem per superiora loca consecutus, millia pas-
 suum octo à Thapso binis castris confedit. Erat sta-
 gnium salinarum, inter quod et mare angustia que-
 dam non amplius mille, et quingentos passus intererant,

quas

quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conaba-
 tur, quod futurum Cesarem non fefellerat. Namque pridie in
 eo loco castello munito, ibique trino presidio relicto, ipse
 cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus cir-
 cummuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, su-
 pra stagnum postero die, & nocte cōfecta, coelo albescente
 non longè à castris, presidioq; , quod suprà commemor-
 rauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus confedit
 & castra munire cepit. Quod postquam Casari nuntia-
 tū est, milites ab opere deductos, castris presidio Asprenea-
 te proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum ex-
 pedita copia in eum locum citatim contendit, classisq; parte
 ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium
 tergum, quàm maximè ad litus appellere, signūque suum
 obseruare: quo signo dato subito clamore facto, ex impro-
 uiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut perturbati, ac
 perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquam
 Caesar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis
 castris, elephantisque dextro, sinistroque cornu collocatis,
 & nihilominus partem militum castra non ignauiter mu-
 nire: ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaque
 dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque
 legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quintis cohors
 tibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in
 utrisque cornibus dispositis, leuique armatura inter equites
 interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutes
 &que ueteranorum, praeliaque superiora commemorans,
 blandēque appellans, animos eorum excitabat. Tyrones
 autem, qui nunquam in aciem dimicassent, hortabatur, ut
 ueteranorum uirtutem emularentur, eorumque famam,
 nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaque

in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq; pauidos concurrere, & modo se intra portas recipere, modò inconstanter, immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus animaduerti coeptum esset, subito legati, euocatiq; obscurare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi propriam à Dijs immortalibus portendi: dubitante Cæsare, atq; eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibi que eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere coepit. Quo factò ab uniuersis cohortibus signa in hostem coepere inferri, cum Centuriones petore aduerso resisterent, uique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admissò, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarij; concita tela in elephantos frequētes iniiciunt: quo factò, bestie stridore fundarum, lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in portas ualli semisæctas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis: nam cum in sinistro cornu elephanti uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, cumq; sub pede subditum deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, ui-

ff

brantiq;

brantique stridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offerret: quem postquam elephante ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cadere quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephante, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapsi qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. Qui à seruitijs, puerisque qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis coepijs prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spatiumq; se non dare colligendi: qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfluxerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius autoritate, imprioque rem gererent: qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle consistunt, atq; armis dimissis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo praesidio fuit: namque milites ueterani ira, & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos autores appellabant, complures aut uulnerauerunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit,

fuit Tullius Rufus *Questorius*, qui pilo traiectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo factò complures equites Romani, senatoresq; perterriti, ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpserant immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinks castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosq; sexaginta quatuor, ornatos, armatosq; cum turribus, ornamentisq; capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset & Vergilius, quiq; cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem, & clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in cōspectu oppidanorū milites collaudat, totumq; exercitū ueteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuiq; ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, T. Rebillo proconsule cū tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Confidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi, cum ab incolis

ff 2 non

non reciperetur, ideo quod fama de uictoria Caesaris praecurrisset, ut oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt: Atque eius oppidi incolas cuiusque generis, etatisque uiuos, constrictosque in flammam conijciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus propter beneficium legis Iuliae parum in suis partibus praesidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, et ante portam belli causa, castris, fossaque, paruula duntaxat, munierat, ibique custodijs circumdatis habitare coegerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caesaris fauisse sciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Caesaris uictoria, lapidibus, fustibusque equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt: quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, et cede, rapinisque desisterent, et quid sibi uellent, sciret, sedande eorum importunitatis gratia, singulis HS. c. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unaque cum ijs ab Utica profisciscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt: quos omnes Cato conuocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumque defenderent: quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesque ijs attribuit, ut in quas quisque

quisque partem uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Casari, qui tum ibi pro quaestore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. Qui, dum anima nondum expirata concideret, impetu facto in cubiculum, ex suspitione medicus, familiaresque; continere, atque uulnus obligare coepissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo praesenti se interemit. Quem Uticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimilimus reliquorum ductus fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Caesar, ut aliquot sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae aperirentur, se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Utica egressus Casari imperatori obuiam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam peruenit, omnibusque; portis custodias ponit. Caesar interim a Thapso progressus, Vscetam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque; rerum cum paruo praesidio habuerat: hoc adueniens ponitur. Deinde Adrumetum peruenit, quod cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniisque; considerata, Qu. * Ligurio C. * Ligario Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Luncio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit, cui in itinere fit obuius L. Caesar, subitoque; se ad genua proiecit, uitamque; sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Caesar facile, & pro sua natura, & instituto concessit. Item Cecinna, Ceteio, P.

ff 3 Atrio,

Atrio, L. Cella patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Caton-
 nis filio, Damasippiq; liberis, ex sua consuetudine tribuit,
 circiterq; noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atq;
 que extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane opa-
 pidum introiit, concioneq; aduocata, Vticenses incolas con-
 hortatus, gratias pro eorum studio erga se agit: Cives au-
 tem Romanos negotiatores, & eos, qui inter c. c. pecu-
 nias contulerant Varo, & Scipioni, multis uerbis accusa-
 tos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad
 extremum, ut sine metu prodirent, edicit, se eis duntaxat ui-
 tam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum: ita
 tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uen-
 ditionem indicturum, & pecuniam multa nomine rela-
 turū, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu ex-
 anguibus, de uitāq; ex suo promerito desperantibus, subito
 oblata salute, libentes cupidiq; conditionem acceperunt, pe-
 tieruntq; à Cesare, ut uniuersis trecentis uno nomine pecu-
 niam imperaret. Itaque his mille sestertium his imposito,
 ut per triennium sex pensionibus populo Rom. soluerent,
 nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos præ-
 dicantes, lati gratias agunt Cesari. Rex interim iuba, ut ex
 prælio fugerat, unā cum Petreio interdū in uillis latitans
 do, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum per-
 uenit, atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, con-
 iuges, liberosq; habebat, quo ex cuncto regno omnem pecu-
 niam, charissimasq; res comportauerat, quodq; inito bel-
 lo operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppi-
 dari rumore exoptato de Cesaris uictoria audito, ob has
 causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum
 Rom. suscepto in oppido Zama lignis congestis, maximam
 in medio foro pyram construxerat, ut si fortē bello foret
 superatus,

fuperatus, omnibus rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus
 cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum
 demum se ipse insuper interficeret, atq; una cum liberis, cõ
 iugibus, ciuibus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquã
 Iuba ante portas diu multumq; primò minis pro impe-
 rio egisset cum Zamẽsibus: deinde cum se parum proficere
 intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos
 penates admitterent: ubi eos in sententia perflare animad-
 uertit, nec minis, nec precibus suis moueri, quò magis se
 reciperent: tertio petit ab eis, ut sibi cõiuges, liberosq; red-
 derent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnia
 no oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab
 his impetrata, ab Zama discedit, atque ad uillam suam cum
 M. Petreio, paucisq; equitibus se cõfert. Zamenfes interim
 legatos de his rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntq;
 ab eo, uti ante, quàm Rex manu colligeret, seseq; oppugna-
 ret, sibi auxilium mitteret, se tamen paratos esse, sibi quo-
 ad uita suppeteret, oppidum, seq; ei reservare. Legatos
 collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum ad-
 uentum prænuntiare. Ipse postero die Utica egressus cum
 equitatu ire in regnum cõtendit. Interim in itinere ex re-
 gijs copijs duces complures ad Cæsarem ueniunt, orantq;
 ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus uenia data, Zamam
 perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, ele-
 mentiaq; propemodum omnes regni equites Zamam per-
 ueniunt ad Cæsarem, ab eoq; sunt metu periculoq; liberati.
 Dum hæc utrobique geruntur, Confidius, qui Tisdræ cum fa-
 milia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita
 eade suorum, Domitijq; et legionum aduētu perterritus,
 desperata salute, oppidũ deserit, seq; clam cum paucis bara-
 baris pecunia onustus subducit, atq; in regnum fugere cõ-
 tendit.

tendit: quem Getuli sui comites in itinere praeda cupidi concidunt, seque in quascunque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum: de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodesse, à Caninio procōsule, qui cum obsidebat fide accepta, seque, et sua omnia, et oppidum proconsuli tradit. Rex interim lûba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliozem lûba Petreium facile ferro cōsumpsit. Deinde ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit. P. interim Silius pulso exercitu Saburæ præfecti lûbæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerat, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero circiter M. D. Itaque celeriter nocturno tempore insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditione accipit, Afranium, et Faustum uiuos capit cum coniuge, et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, et Afranius interficiuntur, Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damisso, et Torquato, et Pletorio Rustiano, nauibus locagis diu, multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hyppo

Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tē-
 pus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumuenta na-
 uigia deprimuntur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulò antè no-
 minauit, interijt. Cesar interim Zama auctione regia facta,
 bonisque eorum uenditis, qui ciues Romani contra popu-
 lum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamenſibus, qui
 de Rege excludendo consiliū ceperant, tributis, uecti-
 galibusq; regijs irrogatis, ex regnòque Prouincia facta,
 atque ibi Crisso Sallustio populi Romani proconsule cum
 imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recipit.
 Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioque ordines
 duxerant: Item Thapsitanis HS. uiginti millia, conuentui
 eorum HS. triginta millia, Adrumetanis HS. triginta millia,
 conuentui eorum HS. quinquaginta millia, multe nomi-
 ne imponit. Ciuitates, bonaque eorum, ab omni iniuria, ra-
 pinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus armis
 Iuba bona diripuerat, & ad Senatum questi per legatos,
 atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta cente-
 nis millibus ponderis olei in annos singulos multat. Ideo
 quòd initio per dissensionem principum, societate cum Iu-
 ba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tif-
 dritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero fru-
 menti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Vticæ classē
 conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam
 peruenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiusq; classē rea-
 ceperant, copijsq; iuuerant, HS. centum millibus multat,
 & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq; paucorum
 uendit, & ante diem III. Calendarum Quintilis naues
 conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus,
 duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus co-
 bibebatur, ad urbem Romam uenit.

ff s

A. HIR

A. HIRTII, AVT,
OPPII COMMENTARIO-
RVM DE BELLO HISP-
NIENSI LIBER
SEXTVS.

PHARNACE superato, Africa rece-
pta, qui ex his praelijs cum adolescēte Cn.
Pompeio profugissent, cum & ulterioris
Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar mu-
neribus dandis in Italia detinetur, quò
facilius præsidia contrà compararet, Pompeius in fidem
uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. Ita partim precibus,
partim, ut bene magna comparata manu, Prouinciā
uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua
sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudē-
bant, ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cum aliquis ex
ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritis ciuis esset, pro-
pter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa,
ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio
fieret: ita paucis commodis hoste hortato, maiores augeban-
tur copie. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates
contrariæ Pompeio auxilia sibi de postulabant. C. Cæsar
dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus antè
confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in
Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pom-
peio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntia-
batur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse,
quod nec opinantibus aduersarijs eius, Prouincia potitus
esset. Simulq; quòd tabellarij à Cn. Pōpeio dispositi omni-
bus locis essent, qui certiores Cn. Pompeium de Cæsaris
aduentu

aduentu facerent, multa præterea uerisimilia proponebant.
 Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præ-
 fecerat, Qu. Pedium, & Quintum Fabium Maximum de
 suo aduētū facit certiores, ut quem sibi equitatum ex Pro-
 uincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam
 ipsi opinati sunt, appropinquauit: atque ut ipse uoluit, ea
 equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex.
 Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubæ tenebat, quod
 eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn.
 Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, & se-
 re iam aliquot mensibus ibi detinebatur: quo ex oppido, co-
 gnito Cæsaris aduentu, legati clam præsidio Cn. Pompeij
 Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo
 quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem
 omni tempore optimè de populo Rom. meritam esse scie-
 bat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; ea-
 quites numero, quibus præfecit hominē eius Prouinciæ no-
 tum, & non parum scientem L. Iunium Patiecum: qui cum
 ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idem temporis, ut
 tempestate aduersa, uehementiq; uento afflictaretur, qua uī
 tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognosce-
 re posset, cuius incommodum summam utilitatē ipsis præ-
 bebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites ince-
 dere, & rectā per aduersariorum præsidia ad oppidū con-
 tendere, medijsq; ex præsidijs, cum quæreretur, qui essent,
 unus ex nostris respondit, ut sileat uerbum facere: nam id
 temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant,
 & partim tempestate impediti uigiles non poterant dilige-
 tiam præstare, partim illo responso deterrebantur: cum ad
 portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt
 recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, dispositis ibi
 partim,

partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. exq; itinere loricated uiros fortes cum equitatu ante praemisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur, hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exisset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum praelium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illò uenisset. * ita Cn. Pompeius Vlla prope capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen Betim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit, ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tenebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. Huc cum Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido, commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta praelia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quae res cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque cominus pugna inita, dum cupidius locum starent tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis

nis riptis appropinquantes coangustati precipitabantur.
 Hic aliter alteris non solum mortem morti exaggerabant,
 sed tumultos tumultis exequabant. Ita diebus compluribus
 cepiebat Caesar, si qua conditione posset, aduersarios in æ-
 quum locum deducere, & primo quoque tempore de bel-
 lo decernere: cum animaduerneret aduersarios minimè uel-
 le, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret, co-
 pijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita fir-
 missimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum
 Pompeius ex persugis rescisset, ea die per uiarum angus-
 tias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, & ad Cor-
 dubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppu-
 gnare, & brachia circumducere cepit: cuius rei Pompeio
 cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur, cuius in ad-
 uentum, præsidij causa, Caesar complura castella occupa-
 uit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copie in sta-
 tione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in
 aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset
 crassissima. Itaque in illa obscuratone cum aliquot cohors-
 tibus, & equitum turmis circumcludunt Caesaris equites,
 & concidunt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inse-
 quenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flu-
 men Salsum per conualles castra inter duo oppida Ate-
 guam, & Vcubim in monte constituit. Caesar in munition-
 ibus, cæterisq; quæ ad oppidum oppugnandum opus fue-
 runt, aggerem, uineasq; agere instiuit. Hæc loca sunt mon-
 tuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie di-
 uiduntur Salso flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad
 flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione
 oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in con-
 spectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est sub-
 sidio

fidio uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, due fuerunt uernacule, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex colonijs, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam de leui armatura, & equitatu, longè & uirtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam serè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem, difficilemquæ; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remotata, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulquæ; in his habent speculas, & propter altitudinem longè, latequæ; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus serè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusquæ; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facillè ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana, ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, auimaduvertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta loci

in loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ita fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cepit, ut laborantibus succurreret. Nostri cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudinem iactus facere ceperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent: quo peracto, cum ex castello repugnare ceperissent, et maioribus castris Caesari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi praeterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum relulit: quingque, quae ab oppido cepit. Suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem uenissent, ea nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam uersus iter facere cepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a uernaculis legionariis exceptus est, et interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus profecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta, cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Qu. Martius Tri. mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit, et noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miscrunt, sicut et omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cum uenirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Babilio, et Pedio fuerant, et Trebonio transfugerant.

rant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactant. bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq; peragere cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamē uirtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti, in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi, tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos fecere loricatos, quique præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere consueuisse: qui cum in oppidum

reuerſi

reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni ge-
nere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt.
Propter quod ſerè magna pars hominum qui in caſtris no-
ſtris eſſent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die eſſent
facturi. Ita corona circumdata pugnatum eſt aliquandiu ue-
hementiſimè. Simulq; balliſta miſſa à noſtris turrem deie-
cit, qua aduerſariorum, qui in ea turre fuerant, quinque
deieſti ſunt, & puer, qui balliſtam ſolitus erat obſeruare.
Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum ca-
ſtellum conſtituit, neq; à noſtris prohibitus, falſaq; illa opi-
nionem gloriatus eſt, quòd prope in noſtris patribus locum
annuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum
longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem ha-
buerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu factò,
loco ſunt deieſtæ, & propter paucitatem noſtrorum equi-
tum, ſimulq; leui armatura inter turmas aduerſariorum,
protrite. Hoc in conſpectu utrorumque caſtrorum gereba-
tur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quòd
noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent: qui cùm aliquo lo-
co à noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili uirtute
clamore factò aduerſati ſunt prælium facere. Ferè apud
exercitus hæc equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad
dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequa-
quam par habetur: id quod in hoc accidit certamine: cùm
pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus no-
ſtris nec opinantibus ueniſſent, idq; in prælio animadu-
erſum eſſent complures * equites deſcenderūt. Ita exiguo tẽ-
pore eques pedestre, pedes equeſtre prælium facere cœpit,
uſque eò, ut cædem proximè à uallo fecerint. In quo prælio
aduerſariorum ceciderunt centum uigintitres, complu-
resq; armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt

* ex equis

redacti: nostri ceciderunt tres, faucij xlii. pedites, et equites quinq. Eius diei insequenti tempore pristina cōsuetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq; nostris defendentibus iniēcissent, nefandum, crudelissimumq; facinus sunt aggressi, in conspectuq; nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, et de muro præcípites mittere coeperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tēpore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggregatq; incenderent, et tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione, et in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, complaq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulcrunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorum causa edificatæ erant, diruendas, et incendendas. Præterea argentum, et uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ulira ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq; et armis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq; tempore transfuga nuntiavit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, et scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras, et focos suos receperant, eosq; hospitium scelere contaminasse, multa præterea dixisse

Iunius.

xisse, qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit: Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinimus uictoriam, qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiatorum ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, & deserti à Pompeio, tua uirtute superati, salutem à tua clementia deposcimus: petimusq;, ut qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium dedicatione præstes. Remissis legatis, cum ad portam uenisse Tiberius Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulq; pugionem eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit quo die equestre prælium factum esset. suo signo perisse homines trigintaquinq;, neque licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq;, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. ita literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempo-

Tullius.

Catonis Lusitani oratio ad Cæsarem.

re duo Lusitani fratres transfuge nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fuge ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Caesar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promissit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris ligneae, quae nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatam secundam, & tertiam. Eodem tempore pro muro pergnatum acerrime, & turrem nostram, ut superiorem inciderunt: idcirco quod uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum: L. Minutius Caesar: Si mihi uitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse: fidemque praestaturum: ita ante diem XI. Calendarum Martij oppido positus,

L. Minutius,

Ategua capta.

titus, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex per-
 gis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra mo-
 uit Vcubim uersus, sed circū ea loca castella disposuit, &
 munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & pro-
 prius castra castris contulit. Eodem tempore manē lorica-
 tus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nun-
 tiavit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisq;
 imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent
 suarum partium, itemq; aduersariorum uictorie fauto-
 res. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum,
 seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstra-
 uimus, dominum iugulasse, is uiuus est combustus: eodemq;
 tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem trans-
 gerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum ad-
 uersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot oc-
 ciderunt leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi
 serui tres, & unus ex legione uernacula. Serui sunt in
 crucem sublati, militi ceruices abscisse. Postero die equi-
 tes, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos
 transfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad
 aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt,
 item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt e-
 quites octo. Insequenti die Pompeius securi percussit ho-
 mines septuagintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Cæ-
 saris uictorie: reliquos in oppidum iussit deduci, ex qui-
 bus effugerunt centum uiginti, & ad Cæsarem uenerunt.
 Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauo-
 lenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem
 gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn.
 Pompeio, cum uiderent hospites iugulari. Præterea mul-
 ta scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur:

qui, cum ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani, & Senatores non sunt ausi introire in oppidum, præterquam, qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis ultro, citroq; acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent: illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Casari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare coeperunt, illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Casarem proficisci, illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus, præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu consterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq; non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Casar eadē stris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec destinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parum

parumper. Itaq; præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgressi duo, restituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cum agerent ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum is compar prælium facere cœpisset, & cum undiq; se circumueneri animaduertisset, parumper ingressus, pedē offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursus facerēt, equites nostri transgressi in teriore loco aduersarios ad uallū agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum studēt eadem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi, quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. ex utroq; genere pugne complures sunt uulneribus affecti, in quibus etiam Claudius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræq; conuenere copiae. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet: neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat usque eò ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium: undique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in cæde uersabantur: quibus mons non uirtus saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduersperasset, à paucioribus nostris omni auxilio

Claudius A.
quitius.

Soricaria.

Aspauia.

Antistij Tur
pionis. Q. q;
Pompeij con
gressus.

priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti
uigintiquatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præ
terquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie
duorum Centurionum internecio hac aduersariorum pœ
na est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eun
dem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo ute
bantur instituto. Nam præter equites nullo loco a quo
se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equi
tum copię concursus facere cœperunt. Simulq; uociferan
tibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti in
sequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimican
dum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi,
& planitie in aequo loco constiterunt. Illi tamen procul
dubio ad congregiendum in eum locum non sunt ausi des
scendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens
uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare
cœpit: hic (ut fertur) Achilles, Memnonisq; congressus
Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis ex acie
nostra ad congregiendum progressus est, quoniam ferocias
Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectan
dum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, princi
pesq; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem
belladi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarum
quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq; uolun
tas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum
in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis
præfulgens opus celatum, quorum pugna esset propè pro
fecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra
demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longè
ab opere castrorum constitiissent, ut nostros equites in rea
ceptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt in
secuti.

secuti, uniuerſi clamore facto impetum dederunt. Ita metu
 perterriti, cum in fuga eſſent, multis amiſiſ in caſtra ſe
 recipiunt. Caſar ob uirtutem turmæ Caſſianæ donauit mil-
 lia XIII. & præfecto torques aureos II. & leui armatu-
 ræ millia X. Hoc die A. Bebius, & C. Flanius, & A. Trebel-
 lius equites Romani haſtenſes argento propè teſti equites
 ad Caſarem tranſfugerunt, qui nuntiauerunt equites Ro-
 manos coniuraſſe omnes, qui in caſtris Pompeij eſſent, ut
 tranſitionem facerent, ſerui indicio omnes in cuſtodiam
 eſſe coniectos, è quibus occaſione capta ſe tranſugiſſe. Item
 hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn.
 Pompeius S. V. G. E. V. etſi, prout noſtra felicitas, ex ſenten-
 tia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen ſi æquo
 loco ſui poteſtatem facerent, celerius, quàm ueſtra opinio
 eſt, bellum cõſeciſſent. Sed exercitum tyronum non audent
 in campum deducere, noſtrisq; adhuc freti præſidijs bellũ
 ducunt. Nam ſingulas ciuitates circunſident, inde ſibi com-
 meatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium
 conſeruabo, & bellum primo quoque tempore conſciam,
 cohortes animo habeo ad uos mittere. Proſecto noſtro com-
 meatu priuati neceſſariò ad dimicandum deſcendent. Inſe-
 quenti tempore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent,
 equites in oliueto, dum lignatur, interfecti ſunt aliquot: ſer-
 ui tranſfugerunt, qui nuntiauerunt ad tert. Nonarum Mar-
 tij prælium affore ad Soritiam, quod factum eſt, ex eo tem-
 pore metum eſſe magnum: & Actium Varum circum
 caſtella præeſſe. eo die Pompeius caſtra mouit, & circa
 Hiſpalim in oliueto conſtitit. Caſar prius, quàm eodẽ
 eſt proſectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris
 motis Vcubim præſidium, quod Pompeius reliquit, iuſſit
 ut incenderent, & deſerto oppido in caſtra maiora ſe
 recipere

reciperent. Insequenti tempore Ventisfonte oppidum ei^{us} oppugnare coepisset, deditioe facta, iter fecit in Carru-
cam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum,
quod contra sua praesidia portas clausisset, incēdit: milesq;
qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a no-
stris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mā-
densē cum esset uentum, castra contra Pompeium con-
stituit. Sequēti die cum iter facere Caesar cum copiis uellet,
renuntiātum est ab speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum propo-
suit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium
ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Caesarem
nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem ex-
ercitus tyronum haberet. Hae literae uehementer confirma-
bant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum
se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defen-
debatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit con-
stituta. Nanque, ut superius demonstrauimus, loca excellen-
tia tumultis contineri, interuallum Prouinciam diuidit.
Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tem-
pore: Planities inter utraque castra intercedebat, circiter
millia passuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defen-
derentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc diri-
gens proxima planities aequabatur, cuius decursum ante-
cedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat
loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso solo cur-
rebat ad dextram partem, & Caesar, cum aciem directam
uidisset, non habuit dubium, quin media planitie in ae-
quum ad dimicandum aduersarij procederent, hoc erat in
omnium conspectu: huc accedebat, ut locus illa planitie
equitatum ornaret, & diei, Solisq; serenitas ut mirifice
cum.

cum, & optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri letari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortuna neq; omnium deducerentur, ut quicquid post horà castris fieret, in dubio poneretur. Itaq; nostri ad dimicandũ procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. itaq; nostri procedunt, interdũ equitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neq; tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelsò loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non * defecerunt. Erat acies
 XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantum. Nostra præsidia LXXX. cohortibus & VII. millibus equitum. Ita cùm in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehemèter esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectum, molestè, & acerbè accipiebant, se impediri, quò minus præliũ conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se effequentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus: prælium clamore facto, committitur.

Hic

Hic etsi uirtute nostri antecedeabant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & uehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumq; missus, concursus, sic ut propè nostri diffiderent uictorie: congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu par erant conditione. Itaque ex utroque genere pugne, cum parcm uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat, & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauius decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes uehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium uenienti non daretur. Ita cum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumq; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede præmitur, armis teruntur arma, aduersariosq; uehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidū fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi, fugatiq; non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt nullia hominum circiter triginta, & si quid amplius. Præterea Labienus, Actius Varus, quibus occisis, utrisq; finis est factum. Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad nullia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatae xlii. & signa, & fasces. Præterea duces belli xvii. capti sunt: eos habuit res exitus. Ex fuga hac cum oppidum

dum Mundam sibi constituissent presidium, nostri coge-
bantur necessariò eos circumuallare ex hostium armis,
pro caespite cadauera collocabantur. scuta, & pila pro ual-
lo in super occisi, & gladij, * & mucrones, & capita ho-
minum ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa, hostium * ut
timorem, uirtutisq; insignia proposita uiderent, & uallo
circumcluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis, iaculisq;
oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugna-
re coeperunt. Ex hoc praelio Valerius adolescens Cordubā
cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordu-
ba fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos e-
quites, quod pecuniā secum habuit, eis distribuit, & oppi-
dantis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci, & secūda ui-
gilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equiti-
bus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale presidium par-
te altera contendit Carteiam, quod oppidū abest à Cordu-
ba millia passuū CLXX. Quo cum ad octauum milliariū
uenisset, P. Calpurnius, qui castris antea Pompeij praepositus
esset, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet,
ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis
missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium
fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui
arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quae uellent, de
bello requirerent: cum frequentia conuenisset, de lectica
Pompeius eorum in fidem confugit, Caesar ex praelio muni-
tione circumdata, Cordubam uenit: qui ex cade eò refuge-
rant, pontem occupauerunt: cum eò esset uentum, comitia-
ri coeperunt, nos ex praelio paucos superesse, quò confuge-
remus. Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen tra-
iecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiae,
& libertinorum caput, ex praelio Cordubam cum uenis-
set,

set, familiam, & liberos conuocauit, pyram sibi extruxit, coenam afferri quam optimam imperauit, item optimis superadditis uestimentis, pecuniam, & argentam in presentia familiae donauit. Ipse de tempore coenauit, uinum, & nardum identidem sibi infundit: ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul ac Caesar castra contra id oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perueniret, quae fere inter Caesarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quae ex persugis conscriptae, partium oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Caesaris aduentum descendere coeperunt. Legio XIII. oppidum defendere cepit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denique legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio introuideret. Hoc cum animaduertent homines fugitiui, oppidum incendere coeperunt: qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XXII. praeterquam extra murum, qui perierunt. Ita Caesar oppido positus, dum hic detinetur ex praelio, quos circum munitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Caesar Hispalim cum contempsisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intronittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi, qui Pompeianorum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat, hic clam praesidio Lusitania proficiscitur, & Cecilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui

nit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rur-
 sus in Hispalim oppidum denuò noctu per murum recipi-
 tur, præsidium, uigilesq; iugulant, portas præcludunt, de
 integro pugnare cœperunt. Dum hæc geritur, legati Car-
 teienses renuntiarunt, quòd Pompeium in potestate habe-
 rent, quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio
 suum maleficiũ existimabant se lucrificere. Lusitani Hispa-
 lim oppugnare nullo tempore desisteabant. Quod Cæsar cū
 animaduerneret, si oppidum capere cōtenderet, ut homines
 perditii incenderent, et mœnia delerent. Ita consilio habi-
 to, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod
 consulto nō existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ
 ad Betim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio
 detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur.
 Quo factò, oppido recuperato Hastam iter facere cœpit, Betis flu.
 ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt: Munden-
 sesq; , qui ex prælio in oppidum confugerant, cū diutius
 circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt: et, cū
 essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu
 signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi
 eadem in castris administrarent. Hæc re cognita, insequen-
 ti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes
 sunt cōcisi Mundenfes duces. Cæsar in itinere reliqua op-
 pida oppugnat, quæ propter Pompeium dissensire cœ-
 perant, pars erat quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars
 erat, qui Pompeianarum partium essent fautores. Sedi-
 tione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius
 Pompeius naues x x x. occupat longas, et profugit. Didius.
 Didius, qui Gadis classi præfuisse, ad quem simul nuntius
 allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, et
 equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item
quarto

quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati, à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit: & locum quendam munitum natura occupat, equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius: huc ac cedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cū à Cesaris præsidio fuisset cōspectus, celeriter equitatu, cohortibusq; circunccluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset cōspectus, celeriter munitum locū natura cepèrat sibi Pompeius, quem uix magna multitudo deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequabantur aduersarij, & cōfissim tardabant ab accessu. Hoc sæpius factō animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire insti tuit, pari autem, & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congregi possent. A quibus cū animaduersum esset, fuga sibi præstium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatē, neque equo, neq; uehiculo salutis sue præsidium parare poterat. Cædes à nostris undiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad conuallem autem, atque exesum locū in spelūca Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cū Cesar gra diebatur

diebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis caput allatum,
 & populo datum est in conspectum. interfecto Cn. Pompeio Cn. Pompeij
 adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus, caedes.
 illa affectus letitia, proximo se recepit castello, nonnullasq;
 naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna
 superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna
 manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non
 aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam
 ex castello propter eorum crebras excursions, eicieba-
 tur, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, &
 tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naues in-
 cenderent, incensisq; qui subsidium repeterent: ij sic dispo-
 siti erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam cōten-
 derent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum pro-
 cecisset cum copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues
 incenduntur, simulq; qui è castello ad pugnam processer-
 runt, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à
 tergo insidie clamore sublato circumueniunt. Didius ma- Didij mors.
 gna cum uirtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea
 pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item com-
 plures nando ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt.
 Anchoris sublati, pelagus remis petere cœperunt, quæ
 res eorum uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur.
 Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Ma- Fabius
 ximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum relique- Maximus.
 rat, operibus assidujs, hostesq; circum sese interclusi, inter
 se decernere, facta cade bene magna, eruptionem faciunt.
 Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non præ-
 termittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vr- Vrfaon opp.
 saonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione
 continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam
 h h natura

natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc ac-
ciderat, quòd aqua, præterquàm in ipso oppido, non erat:
nam circumcirca riuus nusquam reperiëbatur propius mil-
lia passuum octo. Quæ res magno erat adiumento oppida-
nis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesq; unde
solite sunt turres agi, propius millia passuum sex non repe-
riëbantur: ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutio-
rem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam
intrò congeßit. Ita necessariò diducebantur nostri, ut à
Munda quod proximè ceperant, materiem illò deportarēt.
Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsanem, Cæsar,
cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequēti die con-
cione aduocata, cōmemorat initio quaesturæ suæ eam Pro-
uinciam ex omnibus Prouincijs peculiarem sibi constituisse,
& quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. In
sequenti prætura ampliato honore, uetigalia, quæ Metel-
lus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs Prouinciā
liberasse. Simulq; patrociniò suscepto multis legibus ab se
in Senatum inductis, simul publicis, priuatisq; causis, mul-
torum inimicijs susceptis defendisse. Suo item in consulatu
absentem, quæ potuisset commoda Prouinciæ tribuisse, eo-
rum omnium commodorum esse immemores, & ingratos
in se, & in populum Rom. hoc bello, & in præterito tem-
pore cognosse, uos iure gentium, & ciuium Romanor-
um institutis cognitis, more barbarorum populo Rom.
magna transiero, sanctis Romanis semel, & sæpius attus-
listis, & luce clara captum in medio foro nefariè interfi-
cere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tem-
pore legiones desint populi Romani in hac Prouincia hæ-
beri, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro bene-
ficijs habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in
bello

Oratio Cæsa-
ris ad Hispa-
lenfes.

INDEX.

Bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces, imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus auxilia contra populum Romanum comparauit, agros, uestramq; Prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduvertebatis, decem habere legiones populum Romanum? que non solum uobis obsistere, sed etiam cœlū diruere possent? Quarum laudibus, & uirtute *

INDEX POPVLO-

RVM MAXIME, AC LO-
CORVM, QUI IN C. IV-

lij Caesaris Commenta-
rijs habetur,

Raymundo Marliano autore.

A

AESAR in commentarijs Galliam in tres partes diuidens, loca Gallie prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britanniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum ex Rhodanum, transq; Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq; inter se etiam tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Gallie existimanda est: hanc Ga-

bb 2 rumna

INDEX.

rumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumq; suffraganeæ: pars item aliarum metropolum extra terminos eosdem sitarum, quæ tamen Aquitanie attribuantur. Guiennam hanc Galli hodie nuncupant. Hæc enim olim à regibus Francorū ducibus Normaniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias contentiones centum & lxx. amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cum alij principatus celebres sunt, tū Fuxensis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici xli. qui nūc regum in Gallia potitur, uictis apud Rauēnam Hispanis memorabili prælio, uitam cum principatu amisit, sicq; eius opida ad regem nullis relictis heredibus rediere, sorore sua perstite, Fernando Regi nupta.

Fuxensis principatus.

Arar Celticæ fluiuius est, nunc la Sone. Oritur in diocesi Tullensi, finibusq; Burgundiæ, & Lotoringiæ, non longè à monte Vogeso, quo Mosæ flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tum eam, quæ Regia dicitur. Illi comes ut hodie loquuntur, huic dux à Francorum rege institutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso apud Nansœum, ad suæ premium ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiæ dux sit, sed comes tantum. Intersecat Cabillonum, ac Matisconem ciuitates. tunc Heduarum oppida, prolapsus Lugdunum urbem Rhodanum influit: Quem fluiuiū Verg. in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua seoptima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusq; Heduarum: non longè à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinens: à quo

INDEX.

à quo etiam hodie, ut plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur: nec longè distat à uico, qui Elatunum uiacum appellatur. In cuius Alexie expugnatione nonnullae munitiones in floris lilij formam Caesaris iussu, ut ipse scribit, factae sunt.

Atrebatenses inter Belgas populi, finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis partem Picardiae continent. ciuitas est, nomen adhuc retinens, in Prouincia Rhemensis. regem agnoscit, Arras hodie uulgo nuncupatur, in hac laudatissimi Arras. ma texuntur aulæ.

Ambiani, Amiens uulgo, in Picardia posita, hanc rex à Amiens. duce Burgundiae repetit.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorum finibus, quò pedibus uado transitus est, la Disne uulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diocesim partiens. Gallicè Auaix nunc dicitur, prope oppidum, quod uocatur Gallicè Latonio.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi, ac Neruijs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus oppidum: fortè nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hannoniae. Hos Beaumont. ex allusione uocabuli complures credunt esse eos, qui Douacum Atrebatensis diocesis oppidum, non longè à Cameraco urbe distans, incolunt. Hi Aduatici Cimbris, Theutonisque prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Galliam Brabantiam, ubi oppidum Niueella est, partemque Hannoniae circa Cannetum montem, & Bintiū oppida Camerac

I N D E X.

meracensis dioecesis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus est fere desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhuc quedam præclara uetustatis uisuntur. Hi Bosleducenses dicti.

Auaricum erat oppidum Celcarum maximum, munitissimumq; in finibus Biturigum, agri fertilissima regione, ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatum trans Ligerim fluuium, habens unum, & perangustum aditum, proximum Niuioduno oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Velaunoduno oppido Burges. Senonum, in Francorum regno situm, Burges, uel Viaron Viaron. à Gallis appellatum.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabantini, inter Belgas populi erant citra Rhenū, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandiq; causa partem equitatus miserant Vsespætes Germani, & Thenchieri populi, qui cis Rhenum transeuntes, finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est hos Ambuaritos incoluisse eam ducatus Brabantie partem, in qua Buscusdūcks, Breda, & Bergis oppida, Leodiensis dioecesis, & Antuuerpia oppidum, Cameracensis dioecesis extant, Nussiaq; & Geldria citerior sitæ sunt, circa quæ loca per Campaniam Brabantie, usq; tungros oppidum prope usq; Leodium, ut plerisq; placet, mare Oceanum protendebatur.

Ancalites populi in Anglia Trinobantibus, Biarogis, Cassijs, & Ceuimagnis proximi.

Ambliates populi inter Celtas, Lexobijs, Nanctibus, Diablintribus, & Ossisintis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, Aranches à Gallis.

Aulcrij

Aulertij populi erant inter Celtas, Heduatorum clientes,
de Ange dicunt, siue Rhoanum.

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: quos coniectura est fuisse Auscianos: ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum urbs opulentissima Helui Vmberrum, ut refert Pomponius Mela.

Ambibari inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Heduatorum, quos quidā opinantur esse Borbonienses. Non nulli autem, quod fuerint Niuernenses, Heduis finitimos, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo etas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum clientes, seu adherentes. Oppidum Ambarorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuium, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Gebennam oppidum, ubi solennes nundine nostra etate celebrantur in Sabaudia, locaq; finitima incolentes, qui etiam fere finitimi Vocontijs populis, propinqui Cen- tronibus, nunc Tarentasijs, ac trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Braxia dicitur, duci Sabaudie spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Sallust. in Catilina historia, referunturq; in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit: Nunquam me hercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Gallie, prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse tunc ex parte Gallie Prouinciæ, quæ Roma-

Borbonien-
ses.
Niuernenses.

Tarentasijs.

Indis fl.

Delphinatus.

INDEX.

Vienna ciui-
tas.
Sabaudiēses.

norum erat, cum esset finitima Allobrogibus: fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus Dux præstet uetustate imperij, et nobilitate generis longè clarissimus: caput Gentis Taurinum: nam Vercellas in dotem eius maiores à uiccomitibus habuere, pacht admodum studiosi.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borbonicis, nec longè à Lemouicibus, nomen retinent: Ducatus est, cuius titulus duci Borbonis adscribitur, in Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aulerci item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sessuijs, Curiosolitibus, Osisink, Vnelis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, et Francorum regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi Prouinciæ sunt Senonensis.

Aulerci item inter Belgas proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Velocastis.

Alduasusius Celtarum est fluuius, Gallicè le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens, lapsusq; per comitatum Burgundiae, montem Bellicardum, Insulam, ac Clarauallum castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interfecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens circa Viredunum castrum non longè à Cabilonensi urbe Arari fluuiio miscetur, et Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Dubius fl.

Andegauenses.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitibus, Venetis, Carnutibus, et Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit: ciuitas est inter Galliae primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi.

I N D E X.

nens, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam scilicet Angionimiliam regni iura deuenerant, quæ mox reges Francorum ex testamento Renati ultimi sibi asciuerunt.

Agendicum inter Celtas oppidum Senonibus, Parisijs, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis proximimum, in regno Francorum situm, Prouins Gallicæ.

Ambibareti erant populi in quos Casar hyemandi causa Caium Antistium Reginum cum legione una in septimi commentarij sine misisse commemorat, & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatessq; & Morinos finitimos in fide cõtineret. Nõ enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Gallie finibus Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rheadones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli populi oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonæs appellata. Cui dux olim regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filia ad regem redacta.

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Gallie maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per finem Treuironum ad Neruios (nunc Tornacenses) & Rhemorum pertinens. millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet: attingit enim Menapios (nunc Luliacenses) Aquisgranum

h h s oppi

I N D E X.

oppidum, Eburones (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannonie, Luxemburgensem, Bulionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemq; ducatus, Eifliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentia, & Vbiorum (nunc Colonienſium) & Catalaune diocesis fines, in qua sunt uici, castella, & oppida multa, ac complures insignes abbatie, præsertim ordinis Diui Benedicti, scilicet Diui Vberti Leodiensis diocesis, Diui Cornelij Colonienſis diocesis: cuius sylue extrema pars uersus Belgas sunt Mossa, & Scaldes fluuij: Scaldes uerò Mosam influit: qui fluuij, & sylua nomen retinent priscum hac etiam tempore state.

Daci. Anartij populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ sylua, quæ ingens erat sylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

S. Mauritius Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat uicus, & præfectura quedam monachorum inter Gebennam, & Delphinatum, qui est Gebennensis diocesis. Videntur tamen secundum Cæsaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges, & utcum Vexagrorum, cui Diuus Mauritius Sedunensis diocesis nomen est.

Arecomici populi, uel Artonici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longe à Gaballis, Aruentis, Heluijs, Ruthenis, Massiliensibus & Cadurcis: hos coniectura est fuisse Artonicorum populos, quorum ciuitas est episcopalis, & prouinciæ Viennens

INDEX.

Viennensis in finibus Gallie provincie Romanorum, quos Auracenses dicimus, ubi principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus uulgo dictus: horum princeps Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiã accersitus esset aduersus Ioannem Galtatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno praelio uictus, et casus est.

Auracenses.
Armeniacus

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam quinque legiones traduxit, per fines Ceutronum, qui hodie Tarentasij nominantur: hæ Graiæ dicuntur, quibus uulgo mons Cinessus, seu Cincrum nomen est: quæ et Poenine, ut quidam uolunt, dicuntur, quod Annibal Poenus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Poenina iuga, quibus ex Italia in Noricum, et Germaniã iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineant, quarum iter pate fieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorij mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populis, quorum uicus erat Ostodorus, nunc diuus Mauritiu dictus: harum una diocesis Augustensis, Diui Bernardi montem uulgo nominat. Alteri Sedunensis diocesis mons Brigga nomen est. Sunt et Alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas: hæ in Prouincia Hebradunensi, locisq; Ligustico mari finitimis consistunt, quæ ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciã. Alpes item siuere, quas idem Tacitus, et prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Tuscia profecti, duce Rheto, ea loca tenuere, forsan dictæ: hæ agro Tridentino adiacent, et Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, et Austriam iter est. Fuerunt et illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, et Curiensis diocesum oritur, quas Lepontias Cæsar et alij scriptores appellauere: Nunc diui Gottar-

Alpes Graiæ
Mons Cinessus
Alpes Poeninae.
Poenina iuga.
Alpes summae

S. Mauritiu,
Mons D. Bernardi.
Mons Brigga.
Alpes maritimæ.

Rheticæ Alpes.

Alpes Lepontia.
Mons s. Gottardi.

di. ac

I N D E X.

Mons S. Nicolai.
Coſtiæ Alpes Iuliæ.

di. ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coſtiæ eſſe quibuſdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus eſt. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas ſentit eſſe proximas Rhetis, quâ fortè ex Italia per Truiſinâ urbem in Stiriam, & Austriam ier. eſt.

Aſiburgium oppidum Germaniæ non longè à Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, & uetera caſtra ſitū, Nuſciæ, & Cliuenſi Ducatui proximum, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Colonia.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiſcopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris ſitam, non memorat Cæſar, ſed Tacitus: in qua gēte Agrippinam Claudij Cæſaris coniugem, Neronisq; matrem natam eſſe, ac ueteranos, & coloniam illhuc deduci imperaſſe, Vbiorumq; gentem Rheno tranſgreſſam auum eius Agrippam in fidem ſuam accepiſſe, ac eam urbem ſatelli igne paulò poſt cōſumptam reſert, in qua Capitoliū, & loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorum inſtar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Anſuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phryſijs pulſos à Caucis, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Arenacij inter Coloniam, & Traiectum urbes epiſcopales locum ultra Noueſſum Rheno adiacentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequama fluuiniis includuntur. Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt: hi moribus, legibus, & ornatu nunc ſunt ualde culi, humani,

INDEX.

ni, & satis effœminati, continueq; sunt apud eos mercatores, quo per ætates commercia, moresq; hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Colonienſis, Maguntina, Rhemenſis; cum earum ſuffraganeis intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina conſtitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldria, ac Phryſiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campania maxima portio, ſylua Arduenna uniuerſa, cum ſingulis ſibi adiacentibus, & ea incluſis populis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum ſacri, ducesq; & comites, ciuitateſq;, quorum multæ liberae, ſuoq; iure agunt, aliæ Fræcorum regi obtemperant: quod ſuper eſt, imperatorias partes ſequitur. In his ſunt tres imperatorum electores, ſunt & Francorum regis, quos Pares uocant, ſerme omnes. Pares Franciæ.
Imperator certè, & Rex in Belgis coronatur, cõſecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemiſ. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clariſſimæ erant Treuiri, quorum urbs opulentiſſima Auguſta, ut reſert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Julio Cæſare uſq; in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uerò uice proconſulum, & legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, & legatos natos, & primates habet, quibus ſubſunt epiſcopi ad inſtar Præſidis Prouinciæ inſtituti. Sunt & Collectores, quos priſca ætas Quæſtores appellauit, atq; reges, & Principes, qui uelut cenſores decreta Pontificis maximi, & cœſuras reuerenter exequuntur: huic ſinguli obedientiam exhibent, & ad eum in cauſis maioribus recurrunt, quas ad ipſum aſſiduè deferunt.

Treuiri.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas autoritate, atque hominum multitudine præſtans
in

INDEX.

in qua *Cæsar* interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fucere: nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est episcopalis in Prouincia *Rhemens*
Beauuoisin. scilicet, ac Francorum regno sita: hi hodie de *Beauuoisin*.

Bibrax oppidum *Rhemorum* in *Belgæ* ultra *Axonam* flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis *Rhemorum* finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs, nunc naui, & interdum uado traicitur: portus priscum oppidi nomen Latine retinet.

Bibraſte oppidum *Heduorum* in *Celtis* lōgè maximum ac copiosissimum, & maxime apud *Heduos* autoritatis, in quo totius *Galliæ* cōcilium *Cæsar* indixit, ius dixit, & sæpe hyemauit: in Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longè ab *Hedua* ciuitate positum, nomen retinet.

Bibroci populi in *Anglia* mari proximi, & *Cassijs*, *Ancalilibus*, *Trinobantibus*, *Ceuimagnis*, ac *Sengoriacis*.

Begora castrum.
Nauarræ regnum.

Bigerrones populi in *Aquitania* proximi *Tarbellis*, *Vocatijis*, *Tarusatijis*, *Sontiatibus*, & *Hispaniæ* citeriori, in Francorum regno siti, comiti de *Fuxo* subditi. Vbi comitatus est in *Vasconia* consistens, nomen retinent, ubi *Tursa* est, & castrum *Begora*, & episcopatus *Bictrensis* Prouinciæ *Narbonensis*. Hinc profectus uir fortis *Enequus* nomine regnum *Nauarræ* constituit, pulsisque inde *Mauris*, successoribus suis regnum per manus reliquit.

Bractuspantium oppidum *Bellouacorum* inter *Belgæ*, finitimum successionibus, in Francorum regno situm.

Brannouices populi inter *Celtas* proximi *Segusianis*, *Ambuaretis*, ac *Heduis*, quorum clientes erant: hodie *la Moriane*.

Blanonij populi inter *Celtas* proximi *Segusianis*, *Ambuaretis*.

INDEX.

Euacris, ac Hedus quorum clientes erant: qui fuerunt for-
te Brannouices, qui dicuntur à Gallis de Blano.

Bituriges populi inter Celtas, eorum finis ab Hedus,
quorum erant in fide. Ligeris fluius diuidit, proximi sunt
Aruerni, x x l. urbis eorum uno die incenderunt, ut Ca-
sarem comitatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est
Metropolis, retinens nomen. Carolus septimus, qui pulsus
Anglis Frācorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud
esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia,
Bituricensis rex in derisum appellabatur: in regno Franco-
rum sita. hos memorat Lucanus lib. primo.

Bataui populi inter Belgas. Nam Mosa flumen parte
quadā ex Rheno recepta, longē ferē ab Oceano octoginta
millibus passuum, quæ appellabatur Vualis, insulam efficit

Vualis fl.

Batauorum, in Oceanum influit. Hi hodie, ut plerisq; pla-
cet, Holandini dicuntur diocesis Traiectensis propinqui
Phrysiæ, & ducatus Geldriæ, ac mari Oceano finitimi: hos

Holandi.

memorat Luca. in primo. hi à Cattis populis Transrhena-
nis, Cerussis, & Ligijs Pannoniæ populis ultra Hercyniam
sylvam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione
domestica pulsī extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus,
simulq; insulam inter uada sitam occupauere, quam ma-
re Oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera
circunluit, ut refert Cornelius Tacitus, dicens, apud Ba-
tauos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie
in finibus uici Hagheduck in Holandia extat. nec longē se-

Hagheducū.
Monainsula.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior
ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria pro-
dium

ditum dicunt:maritima pars ab his, qui præde, ac inferens
 di belli causa ex Belgis transierant, qui omnes ferè his no-
 minibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus per-
 uenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros co-
 lere cœperunt. Inde opinio eorum linguam, ex populo-
 rum diuersitate compositam, intellectu, scientiaq; loquen-
 di difficiliorem esse, quodq; Germanos præ cæteris cha-
 ros habeant, quia plerique Belge orti sunt à Germanis,
 qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus post hæc
 Angliæ pars maritima originem sumpfit: hos refert Lu-
 canus ulira Oceanum esse, & toto discretos orbe. Con-
 tinet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia pas-
 suum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus.
 Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæ-
 pius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorum ter-
 ra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septentrionem
 uergit, Scoti, & ipsi Germani Pictis admistis occupant;
 hodieq; tenent, Francis amicissimi, Anglorum regi ma-
 xime semper infesti, Populi moribus inconditi, effert, mil-
 las propè urbes habent, nemora, & syluas, bellis ingruen-
 tibus, petunt.

Anglorum
terra.

Scoti.

Norici.

Gergobia.

Boij populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ,
 Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in
 agrum Noricum transiungere, Noreiamq; oppugnari, ex-
 pulsus, ut coniectura est, Norici: quorum Noricorum
 adhuc pars trans Danubium non longè ab ortu eius, &
 Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorum pars
 Heduis Cæsarem deprecantibus deuictis Heluetijs, quorum
 in societate domo excefferant, in finibus Heduorum à Cæsare
 sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exiguan, & in-
 firmam non longè ab Auarico oppido in finibus Bituria-
 gum

gum sito, eis per Heduos attributo habitauerunt: Boij pri-
 mum, post Boioarij, & tunc Bauarij dicti, à finibus Herbi-
 polentium per Noricum agrum, ubi Norimberga est oppi-
 dum, in medio ferè Germaniæ situm, in Augustenses pro-
 tenduntur, cum quibus, & alijs finitinis Transrhenanis
 usque ad Brisinam urbem, & terras, quas hodie Sigismun-
 dus Austriæ dux possidet, ac in sineis Tridentinos sepe
 tunc, & continue usque nunc Heluetij Rhenum transeun-
 tes bella gessere: hi Borbonij hodie dicuntur.

Boioarij,
 Bauarij.

Borbonij.

Bacenis, sylua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheru-
 scis pro nativo muro diuidit: nunc, ut opinio est, Nigra syl-
 ua dicitur, non longè à Friburgo oppido, & Badensi agro
 inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danu-
 bium Germaniæ flumina, Hercyniamq; syluam, & Hassiæ
 regionis Germanicæ montes.

Nigra sylua.

Belloacsi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos
 opinio est esse Baiocenses: eorum ciuitas est episcopalis,
 in Prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, & regno
 Francorum sita.

Brigantes in Anglia populos syluarum gentem, non
 memorat Cæsar, sed Tacitus.

Batauodurum inter Coloniensem, & Traiectensem ur-
 bes episcopales, locum ultra Nouesium in finibus ducatus
 Cliuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum:
 non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidum ad Citeriores Rheni ripas situm,
 & Colonienfi urbi, ac Confluentiæ oppido proximum,
 inter Belgas numerandum: non memorat Cæsar, sed
 Tacitus.

Bethasios Germaniæ populos inter Belgas proximos
 Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marfacis, Traiecten-
 ses su

I N D E X

ses superiores fuisse coniectura est, ad utranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diocesi Leodiensi: hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bingiam, nunc Pingiam, Germaniæ oppidum Belgæ adscribendum, inter Maguntiam urbem, & Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripæ finitimum: non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Veleda uirgo fatidica.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis religione animos eorū occupante aliquādo præfuit, ut autor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Hentæris & Phrysijs proximos: non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Celtica, quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Bisuntinā, Senonensem, Bituricēsem, Lugdunensem ciuitates metropolicas, earumq; suffraganeos omnes inter Garumnā, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur: in hac sunt ducatus Bituricensis, Burgundia, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Vallesij, à quo recentiores Francorum Reges, à Philippo scilicet Vallesio, cognominantur, & Normaniæ, quoad citra Sequanam se extendit, comitatus etiam Burgundia, Niuernensis, Antissiodorensis, montis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matiscenensis, Blefensis, Bellouacensis, de Iouigni principatus Aureficeæ, multiq; alij, & pars comitatus Campagniæ. Celtarū clarissimi sunt Hedui: horum urbs opulentissima Augustodunum ut refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autū appellādo: cuius Celticæ terminos, quo ad Rom. Imperium in Gallis uiguit, Rhodanus flu. præfiniebat, at nonnulli scripserunt: hi propriè Franci nunc dicuntur.

Augustodunum.

Autun.

Franci.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longè à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter Alpes

INDEX.

Alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerum, siue Cinesius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemanium, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Ceutrones sunt Tarētasi, ex Tarentasia, tra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, ciuitas est Metropolis.

Caturiges populi finitimi Ceutronibus, ac Garocellis, quæ iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Gebennam, lacum Lemanium, & Rhodanum fluuium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes depositis (ubi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam Prouinciæ Romanorum facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus in primo: quos à Dacia (quæ Dania dicitur) uenisse opinio est: hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur. Dacia.
Dania.
Zelandia.

Cargali populi Transrhenani, in Galliam celticam circa finem Sequanorum, ac Heduarum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi: ab his breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, traiectus, nomen retinet: Normanniæ sunt diœcesis, in regno Francorum sita, Anglorum regi subiecta.

Catuaci populi inter Belgas, Neruijs, Caletis, Viromanuis, ac Condrussis proximi, quos sortè Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

INDEX.

Cherufci populi, Germani gente, nomine, & numero appellati: cis Rhenum fluium inter Belgas Eburonibus, (qui hodie Leodienses) & Condrusis proximi, hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diocesis.

Condrusi Belgarum populi inter Eburones (qui nunc Leodienses sunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientales) Menapijs. Mosæ fluuiio, & sylvæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditū, & Benefacta appellatum: nomē retinent: diocesis sunt Leodiensis, & usq; ad ciuitatis ferè mœnia porciēduntur, cuius antistiti etiam subiacent nunc, Ducatui Lucēburgensi ac Comitatus Namurcensi, & Mosæ fluuiio finitimi.

Corisopitenses.

Curiosolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Osissinis, Vnellis, Venetis, Aulerck, Rhedonibus: hos Corisopitenses esse plerisq; placet: quæ ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, regnoq; Francorum siti: Cornouaille à Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Lemoicibus Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Galballis, Vellunijs, Lemoicibus, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerat, ciuitas episcopalis in prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita: nomen retinet. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longè erant à finibus Prouinciæ Romanorum.

Caillonum oppidum Heduarum inter Celtas, quod coniectura est fuisse oppidum Cabillon, ad ripas Araris fluuij.

I N D E X.

fluij, ubi rei frumētariæ, commercijq; & comedtus causæ
sa sæpe Romani negotiabantur.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauenſibus, Turonibusq; finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rheimorum: regio eorum totius Gallie mediæ: à qua tamen extra regnū Frācorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est episcopalis, nomen Latine retinēs: in Frācorum regno ſita.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerūt Vocatijs, Taruſatijs, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocofatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæſaris, cuius dux erat P. Cræſſus Marci Cræſſi filius, qui cum patre à Parthis interemptus eſt: finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus ac Garumnæ fluuiio.

Cocofates populi in Aquitania; proximi Subuzatibus, Vocatijs, Taruſatijs, Soniatibus, Garumnis, ac Hiſpaniæ citiori, & Garumnæ fluuiio: in Francorum regno ſiti.

Confluens Moſæ, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Gelrenſes) ad Menapios (nunc Iuliacenſes) ut olim Gelrenſes, ſeipſi Menapij protendebant, eſt longè ab Oceano ſerè octoginta mille paſſuum, proximus Nouomagio Gelreſum oppido, dioceſis Traiectenſis, Prouinciæ Coloniænſis, inter Buſcumducis, & Hoefdem oppida ducatus Brabantie, in quorum Sicambrorum ſineis equitatus Viſipetum, & Tenchiberorum poſt prælium, & fugam ſuorum ſe trans Rhenum recepit: inter quem Confluentem, & Coloniænſem ciuitatem (quæ poſt Vbiorum fuit) ponte factò, Cæſar primò traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare eſt in angulo imi, minorq; lateris ex tribus eius inſulæ lateribus, cōtra Galliam, quò ſerè omnes Gallie naues appellant: & ad orientem

Solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longè sunt huius
 manifestissimi, qui Catium incolunt: quæ regio est maritima om-
 nino, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Huius
 maritimæ regioni quatuor reges præerant, quibus Cæsar,
 quicquid in annos singulos uestigalis populo Romano An-
 glia penderet, constituit. Nunc regnum Angliæ ex uoto Hæ-
 rici regis uestigalis Romano Pontifici facta est, quæstorq;
 à Rom. Pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum
 exigat, non dissentiente rege. In Cantio ciuitas est Metro-
 polis nomen retinens, ferè habet omnes episcopos Angliæ
 sibi suffraganeos: eius archiepiscopus legatus natus est: si-
 militer et Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metro-
 poles solum habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod
 omnes olim episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepisco-
 pum, illi subijcerentur.

Ceuimagini, populi in Anglia, mari proximi, et Trino-
 banibus, Sengoriach, Ancalutibus, Bibrogis, ac Cassijs.

Cassij populi Angliæ mari proximi, et Ceuimagini,
 Trinobanibus, Sengoriachis, Ancalutibus, et Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui sub imperio Ner-
 uiorum (nunc Tornacensium) erant, proximi Grudijs, Lea-
 uactis, Pleumosijs, et Gordunis. Forte sunt nunc Contrac-
 ses in Flandria, Tornacensis dicecesis.

Cherufci Germaniæ populi Trāsrbhenani, quos Bacenis
 sylua Germaniæ ingēs (nūc Nigra, ut plerisq; placet, dicta)
 à Sueuis pro natiuo muro diuidit: hos Tacitus refert proxi-
 mos Hermunduris, Cattis, et Ligijs Hungariæ populis.

Camulodunum in Anglia oppidum, seu Colonia.

Caninesates populos Batavis finitimos, et eandem in-
 sulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batavis,
 numero superantur. Tacitus.

Cattos

I N D E X.

Callos populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Li-
gijs Hungariæ populis, Cheruscis, Hercyniæq; syluæ, pro-
ximos, ac Hermonduris, cum quibus pro flumine finitimo,
sale secundo, pugnabant, & in æternum discordabant:
Corn. Tacitus.

Ciuaronem oppidum maximum Hifariæ flumini, Vocun-
tionibus populis, montiq; Cinesio, & Allobrogibus in Sa-
baudia. Plancus inter epistolas familiaris Tullij, in illa
que incipit, Nunquam mehercule. Quibus in locis opinio
est Cæsarem initio Gallici belli quinque legiones ex Italia
traduxisse: & uerisimilius est, quàm quòd per Eporediam
urbem episcopalem, & Augustam prætoriam, ac montem
cui Colonie iugum uulgò nomen est, inter Cinesium, &
sancti Bernardi mōtels iter fecerit, cum hoc impeditius, ac
prolixius uideretur.

Commanos Germaniæ inferioris populos pridem Phry-
siæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus at-
tingentem, paludibus, ac saltibus, uberrima incolentes,
quam mox Tubantes populi, post Vbij (Germanica iidem
gens) inhabitauerunt: Tacitus.

Ceracates Germaniæ Transrhænanæ populos Vangio-
nibus, ac Tribotis proximos: Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas, Lexobijs, Nanetibus,
Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitibus, Venetis, & Sesiuijs
proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus
oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno Fran-
corum fuit: Leodoul Gallice.

Danubius fluuius Germaniæ, ex monte qui Iranneus di-
citur, non longè à Rheticis Alpibus, Athesisq;, & Rheni
Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, & Cui-

I N D E X.

rienſem dioceſes oriens Germanos ſiniſtra, & Hungaros ac Theutones dextra alluens: poſt iſter dictus, ac iterũ Da-
nubius, Euxino mari pluribus oſijs immergitur. Hunc au-
tem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant Tranſrhenani, Danubio fluuiio, &
Auarijs, ſyluæq; Hercyniæ finitimi, quos olim Hungaria
partem habitaffe pleriq; tradunt, & poſt in maritima loca
Noruegiæ proxima ceſſiſſe: Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in re-
gno Francorum ſitum.

Duratijs populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in
amicitia remaſerant Romanorum, propinqui oppido Le-
mo, Nauernis, & Ligeri fluuiio, ac Aquitanis, inter Celtas,
in regno Francorum ſiti. hinc Duſtorum familia inter
Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis,
quò ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem
iter eſt: Tacitus. forſe Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente, nomine, & nume-
ro Germani appellati, Condruiſis, Menapijs, Aduaticis,
Treviris, quorum clientes erant, & ſyluæ Arduennæ fi-
nitimi, nunc Leodiennes dicti, apud Gallos Liege. Horum
maxima pars inter Rhenum, & Moſam, qui ſcilicet Mo-
ſa fluuius eos alluit: hijs Sicambri (qui Gelrenſes erant
Tranſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum
ignobilis, atque humilis, proximi Oceano, & ſyluis, con-
tinentesque paludes habebant. Hijs duo reges præerant:
quò magis conſtat eos finis quàm latiſſimos extitiſſe: qui-
bus coniectura eſt ducatum Luxemburgenſem, & Lotorin-
genſem, ac Iuliacenſis partem, & comitatum Namurcenſem,
urbemq;

urbemq; Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more
 suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diocesis
 ipsa Leodiensis usquequaque se extendit, reges illos posse
 disse. Apud Eburones autē stirpem Caroli Magni in uico
 Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortū habuisse
 tradunt, Pipinosq; & Carlomanos, Belgas, simulq; Ger-
 manos fuisse, sicq; in Germanos Cisrhenanos (qui Belge
 sunt) à Græcis, non in Transrhenanos est translatū impe-
 riū. Ciuitas nunc est episcopalis prouinciæ Coloniensis. Hos
 memorat Lucanus in primo, & Suetonius in uita Iulij Cæ-
 saris, quem refert cladem Cottæ, & Aurunculei ægerrime
 tulisse. Hanc ciuitatem Carolus dux Burgūdiæ ultimus solo
 æquauit, omnesq; puberes, & sacerdotes interfecit, quod
 episcopo consanguineo suo infestiores aliquantō fuissent.

Caroli ma-
 gni stirps.
 Pipini Ger-
 mani.

Leodiensium
 clades à duce
 Burgundiæ.

Eburonices inter Celtas populi, Aulercks, Lexouijs,
 Vncells, & Curiosolitiks proximi, ex maritimis ciuitatibus
 Oceanum attingētibus. hos opinio est populos esse ciuitatis
 Ebroicorum, quæ est episcopalis, in Prouincia Rhotoma-
 gensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita.

Essui populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuita-
 tibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra
 centum millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura
 est, fortē in Normannia, aut Britannia citeriore & regno
 Francorum siti: Galli Retoloks appellant.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergo-
 niam oppidum in altissimo monte positum præterfluens,
 qui ferē ante autumnum uado transiri non solet, in re-
 gno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallice
 Ailler.

F

Flustates populi in Aquitania, proximi Vocijs, Ta-
 ii 5 rusatjs

I N D E X.

rusatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in Regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consi-
stens, ad comitem de Fuixo pertinet, nomen retinet etiam
nunc.

Frislos Oceano, & Batavis finitimos, pluraq; loca, &
insulas circa Holandiam, Gelriam, Brabantiam, & Traie-
ctensem urbem, ac ostia, quibus Rhenus Oceanum mare in-
fluit, habitanteis. Tacitus refert eos Transrhenanam gen-
tem tunc fuisse.

G

Genœa oppidum Allobrogum, proximum Heluetio-
rum finibus, ex quo pons super Rhodanum fluuium situs
ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano (quem Lapsæ-
ne dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finiti-
mum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum non
longè distans: nunc duci Sabaudie, siue eius ciuitatis anti-
stii proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Bel-
gas, & Aquitanos: ciuitas est episcopalis in Prouincia Vi-
ennensi, nomen præsertim Gallicè retinens: Lucanus in
primo.

Garocelli populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus
ultra Alpes Graias, quibus hodie nomen est mons Cinea-
sus, siue Cinerum: hac Annibal, autore Liuius, non sine
ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit: hi non
longè à Ceutronibus (qui Tarentasi sunt) nec ab Hispa-
nia, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia con-
stituti.

Gaballi populi inter Celtas, proximi Heluijs, & Cas-
durcis, Velaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio esse
consueuerant: ciuitas est episcopalis Prouinciæ Bituricen-
sis olim, nunc Arelatensis, in regno Francorum sita, no-
men

men retinens.

Genabum inter Celtas Carnutum oppidum, quod pōs Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Senonum, ac Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in regno Francorum situm.

Gergobina inter Celtas Boiorum oppidum, quos Heluetico praelio uictor Cæsar ibi collocauerat, Heduisq; attribuerat, ut suprā descripsimus, in finibus Heduorum, proximum Auarico, & Nouioduno Biturigum oppidis, in regno Francorum situm.

Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer in altissimo monte positum: fortē nunc Claromōtem romontensis ciuitas episcopalis in Prouincia Bituricēsi, & sis ciuitas. Francorum regno sita.

Garites populi in Aquitania, proximi Auscis, Garūns, Vocatijs, Tarusatijs, Sōtiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos Lectorēses: ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisq; placet, inter Danubiū & Rhenū flumina protenditur, omnesq; illhic habitantes populos a fontibus eorum usq; ad maria, quæ ambo influunt, complexatur: necnō & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgranī urbē, & plerosq; Belgas ortos a Germanis cis Rhenū flumen antiquitus in Galliam tractos superior Germaniæ pars (quæ alta dicitur) ab Alpibus Italiæ imminuentibus, usq; ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protend

INDEX.

protenditur: inferior ab inde usq; in marē Oceanū. Horum ciuitates pro gloria habebāt finitimos lōgissimē expellere.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnuū autem fines regio totius Gallie media. Galli uirtute belli omnibus praeferbantur, ac Germanos superabāt, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominū multitudinē, agriq; inopiam trans Rhenū Colonias mitterent, & quod a Dite patre se prognatos praeedicabant, spatia totius tēporis non numero dierū, sed noctiū finiēdo, ita ut nocteis dies subse- quatur. Coniectura est horarū initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres praeipuae ciuitates, Treuerensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quae in imperatoris electione principatum obtinēt. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi forte fidē facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Louanium.

Grudij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunis, Galli Louanois.

Gorduni populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs. Gallis Gallicis.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesq; Pyreneos, ex quibus oritur, & mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur: Lucanus.

Geldubam Germaniae locum prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam urbeis Metropoliticas: Tacitus.

Gugernos Germaniae populos prope Rhenū fluiuium, & Geldubam, Batavis proximos: Tacitus: sunt qui Gugernos malint.

Grupes inter Coloniensem, Traiectensem urbeis locum

I N D E X.

cum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentē: Tacitus: qui. ut coniectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliuen Cliuis. *sis ducatus dicitur, cui satis uocabulum alludit: hinc mater Ludouici xii. Francorum regis Maria nomine.*

H

Hedui populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas: hi adhuc nomē priscum Latine retinent, inter Burgundos nunc nominati, nec citra Ararim flumen (qui nunc Sagona appellatur) aliquos habet finis, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiae, & Francorum regno sūt. Ciuitas horum Heduarum episcopalis est in prouincia Lugdunensi. Sagona.

Heluetij inter Celtas populi sunt bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebennensi, & Bisuntinae diocesisbus, ac ultra Lusitanensem agrum protensi sunt, atque ex maxima parte Bisuntinae Prouinciae sunt, atque ad Sabaudiae ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curientem, & Sedunensem dioeceses, montesq; Brigam, & Sancti Bernardi, usque fere in Bellicensem diocesim, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. Sebusiani. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usque ad ortum fluminis Rhodani, quae latitudo ab inde usque ad finem lacus Lemani, ubi pos est, ciuitas Gebennae angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi, quemadmodum tempore Caesaris, consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus dicebatur: qui saepe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauaribus, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis (quos altos Alemanos nominamus) seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quae loca nunc

INDEX.

ra nunc Constantiensis, Curienfis, Tridentina, & finitimarum sunt dioceſum, gerebant. Hos cum per Galliam Provinciā Romanorum tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere, uix quā ſinguli carri ducerent, per loca, ubi clauēs, & Iougni caſtella nunc ſunt, in extremis Sabaudia & Burgundia finibus, in Sequanos, qui nūc comitatum Burgundia habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum caſtella id flumen attingentia, ac in Heduos ubi nunc ducatus eſt Burgundia, contendiſſe. Hi à plerisque Suiſenſes, à nonnullis Fœderati dicuntur: agrosq; & uicos poſident in Italia citra montem qui ſancti Gottardi dicitur, in dioceſi Mediolanenſi. Contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum equis amoth, ſe prælium commiſiſſe refert, & cum ſex legionibus, equitatuq; & auxiliariis copijs duobus prælijs uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII. nullia ferre arma poterant, ſuſciſſe: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atque acriter, ut toto prælio, cum ab hora diei ſeptima, uſque ad ueſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cum ſæpe in Italiam eriperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanenſis principis prælio uicti intra ſineis ſe ſuos poſtea continuere: noſtra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum ſibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior eſſe cenſeatur. Quod ſuperiore anno xxx. eorum millibus à Venetis euocatis, id quod nunc quam ante acciderat, ſugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum eſt. Atque hoc anno ſugatis eiſdem ad Noſuariam per inſidias caſtra nocte aggreſſi, magnum ſibi nomen compararunt.

Harudes populi Tranſſthenani ſunt in Galliam Celticam

I N D E X.

etiam circa fines Sequanorum, ac Heduarum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati.

Helueteri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum siti.

Heluij populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt: hos mons Gebena ab Aruernis diuidit, proximi sunt Gaballis, Rhutenis, Cadurcis, Volcis & Arenicis ac Gallicae Prouinciae Romanorum. Ciuitas est episcopalis in Prouincia Bituricensi, & Regno Francorum sui, nunc Albienfes dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius, & alij tradunt.

Hercynia Germaniae Transrhenanae sylua est forte ab Hercyno monte Germaniae dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarum, & Dacorum, quos plerique putant Hungariae partem habitasse: hinc constat Nemetes, qui Spirenses uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Caesaris habuisse quae sylua multo longior, atque latior est, quam Italia, uel Gallia tota.

Hermonduros Transrhenanos Germaniae populos Ligijs Hungariae populis, Cattisque, Cheruscis, ac syluae Hercyniae, & ultra illam proximos: Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemque solem sita quae medium Angliae latus uergit dimidio minor existimatur, quam Anglia. Sed pari spatio transmissis xxx. millibus passuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates episcopales, quam in Anglia. Eam quidam nominant Irlandiam.

Iosce

LIBRO

Ayuntamiento de Madrid

L. MARCO

Ioscedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanae ripas attingens citeriores, supra Melodunum oppidum eius finitimum, Lutetiae (quae Parisij dicitur) proximum, non longè à Senonibus in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, Oceanoq; mari finitimus est, Ambians, & Atrebatibus proximus, à continenti Britanniae (quam Angliam dicimus) xxx. millibus passuum distans, & traiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Holandia, & Flandria, ad sinistram autem Comitatus, qui dicitur portus, Picardiae pars, & Normanniae Ducatus, ex opposito uerò Anglia consistunt. Oppidum est illic populosum, quibus Calete nomen est. Id adiecto Iccij portus nomine, ut quibusdam placet, Caletium nuncupatur. Normanniae est diocesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm: Lucanus.

Iura mons Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipient in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses, Prouinciæ Bisuntinae, quæ Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Caesarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio est: ciuitates namque, oppida, & uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita ut plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diocesibus, Prouincijs, iribus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Ostorio Rom. duce subactos, Tacitus, qui forte Iccij portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. Ciuitas est episcopalis, Prouinciæ Bisuntinae, in ducatu Sabaudiae sita, ac eius proprio antistiti subdita.

Lingo

INDEX.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est episcopalis in Prouincia Lugdunenſi, ac Francorum regno ſita. Langres ab indigenis.

Leuci populi finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgundi ſunt) ac Mediomatricibus (qui Metenſes hodie dicuntur) Belgis attribuantur, & Treuerenſi prouincia, hodie Tullenſes dicti: ciuitas eſt episcopalis in Lotingia Tullenſes regione: Lucanus.

Lemouices item populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenſibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonenſi, regnoq; Francorum ſui. Limofins Gallicæ.

Lutetia inter Celtas eſt, prouinciæ Senonenſi adſcribitur, oppidum erat Pariſorum, poſitum in inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus inſluit, proximum Bellouacis Agendici oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum: nunc urbem Pariſienſem eſſe dicunt. Ciuitas eſt episcopalis in Francorum regno ſita, in quam Cæſar ſe concilium tranſtuliffe, & patrum ſuorum memoria à Pariſijs populis constructam eſſe ſcribit.

Lexouij populi inter Celtas ſunt proximi Oſſisinis, Nantibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, hos quidam opinantur eſſe accolæ ciuitatis Lixouiienſis, quæ eſt episcopalis in Prouincia Rhotomagenſi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno ſita. Gallicæ Liſieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quem Rhodanus inſluit, Galliamq; Prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Lauſanæ lacus dicitur, quem Rhodanus ad pontem.

Lacus Lauſanæ.

k. k. tem

I N D E X.

tem Gebennæ urbis effluit: Lucanus.

Leptonij populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt,
inter Sedunensem, & Curientem diœceses: hos quibusdam
Sarmatæ. placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus flu. oritur, foris
Sutenses. hodie Sutenses dicti, inter fontem Rhodani fluij & Rhe-
tias Alpes siti.

Leuaci inter Belgas sub imperio Neruiorum populi,
proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus.

Ligeris flumen non longe ab Heduarum finibus, in Cel-
tis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes, diu per
Celtas lapsus, multq; obliquis gyris, Aquitaniam alluens
Oceanum mare, quod Britanicum dicimus, influit. Dignum
memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine re-
gnauit apud Gallos, uadum primum inuentum, cum antea
nunquam uado transiri potuisset.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiato-
rum, & mercatuū maximè celebre: Tacitus. Ciuitas est epi-
scopalis, in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi,
& mercatores cōtinentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Ligios populos in Hungaria, Tacitus, proximos Her-
monduris, & Cattis.

Lucum municipium Vocuntiorum prope Caturiges,
Garocellos, Ceutrones, & Allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbs ad Rhodani ripas, & Viennæ fini-
tima. Seneca in epistola ad Lucilium refert, eam regio-
nem fatali igne suo tempore exustam, quam inter Celtas
adscribere quibusdam placet, quoniam omnes eius suffra-
ganei, & pars urbis, ecclesiæq; ipsa matrix in Celtis sunt.
Hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit La-
tinam, ortus est: à quo Romæ se puerum cum Qu. fratre
Latinè primum doctum esse Cicero refert. Oppidum hoc
Munatius

INDEX.

Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert: quos nonnulli Vestfalis fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Phrysijs. Quidam uerò eos Pannonos fuisse tradunt. Hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per ducentos, et quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulsi sunt, ita tamen ut Cisalpinae Galliae nomen ab his ad nostra tempora peruenierit.

M

Matrona fluvius est, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, et prope Tullensem agrum, ne longè à fonte Mose fluminis oritur, Catalaunum civitatem episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra parisiensem urbem Sequanae fluvio miscetur.

Matifcon inter Celtas oppidum, tunc in Heduarum finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunensem, et Cabilonensem urbes. Civitas est nunc episcopalis, Prouinciæ Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matifconensi, et Francorum regno sita.

Mandubij populi erant inter Celtas incolæ oppidi, cui nomen Alexia, inter fincs Lingonum, et Heduarum, proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nunc in ducatu Burgundiae, regioneq; Alsetum ab Alesia, ut quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulum alludit, in diocesi Heduenfi, et regno Francorum siti.

Magetobia locus in Celtis, in quo Ariouistus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longè à paludibus: quem Rheno flumini proximū, et circa ipsum

h k z fuisse

fuisse coniectura est: Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani sunt, qui cum Ariouisto Germanorum rege à Cesare sunt prelio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Tribotes (hodie Argentinenses) & Nemetes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vormacienses appellantur) ac Sedusij, quos fortè Sedunos prope montes Brigam, & sancti Bernardi opinari possumus: Nisi quis fortè Marcomannos conijciat eos esse, qui uallem Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen est Marecommanna, Sequanis, & monti Iura proximam. Cum his Marcus Antoninus cognomento Philosophus periculosissimum, & diuturnum bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiam à superis implerant, cum exercitus Romanus siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceanicis; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est traiectus: cōtinentis syluas, & paludes habebant: eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus, ad abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens, ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur. ciuitas est episcopalis, quæ Latine nomen retinet. Gallicè uerò Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemensis, & regno Francorum sita.

Menapij populi Gallie inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoque finitimi, densissimas syluas, perpetuasque paludes, ad utrumque Rheni ripam agros, ædificia, uicosque habebant: proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambribus (qui hodie Gelrenses sunt) hi scilicet Sicambri, & ad

Pontus, comitatus.

Terauana.

I N D E X.

ad confluentem Mosæ, Rheniq; Oceanum etiam mare attingunt: nunc Iuliacenſis ducatus eſt, Colonienſis diœceſis. Iuliacēſis ducatus. Anguſtior ſatis, ut uidetur, ac ſubductior, quàm pridē Menapiorum fines eſſent.

Melodunum inter Celtas oppidum, in inſula fluminis Sequanæ poſitum, Agendici oppido, Senonibuſq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Pariſienſis eſt) & Ioſcedo ad ripas Sequanæ poſito finitimum: olim ciuitas epiſcopalis erat, nunc etiam oppidum eſt in Frâcorum regno, nomen retinet, Gallicè, Melun.

Mosæ flumen profluit ex monte Vogefo, qui eſt in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum, & parte quadâ circa Nouimagium, ducatus Gelriæ oppidum, longè ab Oceano ſerè octoginta millia paſſuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, inſulamq; efficit Batauorum (qui hodie Holandini dicuntur) Oceanum inſluit. ſicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treuirs, Tullenſibus, & Tribotis (hodie Argentinenſibus) Hoſetēſes eſſe conſtat: ciuitas eſt epiſcopalis, Prouinciæ Merenſes. Treuirenſis.

Mona inſula eſt ſic nominata, in medio curſu inter Angliam, & Hyberniam: ſerè ab utraq; quindecim millia paſſuum diſtans ad Occidentem uergens: circa quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe exiſtimantur, ubi multò breuiores ſunt noctes, quàm in cōtinenti, ſicut etiam quanto magis ad Occidentem uergimus, breuiores æſtate noctes, & hyeme longiores manifeſtè uidemus.

Monam inſulam in Rheno fluuio Holandiæ, Phryſiæ Monafterieſes. ac Geldriæ proximam, unde fortè dicti ſunt Monafterieſes.

k k 3 ſes

fes. Tacitus.

Marsiaci Germaniæ populi Batauis, Caninefatibus, Tungrisq; proximi, & ut coniectura est, Cistrhenani: Tacitus.

Maguntiacus inter Belgas, Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druso ad remorandum Rhenum flu. factam refert, & à Paulino Pompeio Romanorum legionū in Germania duce sub Nerone imperatore perfectam.

Mosellam fluuium qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuerensem urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Cistrhenanæ oppidum interfecat, illhicq; Rhenum influit, Tacitus est autor, referens Lucium Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatum, Mosellam, atque Ararim flumina, facta inter utrumque fossa, parasse connectere, ut copiz per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuecta per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, & in Oceanum decurrerent, sublatisq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionisq; litora fierent: cui operi Seliū Gracilem Belgicæ legatum inuadisse dicit deterrendo Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ assuesceret studia Galliarum affectare, formidolosum id imperatori disclitans, quo plerunq; prohiberentur conatus honesti.

Marcodurum Vbiorum uicus, procul à Rheni fluminis ripa, & ut coniectura est, Transrhenanus: Tacitus.

Mœnij trans Danubium flumen populi Pannonibus finitimi: Tacitus.

Nemet

Nemetocerta in Belgio, ubi interdum hycmanit Cæsar, inter Belgas: dicta fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Narbona Galliæ ciuitas, Prouinciæ Romanorum finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus populis in Aquitania: ciuitas est Metropolitica, nomen retinens: in hanc cum C. Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus.

Nemetes populi Germaniæ, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinenfibus, Vormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua utentes: ciuitas est episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Halsatiae adscribitur, nunc Spirensis dicta est, & alia Halsatia maritima prope Insulam quandam Phrysiæ. Halsatia autem in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum regio est sita: neque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi Ariouistus Germanorum Rex, qui Halsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Spirensis.
Halsatia.

Alsetum.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Rhutenis & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæ; prouinciæ Romanorum in Bituricensi Prouincia, & Francorum regno sita Montpeslier hodie à Gallis dictum.

Montpeslier.

Neruij populi inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Bellocasibus, Veromanduis ac Treuiris finitimi, à Bellouacis longè absunt; quos Sabis, & Scalda flumina irrigant: nunc Tornacenses dicti: ciuitas est episcopalis in Prouincia Rhemenfi, & limitibus Francorum regni sita.

Tornacenses.

Noricus ager trans Rhenum, non longè à Danubio
 & Athesi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam ac
 Constantiensem, & Curientem dioceses: satis proximus
 Bauaris, ac Sucuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem
 Boij oppugnata Norica, transierunt. Inde Tacitus affir-
 mat, quòd Noricos, Rhetosq; Rhenus fluuius interfuit,
 quibus Rhetis Lepontij fuere proximi: Norimberga nunc
 à Germanis.

Norimber-
 ga.

Noviodunum inter Belgas oppidum, finitimum Suefio-
 nibus, & Viromanduis, proximum Parisijs: nunc ciuitas
 episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemensi, &
 Francorum regno sita: Gallicè Noyon.

Noviodunum item Celtarum oppidū, ultra Ligerim flu-
 in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigū oppi-
 do, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, &
 Agendico Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Noviodunum item inter Celtas Heduarum oppidum,
 ad ripas Ligeris flu. proximum Bibracte oppido Heduo-
 rum in eorum finibus, & Francorum regno situm.

Nanetes populi inter Celtas, Osifinīs, Lexobijs, Ambia-
 liatibus, Diablintribusq; proximi, ex maritimis ciuitatibus
 Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ: ciuitas est episco-
 palis in Prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Brito-
 nante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & comi-
 tatus titulum habens, qui semper ducis Britannie primoge-
 nito adscribitur: Nantes hodie Britannii.

Nantuates populi Germaniæ, citra Rhenum fluu. per
 quorum fines longo spatio, quasi ab eius ortu Rhenus ipse
 citatus fertur, proximi Heluctijs, ac Sequanis. hos Constans
 Constantiensis nunc esse satis constat: ciuitas est episcopalis Ma-
 guntinæ Prouinciæ.

Constantien-
 ses.

None

I N D E X.

Novesium oppidum Germaniæ (nunc Nussia dictum) Nussia.
Colonienſis diœceſis, Rheno flumini & Cliuensi ducatu
proximum, citeriores Rheni ripas attingens: Tacitus.

Nabalia flumen trans Rhenum, Gelrensem, & Phry-
sum agrum alluens: Tacitus.

O

Ostodorus uicus Veragrorum, hodie dicitur sancti
Mauritij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabau-
dia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas in ualle, non
magna adiecta planitie, altissimis montibus undique con-
tinetur, in duas partes Rhodano flu. diuisus, diœceſis Se-
dunensis.

Ostisini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus
Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Na-
netibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablinribus, Curiosoli-
tis, Sessuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armori-
cas nominantur, in Prouincia Turonensi, regnoq; Franco-
rum siti: horum litora Britannico sunt mari aduersa, ut re-
fert Pomponius Mela.

Ocellum est citerioris Prouinciæ extremum, à quo per
Alpeis in ulteriorem Galliam, Ceutronesq; (nunc Taren-
tios) Garocellos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas
transitus est, Auillanæ, & Secluse uicis proximum: nunc,
ut coniectura est, Nouelensium nuncupatur. Seclusa autem
ut nonnullis placet, dicitur, quasi citeriorem Galliam
ab ulteriori secludens, diœceſis est Taurinensis. Tres
enim legiones in Aquileia hyemantes poterat Cesar per
Rheticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra montes, & in
agrum Helueticorum eundo Tridentum traducere, sed in-
tendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Helue-
tiorum agmen iam in agro Heduorum consistentium pro-

Nouelensium
Seclusa.

kk 5 fifici,

INDEX.

ficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paulò antè edificata, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quò proximum iter in ulteriorem Galliam erat per Alpès legiones traducturus.

Ordolucæ populi in Anglia, arduis montibus proximi, apud quos Hostorius dux Romanus Caratacum in Angliā imperantem prostravit. Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis, proximis hos coniectura est fuisse inter populos diocesis Leodiensis.

Parisijs populi inter Celtas qui Senonensi Prouinciæ attribuantur Senonibus, Bellouacis, & Agédico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem, episcopalem urbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorum siti.

Pictones populi inter Aquitanos, Santonibus, Tolosatis, Engolismensibus, & Petragorijs proximi, eorum ciuitas est episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, regnòque Francorum sita, nomen retinens, comitatus titulo insigniti, non longè ab his Philippus Valesius Gallorum Rex ab Edoardo Britanniae Rege memorabili pugna uictus est. Poitiers Gallorum lingua.

Pratiani populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Vocatijs, Tarusatijs, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Pleumossij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gordunis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in Flamingi. diocesi Tornacensi siti. Flamingi uulgò.

Petragorij populi in Aquitania, proximi Pictauijs, ac Santo

I N D E X.

Santonibus. Eorum ciuitas est episcopalis, nomen retinēs,
in Prouincia Burdegalenſi, & Francorum regno ſiti.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano
flumio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, &
Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus
limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, ſeu Me-
tropoles Ebredunenſis, Tolofana, & Narbonenſis, pro
parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allo-
brogibus adſcribat.

Pyrenæi montes altiffimi, maximiq; diuidunt ulterio-
rem Hiſpaniam ab omni Gallia.

Primogenos in Anglia populos Antonæ, & Sabrine
flum. propinquos, ſocios aliquando Romanorum, Tacitus
reſert.

Pannonæ trans Danubium flum. populos, quos Hun- Hungari.
garos dicimus, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

R

Rauraci populi finitimi erant Heluetiorum, inter Cel-
tas, proximi Rheno flumini, in Prouincia Biſuntina, quos
eſſe Baſilienſes coniectura eſt, quia per Heluetiorum, &
Sequanorū fines Rhenus profluit, & iſſis Sequanis adſcri-
būtur: ciuitas eſt episcopalis, quam Rhenus ipſe interſecat.

Rhuteni populi Prouinciales, non longè Aruernis, &
Santonibus, Narbona, ac Tolofa, extra Celtas, Belgas, &
Aquitanos: eorum ciuitas eſt episcopalis, nomē Latinè re-
tinens, in Prouincia Bituricenſi ſita. Hi comiti Armeniaci
ſubijciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis: fratres, & con-
ſanguinei, proximiq; Sueſſionibus, cū quibus eodem iure,
& iſdem legibus utebantur, unum imperium, unumq; ma-
giſtratum cum eis habentes, finitimi quoq; Viromanduis,
Trecueris,

I N D E X.

Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi dicecesibus, ac syluæ Arduennæ: ciuitas est Metropolis: cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomen retinens, in qua Francorum Rex ungitur, & consecratur, in regno Francorum sita.

Rhedones populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulerck, Sessuijs, Curiosolitæ, Ossisintæ, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis: ciuitas est episcopalis, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinet, in Britannie ducatu consistit.

Rhenus Germaniæ flu. non longè à Danubij, & Rhodani flu. fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fines dicecesum Curiensis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longoq; spatio per finis Nantuatium (qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Fretensis, Mediomatricum (hodie Metensium) qui tunc usque ad Rhenum extendebantur, Tribotum (nunc Argentinen-sium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus est, in plureis defluit partibus multis, ingentibusq; insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysijs, ac reliquæ à Sicambrijs nunc Gelrensisibus, & Holandinis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longè à locis, ubi uina Oltinascæ nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usque in finis Argentinen-sium: Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis

Tropolis
eius ortu
na usque
ta ad He
signis im
uexillis j

Rho
Galliam
ritur no
nes dice
men est,
cum Ve
intersec
minant
dem laci
beis, &
lapsus, I
lis hod

Rig
uium, no
Cerealis
magis ca
nibus, m
Casar,

San
bus, &
ac Gall
in Prou
retinen
Seb

I N D E X.

Tropols : inde est , quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curientem diocesim Prouinciæ Maguntinæ usque in fineis Basiliensium circa ipsum flumen serè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Rom. in militaribus signis imitati capita bouum, aprorum, urforum, & similium uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciã Romanorum à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni flu. fontibus, circa fines diocesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie sanctus Mauritius dicitur) interfecat, lacuq; Lemano (quem accolæ Lausanensem nominant) admixtus, & ad pontem Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq; urbes, & insignia loca ad Volcas (nunc Auenionenses) prolapsus, Ligusticum mare tribus ostijs influit, Rosne à Galis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas, supra Mosellam fluium, non longè à finibus Treuirorum editum, ubi Petilius Cerealis Romanus copias Treuirorum, & Germanonum magis casu, quàm prudentia fudit, proximum Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuiò septum : non memorat Cæsar, sed Tacitus.

S

Santones inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petragorijs, Engolismensibus, Pictaui, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum : ciuitas est episcopalis, in Prouincia Burdegalensi, Francorum regno sita, nomen retinens.

Sebusiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciã

Bellicenses.

ciam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Hedulis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diocesim sita, quos Bellicenses esse coniectura est: ciuitas est episcopalis in Prouincia Bisuntina, Duci Sabaudie subdita, siue eius antistiti: per horum fines ad loca, ubi nunc uicus, cui sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundie, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur, ubi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit, circa Viredunum & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia.

Sequana flu. prorsus in Francorum regno Celtas, postquam Matrona flu. sibi immixtum est, à Belgis definient: oritur prope fines Heduensium, ac Lingonensium diocesum, in ducatu Burgundie, in Alseti regione, non longè à uico abbatie, & monasterij sancti Sequani, ad Trecentem agrum, & Parisensem urbem delapsus, Rhotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgundie Comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Hedulis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc Ferretensis, nihil, ut uidetur, de his, quæ in Ducatu Burgundie sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Hedulis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicrentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis urbis diocesim, usque ad Bisuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, & abinde usque in finem Comitatus Ferretensis, ac diocesis Argentine, Rhenumque fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est,

quing.

quinque dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoq; Ararim flu. non longè post eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, & Franconibus finitima, plus quàm centum pagos habens, maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatesq; , & loca insignia multa. Vlma. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badēstibus, comitibus de Wirtemberg, alijsq; principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente Casare, principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt.

Sedusij, uel Seduni populi Germaniæ, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi. ipsosq; Rhodanus flu. irrigat: finitimi etiam sunt Vexagris, inter mōtes, quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte uiētes. Ciuitas est episcopalis, Tarentasiæ Latine nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis uersus Curientem, & Tridentinam diœceses Rhenus exoritur.

Suesij populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosq; annumerari, siue forte Suteses Suteses. esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessere. Vel Suesij, id est, Sueui: nam cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus

quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosque habitant, idem ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Casarem in fide Heduarum: ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Francorum sita, retinens nomen quam in Burgundia sitam uulgo uocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum regibus, quos Senones Lugduni, ac Viennæ post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Suessiones populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, etq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bractuspantiæque erant finitimi: agros feracissimos, & latissimos, fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, & 11. oppida in Suessionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba: multiq; Gallorum reges usque post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones acceperisse leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemensis, prima suffraganea, & regno Francorum sita.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatus Lucemburgensi, Mosæ que flui. proximi, nomen retinent: eorum oppidum diocesis Leodiensis

dienſis illius epiſcopo ſubijcitur.

Scalde flumen inter Belgas, Moſam influens, in extrema parte Arduennæ ſylvæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacenſem urbem interſecat, nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumē, Neruios irrigat & Moſam flumen Condruſios Namurcio oppido Leodiēſis influit. hodie Sambram uulguſ nominat.

Sambra.

Seſſuuij populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingētibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulerckis, Curioſolitibus, Rhedonibus, Oſiſſinitis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant eſſe Exiſſinos, quæ ciuitas eſt epiſcopalis, Prouinciæ Turonēſis, in regno Frācorum ſiti.

Sontiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocatijs, & Taruſatijs populis Aquitanis, & Tolofæ, ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, & Hiſpaniæ citeriori, habentes oppidum natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum ſiti.

Sibuzates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auſcis, Garitibus, Vocatijs, Taruſatijs, Cocofatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in Francorum regno ſiti.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Tranſrhenni, proximi Vbijs, trans Rhenum tunc ſitis, ſyluas, & ſolitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburo- num finibus, Rheni tranſitu maxime ubi ipſe, & Moſa confluunt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem ulteriores incolebant: nunc oppida, uicos, & agros Sicambri (quos Gelrenſes appellamus) etiam inter Moſam, & Rhenum poſſident, quorum pars eſt diœceſis Leodiēſis.

Samarobrinæ, locus inter Belgas, ubi Cæſar Gallorum concilium indixit, & aliquando hyemauit, ac impedimenta

II exerci

Cameracum. exercitus, obfides ciuitatum, literasq; publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluius eam interfluit, & his Gallica lingua satis alludit uocabulum, estq; ferè locus ipse in medio Belgarum situ fertilis, ac solo opportuno constitutus: ciuitas est episcopalis, & imperialis, Prouinciæ Rhemensis, forsàn ab Eburonibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, qui inter Celtas erant orti: uel à Segnis Belgarum populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos principes ad internecionem Venerati nominis, iustum est autore pontifice Iulio 11. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint.

Fœdus Cameracense.

Sengoriaci populi in Anglia, mari proximi, & Cassi, Bibrogi, Trinobantibus, Ceuimagnis, & Ancalutibus, nunc fortè Eboracenses dicti, cui satis alludit uocabulum: ciuitas est Metropolis.

Siluros, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sunici populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citioribus adiacentes, à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos, Vannio Sueuorum regi ab eis expulso opem tulere, Tacitus refert.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus memorat.

T

Tullingi populi erant finitimi Heluctijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, & ut quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluctios siti, quod forsàn tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diocesi habitantes, sed ab Allobrogibus

lobrogibus satis remoti. Quidā autem interpretantur *Tu-*
regum, quasi *Duregum*, id est, duorum Regum, & *Tullin-* Turegum.
Duregum.
Loringi.
gos credunt nunc *Loringos* esse dictos, nonine composi-
 to, ex *Lotario* eorum rege *Carlomani* stirpe.

Tolosates populi *Gallie* Prouinciæ, finitimi *Narbonē-*
sibus, & *Santonibus*, nec longè à *Sontiatibus* populis in
Aquitania, nomen retinent: ciuitas est *Metropolis*, *Franco-*
rum regi subdita.

Tigurinus pagus, & populi eius quartam partem *Hel-*
uetiæ continebant, ac inter *Celtas* erant, inde fortè conie-
 ctura est, eos esse, qui nunc *Turegum* cum agro adiacenti
 apud *Sulenses*, *Basilienses*, *Constantienses* incolunt.

Theutoni populi ultra *Rhenum* flum. fuerunt, ex qui-
 bus & *Cymbris* *Aduatici* fuere prognati, apud quorum lo-
 ca, cum id flumen in *Galliam* uenientes transissent, impe-
 dimenta cum unius ferè legionis præsidio reliquerunt. *V-*
sus autem *Theutonos* credit, qui *Franconiam*, & *Baua-*
riam *Germaniæ* regiones, etq; finitimas terras inhabitant.
Vulgus uerò omnis citra, & trans *Danubium* *populos*
 appellat *Theutones*. Hi fortè eorum finibus quondam pulsi
 à *Sueuis*, qui quàm latissimè agros desertos possidere glo-
 riabantur, sese *Cymbris* sociarunt, cum quibus à *Roma-*
nis duce *Mario* cæsi sunt, quos *Pomponius Mela* *Albi*
flum. *Cymbrisq;*, *Hermonibus*, & *Sarmatis* propinquos
 tradit: *Theutones* tamen eos esse, qui trans *Danubium* ad
 dextram eius inhabitant. Plures scripsere inter *Alpes* scilicet
Italiæ imminentes, & *Danubij* alueum incolentes. Di-
 cti autem fortè sunt à *Tuiscone* eorum rege, *Manni* filio, *Tuisco* rex.
 ut senit *Tacitus* lib. de situ *Germaniæ*, *Italica*, ac *Gallica*
 lingua alludunt.

Treueri populi inter *Belgas*, in confinibus *Germaniæ*,

finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus (id est Metensibus) & Rheno flum. usq; in pōtem, quo Cæsar traiecit exercitum, quæ pars nunc est Colonienfis diocesis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua utuntur, & nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uiciniam quotidianis exercitiis bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat. Horum inter Gallos uirtutis opinio erat singularis, & plurimum equitatu, peditatuq; ualere existimabatur, nomen retinent. Situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præsul unus ex electoribus imperatoris est, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniens, unà cum Cardinali Lucæburgensi, re infecta abiit.

Tribotes populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua utentes: ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinen-
 fcs. Alsatia. tes: ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenfes Latine dicti: quibus uulgaris sermonis cum ueteri satis alludit uocabulū. Hi sunt in regione Alsatia, olim (ut quibusdam placet) Heluetia.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauenfibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britannie citerioris ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita, quam & Andegauensem urbem Diuus Lodouicus Francorum rex, Britannie ducatu detraxit, cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ Britannie, etiā Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tarusatij populi Aquitaniæ, proximi Vocijs, Sontibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatis, & Hispaniæ citeri-

riori:
 est epi
 gno
 Ta
 Sontia
 gno Fr
 Te
 Vspeti
 agitati,
 non lon
 piorum
 Quo sa
 tur iul
 Hec g
 Agripp
 Vespas
 Ta
 ritimis
 octogin
 potest,
 gabilis
 Tr
 rum re
 uimagi
 glie po
 Te
 loca cit
 federu
 bentes,
 perman
 forte F

I N D E X.

riori: hos coniectura est fuisse populos Turſæ, quæ ciuitas Turſa opp.
est episcopalis, in Prouincia Aufcitana, & Francorum re-
gno ſita.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerronibus,
Sontiatibus, Vocatijs, Taruſatijs, Hiſpaniæ citeriori, in re-
gno Francorum ſiti.

Tenchtheri Germaniæ populi, Tranſrhenani, qui cum
Vſipetibus, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu
agitati, & triennio uagantes, Rhenum flum. tranſierunt,
non longè ab oſtio, quo Rhenus ipſe mare influit. Men-
apiorum agros utranq; flu. ripam incolentium occuparunt.
Quo ſatis conſtat Menapiorum fines, quos pleriq; opinan-
tur Iuliacenſes fuiſſe, multò quàm nunc maiores extitiſſe.
Hec gens poſthac Rheno diſcreta; ſolicitaui Vbios (nunc
Agrippinenſes) ut à Romanis deſicerent, initio imperij
Veſpaſiani: Tacitus.

Tameſis flum. in Anglia fines interioris regionis à ma-
ritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter paſſuum mill.
octoginta, id uno omnino loco pedibus, atque agrè tranſiri
potèſt, & in mediterraneis illius locis inſulæ oriens, nauis-
gabilisq; Oceanum influit. Tamisam uulgo.

Tamiſa fl.

Trinobantes populi in Anglia, prope firmiſſimam ea-
rum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Ce-
uimagnis, Sengoriacis, Ancalitis, Bibrogis, Caſſijs, An-
gliæ populis.

Tectofages populi olim Galli, fertiliſſima Germaniæ
loca circa Hercyniam ſyluam occupauerunt, atq; ibi con-
federunt, ſummam iuſtitie, & bellicæ gloriæ opinionē ha-
bentes, in ea inopia, egeſtate, & patientia, qua Germani
permanentes, eodem uictu, & cultu corporis utentes. Hiſ
ſortè Francones Germaniæ populi, eiſdem locis proximi,

I N D E X.

successerunt: à quibus Franconibus postea cis Rhenū trans-
euntibus, & Galliam occupantibus, uelut priscum, pro-
priūq; solum repetentes, citraq; Parisios populos sedem
eligentibus, Francia dicta est, ut plerisq; placet. Ex his Tes-
ctosagibus erant hi, quos Mallius Romanorum dux in Gal-
logrecia strauit, & uicit, triumphūq; retulit.

Tauriaci populi Germaniæ, proximi Nemetū, & Hel-
ueticrum finibus, à quibus sylua Hercynia oritur: & forte
erant Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensem fi-
nē habitabant, hi tamen Hercyniæ syluæ non erant pro-
ximi, sed Baceni syluæ, quæ nigra dicitur, interfluente ta-
men Rheno.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit: hi cis Rhe-
num, & Mosam inter Eburones numerantur: oppidum est
nomen retinens, olim ciuitas episcopalis: huius sedes post-
hac fuit ad Leodiensem urbem translata, usque ad cuius op-
pidi mœnia, ut pleriq; uolunt, Oceanus protendebatur, cui-
us rei quædam illic uetustatis adhuc monimenta uidentur.
Inde Caesar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Tasandrum oppidum in Leodiensi diocesi, cui Diuo
Trudo nomen fecere.

Tarbiaci in finibus Agrippinensium populi: Tacitus.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem ma-
ri Oceano, Rheno flu. ac lacubus proximam, saltibus, &
paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani po-
puli habitabant: Tacitus.

Tygeni populi Angliæ, quorum rex Prasutagus Nero-
nem imperatorem heredem instituit: Tacitus.

V

Vxellodunum oppidum in finibus Cadurcorum inter
Celtas, non longè à Gallia Prouincia Romanorum. Vide
Caesar

Cæsarem lib. 8. pagina 209.

Vatucca inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburo-
num finibus, non lōgè à colle uno syluis, & tumulo, ac ma-
gna conualle, ubi Titurius, & Arunculeius Romani hye-
mantes cum legione una, & quinque cohortibus à duobus
Eburonum regibus dolis intercepti sunt. Id castellum pro-
ximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani urbe
uerisimile est, forsan eo loco, ubi est nūc castellum, cui Val- Valcatus
catus mons nomen est. Vatuccæ tamen castello, ut Cæsar mons
ipse describit, suberat Rhenus flu. propterea nonnulli cre-
dunt Vatuccam castellum fuisse, ubi nunc est Iuliacum op- Iuliacū opp.
pidum, quod ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Co-
loniam Germaniæ urbeis Cifrhennas, quod à Iulio Cæsa-
re denominari putant, ubi adhuc plura insignia uetustatis
monimenta apparent.

Vocontij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, ci-
tra Rhodanum, Ceutronibus (id est Tarentasijs) finitimi,
& Allobrogibus ultra Alpes Graias (quibus hodie mons
Cinerum, siue Cinesius nomen est) hos Isara flu. alluit.

Verbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Vesuntio oppidum maximum Seguanorū, natura loci
munitum inter Celtas, nunc comitatu Burgundiæ circumse-
ptum: ciuitas est imperialis, ac Metropolitana, nomen reti-
nens, mutata litera u, in b, ut Romanis, & Vasconibus pro-
nuntiandi mos est: situm habet, qualem Cæsar in commenta-
rijs descripsit, præterquam quod nunc eam idem fluuius ex
magna parte intersecat: in illa sunt loca uetusta, qualia Ro-
mæ, quæ Pantheon, campus Martius, campusq; Mineræ
uulgo semper Latine dicti sunt, multaq; alia prisca uetus-
tatis monimenta consistunt.

Vangiones populi Germani, inter Belgas numerantur,

finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntin-
 nis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica lingua utentes:
 ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ, nunc Vora-
 macienses dicti, Hafsatiq; (olim Heluetiæ: tunc Galli,
 nunc autem Germanici iuris) adscripti, quò magis ipsi, &
 Spirenses, ac Argentinenfes, quàm & Maguntini, tanquam
 omnes altæ Alemanie attributi, & ad ripas Rheni citæ-
 riores siti uidentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis
 rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum flu. Celtas his
 finibus Belgis diffariat: quibus Belgis pari ratione Vire-
 dunum, quæ ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis,
 in ducatu Barrensi consistens adscribitur.

Volge populi, Prouinciales, non longè ab Artomickis,
 qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus,
 Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluijs, ac Rhutenis,
 extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: hos Rhodanus fluuius
 alluit, posthac Ligusticum mare influit, Aremici pridem à
 Auenionen- nonnullis, nunc Auenionenses dicti, ciuitas est episcopalis,
 Prouinciæ Arelatensis olim, nunc uerò Viennensis maioris
 nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis ti-
 tulo addita. Hic Romani pontifices sedem, magno totius Ita-
 liæ incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta,
 & amplius annos, donec felicissimo euentu Italie restituti
 pontifices, ad hanc diem mansere.

Vienna ciuitas metropolis, in Gallia prouincia Roman-
 norum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquita-
 nos, quam flu. Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ri-
 pas sitam, proxima Aruernorum finibus diffartiente Rho-
 dano Heduarum finibus Cesaris tempore, ad quos Matis-
 sco oppidum, nunc ciuitas, pertinebat: hodie Lugduno ciui-
 tati finitima, beneq; sita.

Veloc

Velocasses populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq; finiti
mi, proximi Ambians, & Atrebatibus: hi hodie Castle= Castletēses.
tenses dicti, in comitatu Flandriæ, & Francorum regno,
Morinensiq; dioecesi siti, instar pagi sunt. Hanc Prouin=
ciam repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundie.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus,
Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Francorum regno
siti, at ex magna parte in dioecesi Laudunensi, ac Suesio=
nensi, & ex toto in Prouincia Rhemensi, instarq; prouin=
cie habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quinti=
ni, quos rex repetit. Vermandois à Gallis, mutata aliquan=
tulum nominatione, dicti. Vernādois.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in=
tra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, montesq; sancti
Bernardi, & Brigam: quos Veragros Rhodanus flu. inter=
labitur: caput gentis est uicus, ubi abbatia, qui sanctus Mau=
ritius dicitur, dioecesis Sedunensis. Quicquid tamen agri
trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos
ad montes illos, quos Cæsar summas Alpes nominat, ex
Gallia in Italiam uenientibus, aditus est.

Veneti populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus
Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, pro=
ximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sessuijs, Aulercis, Rhe=
donibus: hi, ut quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in Vanes.
Prouincia Turonensi, & regno Francorum siti: ciuitas est
episcopalis, cuius amplissima erat autoritas, omnis oræ ma=
ritimæ regionum earum in Britannia Britonæ. Sunt præ=
terea alij quidam populi Auentionensibus proximi, Venu=
xinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri sub=
diti. Hos partem Galliæ Prouinciæ Romanorum fuisse qui=
busdam placet.

Vnelli populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Ossisnensibus, Lexobijs, Curiosolitibus, Sessuijs, Aulerckis, Rbedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in Prouincia Turonesi, & Francorum regno siti.

Vellauni populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Cadurckis, Gaballis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant: ciuitas est episcopalis in Prouincia Bituricensi,

S. Florus. nomen retinens, à multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum, propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons Ligerij flu. continet, nec longè ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum, in Francorum regno situm.

Vocatij inter Aquitanos proximi Tarusatijs, Sontialibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocostibus, & Hispania ceteriori, in regno Fracorum siti: ab his forte Vascones dicti. Hos coniectura est fuisse Vefaticos: ciuitas est episcopalis, in Prouincia Auscitana, Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vascones.

Vasatenfes.

Vspetes Germanie populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flu. transferunt, non longè ab ostio, ubi mare influit, & Menapiorum agros utranque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo lattores, maioresq; extitisse, & agros ducatus Montensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vbij Germani populi olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, ut est captus Germanorum, qui

I N D E X.

qui paulò sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq; ad hos mercatores ueniant, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti: hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnæxi sunt, & sibi uestigales fecerunt, multoq; humiliores, & infirmiores reddiderunt, in quorum finibus Cæsar primo trans Rhenum exercitum per pontem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicamborum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò ante exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuironum fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uero acceptos plerisque placet, qui, ut uerisimile est, à Sueuis compulsæ, citra regnum hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, tali igne, ut Tacitus scribit, consumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est, loca, ubi Marchiæ comitatus à duce Cliuensi nunc possessus, Vestaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Montensis, incoluisse præsumuntur: quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tempore fuisse scribit, quòd forte ad utraq; Rheni ripam uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utraq; ripam, sic & Phrysij, & Gelrenses nunc ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando usq; ad Rhenum flu. protensos Saxones fuisse quibusdà placet,

Agrippinen-
sis ciuitatis
incendium.

Lugduni in-
cendium.

I N D E X.

placet, quod facile est, cum quis origine Saxo illhic forte aliquid possederit, ut sæpe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vogesius mons in finibus Lingonum, à quo Mosa flum. profluit, non longe à fonte Matronæ flum. in Francorum regno situs.

Vocetus mons in Heluetijs: Tacitus.

G Vatasticam insulam in flum. Rheno finitimam Batavos, & Phrysij, quæ est dioecesis Traiectensis: Tacitus. Batavos autem, quos Holandinos dicimus, longè alios esse certum est, ab illis Holandinis, qui prope Balteum mare, ac Daciam habitant, sicut & alia est circa id mare, & Daciâ, Zelandia.

Vialis est pars flum. Rheni, quam Mosa flum. recipit antè, quàm in Batavos, & mare Oceanum fluat: & est dioecesis Traiectensis prope Nouomagium oppidum, & Traiectensem urbem episcopalem, nomen retinens.

Vindonissæ locum prope Maguntiam urbem Cisrhennam: Tacitus refert.

Vascones in Aquitania populos: Tacitus memorat.

Vetera castra hybernorum Romanorum locum citra, & prope Rhenum flum. amplum habentem uallum, cuius pars in collem leniter exurgens, pars equo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Colonensem, quibus hybernis obsideri, præmiq; Germanias Cæsar Augustus crediderat: Tacitus refert: nunc in Cleuensi ducatu situm.

Vadam inter Colonensem & Traiectensem urbes locum ultra Nouesium Rheno flum. & eis cum adjacentem in ducatu Cliuensi situm: Tacitus memorat.

A T Q V E

ATQVE hæc de Gallorum, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quauis uetustatem illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamē inserta quoq; sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab his explicet: nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nonnumquam mutationes, fortune uarietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normā dirigere uoluissē, id sanē & operosum nimis, ac immensū penē operis fuisset, & consilij obliti nostri uidemur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operæ, & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem uolo: multa illum ex uaria historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africā saltem oram litoralem notiora nobis factura sint: nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit eā Italiæ partem, quam Samnites, Appuli, Græci, Campani illitenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam: quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutata? Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, ut penitus concidere, aut in ui-

I N D E X.

eos abiere, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ
 quoq; nominationes diuersissimæ. Lyrin enim à ueteribus
 annem dictum, iam septingentos abhinc annos à Garilia-
 no castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum
 sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinū olim,
 nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ
 ipse in Campania, in Pontem curium mutatæ. Egnatia
 Appuliæ, luuenatium à nobis dictum. Anienem ipsum pa-
 trem, Tiberonum accolæ uocant. Sipūs illa sepiarum ca-
 ptura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredo-
 nia uulgo, à Manfredo secundi Federici Imperato-
 ris filio dicitur. Verum longius, quàm par for-
 san erat, euagati sumus. Cætera sibi le-
 ctoris diligentia pariat, aut in al-
 tiori otio à nobis ex-
 pectet.

F I N I S.

alie
ibus
ilia
lum
tim.
elle
atia
pa
ca
edo
a

IN COMMENTA-
RIOS C. IVLII CÆSARIS,

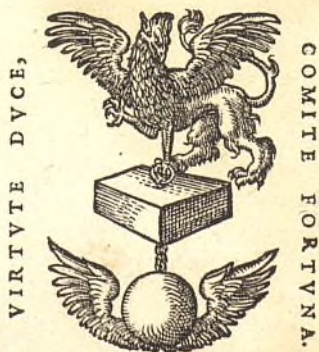
*uariarum lectionum liber ex uetustissi-
mo codice Carrariensi,*

AD

ANDREAM MARINVM ADOLE-
SCENTEM CLARISS.

Ubiq; appositum asteriscum* inuenias, scito
esse lectionem desumptam ex nostro exem-
plari minori forma excuso.

LVGDVNI, APVD HAERED.
SEB. GRYPHII.

1560.

tenia una legion de soldados seis mil seis
cientos y sesenta y seis
de los quales los seis mil ciento y cinco eran
peones y los demas equitos lancieri

IOAN. MICHAEL

BRVTVS, ANDREAE MA-

RINO ADOLESCENTI

CLARISS. S.

*

NULLA res est, Andrea Marine, quæ modo esse usui hominibus ad uiuendum, & ornameto possit, quæ non te quidem siue natura, siue fortuna cumulauerit: nulla res cum sit quanquam illa etiam in uita maximè expetenda, quæ non abundes: in eo te esse tamen fortunatissimum ostendis, quod florentissima tua ætate studio quodam summo perfecisti ut omnibus quæ summa habes, una uirtus clarior uideatur atq; illustrior tua. Itaque cum natus in libera ciuitate & in primis Italiae nobili, ex amplissima familia, patre clarissimo homine, & cuius copias & fortunas cum tantæ sint, & nobilitas æquat, & longè etiam superat uirtus: ad hominū tamen commendationem tibi & gloriam comparandam, ita adiumenta omnia à uera uirtute petis, ut maiorū nobilitati quæ maxima est, debitam gloriam, nisi te illa dignum uirtus tua reddat, uel non magni admodum facias, uel penitus asperneris. Quæ res cum per se ipsa tanta sit, ut uideri etiam debeat maior, nō solum ætas tua facit, in qua agi nobiscū præclare censemus, si inchoata modò uirtus conspiciatur: sed in licètia immani quadam & infinita uiuendi, hominum cōspiratione improborum, qui blandiendo, assentando, ad uoluptatem omnia loquendo, claros adolescentes auertere à rectis uite rationibus conantur. Atque in eo etiam optimè tibi à patre tuo, uiro sapientissimo, est prospectum. Et si enim ita tua sponte es ad honesta studia & ad uirtutem propensus

m m

2

effes:

esses: quo tibi esset præsidio tantæ spei atque indolis adoles-
centi aduersus licentiam ætatis improborumq; hominū in-
sidias hominē delegit, cum philosophiæ atq; eloquentiæ stu-
dijs clarū, tum usu rerū, cōsilio, sapientia singulari Aonium
Palaeritū, qui literas humaniores Mediolani proficitur. Ita
autem aiunt te nunquā discedere à latere grauißimi homi-
nis, ut spes summa sit, breui, cum quasi generosa arbor à ui-
ro tanto excultus adoleueris, eos fructus edas, qui hominum
expectatione de te, ut etiam sit maxima, uideantur uberio-
res. Atque cum tibi plurimum hoc nomine censeo gratus
landum, tum illius causa non minus lætor: cuius assiduitate
& studio ut talis euadas perfectum sit. Itaque ad eam famā
& gloriam quam partam Aonius habet, cumulum etiam
laudis maiorem uideo accessurum, cum tanquam ab illius
sinu planè iam hominum expectatione superata in theatrū
atque urbis lucem prodieris. Adhuc in Hispania cum essem,
& multos alios qui hæc de te prædicarent sæpè audiebam
libentissimè, & Gregorium Rorarium in primis, & stu-
diosissimum tui hominem & amantissimum mei: ut cum
antea te amarem beneficijs tibi deuinctus singularibus, uir-
tute me iam tua ad te uehementius etiam amandum impel-
lente, causa esse hæc una amoris, accessio esse quæ una an-
tea erat causa tui amandi, uideatur. Atque hanc quasi ani-
mi mei inductionem, cum non iam solum pro meritis in me
tuis gratiæ relatio à me tibi debeatur, sed te iam uirtute
adductus tua amem, cupiebam aliquo meo in te officio de-
monstrare: quod tamen uix mihi uidebar assequi posse, qui
uires mei ingenij perspectas haberem. Nunc quando quod
debeo præstare haud possum, quod possum non patiar à me
tibi diutius deberi. Etsi enim quod debes præstare pulcher-
rimum est: at uelle ubi minus queas, id uerò haud est in mi-
nimis

nimis laudibus ponendum. Habet enim egregia uoluntas
& studium, grati animi significationem & amantis, ubi
cause amoris sunt & plurimæ & grauissimæ: referendæ
gratiæ rationem habet difficillimam. Itaque cùm omnino
esse hoc mihi faciendum statuissem, opportuna se mihi oc-
casio obtulit idipsum (quod mihi optatissimum erat) agen-
di. Nam cùm ex Hispania rediens Lugduni aliquot dies
substitissem audiui, ab Antonio Gryphio adolescente opti-
mo & erudito Caesaris commentarios excudi: quorum
exemplar cùm ego mecum afferrem uariarum lectionum
libello auctum quem superiore anno ex uetustissimo codi-
ce descripsissem, hominem conueni, ac re demonstrata, per-
suasi facile ut adiecto hoc ipso uariarum lectionum libello
commentarios tuo nomini inscriptos in lucem edendos atq;
in manus hominum curaret. Quod tibi munus cùm poli-
tissimi atque elegantissimi scriptoris te esse studiosum ma-
ximè sciam, haud despero gratum futurum, multò tamen
gratius si spectandum animum tibi existimaris, cuius à me
hæc una modò significatio potuit dari. Casu autem cùm su-
periore anno essem Carrariæ quod Etruriæ oppidum in
primis celebre est in ditione Alberici Cibo Malespinae
Marchionis Massæ magni nominis principis illius quidem
& de me optimè meriti, incidi in manu scriptum codicem
c. c. fermè ab. hinc annis descriptum: quem cùm animad-
uerterem ob lectionum uarietatem quæ magna erat, posse
aliquando studiosis Latine lingue hominibus usui esse (sic
enim facile & errata tolli & corrigi atque emendari
quæ sunt deprauata possunt) impetraui ab optimo principe
facillimè, ut mihi potestas fieret describendi illum ubi uel-
lem, & quod nunc facio, in lucem edendi, plurimum ita con-
sultum iri existimans ijs qui elegantia Caesaris & puritate

Latini sermonis tenerentur. Fauit autem plurimum in hoc
mihi Hieronymus Girlanda Carrariensis doctissimus uir
& mihi amicissimus, à quo ille ipse codex seruabatur. Ac
nonnullis in locis, cum plurimi ex Carrariensi codice resti-
tui possint, uulgata editio clarior uidebatur: siue additum
aliquid à docto homine ex ingenio, siue sublatum est. Quod
cum me minime fugeret, curauì tamen ut quæ uetustus co-
dex haberet (quod quidem contingit perrarò) utcunque
deprauata essent descripta summa religione ad uerbum re-
ferrem. Ita enim existimaui doctos homines & qui in cor-
rigendis ueterum scriptis essent exercitati, collatis quæ in
uulgata editione habentur cum nostris, delectum faciliore
habituros. Quòd si contingat aliquo usu studiosorum ado-
lescentium Latinae elegantiae, id tibi Andrea Marine
referant acceptum, qui unus mihi causa fuisti cur
hec mihi edenda esse existimarem: equi-
dem cum mihi fauebo plurimum, tum
præclare meam operam posuisse
arbitrabor. Tu quidem,
Marine, uale &
meliora de
me
aliquando speres.
Datum Lugduni pridie Cal. Martias
M. D. LX.

V A R I A E L E - C T I O N E S .

*

- Pagi. 1. lin. 16 proximi sunt Germ.
 19 quotidianis bellis prælijsq;
 23 Continenturq; Garunna flumine : Occanæ
 finibus Belgarum attingit: etiam
 25 Septentrionem
 26 interiorem partem
 28 & ad eam partem
- Pag. 2. l. 6 copijs suis exirent,
 9 continentur,
 14 ut minus latè
 28 Is igitur ubi legationem
- Pag. 3. l. 15 poenas sequi
- Pag. 4. l. 1 quencunque. quid si quencque?
 2 Latobricis
 5 Noriciamq;
 15 Allobrogum est, proximumq; Genæ:
 ex eo
 17 suasuros,
 31 Numeijs
- Pagina 5. l. 1 Verodoctius
 12 in Idus Aprilis
 13 interea legione,
 17 X X I X.
 31 His cum sua sponte
- Pagina 6. l. 6 suo beneficio
 11 nunciatur

m m 4 con

- 20 conscripfit:
 24 occupatis, ab itinere
- Pagina 7. l.6 Eodem tempore Hedui Ambarriq;
 16 leuitate,
 18 lintribus uinctis
 26 Hic pagus
- Pagina 8. l.7 faciendum curauit:
 14 ubi Cæsar constituisset,
 * 15 atque esse uoluisset. Sin bello prosequi
 22 insidijs inniterentur.
 23 & calamitate pop.Ro.
 27 aut eò grauius
 31 timendum putârat.
- Pagina 9. l.7 immutatione rerum
 8 pro scelere ulcisci
 27 pabulationibusq;
- Pagina 10. l.8 conferri, portari,
 9 intellexit & diem
 23 plus possent, quàm
 27 imperia perferre satius esse. postrema
 duo uerba subiectis punctis inueni-
 mus: ut inducta uiderentur
- Pagina 11. l.1 quin & quod necessariò
 9 reperit ab alijs esse uera,
 23 illam affinitatem:
 * 24 potentia eius diminuta,
 29 Reperiebatq; inquirendo Cæsar, initium
 fuge prælij equestris aduersi paucis an-
 te diebus, à Dumnorige, atq; eius equi-
 tibus factum esse
- Pagina 12. l.10 His omnibus unum

Nam

13 Nam eius supplicio Diuitiaci animum ne
offenderet, uerebatur, & scire se illa
esse uera.

Pagina 13. l. 12 suspiciones euitet,
19 T. Labienum legatum propraetorem
20 his ducibus, qui
31 ad eum cucurrit:

Pagina 14. l. 1 id se à Gallicis armis,
10 consuerat ex interuallo,
* 17 & iter ab Heluetijs
19 seu quòd terrore
20 eoq; magis, quòd
30 collocari,
31 compleri,

Pagina 15. l. 8 Milites superiore loco
21 & id conspicati
23 Romani signa partita intulerunt,
Pagina 16. l. 1 ad multam noctem & ad
2 ut loco superiore
15 loco, quo Heluetios

Pagina 17. l. 14 quosque postea

Pagina 18. l. 28 Cum his Heduos eorumq; ditionis homi-
nes

Pagina 19. l. 21 Neque conferendum esse
* 26 omnia exempla cruciatus edere,
29 Nisi si quid in Caesare,
31 domo emigrarent,

Pagina 20. l. 14 Cùm ab his saepius quaereret,
18 nec in occulto
20 tuta fugae facultas
21 ultra fines suos

m m 5

rece

- 22 receperunt, quorum op.
 25 sibi eam rem curae fuit.
 Pagina 21. l.1 horumq; obsides
 15 uti aliquem locum
 25 negotium esset.
 28 rex atq; amicus R. P. à Senatu appellatus
 30 quando in colloquium uen.
 Pagina 22. l.8 si non impetrasset,
 12 Ad hoc Ariouistus
 14 his quos uiciss.
 cad. idem populum Rom.
 16 consueuisse:
 18 in suo impediri.
 25 longè ab his fraternum
 Pagina 23. l.6 transire conabantur,
 15 à finibus processisse
 22 quia flumen intermittit,
 27 ibi praesidia collocat.
 Pagina 24. l.1 praedicabant, saepenumero
 5 Hic primum ortus est timor à tribunis
 10 necessarium esse duceret,
 14 abducti in tabernaculis
 16 testamenta designabantur.
 17 Et hi, qui
 20 angustias itineris, locorum & magnitud.
 Pagina 25. l.3 aequitate & conditione perspecta,
 10 meritis uidebatur propter factū, et nuper
 12 acceperant, subleuarent.
 cod. indicari posset,
 15 Denique hos eosdem esse Germanos scis
 rent, cum quibus saepenumero
 hoc,

20 hoc, si quærent, posse reperiri

28 angustiasq; itinerum conferret,

29 aut præscribere uideretur

30 Hoc sibi curæ esse,

Pagina 26. l.1 breui tempore indicaturos.

2 nec signa laturi

6 conuictam.

8 collaturus esset,

20 Inde reliquæ legiones

25 quòd ex alijs maximam

26 amplius x l.

Pagina 27. l.3 posse existimare.

6 pro suis tantum

9 interim sæpe ultro, citro cum legati

* 21 Cæsarem facere:

22 & non ad equum

23 tumulus terrenus

25 eò, ut erat uentum, legionem Cæsar

Pagina 28. l.1 quòd amicus & munera

22 spe magnisq; præmijs prædicauit domum

28. prælio pulsas ac superatas

29 paratum decertare: si pace uti uelint

31 ad id tempus propenderint.

Pagina 29. l.11 Gallie prouinciæ fines egressum.

ead. cum in suas possessiones

* 13 Ut sibi concedi

14 sic iterum nos esse iniquos

15 qui in suo iure interpellaremus, quòd

fratres à se & amicos Heduos appella-
tos diceret

Pagina 30. l.2 posset, neque suam

optimè

- 4 optime merentes socios
 21 relatum est, qua arrogantia omnem Galliam Romanis interdixisset,
 * 24 colloquium diremisset
 31 retineri non potuerint,
 Pagina 31. l. 3 M. Valerium Proculum
 9 Marcum Metium
 13 presente, clamavit,
 26 totidem uero pedites
 Pagina 32. l. 13 uti ante
 15 quatuor reliquas legiones in castra
 18 acies instruxit,
 30 eas itaque dicere,
 Pagina 33. l. 2 in conspectum hostium
 6 Tum demum
 7 copias castris eduxerunt,
 19 celeriterque procurrerunt,
 29 qui intra aciem
 31 nec prius fugere
 Pagina 34. l. 5 nactus, ea perfugit
 8 secum: altera Norica,
 9 in Galliam duxerat
 * ead. utraque in fuga periit
 13 prosequentem
 17 sibi restitutam uideret
 24 ubi cuncti qui proximi
 Pagina 35. l. 23 in interiorem Galliam
 * 28 exercitusque in unum locum conduci
 Pagina 36. l. 4 celeriusque omni opinione
 6 Andocum Boium
 9 contra populum Rom. coniurasse,

Germ

- * 13 Germanosq; qui cis Rhenum
16 utuntur & unum imperium,
17 cum ipsis habent
18 cum ab his quaereretur,
22 Gallos, qui ea loca
25 ingredi prohibuerunt
30 concilio & ad id bellum

Pagina 37. l.3 ex eo numero electa
4 Sueſiones ſuos eſſe finitimos, fines latiſſi-
mos feraciſſimosq; agros

- * 9 prudentiamq; ſummam,
* 13 longiſſimeq; abſunt
22 magnopere adhortatus, docet
28 ad ſe uenire, neque iam

Pagina 38. l.13 At ubi circumiecta
16 teſtudine facta portas ſuccenderunt
17 Nam quum tanta multitudo lapides, ac te-
la conijcerent, in muro conſiſtendi po-
teſtas erat nulli
19 Siccus Rhemus
21 nuntium ad eum mittit: niſi ſubſidium ſub-
mittatur,
30 uicis ædificijsq; quot adire poterant

Pagina 39. l.5 prælijs ſuperſedere
6 quotidie equeſtribus prælijs
13 & in frontem leuiter
16 caſtella inſtituit
22 è caſtris eductas
27 ob id neutri tranſeundi

Pagina 40. l.3 ſi minus potuiſſent
5 commeatuq; noſtros prohiberent.

primos,

- 12 primos, qui transferant,
 16 atque ipsis res frumentaria deficere
 17 consilio conuocato
 20 in suis, quam alienis
 Pagina 41. l.1 nondum prospexerit:
 8 magnam multitudinem eorum fugientium
 occiderunt.
 8 Cum ab extremo ordine hi, ad quos uen-
 tum erat, consisterent, fortiterq; nostro
 rum impetum militum sustinerent: prio-
 resq; quod abesse à periculo uideretur,
 neque ulla necessitate, neq; imperio cō-
 tinerentur, exaudito clamore, pertur-
 batis ordinibus, omnes in fuga sibi præ-
 sidium ponerent, ita sine ullo periculo
 * 15 occasum solis
 27 Celeriterq; uineis
 Pagina 42. l.3 Suefiones accipit,
 19 Qui huiusmodi consilij
 * Pag. 43 l.6 relanguescere
 12 inueniebat ex captiuis eorum Sabin
 19 inutiles esse uiderentur
 21 esset Caesar. His rebus cognitis,
 * 23 Cumq; ex dedititijs Belgis
 Pagina 44. l.1 contra sistere
 * 12 quem castris nostri deleger.
 29 prælium committunt.
 Pagina 45. l.8 peruolauerunt.
 * 11 Et iam in manibus erat
 15 Vexillum quidem erat proponendum, in-
 signe, cum ad arma concurrere oportebat
 temp

- 20 temporis breuitas, & successus, & in-
 cursus hostium impediēbat
- 21 in his difficultatibus
- * 31 est hortatus
- Pagina 46. l.3 Quòd non longius
- * 4 praelium committendi
- L ead. Atque in alteram partem item cohort =
 tandi causa profectus. Pugnantibus tanta
 fuit temporis exiguitas,
- 8 tegmenta detrudenda,
- 14 cum diuersis legionibus alie alia in parte
- 16 neq; ita certa subsidia
- 17 neq; quid qua in parte
- 20 euentus uarij subsequebantur
- 31 Attonitis & ab sinistra parte nudatis ca-
 stris, cum dextro cornu
- Pagina 47. l.8 quiq; cum his una
- 20 nostras legiones premi
- 21 diuisos, dissipatos
- 28 esse impedimento uidit:
- Pagina 48. l.11 Cuius aduentu
- 17 & conuersa signa in hostes conferrent
- 18 neque auersi
- Pagina 49. l.8 & pila intercepta
- 10 indicare deberent
- * 11 ripas, ac subire
- 16 dixeram
- 26 cum omnibus suis copijs
- Pagina 50. l.1 in altitudinem
- 2 altissimo muro muniebant
- 4 collocabant
- 5 cum iter in prouinciam

- 8 *sex mire hominum unà reliquerunt*
 11 *consensu omnium*
 * 19 *ab tanto spatio*
 20 *plerunque hominibus Gallis*
 24 *& appropinquari*
 27 *sine ope diuina*
 Pagina 51. l. 7 *Quibus ad hæc Cæsar respondit*
 13 *Renunciata ad suos, quæ imperarentur,*
      facere
 16 *aggerisq; acerui armorum*
 20 *iussit exire*
 21 *iniuriam reciperent*
 26 *pellibus incluserant,*
 31 *eo concursum pugnatumq; ab hostibus*
      ita acriter est
 Pagina 52. l. 5 *cum iam defenderet nemo, captum oppi-*
      dum, atque
 23 *Quas ob res*
 27 *accidit nulli*
 Pagina 53. l. 12 *magnisq; cum portorijis*
 23 *ab illis relictam*
 * Pag. 54. l. 10 *non solum itineris causa*
 22 *neque commeatus supportari, interclusis*
      itineribus, possent
 29 *collocandis atq; administrandis*
 Pagina 55. l. 3 *denudata defensoribus*
      5 *hostes defessi, prælio excedebant,*
 13 *ad extremum producta casum*
 Pagina 56. l. 3 *neque alio sese*
 12 *in Illyricum profectus est*
 19 *frumenti causa dimisit.*

quod

- 23 quod naues habent
 Pagina 57. l. 19 retentos & in uincula coniectos ab se
 24 inscientiam locorum
 30 portus, insulas nouisse
 31 uastissimo atque amplissimo
 Pagina 58. l. 9 retentorum militum
 16 conditiones seruitutis
 21 in officio teneat
 Pagina 59. l. 3 posita in extremis lingulis,
 14 hoc eo facilius
 20 discessum aestus
 22 naues totæ factæ
 23 ad quamuis contumeliam
 ead. Transstra pedalibus
 26 tenuiter confectæ: hæc siue
 21 atque eius usus inscientiam,
 ead. siue eo (quod est magis sustinere
 Pagina 60. l. 2 aptiora ac accommodatiora
 4 adijciebant
 8 facilius in undis
 13 statuit expectari classẽ
 15 naues eorum potissimæ
 20 qua ratione pugne insisterent. Rostris
 enim
 27 ad malos detinebant
 Pagina 61. l. 7 binæ ac ternæ naues
 8 circumsteterant
 13 ut se ex loco commouere non possent
 16 confectati expugnauerunt,
 Pagina 62. l. 10 duum millium spatium
 12 in contemptum Sabinus

nn

ut

- Pagina 63. l. 6 ut explorata
 22 certior factus, ciuitates
 26 mens eorum. Eodem
- Pag. 64. l. 18 tamen confecti
 29 Adiantimus,
- Pagina 65. l. 6 Adiantimus
 9 repulsus in oppidum
 15 quaquauerfus
 26 hostemq; uagari
 * 27 ob eamq; causam
 28 indiesq;
 29 nec cunctandum
- Pagina 66. l. 2 aciem collectis
 9 infirmioresq; animo
 15 cohortatur suos
 21 cum ita ab hostibus
 24 renuntiauerunt eadem esse diligentia
 27 quod fieri uellet
 28 eductis cohortibus
 29 integræ interritæ ab labore erant. uers
 bum integræ legitur inductum.
- Pagina 67. l. 2 Atque his prorutis
 6 acrius pugnare
 12 in castra recipiunt
 21 legatos misissent. De pace legitur indu
 ctum.
- Pagina 68. l. 3 ut ne quis incrimibus
 7 cum pecus
 13 exercitum perduxit
 14 quæ maximè bellum
- Pagina 69. l. 2 causa ex finibus

Pagina

Pagina

Pagina

nec

5 nec ratio

13 Magnitudine homines efficit. Verbum homines legebatur inductum.

15 pelles quicquam haberent

17 ac lauantur

* 21 importatis his non utuntur

29 redire audeant

Pagina 70. l. 6 ut est captus Germanorū, qui paulò sunt eiusdē generis & ceteris humaniores

15 qui complures annos Sueuorum uim sustinuerunt

18 ad utranque ripam

21 migrauerant

Pagina 7. l. 2 reliqua parte hyemis

11 His rebus atque auditionibus

16 ne grauiori bello

19 ab Rheno descenderent

21 latius uagabantur

Pagina 72. l. 2 qui eis bellum inferant

4 posse his miles

* 6 armis possiderent

8 Ad hæc, quod uisum est, Cæsar respondit

16 Hoc ^{Sueu}is imperaturum. Ita habet, ut est hic à me descriptum. ex litura autem conijci potest ita scriptum fuisse, Hoc se eis imperaturū: opinor autem librarij inscitia factum esse, ut quoniam hoc loco crebrò mentio Sueuorum fit, Sueuis pro se eis reponeret.

18 interea neque propius

25 & parte quadam ex Rheno recepta

n n 2 suff

- Pagina 73. l.30 suffossis equis
 Pagina 74. l.28 oblatos grauius
 * 29 captas ex castris
 31 acie triplici instituta
 Pagina 75. l.9 quo loco qui
 17 ad fluentem Mosæ
 Pagina 76. l.25 id sibi auxilium
 17 Tantum esse nomen atq; opinionem eius
 exercitus, Ariouisto pulso, & hoc no-
 uissimo prælio factò etiam ad ultimas
 Germanorum nationes ut opinione
 Pagina 77. l.1 non sublicæ modò directæ ad perpendicu-
 lum, sed pronæ ac fastigiatæ
 13 obliquæ agebantur
 22 à pluribus
 Pagina 78. l.2 nationes in omnes suas partes
 11 & Vbios
 13 profectum arbitratus,
 Pagina 79. l.6 effecerat classẽ
 9 qui polliceatur
 12 cum his Comium, quem ipse cum Atrebat-
 tibus
 14 fidelem arbitrabatur
 16 horteturq; pop. Rom. fidem
 26 hoc sibi satis
 Pagina 80. l.2 quod satis esse
 3 quod præterea nauium
 7 possent uenire
 16 cum id paulò tardius
 19 Cuius loci hæc natura
 Pagina 81. l.3 consuessent
 8 onere armorum oppressis

Pagina 82.
 Pagina 83.

Pagina 84.

Pagina 85.

Pagina 86.

Pagina 87

Pagina 88

*
 Pagina 89

- 9 & fluctibus consistendum
 12 assuefactos
 Pagina 82. l.5 signis occurreret
 Pagina 83. l.3 Cæsari commendare cœperunt
 4 pace confirmata,
 9 profectæ reuerterentur
 11 deijcerentur: tamen anchoris
 14 qui dies maritimos æstus
 18 æstus complerat,
 21 nauibus congestis,
 Pagina 84. l.8 aut suos clam
 10 consilia agnouerat,
 17 cum summo studio
 23 Cæsari nuntiandum
 28 duas in stationem cohortes
 30 processisset: suos
 Pagina 85. l.11 & pedibus præliantur
 23 ad laceffendum, &
 27 secute sunt continuo complures
 Pagina 86. l.5 & si essent hostes pulsî
 30 suis auxilijs misit
 Pagina 87. l.8 siccitatem
 10 Labeoni peruenerunt
 11 legiones adduxerint
 14 Cæsar se in Belgis
 Pagina 88. l.1 demonstrat celeritatem
 17 percepta oratione eorum, Cæsar
 24 & summa rerum omnium
 * 26 inuenit instructas.
 Pagina 89. l.13 atque Induciomarus
 27 sese, si Cæsar

23 remouissent, & ex essedis desilirent.

31 & leuius quam pridie.

Pagina 97. l.6 quo subsidio

7 cum post legiones

22 impetum legionum atque equitatum

26 millibus circiter 1111. essedariorum re-
lictis.

31 in agros eiecerat

Pagina 98. l.3 euagari prohibebat

10 cuius pater in ea ciuit.

* sese Cesari dedunt

20 Bibrocasti

* pecorumq; numerus

29 duabus partibus oppugn.

Pagina 99. l.11 uastatisq; finibus

13 Cesar cum constituisset

17 & quod in annos singul.

23 instituit

24 uti ex tanto

26 atque ex ijs

30 reficerentur

Pagina 101. l.2 quod ad plures pertinebat.

3 impulsione.

10 in hyberna uentum, initium

12 frumentaq;

21 quibus rebus controuersias minui

29 & quod ei

Pagina 102. l.9 esse in Gallia commune consil.

23 per fines daturum.

Pagina 103. l.8 fortissimè sustinuerunt.

18 tanta contemptione

- 26 in utraq; parte esse tuta
ead. si nihil esset durius
28 consentiret
- Pag. 104. l. 1. Hac in utraq; parte
5 Hi sapient : si grauius quid acciderit
15 Tandem dat Cotta manus permotus, supe
rat sententia Sabini. Prima luce nun-
ciatur ituros
23 sed homine amicissimo
- Pagina 105. l. 1. iniquissimo nostrorum loco
3 nihil ante praeuidisset
12 minus facere per se omnia
21 charissima habebat
22 properaret, clamore
26 posita existimare
30 procurrebat
- Pagina 106. l. 31 sperare, ab eo
- Pagina 107. l. 1. ad armatum iturum
11 cum magna parte militum
16 Illi ægre ad noctem
17 prælio lapsi
21 qui erant eius regni finitimi
29 seq; ad eam rem
- * Pag. 108. l. 4 Huc quoq; accidit. quid si accessit?
* 7 His circumuentus
15 noctu ex materia
17 turres admodum cxx.
- * Pag. 109. l. 6 causa: tum errare eos dicunt
7 sese tamen hoc esse in Ciceronem &c.
13 consuetudinem pop. Rom. accipere &c.
19 quosdam de exercitu habebant captiuos

nn 4 ma

- 22 manibus sarculisq; terram exhaurire nitentabantur
- 24 millium pedum xv
- 25 munitionem fecerunt
- * Pag. 110. l. 2 sicuti parata iam
- 5 ut cum ubique &c.
- 14 Paululum quidem
- 21 qui primis ordinibus
- 22 T. Pullo & L. Vorenius. Ita ubique
- 23 quinam anteferretur
- 24 de locis summis
- 26 quem locū tue pro laude uirtutis spectas?
- 27 de nostris controuersijs dijudicabit
- 28 Hoc cum dixisset, procedit ex castris, munitionesq; , qua parte hostium confertissima est, uisa irrupit
- Pagina 111. l. 2 quo percusso, exanimato, hunc scutis protegunt, in hostē tela omnes conijciunt
- 6 Auertit huic casus uaginam
- 10 Illum uerò obscurant occisum. ubiq; corrupta est & deprauata lectio
- 16 ut alter alteri inimicus &c.
- 24 erat unus intus Neruius Vertico &c.
- 26 Huius seruo spe libertatis &c.
- Pagina 112. l. 5 quā sibi iter sit faciundum scribit: Lda bieno &c.
- 19 ueritus ne ex hybernis
- * Pag. 113. l. 4 deligata intra munitionem castrorum abijciat
- * 25 res, tantulis copijs iniquo loco dimicare
- Pag. 114. l. 4 ualles transire posset

scq;

- 13 seq; in castra recipere: simul &c.
 15 atq; his administrandis rebus
 31 quod eas non posse interrumpere uide-
 retur
 Pagina 115. l. 16 diutina letatio
 * Pag. 116 l. 2 nocturna; locis in desertis consilia ha-
 bebant
 * 12 alios territando
 * 13 alios cohortando
 30 cum pluribus alijs de causis
 Pagina 117. l. 2 ut ea pop. Rom. imperia perfer-
 rent
 ead. grauissimè dolebant
 23 nouissimus conuenit
 Pagina 118. l. 4 timebat, ne quam &c.
 19 Interim consuetudine quotidiana &c.
 Pag. 119. l. 12 breui tempore refarciri
 Pag. 120. l. 5 inuentis nonnullis ciuitatibus &c.
 6 & pecunia cauent
 Pag. 121. l. 23 in Menapijs abderet
 31 adiit tripartito exercitu
 Pag. 122. l. 15 praesidio cum impedimentis
 22 loquitur in consilio palam
 24 in dubium deuocaturum
 Pag. 123. l. 14 hostes impeditos iniquo loco, tenetis
 24 quò
 Pag. 124. l. 6 perficitur
 * 24 abductos
 27 faciunt. Paucis post diebus
 Pag. 125. l. 9 earum autem factionum
 12 Itaque eius rei causa

- 21 Arionistum atque Germanos sibi deuinxerant
- 25 tantum potentia eorum antecesserat
- Pagina 126. l. 1 imperfecta re redierat
- * 8 quod adæquari
- 16 Nam plebes penè seruorum habetur loco
- 17 quæ nihil habet pro se
- ead. nullo adhibetur consilio
- 29 idem discernunt
- Pagina 127. l. 7 aut si sunt plures, suffragio Druidum, nonnunquam etiam armis de principatu contendunt
- Pagina 128. l. 8 copijs amplissimus
- 14 atque ministris ad ea
- 22 in furto aut in latrocinio
- Pagina 129. l. 2 Huic si prælio dimicare
- 6 extructos tumulos
- 7 neque, ut sæpe accidit,
- * 12 definiunt
- Pagina 130. l. 4 legibus sanctum
- 19 Hoc alij staturam, alij uires,
- 27 magistratus ac principes
- 28 quicum unà coierunt
- 29 quantum ei
- Pagina 131. l. 5 opes æquari cum potentissimis uideat
- 16 controuersias minuunt
- 18 desidiæ uitandæ causa
- 20 fore ut qui sequi uelint
- 25 qui quacunque de causa
- 26 sanctos habent:
- 28 ut ultrò bella inferrent, propter

Volcæ

Pagina 132. l.3 Volcæ Tectosages
 * 5 nuncq; in eadem inopia
 22 uisa non sunt
 ead. differunt
 23 prodenda uidentur.
 27 Eademq; est scemina
 ead. eademq; forma
 29 capræ figura
 30 mutilæq; cornibus.

Pagina 133. l.2 subleuareq; possunt
 * 3 modò acclinatæ.
 4 ut est animaduersum
 6 aut incidunt arbores
 * 8 acclinauerint
 11 magna uis eorum
 * 13 quam conspexerint
 18 & mansueti fieri
 * 21 à labris
 29 rescidit

* Pag. 134. l.16 nam sicut magno accidit casu
 * 21 hoc eo factum est
 * 25 angusto loco
 28 Ambiorix an copias suas iudicio ne non
 conduxerit, quòd prælio dimicandum
 non existimarit, an tempore exclusus,
 & repentino equitum aduentu prohibi-
 bitus cum reliquum exercitum, &c.

Pagina 135. l.4 ij in syluis sese collocauerunt

Pagina 136. l.2 qui ad Aduaticos adiacet
 8 Labienum & Trebonium hortatur
 16 hæc loca in ciuitatibus erant notæ.

pert

- 18 perterritis ac dissipatis
 27 locus ille erat praesidio Barbaris
 Pag. 137. l.2 Dimittit ad finitimas ciuitates nuntios Caesar, ad se omnes uocat spe praedae
 19 ubi pons erat perfectus
 30 ut murus cingi quidem possit
 Pagina 138. l.3 Ciceros qui omnes superiores dies,
 5 ac ne calonem quenquam
 15 Complures erant ex legionibus aegri reuelati
 17 sub uexillo uno mittuntur
 18 magna iumentorum
 20 protinus eodem
 Pagina 139. l.1 uictores barbaros uenisse concedit
 3 qui in eodem ceciderunt castello
 7 Erat aeger cum praesidio relictus.
 9 ad diem quintum cibo caruerat
 14 Consequuntur hunc Centuriones eius cohortis quae in statione erat paulisper una praelium sustinet: reliqui denegant. Sestius grauib. acceptis uulneribus aegre per manus tractus seruatur.
 21 procurrunt equites.
 Pag. 140. l.2 ut celeriter percurrerent
 3 tam propinqua sunt castra
 11 constiterunt
 24 ac tantus fuit post discessum hostium terror
 28 Sic omnino animos
 30 derelictis omnibus copijs
 Pag. 141. l.22 circumspecterent captiui sed &c.

Pag.

- Pag. 142. l. 7 & reliquas in Senonum finibus addixit
& in hyb.
25 subiectos doluerunt
- Pag. 143. l. 1 hunc casum ad ipsos recidere demonstrat
3 qui belli initia faciant
4 uindicerent in primis rationem, &c.
9 peruenire posset
13 principes, seq; omnibus bellum facturos
- Pag. 144. l. 1. nullum passum c l x.
9 non destitit tamen
21 ad se adduci iussit
- Pag. 145. l. 16 statim cum Aruernis iunguntur
- Pag. 146. l. 10 summo sudore militum
16 ac nuntijs
18 ne ue ab hostibus diripiantur
20 mouet per Aruernos uersus
24 copijs praefecit
- Pag. 147. l. 3 Eo cum uenisset
5 Aruernis annuntiari possit
7 quod ibi Heluetico praelio
25 Id biduo circumuallauit
- Pag. 148. l. 2 Huc biduo peruenit : castris ante oppidum
positis &c.
6 pons fluminis Ligeris continebat
7 ex oppido perfugerent
13 itineris angustia multitudinis fugam inclu
serant.
17 ubi Caesaris aduentum cognouit
- Pag. 149. l. 2 praelium equestre committit
4 quos ab initio habere secum constituerat
9 ad Caesarem producerunt

ut

- 18 ut pabulatione aut commeatu
 Pagina 150. l.8 Hoc idem in reliquis ciuitatibus
 13 Dicebatur de Auarico in communi concilio
 21 & in misericordia uulgi
 25 in singula diei opera, quæ ad Auaricum
 agerentur cognoscebat
 Pagina 151. l.5 prohibebat: & de re frumentaria Boios
 atque Heduos adhortari non desistit
 9 Summa cum difficultate
 16 cum in opera singulas
 20 nusquam incepta re discederent
 Pag. 152. l.10 generatimq; distributis copijs in ciuitates,
 omnia uada, ac saltus eius paludis obtinebant
 17 quod aspectum suum
 20 necesse sit constare, &c.
 Pag. 153. l.6 & illis fuisse utilem
 7 nulli descendente tradidisse
 26 nec iam uires sufficere cuiquam
 28 triduo exercitum educere
 31 fame consumptum uidetis
 Pag. 154. l.4 quod facere in eo consuerunt
 7 delecta ex omnibus locis in oppidum mitantur
 18 Totum autem murum ex omnibus partibus
 turribus contabulauerant atq; has
 corijs contexerant
 24 & apertos cuniculos præusta, &c. non
 habentur in exemplari duo hæc uerba
 apertos cuniculos

ere

- 29 ære uinciuntur introrsus
 30 hæc autem quæ diximus, &c.
- Pagina 155. l. 1 his collatis & coagminatis & alius insu-
 per ordo additur
 4 omne opus intextum, dum iusta, &c.
 13 imbris terrentur
 17 Cæsar cum opus consuetum excubaret,
 militesq; hortaretur ne quod omni-
 no, &c. si ad uerbum opus addatur, ad,
 id quod habent excusi, perbellè uidetur
 esse locus restitutus
 28 pluresq; partitis temporibus
 31 ad restinguendum curreret
- Pagina 156. l. 8 prætereundum non existimauimus
 15 nec prius ille est à pugnatoribus, &c.
 25 in publicum percurrerunt
- Pagina 157. l. 8 cohortatur,
 26 se ex oppido eiecerunt
 29 oriretur : & procul, &c.
- Pagina 158. l. 2 cohortatusq; ne se, &c.
 3 ne perturbarentur
 6 secundos rerum prouentus
 9 uti hoc incommodum reciperetur
 16 hostium impetum sustinerent. Fuit, &c.
 26 primum quòd eo tempore Galli, &c.
 31 atque eas donis pollicitationibus allicie-
 bat
- Pagina 159. l. 2 aut amicitia facillimè posset
 13 copiam frumenti & commeatus
 27 eundem magistratum gesserat
- Pagina 160. l. 6 atq; ea pars quæ minus consideret
 ac diss

- 21 ac diffensionis
 22 ea quæ meruissent præmia
 31 cùm uterque utrinque exisset exercitus
 in conspectu fereq; è regione castris
 castra ponebant
- Pag. 161. l.12 egredi iussis
 cad. coniecturam cæperat
 15 legionibus transmissis
- Pag. 162. l.1 uirtutis suorum perspiccret. Erat, &c.
 11 ut tutò ad repentinum hostium incursum
- Pag. 163. l.13 multos equites
 15 ex media cæde fugisse
 20 Romani unà ad nos, &c.
 23 qui eius præsidij fiducia undè erant, ma-
 gnum numerum, &c.
- Pag. 164. l.8 ne se tot hominum millia &c.
 16 in celeritate posita uidebatur
 18 ad hostes fugisse
 20 cupidissimis omnibus prægressus
- Pag. 165. l.7 iisdem in uallo pugnandum
 12 similemq; casum apparare
 27 maiorem multitudinem armatorum colla-
 citant.
- Pag. 166. l.4 & timore pœnæ exterriti,
 5 ciuitates reliquas, &c.
 21 sed hunc syluestrem & angustum
 26 ad hunc muniendum locum omnes, &c.
 28 turmas: eisdem media nocte imperat ut
 paulò tumultuosius omnibus locis uas-
 garentur
- Pag. 167. l.12 quid fieri uelit, ostendit.

eodem

- 18 eodem tempore ad Heduos mittit
 28 eandemq; transgressi:
 Pag. 168. l. 8 fuga, & superiorum temporum, &c.
 11 portisq; appropinquauerunt
 13 cum hostem
 Pagina 169. l. 1 quæ paulo ante Rom. manus tendebant de
 muro, &c.
 11 paulo ex eo loco
 16 distrahende causa
 19 quod insigne pacatum consueuerat:
 25 sui desperans
 30 simul irrumpit in medios hostes
 Pagina 170. l. 3 post paululum concidit
 7 quæ pro presidio
 18 quid ipse ad Auaricum senserit
 19 cum sine duce & equitatu
 21 propter iniquitatem loci accideret
 23 quod non castrorum, &c.
 27 se ab milite modestiam
 Pagina 171. l. 4 atque secundo
 10 didicit, cum omni, &c.
 15 retinendos eos non constituit
 18 accepisset, & compulsos in
 19 ereptis copijs
 24 ab se dimittit
 31 Bibracti ab Heduis receptum
 Pag. 172. l. 9 ne quo esset usui Romanis
 21 id ne metu quidem, &c.
 24 quod adiuncto Labieno
 25 uehementer timebat
 31 turbatis

Pag. 173. l. 16 difficilius fieri
21 militibus iniectis
23 refecto ponte quem &c.
26 qui à Meloduno fugerant
27 ipsi perspecta palude ad ripas, &c.

Pag. 174. l. 21 præsidio reliquit
27 hostium omni fluminis parte erant disp.

Pagina 175. l. 6 perturbatos defectione
8 Nam præsidio è regione, &c.
9 Glossedum uersus
10 quæ tantum progrediantur
14 memoriam retinerent
28 At ij qui præsidio erant relictæ contra
Labienum

Pag. 176. l. 19 tanto abessent
20 Hedui fuerunt

Pagina 177. l. 2 libertatemq; consequi uideantur
5 ijs præfecit fratrem
6 bellumq; inferri
8 ad fines Volcarum ac Rhemorum
28 reliquisq; sed & equitibus Rom.

Pag. 178. l. 5 ad consilium
16 id quod maiore
21 omnibus iureiurando adactis
26 constitit agmen
29 aciemq; constitui iubebat

Pagina 179. l. 2 complures interficiunt
12 protinus Alexiam
15 duabus legionibus
19 quo maxima parte exercitus confidebat
21 oppidum Alexia in colle summo

colles

27 colles maiori interiecto spatio

Pagina 180. l.3 stationes ponebantur

7 tria millia passuum

ead. patere demonstrauius

10 eruptio

11 nostris animi augentur

13 portis relictis, coaceruantur. Tum

Germ. &c.

17 Non minus qui intra munitiones erant
perturbantur. Galli uenire ad se, &c.

29 quod si indiligentiores

Pagina 181. l.1 ratione inita exigunt dierum xxx. frumen-
tum, sed etiam paulo longius toles-
rari posse parcendo

2 quæ erat opus intermissum

3 equitatum mittit

12 Fossam pedum xx. directis lateribus du-
xit, ut eius fossæ solum tantundem pas-
teret quantum summæ fossæ labra di-
stabant

16 necessario spatio complexus

ead. ne facile totum corpus militum

Pag. 182. l.4 atq; horum dolabratis, &c.

7 quini ordines coniuncti inter se

10 Quos obliquis ordinibus, &c.

12 ad infimum fastigio

16 terra exculcabantur

17 uiminibus ac iunculis integebatur

18 octoni ordines iuncti

21 infixis totam in terram, &c.

25 pares parari eiusdem generis munitiones.

002 ita

ita habetur parari uerbum inductum,
quod tamen cenſeo reponendum. clarior
enim lectio eſt.

27 ſi ita acciderit per eius diſceſſum

29 aut cum periculo ex caſtris egredi cogatur, dierum x x x.

31 apud Alexiam geruntur

Pagina 183. l. 1 non omnes hos, qui

3 cuique ex ciuitate

4 nec frumentationem

21 ſuum numerum non compleuerunt

22 bellum geſturos dicebant

24 pro eius hoſpitio x x. una miſerunt

26 quibus ille pro meritis, &c.

27 iura leges reddiderat

Pag. 184. l. 19 Hic ſummo in Aruernis ortus loco

31 præterquam uite iacturam

Pagina 185. l. 4 decertare cogentur

5 auxilio expoliare

6 periculum neglexerint

8 ſeruituti ſubijcere

9 Quid ergo Romanorum animos in illis
ulterioribus munitionibus

10 ſine cauſa quotidie

12 ijs utimini teſtibus

13 cuius timore exterriti

31 neque enim ulla alia

Pagina 186. l. 4 Illo tamen tempore potius

9 Ac Cæſar diſpoſitis in uallo cuſtodibus

18 Alexia conſpectus in campum, concurrunt, &c.

erat

21 cratibus integrant,
27 milites intenti pugne prouentum expe-
ctabant

Pag. 187. l. 13 usque in castra insecuti
25 diebus, ut suus cuiq; locus
26 fundis librilibus

Pag. 188. l. 4 se stimulis inopinantes
5 aut in scrobes delati
19 necessario penè iniquo &
22 cognitis per exploratores legionibus

Pagina 189. l. 8 quæ minime pars firma est, &c.
10 ualet clamor

17 Galli nisi perfringerent
Pagina 190. l. 7 rescindunt. Mittit
8 cum cohortibus Cæsar, post cum alijs
C. Fabium

13 equitum partem sequi

16 una XL. cohortibus

Pag. 191. l. 19 quod imperaret

31 supplicatio redditur

IN A. HIRCII VIII.
LIBRVM.

Pagina 192. C. Hircius Balbo S. I. cætera uacant
11 non comparantibus

16 qui me medijs interposuerim

20 tantarum rerum scriptoribus

25 tum facultas atque

29 sermone sunt nota

Pagina 195. l. 9 Gallorum, partimq; coniectis

11 tegendorum gratia essent

Pag. 196. l. 17 Itaque Ambianos, Aulercos
18 locum castris in sylua, excelsum, impeditum

22 nomen pop. Rom. intellexisset

Pagina 197. l. 3 consentientibus pluribus

12 consilio aduocato

20 quadrato agmine constructo

22 cum repente instructas, uelut in acie certo gradu legiones accedere, Galli uiderent

31 lorikulam pro hac ratione, &c.

Pagina 198. l. 5 ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum

6 quò tutior ex altitudine

21 pabulum conquirerent, ut impediti locis diuersis pabulatores

28 barbari nitebantur

29 animaduerneret hostes.

30 locis natura munitis

Pag. 199. l. 10 delecta manu equitum, peditum

30 ut equitibus interpositis

Pag. 200. l. 6 aut nonnullis pudore coactis

17 copias armatorum in suis instruunt castris

21 aggrediendos indicabat

23 Ita cum palude impedita à castris

25 castra diuiderentur, &c.

Pag. 201. l. 3 ac si ipsi paulatim copias

7 ac solitis operibus pro uallo, &c.

22 legiones promouet & ad insequendum

23 loco subsistere hostes atq; elicere nostros
in locum

- in locum conarentur
- 25 Equites cum intrare summum iugum &
flamman
- 27 partes animaduerterent
- Pag. 202. l. 14 syluis undique aut impeditissimo flumine
munitum
- 23 praelijs tum propter
- 24 tum propter multitudinem
- Pag. 203. l. 13 tenebantur. Victi tamen propulsiq;
- Pag. 204. l. 1 conclamant, legati obsidesq;, &c.
- Pag. 205. l. 16 prae pararet quod sibi resisteret
- 28 discursione barbarorum ac, &c.
- Pag. 206. l. 6 Cum in omnes partes Ambiorigis, &c.
- 8 rapinisq; uastasset.
- 15 Duracij cognosceret
- ead. in amicitia Rom. mansisset, cum pars
quedam, &c.
- 17 Lemonem contendit
- 19 Lemonem oppugnari
- 26 Lemonem redit
- ead. Eo tempore C. Fabius, &c.
- Pag. 207. l. 23 toto agmine subsistentibus
- 28 & cupiditate celerius per se. uerbum
celerius erat inductum
- Pag. 208. l. 15 exulibusq; omnium, &c.
- Pag. 209. l. 10 nec tum liberè uagandi latrociniorumq;
faciendorum facultatem habere in finibus
se constituunt Cadurcorum
- 23 celsissimo loco castra fecit
- Pag. 210. l. 10 confidet Drapes & Lucterius
- 14 ad oppidum ducit

- 16 angustissimisq; itineribus
 26 à millibus non longè amplius x i i.
 Pagina 211. l. 7 de improviso deuolasse
 12 confestim cohortes undique
 17 oppidanos circuire &c.
 21 cum cohortibus xxx. in Belgis
 24 consolatione facta sanat
 29 & concitatore belli Gutriatum
 31 in castra ducitur
 Pagina 212. l. 3 à Gutriato accepta
 14 Qu. Calenum
 25 prohibebat. Infimis enim sic, &c.
 Pagina 213. l. 2 multitudo aquatorum, &c.
 3 Sub ipsius oppidi murum, ubi magnus
 fons aquæ prorumpebat, ab ea parte
 quæ ferè pedum ccc. intervallo flu-
 minis circuitu uacabat, hoc fonte pro-
 hibere posse oppidanos cum optarent
 reliqui, Cæsar unus uideret sine magno
 periculo, &c. punctis subiectis tria
 uerba ultima leguntur.
 14 Eodem tempore cuniculos tectos ad uia-
 neas agunt, & ad caput fontis (quod
 genus operis sine ullo periculo sine su-
 spicione hostium facere licebat) ex-
 truitur agger in altitudine pedum v i.
 collocatur, &c.
 24 sindullis complent, eas ardentes, &c.
 27 flamma extitit
 Pagina 214. l. 9 essent suspensi, reuocant, &c.
 22 plures consilia inissent, exemplo suppli-
 cij, &c.

cij, &c.

- 26 siue indignitate & dolore uinculorum
Pag. 215. l.9 qui & uirtutem, & generis nobilitatem
summam habebat
11 cum omnibus partibus Gallie, &c.
13 in Aquitaniam quam nunquā adisset, per
P. Crassum quidam ex parte deuicisset
19 obsidesq; dederunt
23 duas legiones in Heduos deduxit
26 Lemouicum fines
30 præmia attribuisset
Pagina 216. l.6 in officio esset
7 quam supra demonstraui
24 paterentur impunita
25 faciunt idem omnes equites
28 magnis uiribus femur traiecit medium
Voluseni
Pagina 217. l.2 euitauit, ac si prælio secundo grauer ab
eo uulneratus præfectus esset uitæ, &c.
6 ibi futurum ubi scripserit
9 cuius postulationem Antonius
24 nulla onera iniungendo
Pag. 218. l.19 excogitari poterat
Pag. 219. l.15 Consules amiciq; Pompeij suaferunt
24 quò maiores sperarēt necessitudines, &c.
28 neque obscure duæ legiones uni detra-
hantur
Pag. 220. l.1 cum de uoluntate aduersariorum nemini
dubium esset, &c.
6 exercitum distribuit in hyberna
10 si Hedui quorum, &c.

- Pag. 221. l. 7 *summa Tribunorum & plebis*
- Pag. 222. l. 4 *paucis uerò rebus mutatis*
 12 *Intercedit tum M. Antonius, &c.*
 21 *à Cesare, arcessuntur*
 22 *Tribunos Plebis centurio euocat*
- Pag. 223. l. 22 *facultas attribuitur*
 30 *quiq; Consulares*
 31 *detrimenti capiat. Lex tamen perscribitur ad V I I I. Idus, &c.*
- Pag. 224. l. 7 *leuissimis postulatis*
 14 *aut sequantur. De reliquis rebus*
 15 *tota Italia delectus habentur*
 16 *in Mauritaniam mittitur.*
 18 *Marcellus non passurum se in presentia negat*
 20 *S. C. perscribitur*
 22 *Philippus & Cotta priuato consilio pretereuntur*
- Pagina 225. l. 3 *à quibus & deductum & deprauatum*
 10 *Pompeius qui amissarestituisset uidebatur*
 17 *casus docet*
 18 *nil cogitatum quidem*
 24 *quiq; aderant milites*
- Pagina 226. l. 7 *ne cum illis nocere speret Reip. noceat*
 17 *Sibi semper primam fuisse dignitatem uitatq; potio-
 rem: doluisse se quòd pro be-
 neficio ab inimicis contumelia extor-
 queretur. Meliorem esse lectionem
 quàm uulgatam docent quæ sequuntur.*
 29 *ipsi exercitus dimittant*
- Pag. 227. l. 28 *municipij uoluntate*

- 29 ex urbe reducit
- Pag. 228. l. 13 consistere cogunt, commissio praelio
 24 aduentare, adesse eius equites falso, &c.
- Pag. 229. l. 23 fugientem Vallum Hirrum
- Pag. 230. l. 4 millibus passuum circiter tribus
 8 castra ponit
 21 sed à Qu. Luctatio senatore
 22 legionis, VII. cohortibus, V.
 27 Luctatius & Actius
- Pagina 231. l. 2 frumentum comparare
 12 quique usui sunt ad defendendum oppidum
 parent
 14 Consilium fuge capere instituit
 17 multumque cum suis consiliandi causa
 26 prima uesperis secessionem faciunt
- Pag. 232. l. 21 munitionem compleant
- Pag. 233. l. 6 consulatus erat subleuatus
 27 aurum quod adduxerat Domitius atque
 in publico, &c.
 28 ab is uiris Corfiniensibus
- Pag. 234. l. 15 deprehensus in itinere
 16 ad eum mittit cum mandatis
 19 interesse Reipub. communis salutis causa
 se cum Pompeio, &c.
 23 ueteranis tribus atque reliquis
- Pagina 235. l. 5 moles atque aggerem, &c.
 10 ex quatuor angulis destinabat
 19 cum ternis tabulatis exigebat
 29 Corbium Caninium
 30 Scribonio Liboni mittit
- Pagina 236. l. 6 à colloquio Corbij digressus

quod

- 7 quòd Consules absint, sine illis non posse
agi de compositione
- 11 naues à Cons. Durrachio remissæ. Vbi
cunque Dyrrachij mentio fit, legitur
Durrach. &c.
- 15 aduentu nauium profectionem parare in-
stituit
- 22 atque in eis præcutis
- 31 uulgò ex tectis ignibus significabant
- Pag. 237. l.3 eo signo quod conuenerat
- 10 deprehensas excipiunt
- 13 temporisq; longitudinem timebat.
- 15 Relinquebatur ergo ut &c.
- 17 sed id per anni tempus longum
- 22 Pompeij sequendi
- 26 Curionem Prætozem
- 30 simul ut ad se Valerium &c.
- Pagina 238. l.1 prouinciam consentire intelligebat
- 4 hoc magno studio peragebat
- 6 à ciuitatibus in Sicilia exigebat
- 9 qui omnibus rebus imparatissimus
- 12 ex prouincia profugit
- 28 extraordinarium honorem accepisse
- 30 latum ab Tribunis plebis
- 31 Catonem uerò acerrimè pugnantem &
pristina consuetudine dicèdi mora diem
extrahentem
- Pag. 139. l.3 cur ferri passus esset?
- 4 cur se uti populi beneficijs prohibuisset?
- 15 illi se oneri non defuturum
- Pag. 240. l.3 missum à Pompeio Vibullium Rufum.
à priu

n posse

Vbi
egitur

re in

7 à priuatis coactas, seruis liberis colonis
suis compleuerat

17 portasq; & classem refecerant

18 ne initium ferendi belli

Pag. 241. l. 6 parum clauis aut materia, aut armamentis
instructis, &c.

9 reliquas merces commeatus quæ ad obsi-
dionem urbis accidunt reseruant

15 his Decium Brutum præfecit

27 quorum unus in Hispaniam citeriorem à
saltu Castulonensi ad Anam duabus le-
gionibus: tertius ab Ana Vectonum
agrum Lusitaniamq; pari numero le-
gionum detinebat.

Pag. 242. l. 6 constituuntq; communi consilio

15 parem ex Gallia numerum quam ipse pa-
cauerat

16 & fortissimo quoque euocato ad se. Hinc

17 Montanisq; qui in Galliam attingūt. Post-
quam audierat Pompeium, &c.

Pag. 243. l. 6 quæ à flumine ferebantur

13 equitatumq; sustinet

26 & sub castris Afranij constituit

28 & in medio colle sub castris constituit

31 castra facere instituit

Pag. 244. l. 4 sed à fronte castra contra hostem, pedum
xv. fossam fieri instituit

6 post hoc opus in occulto à tertia acie fie-
bat

14 fossamq; ad eandem magnitud.

24 Erat inter oppidum Ilerdam & proxi-
mum

mum collem, &c.

Pag. 245. 27 quem si occupauisset & commu.
l. 7 legionum regressi recipere coguntur.
14 militum earum regionū consuetudine mo
ueatur.

15 Hæc tum ratio nostros perturbat
29 insecuti legiones fugientes in locum, &c.
Pagina 246. l. 5 autem editus locus tenui fastigio, &c.

16 Hoc loco cum esset pugnatum modò &c.
27 Nostri primo congressu
31 interficitur I. Cæcilius

Pag. 247. l. 8 impari congressi numero quòd quinque
horis, &c.

12 Qui cum tumultum pro quo pugnatū est

15 tanta enim tempestas exoritur

17 nix proluit

25 progressi essent

Pag. 248. l. 2 in opere subsidium

5 Lusitani peritiq; regionum

6 quod consuetudo eorum est ut tum ipsi
fluminis natum

29 usu superiorum temporum atq; itinerum
licentia

Pag. 249. l. 5 celeriter sese tum Galli, &c.

13 hæc tamen omnia incōmoda annona crece
uit, que ferè, &c.

27 pleniora atque uberiora Roman, &c.

Pagina 250. l. 4 ab Afranij militibus

7 Carinæ ac primū stramine, & ex
ead. leui materia

12 ita comitatus eos qui &c.

cobori

- 19 cohortibus centuriatis
 Pagina 251. l.2 colonis, pastoribus quos &c.
 12 suas naues ex portu deducunt
 15 & montani & exercitati in armis
 21 ut quoad liceret, latiore spatio aut pro-
 ducta acie longius, aut circumuenire no-
 stros, aut pluribus nauibus adoriri sin-
 gul. &c.
 31 non eundem usum celeritatis habuerunt
 Pag. 252. l.4 & magno numero Albicorum interfecto
 16 Postremo & plures intermittere dies
 19 sese imperata facturos
 Pag. 253. l.4 Sicoris auerteret. His penè effectis &c.
 7 ne omni frumento pabuloq;
 13 quæ in amicitia manserunt Pompeij
 16 & suis in locis
 19 millia quinque passuum &c.
 26 tantum humeris ac summo pectore exten-
 bant
 Pag. 254. l.13 ac nunquam sustinere extremum
 14 impetu nostrarum
 Pag. 255. l.20 Fit certior Cæsar, Duces &c.
 25 in castris retinent
 28 L. Decius Saxa
 Pagina 256. l.1 Disputatur in consilio
 4 quam sentiretur
 6 argumenta sumebant, loco non posse exiri
 10 ad lucem multum
 16 Hæc euicit in consilio sententia
 22 locis perrupta iter impediabant, arma
 23 necessario tradebantur,

part

- 25 partem itineris faciebant
 28 uisendi causa loci ex castris
 30 hos necessarij uictus
 Pag. 257. l. 12 propositum certamen
 17 uitarent, cum impedimenta
 25 omnium altissimus
 26 Hunc magno cursu incitatos
 28 Huc cum aliquo itinere
 Pag. 258. l. 20 cur denique fortuna
 28 paululum ex eo loco
 Pagina 259. l. 3 quod omni rei frumentarie) omnino puto
 restituendum, nam plerisque in locis ubi
 habent omnino excusi, in nostro legitur
 omni, quod est librarij imperiti errat-
 tum.
 5 Hæc consiliantibus eis
 8 intermittunt cohortes
 22 ne in se scelus concepisse, ne suos
 Pag. 260. l. 11 casus quieto &c.
 15 ad uallum euolat
 24 aduersario ad supplicium
 30 centuriati producti
 Pag. 261. l. 10 postea in honore
 13 frumenti inopiam
 Pag. 262. l. 4 in periculo res, tamen
 Pagina 264. l. 2 tertia uagabatur, ad &c.
 26 non esse aut ipsis aut militibus, &c.
 Pag. 265. l. 4 progredi necesse habeat
 5 atque abiectissimè exponit
 Pag. 266. l. 2 ut semper sit, perpauci probati &
 21 neque enim interposita

necni

- Pag. 300. l. 1 quantum in bello
Pag. 302. l. 26 excipere rorē cogerētur inuiti. quas tamē
Pag. 303. l. 17 ob eam causam
22 de consilij sententia
24 reliqua per se acturum,
27 neq; tamen respondendum
Pag. 304. l. 16 cū uim morbi sustinere. fortē legendum
eius uim morbi
Pagina 305. l. 6 de pace duos legatos mittere. quid si suc
24 pax esse non potest
Pag. 306. l. 24 At eo in Italiam
Pag. 307. l. 17 Insulam, quæ contra, &c.
18 arbitratur, à quo
Pag. 308. l. 11 aquari prohiberentur
Pag. 309. l. 4 qui Durrahachij classi & hoc die præerat
11 tantum impetum
17 in Africum se conuertit
Pag. 312. l. 21 imperio compendioq; seruebant
Pagina 313. l. 6 uenire omnibusq; quæ haberet
8 iter in Macedoniam comparare
Pag. 314. l. 23 Scipio utrunq; commutauit
Pag. 315. l. 23 atq; ultrò conuersi
31 equitum magnamq;
Pag. 316. l. 11 iisdemq; custodiam, &c.
16 submersam subiecit
21 multisq; colligans
Pagina 318. l. 2 cerneretur, tū ibi
17 Id erat perexiguum cū ipsorum agrorū
natura quod sunt asperi & montuosi
Pag. 319. l. 12 & quoniam latissimas regiones

- 20 illi in minore spatio
 Pag. 321. l.17 At contra integras atq;
 Pag. 322. l.16 Caesar ante auerterat
 20 loca demissa, ac
 31 uniuerfas intra multitudinem
 Pag. 323. l.22 rem duxerant
 Pag. 324. l.1 munitiones nostras aggressi
 10 quatuorq; ex legione milites cohorta
 amiserunt
 Pag. 325. l.8 Omnibus copijs deinceps Caesar
 Pag. 327. l.11 cum ex aliorum adiectionibus
 23 uellent, coemptis equis ad Pompeium
 Pag. 328. l.11 His peractis rebus
 Pag. 330. l.1 ut rei militaris dedecus admittatur
 17 qua facta munitione
 * Pag. 331. l.13 dimicato militum numero. quid si dimi
 diato?
 Pag. 332. l.25 eundem cursum confugerent.
 28 exercitus potius quam suæ culpæ
 Pag. 334. l.25 quod esset factum detrimentum
 Pag. 335. l.9 nonnulli ratione permoti
 17 iter factum uetuit
 18 His exploratis rebus
 Pag. 336. l.17 quibus ad insequendum
 Pag. 337. l.12 Oricumq; oppugnaret
 Pagina 338. l.3 dimissis, quibus prælio
 Pag. 339. l.14 expugnauit, diripiendam
 Pag. 340. l.15 cuius necessarij fidem
 Pag. 341. l.11 propius suis locis
 27 Pompeius castris colle habitis ad

simul

Pag. 345. l. 6 simul respiciens ad Cæsarem.

16 ariesq; discinderetur atq;

23 qui studio pugne

25 undique concernerent

27 incitari existimarent

28 non occurri à Pompeianis

31 ut non consumptis uiribus

cohorta *Pag. 346. l. 30 ab ijsdem nauibus acies Pompeiana, cora
rupta lectio, fortè nauiter

Pagina 347. l. 3 alijs quàm maximè diffusis

5 ad pretorianam portam

ium 19 amissis pluribusq; armis signisq;, &c.

Pag. 348. l. 10 querens tantum se

12 cum militibus contendit

14 Qua re imperata,

27 quo facto opere

Pag. 349. l. 4 quò minore essent terrore

ead. militibusq; suis commendauit

Pagina 350. l. 3 in Thessalia factum aut, &c.

16 x x. rostratæ

Pag. 351. l. 10 & quantum cunq; itineris

26 arcem ante captam esse

Pag. 352. l. 27 ne sollicitato exercitu regionē Pompeius

Pag. 353. l. 24 ubi Cæsaris statuam

Pag. 354. l. 4 consequi non potuerunt

10 fasces ante se ferret

16 Ipsi uerò necessario Ephesi tenebantur

quia nauigantibus Alexandriam sunt

aduersissimi uenti.

Pagina 356. l. 9 multi poena capitis damnati

simul

- 17 stipendia augendi causa
23 hunc casum rei
Pag. 357. l. 19 In hac una sunt insula
20 & uici, oppidi magnitudine
23 à quibus tenetur
26 Pharum comprehendit
29 propinquas prouincias

F I N I S.

Hæc inferere post l. 27. pag. 89.

- Pagina 90. l. 2 His adductis, in his filio
14 quæ in Belgis
26 magnæ inter Gallos
27 agnouerat. Accedebat
- Pagina 91. l. 12 Hæc à pluribus
31 Ille enim
- Pagina 92. l. 4 Atque equites Hedui
8 gererentur, agnosceret,
11 leui officio
15 optimum egressum
21 ex captiuis cognouit
- Pagina 93. l. 18 His aliquantulum itineris
19 extremi in prospectu
26 in itinere resistere iubet
28 coram prospicit,
- Pagina 94. l. 2 multi operis
5 ne nocturnis quidem
7 easdem copias, quas ante, præsidio nauibus relinquit:
13 Thamisis,
22 ibi permanserunt,
24 pecorum magnus numerus
- Pagina 95. l. 2 cuius lateris
3 fere ex Gallia
5 Hoc pertinet
23 neque multum Gallica differunt
26 ultrò insciunt
- Pagina 96. l. 1 quò primum uirgo quæque deducta est.
3 conflixerunt, tamen, &c.
4 atque omnes in syluas
21 magno cum periculo prælio dimicare

non. n. qui operantur iniqui-
tatem in suis oculis ambu-
lant

Errata sic corrige.

In prima facie, pro excusso, lege, excuso.

In epistola ad Andr. Mar. propensus esses quo. lege, pro-

penſus: qui
aliquando speres, lege, aliquando spera,

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532

serpens aureus lili
 laevis lilius
 lapidea deloqua
 unguis suis portus
 cadau glori
 patiente et
 genitibus

Ca 2 de suma de los el ma
estro Blas Castorena
Ca 3 de suma de los el
maestro Blas Castorena

la
ma
re
la
que
ortus
na
et
li

na
o.

